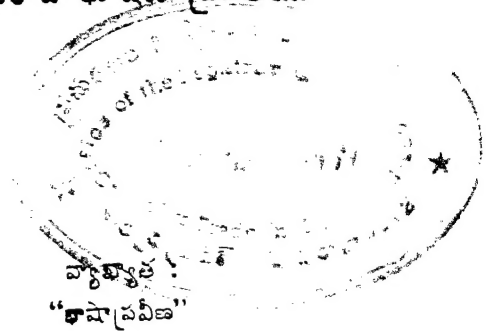

కావ్యాలంకార సంగ్రహము

నరసభూపాలీయము

రామరాజ భూషణ ప్రణీతము

డా॥ పోచనపెద్ది వేంకట మురళీకృష్ణ

ఎం. ఎ. ఎం. పిల్, పి.హెచ్.డి.

తెలుగు లెక్చరర్

ప్రభుత్వ జూనియర్ కళాశాల

Acc. No
21019

73444

రోహిణి పబ్లికేషన్స్

మెయిన్ రోడ్, రాజమండ్రి-1

కావ్యాలంకార సంగ్రహము

(నవనభూసాలీయము)

వ్యాఖ్యాత :

డా॥ శ్రీ పోచనపెద్ది వేంకట మురళీకృష్ణ, ఎం.ఏ., పి.హెచ్.డి

© ప్రకాశకుంవి.

ప్రథమ ముద్రణ : ఏప్రిల్ 1998

మూల్యం : రూ. 65/-

ముద్రణ :

వంశీకృష్ణా ప్రింటర్స్

విజయవాడ - 2.

ప్రకాశకులు :

కోహిణి పబ్లికేషన్స్

మెయిన్ రోడ్, రాజమండ్రి - 1.

పీఠిక

అలంకార శాస్త్రములకు ప్రయోజనము కలదా? అను సందేహమునకు “కావ్య ఫలములే కావ్యశాస్త్ర ఫలములు” అని విశ్వనాథుడు నమాభానము చెప్పెను. శాస్త్రము ఎరుగనివాడు గుణదోషములను ఏ విధముగా విభజించును? అందునకు రూప భేద విజ్ఞానం కలుగనట్లే శాస్త్రజ్ఞానం లేని వానికి గుణదోషములు తెలియవని దండి చెప్పెను. కావున కావ్యమందలి గుణదోషములను తెలుసుకొనుటకు అలంకార శాస్త్రములు అవశ్యకము.

లక్ష్యము ముందుగా ఆవిర్భవించి లక్షణములు తరువాత జనించుట సహజం. కొన్ని సమయములలో లక్షణమును అనుసరించి లక్ష్యములు నిర్మించబడును. లక్ష్య, లక్షణములు పరస్పర సంబంధం కలిగి ఉండును. తెలుగు సాహిత్యంలో ఈ రీతిగనే లక్షణ గ్రంథములు ఆవిర్భవించినవి.

16 వ॥ ౪॥ పాలించిన ఆశీయ రామరాజునకు అల్లుడైన నరసరాజునకు అంకితముగా మూర్తి కవి నరసభూపాలీయమును రచించెను. ప్రతాపరుద్రీయము నందు ప్రతాపరుద్రుడు నాయకుడు కాగా నరసభూపాలీయమునందు నరసరాజు నాయకుడు. ఈ విధంగా మూర్తి కవి లక్షణములు ప్రతాపరుద్రీయము నుండి గ్రహించి, లక్ష్యములు స్వతంత్రముగా కల్పించి, అలంకార శాస్త్ర రచనలో స్వతంత్రతను కల్పించెను. ప్రతాపరుద్రీయములోని నాటక ప్రకరణము అనువదించక పోవుటకు గల కారణములు గమనించదగినది.

ఈ లక్షణ గ్రంథమునకు “కావ్యాలంకార సంగ్రహము” అనునది కవిశైలిని పేరు కాగా “నరసభూపాలీయము” అనునది భౌత వ్యవహార

నామము. సంస్కృతములో విద్యానాథుడు రచించిన “ప్రతాపరుద్ర యశోభూషణమునకు” తగిన నామం ప్రతాపరుద్రీయము. అదే విధంగా తెలుగు సాహిత్యమునందు ఏర్పడినది.

ఈ కవికి రామరాజు భూషణుడు, భట్టు మూర్తి అను నామములు వ్యవహారమున గలవు. రామరాజు భూషణుడు అనునది బిరుద నామము అనియు “భట్టుమూర్తి” అనునది నిజనామమునియు పరిశోధకుల అభిప్రాయము. ఈ అభిప్రాయమునకు వ్యతిరేకంగా రామరాజు భూషణుడు, భట్టుమూర్తి భిన్నకవులు అను అభిప్రాయం ప్రచారమున గలదు. ఈ కవి జన్మస్థలము “భట్టుపల్లె” అను గ్రామం. కృష్ణదేవరాయలు, “ప్రబంధకమువారని” బిరుదు పొందిన వీరి పూర్వీకులకు భట్టుపల్లె దానం చేసిరి. ఈ భట్టుపల్లె బళ్ళారి మండలం పాలిమండలమునకు సమీపమున ఉన్నదని కొందరు కడప మండలంలోని పులివెందుల తాలూకాలో నున్నదని కొందరు వ్రాసియున్నట్లుగా వీరేశలింగం గారు రచించిరి. మూర్తికవి తండ్రి వేంకట రాయ భూషణుడనియు, రామరాజు భూషణుని తండ్రి సూరపరాజునియు ఆశ్వాశాంత గద్యముల వలన తెలియుచున్నది. ఈ విధముగా ఆశ్వాశాంత గద్యములు భిన్నముగా ఉండుటవలనను, కావ్యాలంకారము, వసువర్ణిత, హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యానము”తైలి భిన్నముగా ఉండుటవలన వీరిరువురు భిన్నకవులను అభిప్రాయం ఏర్పడినది. “వేంకట రాయ భూషణ” అనునది బిరుద నామమేగాని, వ్యక్తి నామము కాదని “వజ్జలి”వారి అభిప్రాయం. వసువర్ణిత, హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యానములు ప్రౌఢ వయస్సున కావ్యాలంకార సంగ్రహము బాల్యమున రచించి యుండవచ్చునని కొందరి అభిప్రాయం. సమర్థుడైన కవి వస్తువునుబట్టి

శైలి ఎన్నుకొనును. ప్రబంధాదులైన వసుచరిత్ర, హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యానములకు వాడిన శైలి లక్షణ గ్రంథమైన కావ్యాలంకార సంగ్రహమునకు ఎట్లువాడును.

ఈ మూర్తి కవి అష్టదిగ్గజకవులలో ఒకడనియు, అల్లసాని పెద్దనామాత్యుడు ఈతని గురువనియు “అంధ్ర కొముడీ” వివరణబట్టి తెలియుచున్నది. కాని, చారిత్రక ఆధారములను సరిశీలించినచో మూర్తి కవి రాయల కాలమునాటి అష్టదిగ్గజ కవులలో ఒకడుగా ఉండుట పొసగదు. రాయల కాలము నాటికి, మూర్తి కవి బాలకవిగా ఉండి, 1541-64 సం॥ నడుమ కాలమున కృష్ణదేవరాయల అల్లుడయిన రామరాజు యొక్క ఆశ్రయమును పొందియుండవచ్చును.

రామరాజు, తిరుమల రాయలయొక్క ఆశ్రయము పొందుటకు పూర్వము మూర్తికవి వారి మేనల్లుడయిన నరసరాజును ఆశ్రయించి “కావ్యాలంకారసంగ్రహము” అంకితమిచ్చెను. నరసరాజు ఆశ్రయమున రామరాజు, తిరుమల రాయల యొక్క ఆశ్రయము, రామరాజుభూషణ తిరుదమును పొందెను మూర్తికవి 1510-1580, మధ్య కాలమున జీవించి యుండవచ్చును.

నరసభూపాలీయమునకు నాయకుడయిన నరసరాజు, రామరాజు, తిరుమలదేవరాయలకు మేనల్లుడు. నరసరాజు మాతామహుడయిన శ్రీరంగరాజునకు, కోనరాజు, తిమ్మరాజు, రామరాజు, తిరుమలరాజు, వేంకటపతి, అను అన్నాదుగురు కుమారులు. లక్కమాంబ, జోబమాంబ, కోనమాంబ అను ముగ్గురు కుమార్తెలు గలరు. వారిలో లక్కమాంబ కుమారుడయిన నరసరాజు కావ్యాలంకార సంగ్రహము కృతి పొందెను.

రామరాజు భూషణుని కవితా ప్రతిభను చవిచూడనలయునన్న,
వనుచరిత్ర, హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానములు చదువవలయును. లక్షణ
గ్రంథమయినను, నరసభూపాలీయమున అనేక చమత్కారములు ప్రద
ర్శించెను, మూర్తికవి తనలోని కవితామహిమనుగూర్చి యిట్లు తెలిపెను.

సీ॥ బాణవేగంబును భవభూతి సుకుమార

తయు హాఘశైత్యంబు దండినమత

యలమయూచు సువర్ణకలని చోరునియర్చ

సంగ్రహము మురారి శయ్య నేర్చు

సోముప్రసాదంబు సోమయాజుల నియ

మంబు బాస్కరుని సన్మార్గఘటన

శ్రీశాధుని పద ప్రసిద్ధధారాశుద్ధి

యమరేశ్వరుని సహస్ర ముఖ దృష్టి

తే॥ నీక కల దటుగాన ననేక వదన

నదన నంచార భేదంబునడలుపఱిచి

భారతీదేవి నీ జిహ్వాబాదుకొనియె

మూర్తికవిచంద్ర! విఖ్యాత కీర్తి సాంద్ర.

ఇట్టి కవితాత్మ కలిగిన మూర్తికవి కావ్యాలంకార సంగ్రహము
ప్రచీన కాలము నుండి ప్రామాణిక గ్రంథముగా నుండి, ఆధునిక కాల
మున పాఠ్యగ్రంథముగా ప్రచారము పొందినది.

బటప్రోలు సంస్థాన పండితులగు శ్రీ వెల్లాలసదాశివశాస్త్రిగారు ద్వితీయ, తృతీయాశ్వాసములకు వ్యాఖ్యానము రచించిరి. పిదప 1863 సం॥ వి. కృష్ణమాచార్యులు, బి. సీతారామాచార్యులుగారు పరిష్కరించి, లఘుటీకతో ప్రచురించిరి. ఆటు తరువాత వావిళ్ళవారి ప్రోత్సాహముతో బులును వేంకటరమణయ్యగారి లఘుటీకతో కావ్యాలంకార సంగ్రహము ప్రచురించబడినది. సన్నిధానము సూర్యనారాయణ శాస్త్రిగారి వ్యాఖ్యానము కావ్యాలంకార సంగ్రహమునకు కరదీపిక. సుదీర్ఘమైన వారి వ్యాఖ్యానము అక్షణగ్రంథములోని లోతులను చూపించినవి.

ఈ వ్యాఖ్యానములలో కొన్ని చరిత్ర పుటలలో చేరిపోగా, మరి కొన్ని గ్రంథాలయముల గ్రంథులమధ్య నలిగి పోవుచున్నవి. అట్టి తరుణములో రోహిణి ప్రచురణ సంస్థ కావ్యాలంకార సంగ్రహమును ప్రచురింపబూనినది, నేటి పాఠకుల సౌకర్యమును, జిజ్ఞాసను దృష్టిలో పెట్టుకొని ఈ వ్యాఖ్యానము రచింపబడినది. పాఠాంతరముల సమస్యను చర్చింపక, సాధుత్వాసాధుత్వ చర్చలు విడిచిపెట్టబడినది. వావిళ్ళవారి ప్రతివి ఆధారగ్రంథముగా స్వీకరించి సరళ గ్రాంథికములో, సరళ భావనతో వ్యాఖ్య అందించ ప్రయత్నించితిని. కొన్ని సట్టికలను ప్రాచీన వ్యాఖ్య తల నుండి గ్రహించి పాఠకుల సౌలభ్యమునకై అనుబంధముగా చేర్చబడినవి. ఈ వ్యాఖ్యలోని లోపములు సహృదయులు సహృదయముతో మన్నించ ప్రార్థన.

“మరో వావిళ్ళ సంస్థ” ఆవిర్భవించినది అనునట్లుగా రోహిణి ప్రచురణ సంస్థ ప్రారంభించిన ఆధునిక సాహిత్య గ్రంథములను ప్రచురింప బూనినది. అదినేత శ్రీ॥ పైల అప్పారావుగారు ఈ వ్యాఖ్యాన రచనకు ప్రోత్సహించి అవకాశము కల్పించినందులకు సర్వదా కృతజ్ఞుడను.

ఈ ప్రథమ ప్రసూనమును మాత్రుశ్రీచతజారవిందములకు సమర్పించుకొనుచు

మీ

రాజమహేంద్ర

25-3-1998

బుధజన విధేయుడు

మురళీకృష్ణ

విషయానుక్రమణిక

ప్రథమాశ్వాసము

గంగాదికృత్యములు-17, నాయకవంశవర్ణనము-27, నాయకగుణములు-48, కులీనత-49, మహాభాగ్యము-49, జ్ఞాన్వైర్యము-50, బౌద్యము-50, తేజస్విత-50, ధార్మికత్వము-51, వైదగ్యము-51, నాయకస్వరూపము-52, కీర్తిప్రతాపసుభగత్వము-52, అర్తావనత్వము-52, గుణాధ్యత్వము-52, భూభరణము-53, కావ్యగీతప్రియత్వము-53.

ద్వితీయాశ్వాసము

ధీరోదాత్తుడు-56, ధీరోద్ధతుడు-57, ధీరశాంతుడు-57, ధీరలలితుడు-58, దక్షిణుడు-59, అనుకూలుడు-59, దృష్టుడు-60, శత్రుడు-60, నాయకలు-61, స్వీయ-62, అన్యోధ-62, కన్య-63, సామాన్య-63 ముగ్ధ-64, మధ్య-65, ప్రౌఢ-65, మధ్యధీర-67, మధ్యాధీర-67, మధ్యాధీరాధీర-68, ప్రౌఢధీర-68, ప్రౌఢాధీర-68, ప్రౌఢధీరాధీర-69, స్వాధీనపతిక-72, వానకనఙ్గిక-72, విరహోత్కంఠిత-73, విప్రలబ్ధి-73, ఖండిత-73, కలహంతరిత-74, ప్రోషితభర్తృక-74, అభిసారిక-75, కావ్యస్వరూపము-76, యోగమూలాభిధ-77, రూఢిమూలాభిధ-78, జహల్లక్షణ-80, అజహల్లక్షణ-81, సారోపలక్షణ-81, సాధ్యవసాయలక్షణ-82, శబ్దశక్తిమూలవ్యంజన-83, అర్థశక్తిమూలవ్యంజన-83, ఉభయశక్తిమూల

వ్యంజన-84, కైశికీ-86, ఆరభణి-86, భారతి-87, సాత్త్వతి-87,
 వైదర్భి-89, గౌడి-89, పాంచాలి-90, ద్రాక్షపాకము-90, నారితేజము-91,
 కావ్యవిశేషములు-92, ధ్వని-93, గుణభూతవ్యంగ్యము-94, అత్యంతతిర
 స్కృతావివక్షితవాచ్యధ్వని-101, అద్ధాంతరసంక్రమితావివక్షితవాచ్యధ్వని-
 102, శబ్దశక్తిమూలాలంకారధ్వని-103, శబ్దశక్తిమూలవస్తుకృతధ్వని-
 104, స్వతఃసిద్ధార్థశక్తిమూలవస్తుకృతవస్తుధ్వని-105, స్వతఃవస్తుకృత
 లంకారధ్వని-105, స్వతఃఅలంకారకృతవస్తుధ్వని-106, స్వతఃఅలంకార
 కృతాలంకారధ్వని-107, కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలవస్తుకృతవస్తు
 ధ్వని-108, కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలవస్తుకృతాలంకారధ్వని-110
 కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలాలంకారకృతవస్తుధ్వని-110, కవిప్రౌఢోక్తి
 సిద్ధార్థశక్తిమూలాలంకారకృతాలంకారధ్వని-110, కవినిబద్ధవక్త్రప్రౌఢోక్తి
 సిద్ధార్థశక్తిమూలవస్తుకృతవస్తుధ్వని-112, కవినిబద్ధవక్త్రప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థ
 శక్తిమూలవస్తుకృతాలంకారధ్వని-112, కవినిబద్ధవక్త్రప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థ
 శక్తిమూలాలంకారకృతవస్తుధ్వని-113, కవినిబద్ధవక్త్రప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థ
 శక్తిమూలాలంకారకృతాలంకారధ్వని-113, అగూఢము-115,
 అపరాంగము-116, వాచ్యసిద్ధ్యంగము-117, అస్ఫుటము-117, సందిగ్ధము
 -118, తుల్యప్రధానము-119, కాక్వాక్షిప్తము-119, అరుచిరము-120,
 ఘద్రప్రదింధము-121.

తృతీయాశ్వాసము

స్థాయిభావలక్షణము-126, రతి-127, హాసము-128, శోకము-128, ఉత్సాహము-129, భయము-130, జగుప్స-130, క్రోధము-131, విస్మయము-132, శమము-132, స్థాయిభావకారణము-133, విభావస్వరూపము-134 ఆలంబనవిభావము-134, ఉద్దీపనవిభావము-135, ప్రాయము-135, సౌమ్మ-136, చేష్ట-136, తటస్థము-137, అనుభావములు-137, సాత్త్వికములు-137, స్తంభము-138, ప్రళయము-138, అశ్రువు-138, స్వేదము-139, వైస్వర్ణ్యము-139, రోమాంచము-140, కంపము-140, వైవర్ణ్యము-141, సంచారిభావములు-141, విరేద్వదము-142, శ్రమ-143, దైన్యము-143, జాడ్యము-144, గ్లాని-144, త్రాసము-145, శంక-146, ఆర్తి-146, రోషము-146, గర్వము-147, ఆవేగము-148, ధృతి-149, స్మృతి-149, చాపల్యము-149, ఉగ్రత-150, అవహిత-151, త్రప-151, విషాదము-151, మదము-152, ఔత్సుక్యము-153, మతి-153, నిద్ర-154, మోహము-154, బోధము-155, మృతి-155, ముదము-156 అవిస్మయము-156, వితర్కము-157, సుప్తి-157, అహయ-158, చింత-158, ఉన్మాదము-159, అవస్థాన-159, శృంగారచేష్టలు-160, భావము-161, హాసము-161, హేల-162, విలాసము-163, మాధుర్యము-163, దైర్ఘ్యము-164, విభ్రమము-164, లీల-165, కిరికించితము-166, మోట్టాయితిము-166, లలితము-167, విచ్ఛిత్తి-167, దిబ్బోకము-168,

విహృతము-168, చకితము-169, హసితము-170, కుట్టమితము-170, కుతూహలము-171, శృంగారాపస్తలు-171, చక్షుఃప్రితి-172, చింత-172, సంస్కృతి-173, గుణకీర్తనము-173, అరతి-173, తాపము-174, అజ్ఞాత్యాగము-174, గమనము-174, మూర్ఛ-175, ధన్యత-175, సంభోగము-176, విప్రలంభము-177, అభిలాషము-178, ఈర్ష్య-178, విరహము-178, ప్రవాసము-178, రసాభాసము-179, భావశాంతి-180, భావోదయము-180, భావసంది-180, భావశబ్దంత-181, నవరససంగరము-181, రసాధిదేవతలు-182.

చతుర్థాశ్వాసము

దోషములు-184, పదదోషములు-186, అప్రయత్నము-187, అపృష్టార్థము-188, నేయార్థము-188, అనగుర్థము-188, నిరర్థకము-గ్రామ్యము-189, ద్యుతసంస్కారము-189, గూఢార్థము-190, అన్యార్థము-190, అశ్లేలము-190, అప్రతీతము-191, అప్రయోజనము-191, క్లిష్టము-191, సందిగ్ధము-192, విపరీతధీప్రదము-192, అవిమృష్టవిధేయాంశము-192, పరుషము-193, వాక్యదోషములు-193, అశ్రమము-194, వినంది-194, ప్రక్రమభంగము-194, పునరుక్తియుతము-195, అపూర్ణము-195, వాక్యసంకీర్ణము-196, వ్యాకీర్ణము-196, అధికపదము-196, వాచ్యవర్జితము-197, ఆరీతి-197, న్యూనోపమము-197, అధికోపమము-197, సమాప్తపునరాత్తము-198, అస్థానసమానము-198, చందోభంగము-198, యతిభంగము-198, పతత్ప్రకర్షము-199, భిన్నలింగము

-199, భిన్నవచనము-199, అక్రియము (అశరీరము)-200, సంబంధవర్జితము-200, వాక్యగర్భితము-200, అర్థదోషములు-201 హీనోపమము-201, అధికోపమము-201, అసమోపమము-202, అభ్యాతోపమము-202, పరుషము-202, వ్యర్థము-203, సీకార్థము-203, ససంశయము-203, విరుద్ధము-203, విరసము-204, అతిమాత్రము-204, హేతురహితము-204, నిరలంకృతి-204, అశ్లేలము-204, సహచరచ్యుతము-205, భిన్నము-206, గుణములు-206, శ్రేణి-207, ప్రసాదము-207, మాధుర్యము-207, సౌకుమార్యము-208, సమత-208, అర్థవ్యక్తి-209, ఔదార్యము-200, కాంతి-211, ఓజము-212, నమాధి-212, శబ్దాలంకారములు-213, వృత్త్యనుప్రాసము-214, లాటానుప్రాసము-215, పాదయమకము-216, పాదాంతపాదాదిముక్తపదగ్రస్తము-217, సంహవలోకనముక్తపదగ్రస్తము-217, పద్మబంధము-217, చక్రబంధము-219, వృత్తకందగర్భసీనము-220, ఓష్ఠ్యోపశ్ఠ్యసంకరము-221.

పంచమాశ్వాసము

అర్థాలంకారములు-224, సమానగతపూర్ణార్థి-229, వాక్యగతపూర్ణార్థి-229, తద్వితగతపూర్ణార్థి-230, వాక్యగతపూర్ణార్థిత్రోతి-230, సమానగతపూర్ణార్థిత్రోతి-231, పంచవిధానుపాత్తధర్మయప్రోపమ-231, అనుపాత్తోపమానలుప్త-232, అనుపాత్తవాచకలుప్త-233, అనుపాత్తవాచక ధర్మోపాదానలుప్త-234, అనుపాత్తవాచక ధర్మోపమానలుప్త-234, వస్తుప్రతివస్తుపమ-236, బింబప్రతిబింబోపమ-236, అనన్వయము-236, ఉపమేయోపమ-237, స్మరణము-238, రూపకము-238, సమస్తవస్తువిషయ

సావయవరూపకము-240, ఏకదేశవివర్తిసావయవరూపకము-240, కేవల
 నిరవయవరూపకము-241, మాలానిరవయవరూపకము-241, శిష్టకేవల
 పరంపరితరూపకము-242, శిష్టమాలాపరంపరితరూపకము-242, అశిష్ట
 కేవల పరంపరితరూపకము-243, అశిష్టమాలాపరంపరితరూపకము-243
 పరిణామము-244, సందేహము-244, శుద్ధసందేహము-245, నిశ్చయ
 గర్భసందేహము-245, నిశ్చయాంతసందేహము-245, భృతిమంతము-
 246, అపహ్నానము-247, త్రివిధాపహ్నానములు-247, ఉల్లేఖము-248,
 ఉత్పేక్ష-248, ఉపాత్తగుణ : మిత్తజాతిభావ స్వరూపోత్పేక్ష-
 252, ఉపాత్తక్రియా నిమిత్తజాతిభావ స్వరూపోత్పేక్ష-252,
 అనుపాత్తనిమిత్తజాతిభావస్వరూపోత్పేక్ష-253, అనుపాత్తనిమిత్తజాత్య
 భావస్వరూపోత్పేక్ష-253, జాతిహేతుత్పేక్ష-254, జాత్యభావహేతు
 త్పేక్ష-254, జాతిఫలోత్పేక్ష-255, జాత్యభావఫలోత్పేక్ష-255, క్రియా
 స్వరూపోత్పేక్ష-256, క్రియాభావస్వరూపోత్పేక్ష-256, క్రియాహేతు
 త్పేక్ష-256, క్రియాభావహేతుత్పేక్ష-257, క్రియాఫలోత్పేక్ష-257,
 క్రియాభావఫలోత్పేక్ష-258, గుణస్వరూపోత్పేక్ష-258, గుణభావస్వ
 రూపోత్పేక్ష-259, గుణహేతుత్పేక్ష-259, గుణభావహేతుత్పేక్ష-
 259, గుణఫలోత్పేక్ష-260, గుణభావఫలోత్పేక్ష-260, ద్రవ్యస్వరూ
 పోత్పేక్ష-260, ద్రవ్యాభావస్వరూపోత్పేక్ష-261, ద్రవ్యహేతుత్పేక్ష-
 262, ద్రవ్యాభావహేతుత్పేక్ష-262, ద్రవ్యఫలోత్పేక్ష-263, ద్రవ్యా
 భావఫలోత్పేక్ష-263, ఆతిశయోక్తి-264, సంబంధాసంబంధాతిశయోక్తి-
 264, అసంబంధసంబంధాతిశయోక్తి-265, భేదాభేదాతిశయోక్తి-265,
 అభేదభేదాతిశయోక్తి-266, కార్యకారణవిపర్యయరూపాతిశయోక్తి-266,
 సహోక్తి-267, వినోక్తి-268, చారుతావినోక్తి-268, అచారుతావినోక్తి-

269, సమాసోక్తి-269, వక్రోక్తి-270, స్వభావోక్తి-271, వ్యాజోక్తి-
 271, మీలనము-272, సామాన్యము-273, తద్గుణాతద్గుణములు-273,
 తద్గుణము-274, అతద్గుణము-274, విరోధాభాసము-275, జాత్యాధివిరోధ
 క్రియాధివిరోధములు-275, గుణాధివిరోధ ద్రవ్యవిరోధములు-277, విశే
 షము-278, ఆధారరహితాధేయము-278, ఏకానేకగోచరము-278, ఆశక్య
 కరణము-279, అధికము-279, అధికాధేయము-280, అధికాధారము-280,
 విభావనావిశేషోక్తులు-280, విభావన-281, విశేషోక్తి-281, అసంగతి-282,
 విచిత్రాన్యోన్యములు-282, విచిత్రము-283, అన్యోన్యము-283, విష
 మము-283, విరుద్ధకార్యవిషమము-284, అనర్థవిషమములు-284, సమము
 -285, తుల్యయోగిత-285, ప్రకృతతుల్యయోగిత-285, అప్రకృతతుల్య
 యోగిత-286, దీపకము-286, ప్రతివస్తుపమ-287, దృష్టాంతము-287,
 నిదర్శన-287, వ్యతిరేకము-289, శ్లేషము-290, ప్రకృతశ్లేషము-291
 అప్రకృతశ్లేషము-291, ప్రకృతాప్రకృతశ్లేషము-291, పరికరము-292,
 ఆక్షేపము-293, ఇష్టవిషేషాభాసము-293, అనిష్టవిధ్యాభాసము-294,
 వ్యాజిస్తుతి-294, నిందాకృతస్తుతి-294, స్తుతినింద-295, అప్రస్తుత
 ప్రశంస-295, సర్వాయోక్తి-296, ప్రతీకము-296, అనుమానము-297,
 కావ్యలింగము-298, వాక్యార్థహేతుకము-298, పదార్థహేతుకము-299,
 అర్థాంతరన్యాసము-299, విశేషసంబద్ధితసామాన్యార్థాంతరన్యాసము-300,
 సామాన్యసంబద్ధిత విశేషార్థాంతరన్యాసము-300, యథాసంఖ్యము-301,
 అర్థాపత్తి-302, పరిసంఖ్య-302, ఉత్తరము-303, ఉత్తరోన్నేయోప్రశ్నో
 త్తరము-303, ప్రశ్నోత్తరమాలికోత్తరము-304, వికల్పము-304,
 సముచ్చయము-305, గుణసముచ్చయము-305, క్రియాసముచ్చయము-

306, ద్వితీయసముచ్చయము—306, సమాధి—307, భావికము—307,
 ప్రత్యనీకము—308, వ్యాఘాతము—308, పర్యాయము—309, సూక్ష్మము—
 310, ఉపాత్తము—311, పరివృత్తి—311, సమపరివృత్తి—312, అధికదాన
 ల్పదానపరివృత్తి—312, అల్పదానాధికాదానపరివృత్తి—312, కారణమాల-
 313, ఏకాక్షరి—314, మాలాదీపకము — 314, సారము—315,
 సంస్కృతి—317, అంగాంగికభావసంకరము - 317, ఏకవాచ
 కానుప్రవేశసంకరము—318, సందేహసంకరము—319.

అనుబంధం-1 320

నరసరాజు పంకవృక్షం

అనుబంధం-2 321

నాయిక భేదములు

అనుబంధం-3 322

ధ్వని భేదములు

అనుబంధం-4 323

వాచ్యోత్పత్తి - భేదములు

అనుబంధం-5 324

గమ్యోత్పత్తి - భేదములు

కావ్యాలంకార సంగ్రహము

నరసభూపాలీయము

గ్రంథాదికృత్యములు

శా. శ్రీలీలావతి దా నారోమణి నభాసింహాననతౌక్తుభా
వేలాభావతిబింబితాంగియయిన న్వేటొక్కతందాల్చినాఁ
డౌలేయంచుదలంచునో యననమందానందుఁడైలక్ష్మిసే
వేళం గాఁగిటఁజేర్చుకౌరి నరసోర్వినాథునింబ్రోచుతన్ ।

నీ ఏలేమ కడలిరామూలి యశా పెట్టిఁగించుఁ
గలితవళితరంగములరంగు
ఏమానిసీరత్న మిందుసోదరి యశాటఁ
బ్రకటించు మొగముపోలిక తెఱంగు
ఏతన్వి కందర్పుమాత యశా పెట్టిఁగించుఁ
గరగృహీతాంభోజకాండకలన
ఏసాధ్య దనుజారియిల్లా లవుటఁ దెల్పు
నలి వినీలాబ్జజిన్న యనగరిమ

తే. యట్టిశ్రీదేవి సుకవి వాగమృతదంబు
నఖిలభువనోన్నతము నై న యశాటశేంద్ర
నరసవిభుమందిరం బాత్మశరణ మనుచు
నుండి యే కాలమును బాయకుండుఁగాత.

పలుకులకొమ్మన మొగ్గము బౌర్వణచంద్రునిగాఁదలంచియు
 జ్వలనిజధ్రువ పీఠజలజంబు నిమిలిత మానోయంచు నే
 ర్పలవడ భారతీవనిత నాత్మముఖంబులలోన తాల్పుచుం
 జెలఁగువిధాత యోబయస్మసింహున కిచ్చు జిగాయురున్న
 తుల్ 3

సీ. ఒకటి యక్షరవిలాసోల్లాసమున మించ
 నొకటి తాళ ప్రౌఢి నుల్లసిల్ల
 నొక్కటి నారికేళోన్నతిఁ దాల్పు నొ
 క్కటి గోస్తనీ గుచ్చకలనఁ దనర
 నొకటి సువృత్త భావోన్మేష మొంద నొ
 క్కటి వల్లకీతుంబికలనఁ జెలఁగ
 నొకటి ఘరవిశేషయుక్తిఁ బెం పొంద నొ
 క్కటి గిరిశమతానుకారి గాఁగ

తే. ససమసాహిత్యసంగీతరసము లనెడు
 గుబ్బపాలిండ్లు దాల్చు పలుకులవెలంది
 సరసగుణహారు నోబయనరసధీరు
 సవ్యక్తినిాయకునిగా నొనర్చుఁగాత.

4

శా. గంగం దాల్చితివు త్రమాంగమున నక్షైకోలుగావించిత
 ధాంగీకారమునం, బురంధ్రినిన్నువామాంగంబునం దాల్చునే
 శృంగారోన్నతిఁ జూడు మంచు గిరిజ స్మిర్నాపగాబించిత
 స్వాంగాసందితఁజేయుశంభుఁడు నృసింహాధీశ్వరుం బ్రోవుతనో
 చ. అరుదుగ వామభాగలలనాకలనాచలనాత్ముఁడైన యా
 హరుగురుఁగాంచి తానునుదదాశ్చియాగతి నేకదంతుఁడై

కరికరిణీగుణంబులు మొగంబునందాల్చి జగంబు లేలు నాక
తరకరుణాననాథు గణనాథు మరుద్ధణనాథుఁ గొల్పెదన్. 6

సీ. తనయాస్యగహ్వరంబునకు ఖద్యోతజ్యం
భణము ఖద్యోతజ్యంభణము గాఁగఁ
దనకరాంభోజాతమున కల గంధమా
దన మొక గంధమాదనము గాఁగఁ
దనశౌర్యహరస్యక్షమునకు మైరావణ
స్ఫురణ మైరావణస్ఫురణ గాఁగఁ
దనవాలదంభోభి కెనయు కర్పరగోత్ర
గరిమ కర్పరగోత్రగరిమ గాఁగఁ

తే. వటలు రామానుజన్మజీవప్రదాన
ధుర్యవర్యాయధాత మేదురవివోధి
బలపయోధివిలంఘన ప్రబలశక్తి
యోబయస్యసింహభూధర్ కౌసఁగుఁగాత,

7

సీ. ఎవ్వఁడు మొదలఁ దా నిలకు భారతి డించెఁ
దగ భగీరథుఁ డద్రుతటినిఁ బోలె
ప్రమరకీటన్యాయభాతి నేకవిరాజు
వాగ్దేవి దానయై వన్నె కెక్కి
వరవృత్తములు మాని వాణి యెవ్వనికై
వలచి నానాశ్లేషములకుఁ జిక్కి
నెవ్వనివాజ్ఞాత మినునిధాత్రికిఁ దెచ్చి
పేర్చితోఁగరము లర్పించుకొనియె

తే. నట్టి మహిమాధికులఁ గొల్చి యఖిలమునివ
చోనువనుశక్తిభృతపురాణార్థనితను

లమఁగు దెమఁగను భవ్యదివ్యాంజనమునఁ
గమఁగొనఁగఁజేయు నంద్రధనత్కవులఁ దలఁచి.

8

సీ. ఏమహాత్ములు కల్గ భూమిశనభలలోఁ
గవులకు నధికవిఖ్యాతి కల్గె
నేకతార్థులు కల్గ నెల్ల పామరులకు
గణన మీరు ప్రబంధకములు గల్గె
నేవాక్పీఠులు కల్గ నిరవోదయ రసికుల
కమితలీలావినోదములు గల్గె
నేక్రవీణులు కల్గ నిల నలంకృతికృత్తో
ద్యములకు దోషలక్ష్యములు గల్గె

తే. నేదయాళులు బుధపవో హేతిచకిత
విసరదవశబ్దధరణలాలనమఁబాబు
లట్టి నిఖిలోపకారధీరాశ్ములయిన
నకలకవిధూన్వయములకు నంజలి యొసర్తు.

9

న. ఇవ్విధంబున గ్రాహకీప్సితగ్రంథవిర్విఘ్న పరిసమాప్తి సంగ్రహ
దాయావిశ్లేష లక్షణ నిబంధనంబుగా నిఖిలాభీష్ట
దేవతా నమస్కరణంబున, సుకవిబహుకరణంబును,
సుకవివిరాజరణంబును గావించి, యుదంచితవిరించి
సంచిత ప్రపంచ నరదళంగ బుధపుంగవ హృదయంగ
మంబును, గుణధీన రసనమజ్జిత కవితాంభోధితరణ
కరణ ప్రసూతోకకరణ పరిణతి తరణి ప్రకాండంబు,
నశేషగుణనోమవిశేష విద్యారసీకక్షీరవివేచనోచితప్రశం
సితచాంసాయమాన ప్రతిభానుబంధంబునగు నొక్క
ప్రబంధంబు ద్వివిధంబుగాని యున్ననమయంబున.

10

సీ. లలితాశలంకకలాకలాపంబున

నేరాజు రేరాజు నేనగించు

భూభారభరణలీలాభిముఖ్యంబున

నేమేటి తామేటి నెగ్గులాడు

జతురభాషామనీషావిశేషావాప్తి

నేభోగి యాభోగి నీనడించు

శరణాగతగణాధిపతి శరణాధిక్షణాప్తి

నేశౌరి యాశౌరి నేవు సూవు

తే. సతఁడు రిపురాడఖర్వ గంగాంధకార

గంధనిర్గంధనాంభోజబంధుబంధు

బంధురావార్యశౌర్యధురంధరుండు

సరనగుణహారం డోబయనగనఘనండు.

11

వ : పెండియుం బ్రచండభుజాదండతాండవమండలాగ
ఖండి తారాసిమండలండును, పఖండవవఖండవృద్ధీమండల
ధురాధరణసరాభూతఖండపరిశుగుండలుండును, సజాండ
కరండ పిచండిలయశఃపూరకర్పూరహరుండును, సరస్వతీ
మనోధంబారచౌర్యకాగుండును, సమరనమయనముజ్జ్వలిత
జంభారిసో స్సంధనము తంభితనంభోధిధారా విదారితమహా
భీల శైలాభిషళాలరవ కోలాహల లీలాహళహళికానమా
రంధ సుధగంభావుక గంభీరవిజయభేగీధయంకర భాంకార
నంకరనముట్టికిత దగ్ధిటంకుండును, సత్కురతరసురక్షోభకర
మదోన్నతరక్షోన్నతిరక్షో భూక్షో విక్షోదచిచ్ఛదాక్షిణ
సృహర్యక్షయాక్షవిక్షణీధనదాశుశుక్షణిక్షణనముత్తి పక్షిలా
కరాళా విచ్చిన్నాచ్ఛచ్ఛాయాచ్ఛటాపటిమఘటని చటుల

ప్రతాప ప్రేభవుండును, నుభయరగండ గండభేరుండాది
 బిరుదామండ నందీపిత ప్రాభవుండును, ససాధారణ మేఘావ
 ధీత వేఢోమేఢోవబోధనిర్నిరోధమధుర మధురసావధీరణ
 నమగ్ర వాగ్గ్రాసధన సుధీజనగృహద్వార నిర్మితద్రవద్ర
 వారణ ఘటావికటకటాహతట పతదనూనదానాంభోర్మురీ
 వరిమళ పరిలబ్ధిబలభామోదమేదుర భృంగీ తరంగిత
 భంగిప్రసంగత ప్రసంగాగీకృత నిరంతర దిగంతర విశ్రాంత
 విశ్రాణన జయనకుండును, గుళికసులకులజలధి జైవాత్మ
 కుండును, నానావిధభానాధిక సేనాంబునిధానానువమానా
 హవమా నామితామోఘవైఖరీ వరీతబరీదనపాద నస్త్రాంగ
 హరుండును, భోజరాజవంశేనంభవుండును, లక్కాంబాగర్భ
 పావనుండును, బరమభాగవతసంభావనుండును, నోబభూపాల
 పుత్రివరుండును, గడిదుర్గస్థాపనాచార్యుండును, సత్యభాషా
 హరిశ్చంద్రుండును నగు నృసింహక్షీతీంద్రుండొక్కనాడు
 రుచిరరుచి శుచితావిశేషదూషితౌషర్వులు బుధులు,
 సరస్వతీ ప్రవాహసంతత విహరమాణమహాకవులుకవు,
 లజహ్లాజిహ్వారంగ నృత్యదుత్తుంగ గైర్వాణ వాణీప్రాకృత
 శౌరనేన్యప్రభంశ పైశాచికామాగధులు మాగధులు, నట
 నజితమహానటులు నటులు, వరయావన సౌందర్యవసతులు
 సతులు, నయవినయ సౌజన్యలు రాజన్య, లవధీరీతసుర
 రాజమంత్రులుమంత్రులు, ప్రబలబలోద్భటులుభటులు, పురో
 హితులు, హితులు, పౌరాణికులు, జైణికులు, గాయకులు, గణే
 కులు నాదిగా గల నిఖిలనియోగిజనంబులుబలసికొలుపమణిమ

యాస్థాన మధ్యభద్రాసనంబున సుధర్మానీనుం డగు శునా
నీరుచందంబున నందంబుగాఁ గొలుపుండి యపుడు. 12

సీ. శత శేఖినీపద్యసంధానధౌరేయు
ఘటితాశత్రగంధకరణధుర్యు
నాశు పబంధబంధాభిజ్ఞా నోష్ఠ్యని
రోష్ఠ్యజ్ఞా నచలజిహ్వోక్తినిపుణుఁ
దత్సమభాషావితాసజ్ఞా బహుపద్య
సాధిత వ్యస్తాక్షరీధురీణు
నేక సంధోదితశ్లోకభాషాకృత్య
చతురు నోష్ఠ్యనిరోష్ఠ్యసంకరజ్ఞు

తే. నమితయమకాశుధీప్రబంధాంకసింగ
రాజసుతతిమ్మరాజపుత్ర) ప్రసిద్ధ
సరసవేంకటరాయభూషణసుపుత్రు
నను బుధవిధేయు శుభ మూర్తినామధేయు. 13

క. కనుఁగొని దయామరందము
కనుదమ్ములఁ గ్రమ్మ నుచితకౌరవలీలా
ఘనతరగభీరభావల
ననియె న్నరసింహుఁ డభిషవానందముతోన్. 14

సీ. బాణవేగంబును భవభూతిసుకుమార
తయు మాఘకై త్యంబు దండినమత
యల మయూరుసువర్ణకలస చోరునియర్థ
సంగ్రహమ్ము మురారిశయ్యనేర్పు
సోముప్రసాదంబు సోమయాజుల నియ
మంబు భాస్కరునినన్మార్గఘటన

శ్రీచాఢువిషదప్రసిద్ధధారాశుద్ధి
యమరేశ్వరునిసహస్రముఖద్వప్తి

తే. నీక కల దలుగాన ననేకవదన

నదనసంచారభేదంబు నడలుపటిచి

భారతీదేవి నీజిహ్వాః బాడుకొనియె

మూర్తికవిచంద్ర ! విఖ్యాతకీర్తిసాంద్ర !

15

ఉ. కావున నీయుదగ్రమతి గౌరవయోగ్యనిరూపణంబుగా

నీవొనరింపఁబూనిన యనేకమహాకవివాఙ్మయోపకా

రావహమైన కావ్యము మదంకితమై వెలయంగఁ జేయు ము

ర్వీవలయుప్రసిద్ధబుధవిస్మయదానధురంధరంబుగన్.

16

వ. అని సబహుమానంబుగా కర్పూరతాంబూల జాంబూన

దాంబరాభరణచ్ఛత్రచామరాంధోళికాచతురంతయానా

గ్రహారాద్రిప్రదానంబుల బహూకరించుటయు నేను

నానంద కందళిత తరంగితాంతరంగుడ నై.

17

సీ. నిజరూపమునకు వన్నియ దెచ్చు వేటొక్క

బెఱుకొందు ధ్వని హీరకళిక లమర

ఛాయాంతరాలక్ష్మ్యసహజతేజములై న

లక్షణవైదూర్యలక్ష లలర

రతులతోఁ దులదూఁగు రమణీయరసవిశే

షము లను గారుత్పతములు మెఱయ

గురుసువర్ణగుణైకగుంభిశిస్థితిఁ దాల్చు

నాయకనాయకోన్నతులు సెలఁగ

తే. నిల నలంకారనికరంబు లిరవుకొలిపి

కమలభవగేహీనీవరిమృరణకరణ

యోగ్యములుగా నొనర్చిన భాగ్యనిధుల
భామహాదుల సనిశంబు ప్రస్తుతించి.

18

క. వారిప్రసాదమున నలం

కారము ధ్వని లక్షణాధికారరసాలం

కారము నొనర్తు నాంధ్రవ

చోరచనఁ జమత్కియ్యాశోభితమతి నై.

19

తే. అనదృశరసప్రధానశబ్దారములును

రీతులును వృత్తులను నలంకృతులు గుణము

లాదియగు లక్షణంబుల నలరుఁ గావ్య

నరణి యందు రలంకారసారవిదులు.

20

క. ఈ కావ్యలక్షణంబు ల

నేకులు తొల్లింటిపెద్ద లేర్పడిచిన ను

శ్లోకనృపచరితనుతి దీ

క్షాకలనయు నభినవాంధ్రకవితయు నగుటన్.

21

ప. ఏతత్ప్రబంధబంధురావ్యాజకావ్యాలావ లక్షణకృతక్షణ

ప్రసంగ సంగ్రహణ నిర్వహణకృత్యంబున నిత్యంబు

సత్యంత కృతావసరుండ నై.

22

క. బంధురతరప్రబంధుల

బంధముల కనంతకీర్తిభాగ్యప్రదధౌ

రంధర్యగ్రంథిలము వ

సుంధర ననవద్యరమణసుగుణస్తవముల్.

23

సీ. రామాయణాదిక గ్రంథంబు లనపద్య

నేతృవర్ణనల వన్నియకు నెక్కె

వై శేషికాదినానాశాస్త్రములు శివ

ప్రతిపాదనమున నన్నతి వహించె

సంధ్యాదిమంత్రముల్ శశ్వదీశ్వరనామ

జపసాధనత ననశ్వరము లయ్యె

బాగు లొంపొంటికిఁ బ్రామియ్యమును బర

బ్రహ్మగోచరము లై ప్రణుతిఁ గాంచె

తే. ననినఁ గావ్యం బమేయనామకవికన్య

రన్యూపనిసూపణభాజి యగుట

చేట పేవరింప నేల? బంగారమునకుఁ

జులుపారభ్యలహరి యబ్బుటయ కాదె.

శా వేదంబుల్ న్యవళాసనంబులు; సుహృద్విజ్ఞాపనంబులు

కాద్రగంధము; లంగనాజనవిలాసాలాపలీలాసమ

ప్రాచుర్యాచముతార కావ్యములు కర్తవ్యోపదేశక్రియ

వాదప్రక్రియ లెన్నఁ గాన్యమహిమల్వర్ణింపఁగాశక్యమేక

మ. పరమజ్ఞానలతాలవాలము జగత్ప్రఖ్యాతివిఖ్యాతసా

గరచంద్రోదయ మిష్టసంఘటనరేఖాదివ్యధనూత్తమం

బుధకార్యణ్ణరశానిశాపిషముఖం బుద్వేలసిర్వాణ భ

వ్యరనాన్యారసాయనంబనినఁ గావ్యం బెన్నసామాన్యవే

దే. కావున వేదవిధమున

నానానం బైన కావ్య మలగును నవర

త్వావేలహరవల్లిక

కై వికీ ననవద్యనాయకభాజిత మై.

మ. అ. మూహించిమదీయసంఘటిత కావ్యాలంకరియాసంగ్ర
హాంబసఘంబై వెలుగొందకున్న రవివంశాధీశ్వరుం డొన్నసిం

హస్యపాలాగ్రణికి ర్తివర్ణనముచే నాశాంతవిశ్రాంతపా
వనమాః గావున నందు నాయకమహావంశంబు వర్ణించెదన్

∴ నాయకవంశవర్ణనము ∴

సీ. శ్రీమించు పద్మినీభామామణి కినుండు
నితరసంసారవార్షిధికిఁ దరణి
త్రిజగతీనజ్జనశ్రేణికి మిత్తుండు
బహుతమోవనికి విభావసుండు
నమదమందేహదేహములకుఁ దవనుండు
చతురాగమార్థసంతతికి నవిత
నకలచోరపరంపరకు సహస్రకరుండు
విసతలోకవితానమునకు ద్యుమణి

తే. హరిహరవిరించిముఖదేవతానుభావ
ఘనతరన్నర్ణతారు లొక్కటియ కాఁగఁ
గరఁగి కూర్చిన యపరంజి^కడి యనఁగ
సూర్యుఁ డిరవొందుఁ దేజోనినార్యుఁ డగుచు. 29

క. అతనికి వై వస్వతమను
వతనికి నిత్యాకున్మపతి యతనికిఁ గుక్షి
క్షితిపతి; యతఁడు వికుక్షిం
బ్రతాపఖనిఁ గనియె నతఁడు బాణునిఁ గనియెన్. 30

సీ. అనరణ్యుఁ డతని శాయకఘుండు పృథుఁ గాంచె
బృథుండు త్రిశంకుధాత్రీంద్రుఁ గనియె
నతనికి ధుంధుమారాభిఖ్యుఁ డతనికి
సూంధాత; యతఁడు సుసంధిఁ గాంచె

- నతనికి ప్రభువనంధి యతనికి భరతుఁ డా
 ధన్యున కసితుఁ డాతనికి నగరుఁ
 డతనికి ననమంజుఁ డతఁ డొశుమంతునిఁ
 గనియె చిలీపుఁ డాతనిసపుత్తుఁ
- తే. డతండు గాంచె భగీరథు కాత్మకంశ
 పావనుని నాతనికిఁ గరుత్సావనీశుఁ
 డతఁడు రఘుఁ గాంచె గనియె నాక్షితితలైక
 పతి సునాభాగు నతఁడు నాభాగుఁ గాంచె. 31
- చ. అతనికిఁబంబరీషుఁడయుతాయువు తత్సతుఁ డవ్వసుంధరా
 పతిగనియె నృహత్కృ ఋతుపల్ల నతండునునత్యకామునా
 తతబలుఁగాంచెనాతఁడుసుదాసునిఁగాంచెఁడదీయుఁడస్త్రీకుం
 డతనికిఁములకుం డతని కాశతనంభ్యరధుండు వెండియున్
- క. ఘనుఁ డతఁ డైలబిలేచునిఁ
 గనియెఁ బృథుధర్మవిభునిఁ గనియె నతఁ డతం
 డును విశ్వసుహునిఁ గనియెం
 గనియె వృట్వాఁగు నతఁడు గాంధీర్యనిధిన్. 32
- సీ. భవ్యుఁ డాతఁడు దీర్ఘబాహునిఁ గనియె నా
 తఁడు కాంచె రఘువు నాతనికిఁగలిగె
 బురుషాదుఁ డతనికిఁ బొడిమెఁ గల్పావపా
 దుఁడు తత్సతుఁడు శంఖనుఁడు సుదర్శ
 నుఁడు తత్తదూజుఁ డాతఁడు గాంచె నగ్నివ
 ర్ణమహీశు నతఁడు శేఘ్రగునిఁ బడసె
 నతనికి మరుఁడు తదాత్మజుఁడు శుకఁ డా
 తని కంబరీషుఁ డాతనికి నహుషుఁ

తే. డతనికి యయాతి నాభాగ్గుఁ డతని కతని
కజుఁడు దశరథుఁ డతనికి నతని కొదవ
రామభద్రుఁడు తద్వంశరత్న మయ్యె
సారిది గలివేళఁ గరికాలచోళవిభుఁడు.

34

సీ. ఏరాజువివిధపుష్పరాధసమున గం
గాధకుతలమీఁది కొంచు మానె
నేరాజుదివ్యాన్న సారార్పణంబున
శితికంఠమెడ నున్న చేడు మానె
నేరాజురత్నోపహారానుభవభూతి
రుద్రునెమ్ములదండరొత్త మానె
నేరాజుకాంచనాగారరచనకేళి
భవునకు గిరు లెక్కు పాటు మానె

తే. జలధిదేవేరిఁ గావేరి జనులు సూడ
కుండ నాచ్చాదన మొనర్చునొఱపు మెఱయ
సుభయతటములఁ దరుకుజ్జుగ్గు లునిచె నే నృ
పాలుఁ డతఁ డొప్పుఁ గరికాలచోళవిభుఁడు.

35

చ. అతఁడు మహాదిగంతవిజయఁ బొసరించిసురాద్రియాలను
న్నతనిజమీనలాంఛన మొనర్చుటకై గిరిరాజుఁడైప్ప న
ప్రతిమతదీయదోర్మగభరభటుతాచలశృంగసంగతామిత
జవరూఢి నేడును భ్రమించుఁ దనగ్రగతిగ్రహవళుల్.

తే. శ్రీలఁ జెలువొందు నాకరికాలచోళ
కుంభినీనాథుకులమున సుభవిం చె
ఘనఖిన్తోణి రత్నంబు కలుగురీతి
భోగసాభాగ్యసురరాజు పోచిరాజు.

37

సీ. తనకీర్తికజరవాహిని యీడుగామికి
 నమ్మహానదితోడియమున సాక్షి
 తనత్రణతాపస్ఫూర్తి కిచువేడి నరిగామి
 కతనిబిరుదు మూలనదులు సాక్షి
 తనదైర్యమహిమకుఁ గనకాక్షి ప్రతిగామి
 కచటఁ గాఢున్న నోత్రారి సాక్షి
 తనకాంతికి మృగాంకుఁ జెనగామి కతనితో
 నరిపాతు మను కర్మసాక్షి సాక్షి

తే. కాఁగ విలసిల్లుననుకమత్నాత్మకర్మ
 పరత స్మవచక్షిః కితఁ దొజ్జబంతి యనఁగ
 రాజమృగరాజు నై భవరాజరాజు
 భూరిసౌందర్యగతిరాజు బోధిరాజు.

38

క. ఆపోచిరాజవంశసు

ధాసారావారమునకుఁ నారాపతి యై
 మోహంగుఁ దిరుమలక్షో
 వేదాలుఁ దనంతకీర్తివిశ్వోజ్జ్వలుఁ డై.

39

సి. విక్షించిరాఁగు హిరణ్యధారాస్పృశి
 జకువార్తినంభూతచాతకముల
 విక్షించిరాఁగు ముగ్రకౌశ్యేయవనిధారఁ
 బ్రతిపక్షగిరిలక్షపక్షగిరిమ
 విక్షించిరాఁగు నద్విధనావహవివాహ
 నదనంబుఁ గదనంబు నరియ కాఁగఁ
 బ్రోక్షించిరాఁగు సంపూర్ణవయాధార
 వితతాపదాతపావృతులమీఁద

తే. నతఁడు రాజన్యమాత్మఁడై యపరశిఖరి
చరమగహ్వరబంహిష్ఠజరతతిమిర
పటలపాటనవటుమహాభాన్వనండు
రాజకుల హేళి తిరుమలరాయమాళి.

40

క. ఆరాజశిఖామణికి

ధీరాత్ములు తనయులై ని తిప్పనిభుండు గం
భీరరణాంభోరాశి య

పారకృపామూర్తి వల్లభక్షితిపతియున్.

41

వ. అం దగ్రజుండు.

42

సి. తనజయధ్వజమూరుతములు వైరికిరీట

ఖచితనన్మణిదీపశిఖల ములుపఁ

దనశీలీముఖము లుద్ధతవిరోధిశిరోధి

జలజఙ్ఘోణితరసానవము లూనఁ

దనతేజము లరాతిధరణిశమదనతీ

కబరికానిబిడాంధకార ముడఁపఁ

దనవాహినీప్రౌఢి దర్పితప్రతికూల

భూమిభృన్మద భేదమునఁ దలిర్ప

తే. రాజ మాంధాత యనఁ బొల్పురిసికలోక

సతతసంరక్షణా స్తోకజాగరూక

నవనవానందహృల్లగ్ననందగోప

బాలకుండై న తిప్పభూపాలకుండు.

తే. అతఁడు రామప్రభునిఁ బానెహంబయందు

నొబళేంద్రుని లక్కంబయందుఁ గనియె

జలజనయనుండు రుక్మిణీజాంబవతుల
యందుఁ బ్రద్యుమ్న సాంబుల నందినట్లు.

44

క. వారలలోన ధురంధరుఁ

డై రామనృపాలుఁ డమగు నమరపురంధ్రీ)
చారుకర్త గహలీలా

కారణదోర్త గతుటిలకౌశ్లేయకుఁ డై.

45

చ హరిభజనప్రవీణుఁడగు నాధరణిండుఁడుబై చమాంబికం
బరిణయమై తనూభవులఁ బ్రాజ్ఞులఁ దిమ్మనృపాలునోబభూ
వరు వరదేండుఁ దిప్పమహివల్లభుఁ బానెమరాజు వేంకటే
శ్వరు నిలఁ జక్రవర్తినదృశ్య కథితాత్ములఁ గాంచెనార్వరన్

చ. అరయఁగ నమ్మహివరుల కర్త గజుడైతగు తిమ్మరాజు ని
ర్భరతరథాటికాతురగపాటసమూర్చిత యా ధరాతలో
దరికి నిరామయాపధవిధానము నిర్జరవైద్యు వేడఁగా
నరిగెనులీల నద్భుతసమగరజోవజ మేగు నింగికిన్.

47

క. ధర నలఁడు రామనృపన్

దరి యగు కొంచాంబయఁడుఁ దనయునిఁ గాంచెన్
నరమతు నెఱవేంకటవిభు

హరి నీరియం దతఁడు గన్నయాకృతి దోచన్.

48

సీ. మిత్త్ర) కేహముల నమిత్త్ర) కేహమ్ములఁ

గనకనంఘాత మేఘనుఁడు నిల్పె

ధర్మాగమమున నద్ధర్మాగమమున ని

ర్భరగుణారోహ మేరా జొనర్చె

విగ్రహంబున కీమవిగ్రహంబున మహా

విమలాంబకత్వ మెలిఘఁడు తాల్చె

గృతులయందును బలాత్పృతులయందును రాగ

భగితవీక్షణ మేన్మచాలుఁ దునిచె

తే. జగతి నే రాజు కువలయోత్సవ మొనర్చు

రాజుగావున నటు స్వీయరక్ష చేతఁ

గోరి యన్వర్థ మగుచంద్రగుప్తిదుర్గ

మతఁడు నిలసిల్లు వేంకటస్థితివరుండు.

49

తే. అతఁడు తిమ్మాంబయఁడుఁ దిమ్మావనీశుఁ

జిన్నతిమ్మప్రభునిఁ గాంచె నీతయందు

రవికులోద్ధారకుం డైన రాఘవుండు

గరిమఁ గుశలవవీరులఁ గన్పక్షరణి

50

క. ఈ సంతతిఁ దగు తిమ్మ

త్మాసుత్రామునకుఁ గూర్చి నహజమ్మం డనన్

భాసిల్లు నోబనృపతి శు

నానీరమహిజవితరణ గుణాన్వయఁడై

51

చ. సరససఖప్రసూనభజశోభలఁ జెంది పచోమరందమా

ధురిఁజెలువొందికీర్తియనత్రోరపువాసనఁబొందిసొంపునం

బరఁగు దళంబులం బ్రబలీ చండితకీరసరంపరాఫల

స్ఫురణ మొనంగు నోబనృపపుంగవుఁ డాశీతసారిజాతమై

ఉ. భూనుతిశౌర్యఁడోబ నృపపుంగవుఁ డుగ్రరణోర్విభీమబా

హునిశితాసిధార ననతాహితకోటియుద న్నహన్తము

ల్పాని వారింపఁ దద్దళితభూనసమున్నతఖడ్గము ల్పర

స్థానము చేసిన ట్లమను సారేని వారికి న్నూర్ధ్వయాత్రకున్.

క. అతఁ డోబళాంబయం ద

ప్రతిముని నోబనృపాలు రాజమహిశున్

క్షీతిఁ గాంచె విద్యయం ద
ద్యుతధీనిధి వినయబోధములఁ గాంచుగతిన్ .

క. తదనుజుడు వరదభూపతి
సుదలీమకరాంకుఁ డామరు సురపురవనితా
విదితవరదానచాతురి
గదినీనయాత్మీయనామకము సార్థముగన్ .

వ. తత్క్రమంబున.

సీ. అవనినభోంతరం బాస్వరంధ్రము గాఁగ
ఘనపంక్తి మోముపై కప్పు గాఁగ
హిమశైలవింధ్యశైలములు కొమ్ములు గాఁగఁ
బూర్ణచంద్రుండు మూపురము గాఁగ
శరధులు నాలుగు గొరిజపట్టులు గాఁగ
నైలింపనది గంగఁగోలు గాఁగ
వాసుకి యాభీలవాదందము గాఁగ
దారకల్ కింకిశితములు గాఁగ

తే. గరిమఁ జెన్నొందు బసవశంకరమహాంక
మాజి నేరాజశేఖరుం డావహించె
నతఁడు నిలువెల్ల మగఁటిమి యనంగఁ బరఁగు
రామవిభుతివృత్తో నిర్వారితారి.

సీ, బలధూతఘృణిచే బందిళ్ళు నమకట్టి
యహితరక్తము కలయంపి చలి
నవయశోరుచివితానవితానములు గట్టి
వివిధవాద్యధ్వను ల్వలయఁజేసి

విమతాస్థివటలచూర్ణముల మ్రుగ్గులు పెట్టి

ద్విజపరంపరలకు విం దొనర్చి

దళితారికుంభిముక్తాఫల్యబులనేన

చల్లి ప్రతాపాగ్ని సాక్షి గాఁగ

తే. మెఱయునే రాజు విజయలక్ష్మి వివాహ

విదితనన్నాహుడై యతఁ డదురు గుండ

పిఱికికండయు లేని గభీరఘోర

రణజయోత్సాహి పానమదామవిభుఁడు

58

చ. అతని నహోదరుండు చతురంబుధివేష్టితభూధురంధరుం

డతులిత శౌర్య భీకర భుజాగ్రుండు వేంకటరాజు వొల్పునా

క్షితివతి దానపానవల భేచరశాఖి దిరస్కరింపఁగా

విరతతదీయదుర్యశము విస్ఫుటమా నలిమండలాకృతిన్. 59

క. ఈవంశకర్తయుగు తి

ప్పావని పాలునకుఁ గూర్చి యనుజన్ముండు తా

నై నెలయు న్యల్లభధా

త్రీవల్లభుఁ డఖిలరాజతేజోనిధియై

60

నీ. కమలాప్త కమలాప్త కమలాప్తనన్నిభుం

డవిభుండు రుచి ప్రభావ నయల

గోరాజా గోరాజ గోరాజసంతాశుఁ

డేరాజ మతి భోగ గౌరవముల

హరిపుత్ర హరిపుత్ర హరిపుత్ర నదృశుఁడ

ధన్యుండు జయ నూన దానవిధుల

నాగారి నాగారి నాగారికల్లుఁడ

మేటి ప్రభావ వేగ పాటవముల

తే. నతఃకుః సువిచారుఃకవికారుఃకనఘుః కలఘుః
 కప్రపమేయుః కజయుః కటిప్రతాపు
 కప్రవతీపుః కనేకలోకాభినంద్య
 చరితుః కింపాండు వల్లభత్వావరుండు.

61

ఉ. వల్లభకాజశౌర్యగుణవైభవ మెన్న విచిత్ర మమ్మహీ
 వల్లభువైకిరాజి వనవాటికనుండి నిజాంబుజాస్యత
 న్వల్లభ! యంచుచిల్వగ సకార్యతదుజ్జ్వలనామనంస్మృతిం
 బెల్లువడంకుఁగొంతపయ్యవేయఁగొంత నెవంబునేయుచున్.

క. అతుల్లప్రతాపుఁ డా భూ

పతి ప్రోర్థలేనేరియందుఁ బ్రబలునిఁ దిమ్మ
 క్షీతిపాలునిఁ గాంచెం బశు

వతి పార్వతియందు గుహునిఁ బడసిన భంగిన్,

63

నీ. భోగి మట్టినవానిఁ భోగిఁ జాట్టినవాని

భోగిఁ బట్టినవానిఁ జోలనేర్చుఁ

దమ్మిఁదొల్చినవానిఁదమ్మి దొల్చినవానిఁ

దమ్మి మొల్చిన వానిఁ దారసించు

మృగము నుంచిన వాని మృగముఁద్రుంచినవాని

మృగముఁ బొంచిన వాని మీఱఁజాలుఁ

గొండ నెక్కినవానిఁ గొండఁ జెక్కిన వానిఁ

గొండఁగ్రుక్కినవానిఁ గొదవనేయు

తే. భరణభూతిజన్మప్రభాబాహుశక్తి

మతికళాశౌర్యనర్మశుంభత్వైభావ

భోగగాంభీర్య గుణములఁ బడమి నేస్మ

పాలకులు సాటి యాలిమ్మవార్ధివునకు.

64

తే, అతఁడు గంగాంబయం దౌటలావసీంద్రు
మూర్తిఘను సింగవిభుఁ గాంచె గీర్తినిధుల
నత్రియససూయయందు మున్నబ్జగర్భ

61,

కమలనాభకవర్ధులఁ గన్నయట్లు,

65

ఉ. వారలలో గభీరగుణవారిధి వారిధి వారిధిపంక్తిలో సుఖా
వారిధివోలె భూమిధరవర్ణములఁ గనకాద్రివోలె దో
స్సారము బీరముం దెరువనత్యము శౌచము నద్విచార మా
చారము గల్గి పాల్పెబుధనన్నుఁ జొరబళరాజు ధన్యుడై.

సీ. అప్పుపాల్పెన శుభ్రాబ్జంబు రుచి యెంత

మాటమోచినయంచజేట యెంత

నీళ్ళు మోచినభవానీభర్త కలి మెంత

62

బిలము దూతనశేషుబలిమి యెంత

తమ్ములతోఁ బోరు తారేశుకళ యెంత

తృణమైన శరపుంజదీ ప్తి యెంత

పండ్లిగిలించు కల్పకశాఖదళ మెంత

విరిసినమల్లెలవీడ యెంత

తే. యనుచుండనకీర్తిధవళాబ్జహంసమదన

మధనవరభోగివిధుశరామర్త్యవిటపి

వికచవిచికిలమాలికావితతిఁ దెగడ

వసుధఁబాలించు నోబభూవల్లభుండు.

67

సీ. ఇతనివైరులు ననకతతిలోఁ గాఁపుండ

నవ్వర్థయై ధాత్రి యవని యయ్యె

నితఁ డంతరీపంబు లేల ముదాసము

న్నిద్రుడై జలధి నముద్రుడయ్యె

64

నితనియాలము చూచి యెల్ల వేల్పులు నిమే
 వము మోస ననిమేషసంజ్ఞఁ గనిరి
 యితని నేనాధూళి హిమనేతువులు గప్ప
 శారీశుఁ డవు డంధకారి యయ్యె

తే. నితనికరుణాంబురాశినభృతతరంగ
 సంగతం బై న మనమున సంచరించి
 శౌరి నారాయణుని డయ్యె జగతి ననుచు
 సుకవులు నుతిగతు రాబళిక్షోణివిభుని

68

వ. తత్కృమంబున.

69

నీ. చతురాననాధికశ్రుతిహితశీలుడై
 విబుధాన్నదానప్రపిణఁ డగుచు
 వసుమతీభారధూర్వహుడై వృసింహతా
 భ్రాజియై బలిశిరోరత్నమగుచు
 సర్జనకరగర్వహరణసత్కిరియై
 యతనుశాత్రవధర్మహరి యగుచుఁ
 గామపాలాఖ్యుడై గరిమసర్వజ్ఞుడై
 వరవరోచిత మైన నడత యెఱిగి

తే. శౌరి బహురూపవిహరణశ్రమముఁ జెంద
 లేక యన్ని గుణంబులు నేకమూర్తి
 యందు నిరవొందఁ జేసినయట్లు వొల్చు
 మూర్తినిర్జితరతి రాజు మూర్తిరాజు.

70

చ. చిరతరకీర్తి మూర్తిస్మృతశేఖరుఁ డాహవదుర్మదారిభూ
 వదులఁ గరాగ్రలోకకర వాలముఖమ్మున గ్రుచ్చి యెత్తుఁడు

ద్వారవరణాభిలాషయుత హాసనలోక విలాసిసీమరం
పరులకు వీరు వల్లభులు పట్టుచుటందు నొనంగుకై వడిన్ .71

సీ. గురువసీపకుల కాదర మొప్పు గొం డని
యొనఁగియుఁగొం డని యొనఁగకుండు

నమితలావణ్యలీలావాప్తి వే మూరుఁ
గినిసియు వేమూరు గినియకుండు

నత్కిర్తిచే సుధాశరదేవసరసుల
వాడియు సరసుల నాడకుండు

నరులపై నిశితసాయకపరికి చేపట్టి
విడిచియుఁ జేపట్టి విడవకుండు

తే. ఫణిపతికినైన భారతీపతికినైన
బశుపతికినైన నలబ్ధహస్పతికినైన
నవని నవలీలఁ బొగడంగ నలవిగాని
చరితములఁ బొల్పు నాసింగజనవిభుండు. 72

చ. చకచకమించుసింగస్థుపచంద్రుని శాతకృపాణవల్లిలొఁ
బ్రకటవిరోధియు ధరధభద్రగజాశ్వవరూఢినీకదం
బకములు గానవచ్చు సులభప్రతిబింబితమూర్తులై మహా
జికలితసాధ్వ సోదయముచే నసిగర్భముఁ జొచ్చెనో యనన్
తే. ఇట్లు సుగుణాభిరాములై యెవ యుమూర్తి
ఘనుఁడు సింగక్షితీంద్రుఁడుఁ దను భజింప
నెలమి భీమార్జునులు గొల్వ వంపు మీఱు
ధర్మసుతుమాడ్కిఁ దగు నోబధరణివిభుఁడు. 74

సీ. ఘనభుజాశౌర్యరాఘవుఁడు రాఘవదేవ
ధరణీశుఁ డేరాజు తాతతాత

నరసుతఁడై నపిన్నమరాజు సౌజన్య
 ధన్యుఁ డే రాజన్య తాతతండ్రి
 యమితవైభవుఁ డై యార్వీటిబుక్క భూ
 తలనాధుఁడే రాజు తండ్రి తండ్రి
 యనమానదానవిద్యాధురంధరుఁడగు
 రామరాజేంద్రుఁడే రాజుతండ్రి

తే. యట్టిసోమాన్వయాభిశీతాంశుఁ డనఁగ
 నమరుశ్రీరంగవిభువుత్తియై చెలంగు
 లక్కమాంబను వరియించె లలితశీల
 నమ్మహాసాధ్వీసోదరు లధికయశులు.

75

క. కోనక్షితిపతి తిమ్మమ
 హీననాధుఁడు రామస్వపతి యెఱతిమ్మధరా
 జానియును వేంకటేంద్రుఁడు
 భూనాయకతీలకు లగుచుఁ బొల్తురు ఘనులై.

76

వ. అందగ్రజుండు.

77

నీ. లాటికుచాభోగ పాటిరపంకంబు
 బోటిముఖాబ్జకర్పూరకలన
 గౌళినవీనాంక పాళీదుకూలంబు
 చోళీకుచాళీవసూనరాజి
 యంగీ ముఖాభంగనాగీతవాణి క
 లింగీవిలాసశేలీమరాళి
 భోజీకరస్వచ్ఛరాజీవశౌంతి కాం
 భోజీ మహాహీరముకురరేఖ

తే. కుంతలీకర్ణమౌక్తికకుండల ప్ర
కాశ మేవానియభినవాకాశదేశ
చంద్రికాయితనస్కీర్తిజాల మతఁడు
ప్రబలు శ్రీరంగవిభుకోనపార్థివుండు.

78

వ. తదనుజుండు.

79

శా. శ్రీరంగప్రభుతిమ్మశౌరి భుజితా క్షేయంబుచే నాజుల
స్వీరారాతులఁ ద్రుంప నాక్షితిపతు లేవేగ మార్తాండునిం
మాటందూటఁ దదీయమండలసముద్భూతవణశ్రేణికి
న్నరంధ్రావధచూర్ణభాతిఁదగు నెంతేదచ్చమూరేణువుల్.
వ. తత్కృమంబున.

81

సీ. ఖలు సతి ద్రోహి నల్కయతిమ్మని హరించి
సకలకర్నాటదేశంబు నిలిపె

సతుని వర్ధితునిఁ దత్సుతునిఁ బట్టముఁ గట్టి
కుతువనమల్కన క్షోణి నిలిపెఁ

బదిలుఁడై రాచూరుముదిగల్లుగవ్వుంబు
సేయఁ గాంచి సపాదనీమ నిలిపె

శరణన్న మల్కనిజామునికభయం బొ
నంగి తదీయ రాజ్యంబు నిలిపె

తే. నవని యంతయు రామరాజ్యంబు నేసెఁ

దనగుణంబులు కవికల్పితములు గాఁగ

నలవియె రచింప సత్కావ్యములను వెలయ

భూమి నొకరాజమాత్రుఁడే గామవిభుఁడు,

82

సీ. ఖరదూషణఖర్వగర్వనిర్వావణం

బాజనవానిసాయకనికాయ

మధిక తారావరాహంకారవారణో

ద్వేల మెవ్వనియశోవిమలశోభ

వివిధారికామినీవిఘటనాటోపమే

యవనీశురోపాదుణాక్షి రేఖ

పౌలస్త్యనిరసనప్రౌఢిమాఢాకీతం

బేరాజుచారిత్రచారుభూతి

తే. యతఃకు కలియుగనవ్యరామావతార
చారుతాసార్థనామప్రచారుః డగుచు
వెలయు బ్రహ్మాండపేటికావితతకీర్తి
ధనుఁడు శ్రీరంగవిభురామధరణిధవుఁడు.

33

సీ. తనభుజాదండ కోదండఁముఖండమై

యనువేలశరవృష్టి నాచరింపఁ

దనహేతిశతకోటి ఘనధాశధశ్యమై

ప్రతిపక్షబలభిదాపటిమ నెఱవఁ

దనవిగ్రహంబు నడ్డనిమనోహరియై

మంజుఘోషాశ్లేషమహిమఁ జెలగఁ

దనవైభవంబు సంతాన సమగ్రమై

సురభిసంభృతగుణస్ఫురణఁ జెంద

తే. రాజదేవేంద్రుఁ డితఁ డనఁ దేజరిల్లు

ననఘచాఘకృన్యనారాయణాంకవివిధ

బిరుదమన్న విభాళాదిబిరుదశాలి

ప్రాభవోపేంద్రుఁ డెఱిమృచ్ఛార్థివుండు

34

సీ. అసురారిరాణి నే నధిసించుట యెట్లు

బహువిధాసురవంశభవులయందు

సురలోక భేనుసోదరి నేను నిలుచుటె
 ట్లకట గోఘాత పాతకులయందుఁ
 దై శ్రీలోక్యమాత నేఁ దగిలియుండుట యెట్లు
 తై శ్రీలోక్యకంటకోద్దతఃపయందు
 దేవతారాధ్య నేఁ దిరముగాఁ దగు టెట్లు
 కడుదేవతా ద్రోహకరులయందు

తే. ననుచు యవనులఁ దెగడి తన్నాశ్రయించు
 వారి సామ్రాజ్య లక్ష్మి నెవ్వొందు గొనియె
 నాహవోగ్రబరీదనస్థాంగహరణుఁ
 డతఁడు విలసిల్లు శ్రీ వేంకటాద్రి విభుఁడు

33

85

మ. ప్రతికూలావనిభృద్విభేదనకళా పారీణమై సంగర
 క్షితిలో వేంకటరాజశేఖరునికొక్షేయంబు కృష్ణాధిక
 ద్యుతిఁ జెన్నొందఁ నదీయధాగఁ బడి కా దోహకరుల్యావన
 క్షితిపుల్లించిరి నాకలోకవనితాశృంగారసాంగత్యముల్. 86
 మ. బలధుర్యుండగు వేంకటేంద్రునిమహాబాహుబలాటోప వి
 హ్వలుఁడై మున్నతిధావనక్రియససాదాభిఖ్యుఁడై నట్టియే
 దులభానుం డిదె నేఁడుఁ గ్రమ్మఱ ససాదుండయ్యెనా నర్మిలిం
 దలఁడ త్పాదముఁదాల్చే భీమనధిపాంతంగాననిత్యోన్నతన్.
 మ. స్థిరసంగ్రామజయూభిరాముఁడగునాశ్రీ వేంకటత్కావరుం
 డరయ న్రాజశిఖావతంసుఁ డగుఁ దధ్యం బుర్వీ గాతున్న సీ
 ధరణీపాలకు లెల్లమెచ్చఁగ నసాదక్షోణిభృత్ప్రతిభా
 సురదుర్గాధిపతిత్వవైభవభవనస్ఫుర్తి నివృజ్ఞంభించునే. 88
 క. ఈ రాజమణులసోదరి

34

యై రాజిలు లక్కమాంబ యమృతాశనధా

త్రీరుహముల కై దింటికి

నారయఁ దోఁబుట్టు వగు రమాంగనపగిదిన్.

సీ. ప్రతివచ్చునన్న పూర్ణాదేవి భైతూన్న
మిడక సంయమి నలయింపకున్నఁ
బాటి నేయఁగవచ్చు భాగీరథి నభంబు
ముట్టి పెఁతాఁగయై మొరయకున్న
నరి వచ్చు భూకాంత సకల ప్రజాభార
పూర్ణానవాల్వంబుఁ బూనకున్న
రూపింపవచ్చు సరుంధతి నేప్రొద్దుఁ
దనయల్పభావంబు చాల్చుకున్న

తే. నిమ్మహాసాధ్వి కని జను లెల్లఁ బొగడ
నలరు నొబ్బి తీశు సర్థాంగ లక్ష్మి
శాంధవావసధుర్య వైభవకదంబ
లలితసద్గుణవికురుంబ లక్కమాంబ.

క. పోలోమికి నింద్రునకు మ
హాలలితాకృతి జయంతుఁ డాత్మజఁ డై న
ట్లా లక్కమాంబ కోబన్య
చాలునకు నృసింహధరణిపతి జనియించెన్.

సీ. కాశ్యపి తా నొటఁ గశ్యపాద్భవుడై న
కాకోదరస్వామిఁ గలయు పెట్టు
ధాత్రి యా తపనయోధారచేఁ బెరిగినఁ
గమతకులాధీశుఁ గవయు పెట్టు
తగ ధేను వగువేళఁ దర్జకం బగుధరా
ధరశివోమణిఁ గూడఁ దలంచు పెట్టు

81

తనక యావిర్భవించెన నంచనామహా
క్రోడంబుతోఁగూడి యాడు బుట్టు
తే. తగవుగా దంచు ఫణికూర్మ ధరణిధరవ
రాదిభూదారముల నూని యవని కాంత
తనభుజాదండమున నుండఁ దనరుచుండు
సరసగుణహారి యోబయసరసశౌరి.

92

క. అతఁ డిల రామయతిమ్మ
క్షితిపతినత్పుత్తిఁ డగుచుఁ జెలు వొందు గుణా
న్వితఁ డగు తిరుమలభాత్రీ
పతితనయం దిరుమలాంబఁ బరిణయ మయ్యెన్.

93

90

సీ. పాలు పగు నేసాధ్విభుజవల్లి రుక్మిణి
సత్య యేగరితవాచావిశుద్ధి
జనకనందిని యేవిశాలాక్షిమతిరేఖ
భద్ర యేమగువ శోభనవినీతి
యననూయ యేకుటుంబిని దృష్టి సర్వమం
గళ యేశుభాంగనలలితరీతి
ధృతి సుదక్షిణ యేపతివ్రత కరుణనం
వత్కాంతయేయింతి భవ్యమూర్తి

91

తే. యట్టిగుణధన్యయై తనయాత్మయైల్ల
నఖిలపతిదేవతానంగ్రహం బసంగ
నలరు నలవీరవల్లి తిమ్మావనీంద్ర
శరధిమందారవల్లి యై తిరుమలాంబ.

94

తే. ఆమగువయందు సరసింహభూమివిభుఁడు
రసిక సారంగరాజ శ్రీరంగరాజ

గనియె ననఘువిదేవకీకాంతయ్యందు
ఘనుఁడు వసుదేవుఁ డచ్యుతుఁ గన్నపగిది.

క. అతఁ డుభయపంశపావనుఁ

డితఁ డన బాలార్క విజయ హేవాకవిభా
వితతియు నమందమంద

స్థితచంద్రదాతపముఁ దాల్చు శ్రీ రంజతుఁడై.

సీ. ఘనతఁ జేసాఁప నేర్చిన నాటనుండియు

శత్రులమీఁదఁ జేఁ జాఁప నేర్చె

ననయంబు నడుగు పెట్టిన నాటనుండియు

సరిశిరంబులమీఁద నడుగు పెట్టె

నవనీతము గ్రసించునాటనుండియు వైరి

కులయశోనవనీతములు గ్రసించె

నవపాంసుగతిఁ జెందునాటనుండియు ఖలా

భీలధాటీపాంసుకేళిఁజెందె

తే. నిలువ నేర్చిననాటనుండియు విరోధి

నృపతిసేనాపతుల గల్చి నిలువ నేర్చె

నరనవిభుని సిరంగభూనాథవిభుఁడు

ప్రబలెఁ బ్రబలుచునున్నాఁడు ప్రబలఁగలఁడు.

వ. ఈకుమారనారాయణుం గాంచినరాజన్యపుంగవునకు.

క. ఏతాదృశగుణమణికి ధ

రాతలపరిపూర్ణ కీర్తి రమణికి జలధి

ప్రవాతవృతధరణిభరణస

మాతతనిజభజభుజంగమగ్రామణికిన్.

- క. ధన్యునకుఁ దరణికులమూ
 ర్థన్యునకు నిజప్రధానిర స్తవదాన్యం
 మన్యున కరాతిన్మృతప
 ర్జన్యనిబంధన విశేషశతమన్యునకున్. 100
- క. అజరగజరజతరజనికృ
 దజతనుజద్యుకుజపురజదజభుజగజరు
 గ్రజవిజయినిజయశోమయ
 సుజనసుతధ్వజున కధికశోభానిధికిన్. 101
- క. గండరగండని కళినవ
 మండలి కాఖండమన్న మూర్తాండునకున్
 జండప్రతాపపిహితా
 జాండునకున్ లోభిమన్ని యరగండనికిన్. 102
- క. లక్కాంబానందనునకు
 దిక్కాంతా చికురనికరదీపితకుసుమ
 స్రక్కాంతదంతురయశో
 ధక్కానిధి కహితకరిఘటాభీమునకున్. 103
- క. గాధేయగోత్రసవనధు
 రాధేయున కఖిలసుకవిరాజకళాధా
 రాధేయదాసవిద్యా
 రాధేయునకును ధరామరధేయునకున్. 104
- క. గర్వితబరీదసేనా
 సర్వస్వహారానివార్య శౌర్యునకు సమ
 ధూర్యహనపాదభయదా
 ఖర్వమహావిజయ భేరికాభాంకృతికిన్. 105

- క. పీననమల్కాస్థాపన
మానితకరుణా ప్రసంగమాంగభ్యునకున్
ధీవిధికి నృహరిచరణ
ధ్యానవిధానావధాన ధౌరేయునకున్.
- క. తోరగంటి దుర్దరాజ్య
స్థిరసింహాసన నివాసదీక్షానిధికిన్
పరయంత్రమత్యభేదన
బిరుదోద్దండునకు గండభేరుండునకున్.
- క. ప్రతిదినకనకవసంతా
ర్జితకృతికాంతునకుఁ దురగ రేవంతునకున్
గ్రతుపురనారాయణగృహ
వితతప్రాకారఘటనవిఖ్యాతునకున్.
- క. అరుణారుణకరుణారస
పరిణామనమగ్రనయనపద్మాభునకున్
శరణాగతభరణాపర
సరసింహుని కోరిశౌరిసరసింహునకున్.
- వ. అభ్యుదయవరంపరాభివృద్ధిగానామౌనర్పంబూనిన యి
మ్మహాలంకార ప్రబంధంబునకు నాదికారణం బగు నాది
గుణవ్రాతం బభివృద్ధిచెడ.

నాయకగుణములు

- క. కులము మహాభాగ్యము ను
జ్వలత యుదారత మహావిశాలత ధర్మా
కలనయు వైదగ్ధియు నన
నిల నాయకగుణములమీరు; నిర్వియేర్పటుతున్.

క. వీనికి లక్ష్యము లెల్లను

శ్రీ. నరసింహేంద్రు పేరఁ జెప్పెద నెలమి

న్నానావిధ క్తి సూచిత

నానావిధపద్యగుంభనసమగ్రముగాన్.

112

కులీనత :—

శ్రీ. ఏవంశమునఁ బుట్టె బావనశ్రుతిధర్మ

మర్మకర్మముడై న మనుస్మృతాలుఁ

డేవంశమునఁ బుట్టె నింద్రుడను లగు దండ

సత్యమాడేన హరిశ్చంద్రస్మృతతి

యేవంశమునఁ బుట్టె నిలఁ జతుర్థశలోక

రక్షణక్షముడై న రావణారి

యేవంశమునఁ బుట్టె నిహపరాద్యుతపుణ్య

చరితధుక్యుడు చోళచక్రవర్తి

తే. యట్టి యిందు గ్రహాదినేనాధిపత్య

సత్యయశుడై న భానువంశమునఁ బుట్టి

పరఁగు భూపాలసింహు నోబడునృసింహుఁ

దలఁపఁ గలికాలదోవంబు దొలఁగు టరుడె.

113

మహాభాగ్యము :—

మ ప్రకటాభీలవిరోధిపై న్యములఁడుంపంజాలునొక్కొక్కనే

వకుడే వారణవాజితాలలు సమద్వైరిక్షి తీంద్రార్పితా

ధికపేదండహయాన్వితంబులు భుజాదీప్తాంగదం బుర్వి భా

[1] గ్యకళాపై భవమెన్న శక్యమెన్నసింహత్మాతలస్వామికిన్

బౌద్ధజ్వల్యము :—

మ. స్థిరసోమాన్వయదుగ్ధవార్ధిజనియించెన్వేంకటాద్రింద్రదళ
వరచంద్రుండు తదీయసోదరి రమావామాక్షి లక్కాంబరై
కురగెం దద్వనితాశిరోమణికి నోబియ్యోణిపాలేంద్రు శ్రీ
సరసింహాధిపుడై జనించె మరుఁడౌతన్యంబుదీపింపగన్

బౌదార్యము :—

సీ. అల బలీంద్రునిచేత నడుగు వెట్టగ నేర్చి
ధారాధరముచేత నీరువోసి

కానీనుచేగంచుకముఁ బూనఁగా నేర్చి
యెలమి దధీచిచే నెముక బలిసి

క్షీరాంబురాశిద్రచ్చిన వెన్న నీడరి
నైలింపగవి చన్నుపాలఁ బెరిగి

కల్పపాదపఫలోత్కరములఁ జవి గాంచి

వనజారి నెమ్మేన ననగి పెనగి

తే. ధరణిఁ బ్రోదివహించిన దానకన్య
నకలయాచకబాంధవు ల్సన్న తింప
నీకరగ్రహణావాప్తి నెఱసె నొర
సరసగుణహార యోబయనరసధీర.

తేజస్విత :—

సీ. బహుతరాశాభ్రాంతి బయలు వ్రాణక యున్నఁ
గువలయద్వేషంబు గోరకున్న

మీటి తమ్ములవిరివోటు నేయక యున్న
పాదజీవక్రికిఁ బాద కున్న

జగతి నందఱకును బగ లొసర్చక యున్న
దోషాభిభూతుడై తొలగ కున్న
ద్విజరాజపరిభవోద్వృత్తి నేకొనకున్న
నరసుని నింకింపఁ జాల కున్న

తే. సాటి యగు విశ్వవిసుతశక్వత్ప్రతాప
వై భవధ్వస్తదుర్వారవై రక్షితుఁ
డైన యోబయనరసింహు నమితభువన
భవనభృతతేజమున కబ్జబాంధవుండు.

117

ధార్మికత్వము :—

చ. పలుకుట సత్యవాసన కపారవిరోధిజయోత్సవంబు దా
నలఘుయశోధనంబుకొఱ కంబుధివేష్టితభూపరిగ్రహం
బలరు నగణ్యపుణ్యచరితాచరణంబున కాత్మజీవనం
బలసుజనావలంబుకొఱకౌర నృసింహనృపాలమాళిక్ 118

వైదగ్యము :—

సీ. వనజారి కళలచేఁ దనివి నొందించిన
నిల ఖేచరుఁడు ప్రాణ మిత్తు ననిన
వనదంబు తనదుజీవన మెల్ల నొనఁగిన
నమ్మేను శిబి కోసికొమ్మటన్న
నీగ్రమానేసామ్ము లిచ్చిన సురమణి
మిన్నంది తలఁపులో మెలఁగుచున్నఁ
జేరి పాదము బలి శిరసావహించినఁ
బాధోధి దా నెంత భంగపడిన

తే. వారి నెవ్వారిఁగా దని నసుధ నార
నిక్కముగఁ గీర్తికామిని నీకుఁ దక్కు

నీమై నై దగ్ధ్యదగము పర్జి ఉపదరమై
నరసుతాటోచ తొగగంటి నరసభూప.

క. అనయః గు నాయకః సుగుణః

లనేకములు గలవు; బాని నతివి నరభీ

తి నిరూపించుగ తే నిత

ననునమతేత్యన్యభూత సుభివర్ణింతున్.

11

నాయకస్వరూపము

క. కీర్తితతాపసుభగుం

దార్తావనుః దళిలగుణగతాధ్యుడు బాహ

వర్తితభూభగుః డై పరి

కీర్తితుః డగు భర్త కావ్యగీతప్రియుఁడై.

12

కీర్తితతాపసుభగత్వము : —

మ. అరినిర్భేదనకుర్య! యోబయన్మసింహ! సింహసత్వాధ్య!

వరసత్కిర్తిమరాల బాలిక భవద్దర్శిష్టుశౌర్యవభా

భరితానుణ్యముఖాగ్రయై వరః సుచుంబాల్మీరు నేకంబుగా

ధరః గావించు నమస్తవిస్మయకలా దానప్రవీణోన్నతిన్ 12!

ఆర్తావనత్వము : —

మ. ఒక ప్రహ్లాదని నార్దుఃగాచితి మదీయోత్సేక మేకావసా

ప్రకటంబౌన యటంచుఁదాబహుతరా ర్తతాణసారాయణో

త్సుకత స్మృతివరసింహుఁడుర్వి నరసక్షోభితుఁడై పుట్టెఁగా

కొకభూపాలుని కెట్టియార్తభరణోద్యోగంబు వాటిల్లునే

గుణాధ్యత్వము : —

చ. అరయః బయోధి పాత్రముచువంజనలై లముకజ్జలంబుఁడ

త్సురతరుళాభిలేఖిని వసుంధర వత్త్రముఁ జేసి వేడ్కుత

గెరలి విరించి గేహిని లిఖించిను బారము వొందచార! మా
నరసన్మపాలమాళిసుజన స్తుతసద్గుణసంప్రదాయముల్. 124

భూభరణము :—

చ. విపులఫణానహస్రమున పీఠ ధరింపఁగ లేని మేదిని
న్నిపుణతబాహువీరమున నిల్పె వృసింహుఁడటంచుంబన్న గా
ధిపతి నిరంరాద్భుతమతిం దల లూచ జరావిపాదురుం
డెపుడుఁ బురాణభోగి యని పొమ్మడు రా భుజగేంద్రు
నందఱున్. 125

కావ్యగీతప్రియత్వము:—

మ. నరసింహుం డతిధీరవీరరసనన్నాహంబు వాటింఁచియుం
గరుణాకోమలుఁడై రమావిమలశృంగారార్థుఁడై పొల్కుచా
తురి సాహిత్యజమర్మ కర్మ శ్రవోద్యోగాద్భుతుం డయ్య నీ
నరసింహేంద్రుఁడనూనగానరససంధానప్రియుం డెంతయున్

మ. అమరత్నాధరధీర! ధీరజిత కావ్యరంభ! రంభాసమ
ప్రమదభవ్యమనోనురాగఘటనాపాంచాల! పాంచాలగౌ
ళముఖోర్విసుతశౌర్య! శౌర్యనవలీలాలోల! లోలాభవ
ద్రమణీయాగమధర్మ! ధర్మతనయ ప్రఖాత్యనత్యవ్రతా 127

క. కుటిలారిభయదధాటి

వటువటహాథమన్ని నాదపరిసాటితది

క్రటవటల! చటులమేధా

పటిమపరాభూతభూతపతిహానిహారా!

128

మాలిని. అలమునయవిహారా! హారనీహారతారా!

హలధరరుచిధారా! హరకీర్తిప్రచారా!

జలధివరగభీరా! జైత్రకొక్షేయధారా!

లలితగుణవిచారా! లక్కమాంబా కుమారా!

129

గద్యము. ఇది శ్రీహనుమత్ప్రసాదలబ్ధకవితాసారసారస్వతా
లంకారనిరంకుశ ప్రతిభాబంధుర ప్రబంధపతనరచనాధురం
ధర ప్రబంధాంక వేంకటరాయభూషణసుపుత్రి తిమ్మ
రాజపూత్రి సకలభాషావిశేషనియమమావధానశారదా
మూర్తిమూర్తి ప్రణీతం బైన కావ్యాలంకారసంగ్రహం
బను మహాప్రబంధంబునందు నాపొద్ధాతప్రకరణంబును
నాయకగుణవర్ణనంబును నాయకస్వరూపకథనంబునన్నది
ప్రథమాశ్వాసము.

శ్రీ రస్తు
కావ్యాలంకార సంగ్రహము
నరసభూపాలీయము
ద్వితీయాశ్వాసము

క. శ్రీరాజతనదన! కలా

ధార! నిరంతరతర్ధారీదార్ద్రహారా!
నారాయణచరణార్చన!
నారీజనతారతీశ! నరసాధీశా!

1

తే. అవధరింపు లక్ష్మలక్ష్మములనెల్ల

ననఘ! భవదీయనామధేయాంకితముగ
బహువిభక్తుల నొసరింతుఁ బద్మవితతి
నిచట; నాయకభేదంబు లెట్టులనిన.

2

క. ధీరోదాత్తప్రముఖులు

ధీరోద్ధతధీరశాంతధీరలలితు లీ
ధారుణి నలుపురు నాయకు;
లారయఁ దల్లక్షణంబు లభివర్ధింతున్.

3

వ్యాఖ్య: ధీరోదాత్తుడు, ధీరోద్ధతుడు, ధీరశాంతుడు, ధీరలలితుడు అని
నాయకులు నాలుగు విధములు. వారి లక్షణములు ముందు తెలుపబడును.

శా. ధీరాత్ముండవికల్పనందుకరుణోద్వేలుండునత్వాభ్యుదా
ధీరోదాత్తుడు; శౌర్యదర్పకుహనాధీనుండు ధీరోద్ధతుం;

దూరూఢి స్సమధీత్రనన్నుఁడు, వ్యూహం జోధీర జాంసుండు; వృ
త్రాఠిం బోలినభోగి ధీరలలిమింఁదె, పొల్పు నిశ్చింతతన, 4

వ్యాఖ్య: క్లేశములను సహించువాడు, అత్యుత్తేషులేమివాడు, కరుణకం
వాడు, సుఖదుఃఖదులకు లోబడిన నిర్మలమనస్ గలవాడు. దీరోదాత్తుడు,
కౌర్యము, దర్పము, యాయలహాస నిమగ్నవాడు ఏదోద్రకుడు. ధీర
త్వమును, శాంతత్వమును సమానముగాగల గ్రాహ్యుని ధీరశాంతుడు,
ఇంద్రునితో సమానమగు ధోగములను అనుభవించువాడు ధీరలలితుడు.

ధీరోదాత్తుడు :

సీ. చలిచీమనేనియుఁ జూఁ త్రొక్కఁగాఁ జూలఁ
డేరేతిఁ గల్పెనో దైరివరులఁ
గలనై న నిజవర్ణనలు నేయ విసఁ జూలఁ
డెట్లందుకొనియెనో శృతిచయంబు
చెలు వొందు నాశారచేష్ట లెయ్యెడఁ గానఁ
డెట్లు నప్పునో యాత్మహితులతోడఁ
బరుషాక్షరంబులు పలుకఁ డెక్కాలంబు
భర్జించెనో హీనమితులనెట్లు

తే. బరులఁ జేపట్టఁ డెలమిఁ జేపట్టి విడువఁ
డలయఁ డెమఱఁ డరినై న నవగుణంబు
లెన్నఁ డోబయసరసధాత్రీశతిలక
మరయ సరలోకభాగధేయంబు గాడె.

5

వ్యాఖ్య: సరసభూపాలుడు చలిచీమనుకూడ త్రొక్కజాలడు అనుట
వలన కరుణాశుభనియు, నిజవర్ణంబు వినజాలడు అనుటవలన అత్యుత్తేషు
లేవివాదనియు, అతనియందు ఆకారచేష్టలు గోచరింపవు అనుటవలన

గాంభీర్య గుణము కలవాడనియు, పశుషాక్షరములు పలుకడు అనుట వలన సత్వగుణసంపన్నత గోచరించుచున్నది. కావున నరన భూపాలుడు ధీరోద్ధతుడు.

ధీరోద్ధతుడు :

మ. బలవద్వైరిభిదామదాభిరతమై భవ్యప్రతాపోజ్జ్వల
జ్వలసజ్జ్వలజటాలమై రణభయవ్యాస కృత తన్మనో
జలజాంధరికరణప్రగల్భకుహనానంపాదియైపోల్పుఁదా
నిల ధీరోద్ధతవృత్తియై నరనఘాతీశోగ్రఖడ్గంబునీ, 6

వ్యాఖ్య: ఇందు నరనభూపాలుని ఖడ్గము ధీరోద్ధత లక్షణము కలదనిగా అభివర్ణించెను. శత్రుబలమును భేదించు మదము కలిగినది అనుటచే దర్పము, ప్రతాపాన్ని జ్వాలయాపమైనది అనుటవలన శౌర్యము యుద్ధముచే భయపడిన శత్రువుల చునెన్నులందు చీకట్లు క్రమ్ముచట్లుగా చేయుటవలన మానులమారి లక్షణము గోచరించుట వలన ఖడ్గముగ ధీరోద్ధత లక్షణము కలది

ధీరశాంతతుడు :—

చ. ఇనకులభుక్యుడైన నరసేంద్రునిచేతఁ బ్రతిష్ఠితంబు లా
సనఘనుహోగ్రహారములయందలిభూసురకోటి మేటియై
ఘనశరశాఖలం జెలఁగి శాలిశుకక్రమమై మెలంగున
య్యనిమిషభూజపాటిక్రియ నా త్రశుచిప్రసవాఖరామమై. 7

వ్యాఖ్య: నరనభూపాలునిచే ప్రతిష్ఠింపబడిన అగ్రహారమునందలి బ్రాహ్మణులు కల్పవృక్షమువలే గొప్ప శాఖలు గలిగి, శుక సంచారము కలిగి, శుచి ప్రసవముతో ఒప్పుచున్నది అని వర్ణించుటవలన బ్రాహ్మణులు ధీరశాంతులు. ఇందు శాంతత్వము గోచరించుచున్నది. గాని, ధీరత్వము గోచరించుటలేదు. చారువత్తాదులు ధీరత్వశాంతిత్వమునకు ఉదాహరణకాగలరు.

ధీరలలితుడు :

ఉ. కుంతల గౌళ చోళ కురు ఘూర్జర హూణ శకాదిమేదిన్
కాంతులు సంతతంబు నిజగాఢబలశ్రుతిమాత్ర భీతులై
యింతుల రత్నహారముల నెల్ల ధనంబుల నిచ్చి కొల్వ ని
శ్చింతతదాల్పునోబయస్యసింహుడుభోగకళా ప్రవీణుడై

వ్యాఖ్య: కుంతలాది నానాదేశరాజులు నరసభూపాలుని ప్రతాపా
దులను విని భీతులై, త్రీలను, రత్నహారములను, ధనమును ఇచ్చికొలుచు
చుండగా నరసభూపాలుడు విశ్చింతతో భోగకళా ప్రవీణుడై ఉండెను
ఆవి వర్ణించుట వలన నరసరాజును ధీరలలితునిగా వర్ణించెను. ఇందు
నరసభూపాలుని ధీరత్వము గోచరించుచున్నది. కాని లలితత్వము గోచ
రించుట లేదు. వాస్తవదత్తలోని వత్సరాజుధీరత్వ, లలితత్వములకు
ఉదాహరణ.

తే. మజ్జియు శృంగారలీలాసమగ్రయోగ్య

తానిశవిచక్షణులు దక్షిణానుకూల

ధృష్టశేకు లనఁ గాంతు లభీష్టమతులు

గలరు; తల్లక్షణంబులు తెలివివజ్రతు.

వ్యాఖ్య : దక్షిణుడు అనుకూలుడు, ధృష్టుడు, శకుడు, అను
శృంగార నాయకులు నాడుగు విధములుగా ఉందురు.

చ. చెలఁగుబహుప్రియాసదృశశీలుడు దక్షిణుడొక్క కాంత
కే. వలచి గుణాభిరాముఁ డగువాఁ డనుకూలుఁడు సామ
రాధుడై. యలుకనివాఁడు ధృష్టుఁడు; ప్రియాశయ
మాత్రనివేద్యవిప్రియుం, డలశకుఁడంద్రు, వీరల కుదామా
రణంబులు నిర్ణయించెదన్. 10

వ్యాఖ్య : ఐహు నాయకలయందు సమానమైన ప్రేమగలవాడు దక్షిణుడు. ఒక్కకాంతయందే ప్రీతిగలవాడు అనుకూలుడు. అపరాధమొనర్చియు భయపడవివాడు ధృష్టుడు, ప్రియురాలికి మాత్రమే తెలియదగిన అప్రియము చేయువాడు శత్రుడు. వీరికి ఉదాహరణము ముందు పద్యములో తెలియబరచబడును.

దక్షిణుడు :—

ఉ. సాగరమేఖలానతిః జారుభుజాపరిరంభ మిచ్ఛే: వా
ణిగగనావలగ్నకుసు నేర్పు మెఱు న్నొగ మిచ్ఛే; వీరల
క్ష్మీగజరాజగామిని కమేయభుజాంతర మిచ్ఛే సంతత
త్యాగిన్మసింహభూవిభుః డక్షిణనాయకుఁడెన్నిభంగులన్ 11

వ్యాఖ్య : నరసరాజు భుజములపై భూభారమును, వాక్కులయందు విద్యను, వక్షస్థలమునందు శౌర్యమును వహించెను. అని వర్ణించుటవలన భూదేవి, నరస్వతి, వీరలక్ష్మిని సమానముగా గౌరవించుటవలన దక్షిణ నాయకుడు అయ్యెను.

అనుకూలుడు :—

చ. కనకము లంబరంబులును గ్రామములుజ్వలదివ్యరత్నమం
డనములు వాజివారణఘటల్లు న సారనుగంధసారము
ల్లనివి దలిర్ప వేడినకొలంది నొనంగుచునోబభూపనం
దనుఁడగు నారసింహుఁ డిల దానరమూఁప్రియుఁడయ్యె

సంతయున్. 12

వ్యాఖ్య : నరసరాజు యాచకులకు అడిగినవన్ని దానముచేయుటచే దానలక్ష్మికి అనుకూలదవి తెలియుచున్నది. ఒకే నాయకుడు అవస్థాభేదమును బట్టి మార్పుచెందుచున్నట్లుగా వర్ణింపవచ్చును.

ధృష్టుడు :—

చ. దిశామన మన్న కుంకుమమదుజ్జ్వలరోషకషాయవీక్షణ
స్ఫురదకుశాశతపుంజ మని బొంకితి; కన్దన కెంపుభాగ్యబం
ధురసహజాభ్యనుని నూర్చె-వనాడితి; వెల్లు దాఁచెదీ
పరిమళవాసనాలహరిపల్వేడుమేను నృసింహభూవరా! 13

ప. పుష్పిణి భూషణ! నీ కళమున ఉన్న కుంకుమ రోషారుణ
కాంతిప్రభునిము, కంటిలోని కెంపువర్ణము నిద్రలేమిచే కల్గినదనియు
పలికింది నీ శరీరమునకు పరశ్రీ వంశాగము వలన అంటిన పరిమ
ళమును నిర్భావదళ, అనుటచే అన్యాయంగా భోగరూపమగు అపరాధము
కనబడుచున్నది కావున ఇకకు దృష్టచాయకుడు

శకును :—

చ. కనుగవ్వబాటజూచెదవు కానిమనంబునఁ జూడ; పుక్తులం
దని తెమగాని భావమునఁ దన్నవొకవ్వడు, నీ ప్రవీణత
ల్పనుపడ వింక నీనటలు బచ్చెనచేతలు చాలుఁ జాలు నక
తెనకమకీర్తికాంతియెన్నసింహ! ప్రియాంగననీకెఱుంగుదున్

వ్యాఖ్య : ప నృసింహ! నీవు నన్ను కనులతో చూచెదవు కాని
మనస్సుతో చూడవు. మాటలతో నంకృప్తి పఱచెదవు కాని నీ భావమున
ప్రేమలేదు. కాని నీ నటనలు, ఇచ్చకపు మాటలు మాయచేష్టలు చాలును.
ఇది నాయనాది ప్రేమరాలియందు చేయు అప్రీయములు ప్రేమరాలికి
మాటలే తెలియుటవలన నదనరాత శకునిగా వర్ణించబడినది.

క. ప్రకటికృతు లగు నీవా

యశులగు విటకీరమధు లగు కేటవిమా

వకు లుగలరు ప్రియాకే

నికలానమటవ కుంకుమచార్యుల్.

వ్యాఖ్య : పై నాయకులకు విట, పీఠమర్థ, చేట, విదూషకులను సహాయకులు ప్రియుడాలితో పొత్తు కూర్చు సహాయకులు కలరు.

ప్ర. వసుమతి నేకవిద్యగలవాఁడు విటుం డనఁబొల్చునాయకోల్లననముకన్నఁ గొంతగుణలక్షణహీనుఁడు పీఠమర్థకుం డనదృశబాలికానుభుటనాది రహస్యవిదుండు చేటకుం డనఁగ సజ్జనహాస్యరసహేతువువాఁడువిదూషకుంఁడిలన్.

వ్యాఖ్య : ఏకవిద్యగలవాడు విటుడు. నేక విద్య అనగా వేశ్యా నాగరకులకు సందేశము చెప్పువాడు అవి “యశోధర” నిర్వచనము ప్రధాన నాయకుని కన్న కొంచెము గుణలక్షణహీనుడు, పీఠమర్థకుడు. నాయికతో సంభుటనాది రహస్యముఁ తెలిసినవాడు చేటకుడు, హాస్య రసమునకు హేతువుగువాడు విదూషకుడు.

నాయికలు :—

క. ఈమతమున స్వీయాన్య

సామాన్య లనంగఁ గలరు నతు; లందుఁ ద్రపా

సామగ్రీశీలార్థవ

కోమలకమనీయ స్వీయగుణములఁ జెలుఁగున్.

17

వ్యాఖ్య : ఈశృంగార మతమున స్వీయ, అన్య, సామాన్య అనునతులు గలరు. లజ్జ, రుజుశీలము, పాతివ్రత్యము, కోమలత్వము, కమనీయ త్వము లక్షణములుగా గల నాయిక స్వీయ.

ఖ. అన్య యనఁగ సన్యోధయుఁ

గన్యయు; సామాన్య యనఁగ గణికామణి; యీ

మాన్యల కుదాహరణముల

సన్యాదృశవిశదఫణితి నాపాదింతున్.

18

వ్యాఖ్య : అన్యోధ, కన్య, అని అన్యస్త్రీ రెండు విధములు కందు. అన్యోధ అనగా పరుని వివాహమాడిన స్త్రీ. సామాన్య అనలేక.

స్త్రీయ :—

చ. అమృతమువంటి నద్గుణము సంచిత చంద్రకలావిలాస
వముఖివగోత్రభూతియు సవారణదాల్చయశఃపుకంధ్రిత
గమలవనీహితాస్వయశిఖామణియైన నృసింహమేదినీ
రమణున శేషపత్ని యన రంజిలులోకముల్లెమ్మెచ్చంగన్.

వ్యాఖ్య : అమృతమువంటి నద్గుణములు కలిగి, చంద్రకళ వలె కాంతిగలిగి, తైలాసమువంటి తెల్లదనము కలిగిన కీర్తికాంత సూర్యవలె ప్రేక్షుడగు నరసభూషణునికి ఏకపత్నియై రాజిల్లుచున్నది అని వర్ణించవలసిన కీర్తికాంత స్త్రీయ నాయక.

అన్యోధ :—

సీ. పారసీకక్షమావతులచొ వృడగించి

నేర్చు మీఱఁగ మోహనిద్రపుచ్చి

యవనసేవాధినాయకులదోఁ న్తంభనం

భారత్రవతావదీపంబు లడఁచి

యభిభూతభాసమల్కా విషక్ష్మతాయశో

సంతసంతరి కాత్మ సంతసిల్లి

హరతురుష్క ప్రాప్తసీమల

గు మోవఁగనీయక యరుగుదెంచి

తే. ప్రాజ్యసామ్రాజ్య యగు వారి రాజ్యలక్ష్మి
కదనసంకేతమున జారకాంత యగుచు

సంచితస్ఫూర్తి నిన్ను వరించె నార!

వైరిగజసింహ! యోబయనారసింహ!

20

వ్యాఖ్య: పారసీక రాజ్యలక్ష్మి నేర్చుతో వారిని నిద్రపుచ్చి, యవన నాయకులను ప్రతాపదీపములను అర్పి, మల్కాభానుకు వచ్చిన అపయశస్సును చీకట్లకు సంతోషించి, యుద్ధరంగమును సంకేతస్థలమున విన్ను వరించుచున్నది. ఇట పారశీకాదుల రాజ్యలక్ష్మలు ఆన్యోథలుగా వర్ణించబడినది.

కన్య :—

ఆజానేయము నెక్కి యోబయ నృసింహ స్వామివాహ్యశిరా
నోజం గాంచనసౌధవీధికః దదీ యోల్లాసముం జూచి మా
తేజోవిభ్రమధన్యకన్య మదనార్తిం కెంది ప్రాసాదపా
లీజాగ్రస్మణిపుత్రికానియతిః దాల్చెం దద్గతస్వాంతయై 21

వ్యాఖ్య: నృసింహస్వామి ఉత్తమాశ్వమునెక్కి, వ్యాహళికై వచ్చుచుండగా ఒక కన్య బంగారు మిద్దిపై నెక్కి, ఆతని అందమును చూచి మదన పరవశయై, ఆ ప్రాసాదములోని మణిపుత్రికవలే ఉన్నది అని త్యను వర్ణించెను.

సామాన్య :—

క. వరీతివారు చెందిన

నారీతిః దదీయరాగ మందెడి నారా!

వారాంగన యది సాక్షా

త్కారపుః జటికంపుబొమ్మ కాబోలు, జుమీ.

22

వ్యాఖ్య : ఈ వారాంగన సాక్షాత్కరించిన నృటికపు బొమ్మవలె

ఏ రీతివాచు పొందుకూడిన ఆ రీతి అనురాగమును పొందు అందిం
చున్నది అని వర్ణించెను.

క. ఈమగువల కాద్యయు ము

గ్ధామధ్యాప్రపాథ లసగః దగు నవ్యవయో

వ్యామిశ్రితయోగ్యము లగు

నామములు; తదీయలక్షణము లేర్పఱుతున్.

వ్యాఖ్య : స్వీయ నాయక ముగ్ధా, మభ్యా, ప్రపాథ, అను
ములు నూతన వయస్సంబంధమువలన ఏర్పడినవి. వారి లక్షణములు
రించబడును.

చ. నవనవ కామయావనననాథయు నల్పరతింబు గల్లున
య్యువిజయముగ్ధ; మధ్యసదృశోదితయావనకామయైరతా
తవివశయా లతాంగి, నతత్ప్రపథితోల్బణకామయావనో
త్సవయుర తాదిమోహమునుదాల్పుతలోదర్శిప్రపాథతానగు!

వ్యాఖ్య : నూతనమగు కామము, యౌవనము, అల్పరతిము
గలది ముగ్ధ. మధ్యరతిము, కామము, సమానముగా కలిగినదియు, దశ
తమున వివశకాంతననది మధ్య, ముక్తతి కామము కలిగి, రత్యారం
నందే పారవశ్యము పొందునది ప్రపాథ.

ముగ్ధ :—

కా. ఆలాపంబున కుత్తరం బొసగ; దాయాసంబునం గాని
నాలొకింపదు; పాటలాధరమరందాస్వాదసమ్మర్థముం
దాశంజాలదు; కౌగిలీయదు; అనూతాపంబు చల్లాఱగా
నే లజ్జావతి తద్రతంబు దయతాభీష్టంబు గాకుండు నే.

వ్యాఖ్య : ముగ్ధనాయిక సిగ్గుతో మాటలాడుటలేదు, చూచుటలేదు; ముద్దుపెట్టుకొనుటను సహించుటలేదు. కౌగిలించుకొననీయదు, అని వర్ణించుటచే నాయికలోని సవయావన లక్షణము, ముగ్ధత్వము గోచరించుచున్నది.

మధ్య :—

ఉ. మానితవై ఖరీప్రణీతమంత్రములం గబరీవినిర్గళ
త్సానములం బ్రసూనశరశూరునిపూజ లొనర్చి తా రతి
న్మానిని యొప్పె నక్కు డనమోసమనోఽంబుజవీధి నాతనికొ
ధ్యానము సేయుకై వడి రతాంతనితాంతనిమీలితాక్షియై.

వ్యాఖ్య : ఆ యువతి మణిత యంత్రముల చేతను, జడనుండి జాలువారుచున్న పుష్పములతోను, మన్మథ పూజచేసి వివళురాలై నాయకుని ధ్యానము చేయుచున్నట్లుండినట్లుగా వర్ణించుటపలన నాయిక రతాంత వివళురాలగు “మధ్యగా” తేలియుచున్నది.

ప్రౌఢ :—

మ. నటమత్తుంగపయోధరంబు జితమందాక్షక్రియోదారమ
స్ఫుటవాగంకుర మక్షి కోణనివనత్పు ష్పేషుదర్పంబు సం
ఘటితాలింగన వామనీకృతకుచాగ్రప్రౌఢరోమాంచమై
విటుఁజొక్కించెఁబ్రవుల్లపద్మనయనావీరాయితంబెంతయున్.

వ్యాఖ్య : నాట్యమాడుచున్నదై ఎత్తయిన పయోధరములు గలదియు, సిగ్గును జయించినదియు అస్ఫుటమగు మాటలు కలదియు, కను చూపులయందు మదన దర్పము కలదియూ అలింగనముచే ఒత్తబడిన

రోమాంచము కలదియు అగు ఆ తరుణి పురుషాయితమున విటుఁ
జొక్కించెను. ఇటు విట శబ్దమువకు నాయకుడు అవి అర్థము గ్రహించి
వలయును. లజ్జ, లేమి, రతి ప్రౌఢిమ వర్ణించుట వలన నాయక ప్రౌఢ.

క. ధీర యధీరయు ధీరా

ధీరయు నగునందు మధ్య; ధీరా ధీరా

ధీరాధీరాహ్వయముల

ధారుణిఁ బ్రౌఢయుఁ జెలంగుఁ దల్లక్షణముల్ 28

వ్యాఖ్య : మధ్యప్రౌఢ నాయకలు ధీర, అధీర, ధీరాధీర అను
భేదములతో ఒప్పుచుండురు. స్వీయ నాయకకు భేదములు లేవు.

తే. తత్త్వగల భర్తమోల సాత్త్వానఫణితిఁ

గేరడము లాడు నతి మధ్యధీర; సాత్తు

పరుషవచన యధీర; సబాష్పకుటిల

హరివచన ధీరాధీర యనఁగఁ జెలంగు. 29

వ్యాఖ్య : అపరాధ మొనర్చిన భర్తమ ఎత్తిపొడుపు మాటలతో
పరిహాస మొనర్చునది మధ్యధీర, కన్నీటితో పరుషవచనములాడునది
మధ్యాధీర, కన్నీటితో కుటిల వచనములాడునది మధ్యధీరాధీర.

తే. కాంతుఁ డపరాధియైన నాకారగుప్తిఁ

బరఁ రతివేళ నలయించుఁ ప్రౌఢధీర;

తాడనోగ్ర యధీర; యుదగ్రకుటిల

ఫణియుభయ్యాఖ్యః వీరి నేర్పఱుతు వరున. 30

వ్యాఖ్య : కాంతుడపరాధము చేసినను ఆకారగోపనము చేసి, రు
నేళ అలయించునది ప్రౌఢధీర, తన్నులు తన్నునదిప్రౌఢ అధీర, వంకర
మాటలచే బాధించునది ప్రౌఢ ధీరాధీర.

మధ్యధీర :—

ఉ. మోమున ఘర్మశీకరసమూహముగానంగనయ్యెనిప్పుడా
రామవిహారశేలిని భరంపడినాడవొనన్నుఁ బాసి యీ
రే మదనాశ్రుఘాతముల వ్రేగితొ నీయుర మెల్లఁదద్వీణ
స్తోమము సోకి యున్నయది చొప్పుడఁ గాంత! యెఱుంగఁ
జెప్పుకూ.

వ్యాఖ్య : నీ మొగమున చెమటలు కనబడుచున్నవి, తోటలో
విహరించుటవలన అలసితివో, నన్ను విడదాయుట వలన మదన శాశముల
వలన నీ ఉరమంతయు గాయపడి ఉన్నది అని నాయక పర
కాంతతో బోగించి వచ్చిన నాయకుని ఎత్తిపొడుపు మాటలతో పరికరించు
చున్నది కావున నాయక మధ్య-ధీర.

మధ్యాధీర :—

శా. చాలుంజాలుఁబిసాళినేతలుపదాశ్చాతంబుపైమాటికిఁ
వ్రాలంబోకు భవత్ప్రియాసఖవివిశ్రంభై ననీవక్షమీ
నీలస్థాపితకుట్టిమం బొరసిన న్వేధించు లే లెమ్ము నీ
బాలసంగమసౌఖ్యవైభవము సూపన్వచ్చితే యిచ్చటన్.

వ్యాఖ్య : నీ ఇచ్చకపు చేతలు చాలు, నా పాదములపై వ్రాల
కుము. నీ ప్రియురాలి సఖత్వములతో గాయపడిన వక్షస్థలము నేలకు
తగిలినచో దాధకలుగును. నీ బాల సంగమ సౌఖ్యము చూపించుటకు వచ్చి
తివా అని నాయక ఆన్యకాంతా సంబోగ మొనర్చిన నాయకునితో పలుకు
చున్నది. ఇట నాయక సాశ్రుపరుషచనము గోచరించుచున్నది కావున
మధ్య-ఆధీర.

మధ్యధీరాధీరః—

చ. పలుకవటంచు నేమిటికి బాముల బెట్టెడు, కాంత! నీవయిం
దెలియఁగఁ దప్ప లేమికిని నిన్ను జాలక యూరకుండి నం
బలుమలు సావరాధుగతిఁ పల్కెద వెన్నఁడు దప్ప నీయెడం
గలుగునె? యంచునించె దెలిగన్నులనీదుల తాంగియంతటన్

వ్యాఖ్య : నేను మాటలాడుట లేదని, తప్పులు పట్టుచున్నావు. నీ
యందు తప్పు లేదని నిన్నేమియు అనలేక ఉరకుంటిని. అయినను నేనే
అపరాధుని పఠే పట్టుచున్నావు.... ఎన్నడయినను తప్పు నీయందు
కలుగునా అని వాష్పాకులితలోచనయై పాకుచున్నది. ఎన్నడు తప్పు
నీ యెడం గలుగు అనుచోట దీరత “నించే దెలి గన్నులనీదు” అనుచోట
అధీరత గోచరించుచున్నది.

ప్రాథధీర :—

చ. హితమతి ధూర్తభర్త కెదెరేఁగడు నేర్పున నేకవీరసం
గతి హరియించి పల్కుటయుఁగ్రక్కున నెచ్చెలికూడిగంబులఁ
జతురత నేర్పుచందమున జాఁగఁ బ్రోచి యతిప్రగల్భయౌ
నతియుపచారగౌరవము నల్పెడునట్లు వహించుఁ గోపమున్

వ్యాఖ్య : దూర్తుడైన భర్తకు ఎదురేగు నెవమున తానుకూర్చుంటిని
పీటనుతీసివేసి, అతడు పలుకరించగా చెలికత్తెకు పనులు పురమాయించి
నెవమున వంపించి వేసేను. ఇట నాయక తనకుగలకోపమును కప్పిపూచి
నేలునెవముతో నాయకునితో కలసి ఉండుటచే ప్రాథధీర నాయక.

ప్రాథాధీర :—

చ. వదలిఁగృతాపరాధుని నవారణయాన యీసునం
గెరలి భమగణించున బిగించి చలంపితసారసంబునం

గరముదమింపఁగాఁ దొడఁగెఁగాఁతునిసాంత్యనశీతఁ యక్షులం
తరనిజకోపతప్తఘృతధారకశారణవారిధారగాన్. 35

వ్యాఖ : అపరాధుడగు ప్రియుని ప్రియురాలు తన కరపాశముచే
బిగించి పట్టి, నాయకుని స్వాంతన వ్యాములచే కోపాన్ని ప్రజ్వరిల్లి
కర్ణావతంసముగా నున్న తామర పువ్వుతో కొట్టెను అని వర్ణించుట
వలన నాయక నాయకుని తాడనము చేయుచున్నది. కావున ఈమె ప్రౌడా,
ధీర.

ప్రౌఢధీరాధీర :—

చ. బొమ్ముడిపాటుజం కెనయుఁబూని పురంద్రులుసాకురా
ధుతా
రమణులు వేడుకొన్న ననురాగముదాల్చుదు రట్లు కాదును
త్క్రిమమపరాధలేశమును దాల్చునీ విపుడెంత మొక్కినం
దెమలదు శాంతి, బొంపదుమదీయమనంబిఁకఁజాలు, బార్ధనల్

వ్యాఖ్య : అపరాధుడగు ప్రియుడు ప్రియురాలను బొమ్ముడిపాటు
జంకెనయు పహించి వేడుకొనగా క్షమతో అనురాగమును పొందెదరు,
కాని నా పద్ధతి అనికాదు. నీవు ఎంత మొక్కినను నాకు శాంతి కలగదు.
నీ ప్రార్థనలు చాలును. అని నాయక పలుకుటలో “అపరాధలేశము
దాల్చును” అనుటలో ధీరతను, “మదీయమనంబు ఎంత మొక్కినన్
దెమలదు శాంతిఁబొందదు” అనుటలో ఆధీరతయు సూచించు చున్నది.
కావున నాయక ప్రౌఢ ధీరాధీర.

క. ధారుణీ మధ్యయుఁ ప్రౌఢయుఁ

ధీరాధీరాదిభేదదీపితలై వే

ర్యేరసు జ్యేష్ఠ కనిష్ఠయు

నై రంజల ద్వాదశాఖ్యలగుదురు వరుసన్.

వ్యాఖ : శుద్ధ్య ప్రాధలు, ధీర, అధీర ధీరాధీరాది భేదములచే
ఆరు విధములు, అరుగురు తిరిగి జేష్ఠ్య, కనిష్ఠా భేదములచే మొత్తము
పందెండు విధములు.

క. కావున స్వీయ శ్రయోదశ

భావంబు నహించు; నన్య పరఁగు ద్వివిధ యై;

యావాగాంగన యేకవి

ధావహః యల్లెన్నఁగాఁ బదార్థురు నుదతుల్.

38

వ్యాఖ్య : స్వీయనాయక ఈ పై విధమున పదమూడు విధము
లుగా నుండును. అన్య, అన్యోధ, కన్యా భేదముచే ద్వివిధము సామాన్య
ఏక విధము. మొత్తము నాయకలు పడునాటు విధములు

తే. మఱియు శృంగారశంభుసంభావితావృ

తనువు లన నీమృగాక్షులు వినుతిఁ గాంతు

రత్నవిధభేదముల; వీరియాహ్వాయములు

లక్షణము లేర్పరించెద లలితఫణితి.

39

వ్యాఖ్య : శృంగార రసమును పరమేశ్వరునకు అష్టమూర్తులవలె
అవస్థా భేదములను పట్టి నాయకలు వివిధి విధములుగా ఉండురు.

సీ. వరుఁడు కై వనమైన వనిత స్వాధీనధ

ర్శక; ప్రేయోగమనేళ గృహముఁ దనువు

నవరించునింతి వానకసజ్జ; పతిరాక

తడవుండ నుత్కంఠఁ దాల్చునింతి

విరహోత్క; సంకేత మరసి నాథుఁడు లేమి

కెననార్తయా కాంత విప్రలబ్ధ;

విభుఁ డన్యనతిఁ జెంది వేకువ రాఁ గుందు

నబల ఖండిత; యల్క నధిపుఁ డెగడి

తే. యనుశయముఁ జెందు నతి కలహంతరిత; ని

జేకుఁడు విదేవగతుఁడైన గృశతఁ డాల్చు

నతివ ప్రోషితవతక; కాంతాభినరణ

శీల యభిసారికాఖ్యయై చెలువు మెఱయు

40

వ్యాఖ్య : భర్త తన స్వాధీనమయిన వనిత స్వాధీన పతిక. ప్రియాగమన సమయమున తన శరీరమాను, గృహమును ఆలంకరించు కొను స్త్రీ వానక సజ్జక. పతి రాకకు ఆలస్యము చేయగా మిక్కిలి తడ బాటు పడి స్త్రీ విరహాత్కంఠిత. సంకేత స్థలమునకు ప్రియుడు రాక పోవుటచే స్మరార్తివి పొందు స్త్రీవి ప్రలబ్ధి. ప్రియుడు పరకాంతతో గడిపి సంబోగవిహ్నములతో ఉదయమునరాగా బాధనడునది ఖండిత. కోపముతో భర్తను దూషించి వెడలుగొట్టి, అతడు వెళ్ళిన తరువాత వశ్యాత్వాప పడు నది కలహంతరిత. ప్రియుడు పరదేశగతుడయిన కృశించునది ప్రోషిత భర్తుక. ప్రియుని పద్ధకు తానే పోవునది అభిసారిక.

క. ఈరీతిఁ జెలఁగు నతిశృం

గారకలాకలితనాయికామణులకు వే

ర్వేర నుదాహరణంబులు

భూరిమధురవచనరచనముల నేర్పఱుతున్

41

వ్యాఖ్య : ఈ శృంగార నాయకమణులకు ఉదాహరణలు ముందు చెప్పబడును.

స్వాధీనపతిక :—

ఉ. శ్రీనిధి యోబభూవరుస్ససింహుఁడై వసమైచలంగఁగా
భూసుతివై భవస్ఫురణఁ బొల్చు యశోజలజాక్షి నిత్యన
మ్మానితశీలయై ధవుని మన్నన నొదల యెక్కినట్టి వై
మానికవాహిని న్నగు నమంననిజాతీశయంబు పేర్చికిన్, 42

వ్యాఖ్య : యశోకాంత నృసింహునికి కై వసం చెంది మహావై భ
వముతో భర్తృ సమ్మానం పొంది ఆతని నెక్కి కూర్చున్నదై గంగా
నదిని చూచి నవ్వుచున్నది. ఇటు నరసరాజు కీర్తి ఆకాశగంగ వలె
స్వచ్ఛమై లోకమున విండినదని భావము. కీర్తి కాంత స్వాధీన పతిక.

వానకసజ్జిక :—

చ. యవనచమూనమూహములనాజీజయించియుద గ్రదిగ్జయో
త్సవవిభవాభిరాముఁడయి సారెకు నోబయనారసింహభూ
ధవుఁ డరుడెంచు లగ్నమునఁ దత్పురలక్ష్మీవిభూషితోల్లస
ద్భవనవిశేషయై మృగమన్వజ్జివవాననఁ బాల్చునిచ్చలున్.

వ్యాఖ్య : నరసరాజులకు యవ్వన రాజులను యుద్ధమున
జయించి దిగ్గజయోత్సవముతో తిరిగి వచ్చుచున్న సమయమున ఆపుర
లక్ష్మి, గృహలక్ష్మి కస్తూరి వానసలను వహించి యుండెను. ఇటు పుర
లక్ష్మిని వానకసజ్జికగా వర్ణించెను.

విరహోత్కంఠితః —

ఉ. నెచ్చెలులీనృసింహధరణీవరుఁడెచ్చెదమంచుఁబోయిరా;
రిచ్చట నీవునుం గరుణ యించుకలే కలరంపగుంపులకొ
గ్రుచ్చెదవేలమత్పియునిఁగూర్పుముమన్మథనీకుమద్విభుం
డెచ్చటకై యొసంగెద మదీయకటాక్షములన్జయాస్త్రముల్.

వ్యాఖ్య : ఓ మన్మథా నా ప్రియుని తీసుకొని వచ్చెదమని నా చెలి
కత్తెలు పోయి యింకను రారైరి. నీవు నిర్దయుడవై పుష్పబాణములతో
కకుణలేక నన్ను బాధించుచున్నావు. నా కటాక్షములను జయాస్త్రములను
నీకు ఒసంగెదను, నా ప్రియుని జయించి తీసుకొని వచ్చి నాకు కూర్పుము.
ఈ నాయక విరహోత్కంఠిత.

విప్రలబ్ధః—

చ. ఎసయఁగ నీనివాసమున కే నరుడెంచెద నంచు నాపయిం
గనుఁగొన నిక్కపుంబ్రియము గల్గినవాఁడునుబోలె బల్కి
యీ మనికికి రాక తక్కినను మానెడుఁగాక; మదీయదృష్టికిం
బనువడి మ్రోలనున్నగతి మాయలు సేయఁగ నేలభ ర్తకున్.

వ్యాఖ్య :- నా ప్రియుడగు నరసభూపాలుడు నీ నివాసమునకు నేనే
వచ్చెదనని నాపై ప్రేమ కలిగినదానినివలె పలికి ఇటకు రాక మానెను.
మానిన మాను గాక, ఎదుట నున్నట్లుగా నా దృష్టి కగవడు మాయలు
పన్నుట ఎందులకు అని నాయక తన ప్రియుడు సంకేత స్థలమునకు రాక
పోవుటచే విచారించుచున్నది కాన విప్రలబ్ధ.

ఖండితః—

చ. నృపులకు నెల్ల వారల భరించుట యోగ్యముగాన నేటిరే
యపరిమితోత్సవంబునఁ బ్రియానదనంబులకేఁగి యే గి యా

నెవమున మధ్యహంబునకు నీ వరుదేరఁ బ్రభాతమయ్యెఁగా
కిప్పుడు నృసింహ! నీవయినొకించుక వంచనలే దెఱుంగుదున్

వ్యాఖ్య :- ఓ నృసింహ! రాజులు అందరిని సమానముగా భరింప
వలెను కాన నేటి రాత్రి ప్రియా సదనములన్ని చుట్టుముట్టి నా గృహము
నకు వచ్చునరికి సూర్యోదయమయినది అని నాయక, నాయకుడు అన్య
కాంతా సంగమ మొనర్చి వచ్చినసంగతి కనిపెట్టి పోత్రాసముగా పలుకు
చుండుటచే ఖండిత నాయక.

కలహాంతరితః:-

ఉ. అనఁగరాని కోపమున నప్పుడు శాంతుని ధిక్కరించుచో
మానదురాగ్రహగ్రహముచూసుపలేకపు డెందుఁబోయెనో
యీసనవింటిదంట యిపు డేవఁ దొడంగ భవిష్యదర్థము
ల్లానని నామనంబునకుఁ గావలె నిట్టి విషాద వేదనల్. 47

వ్యాఖ్య :- పట్టరాని కోపముతో ప్రియుని ధిక్కరించుటచే అతడు
ఎవలకు పోయెనో, ఆ మన్మథుడు వమ్మ బాధింప సాగెను. భవిష్యదర్థ
మును గ్రహింపక వర్తించిన నా కిట్టి ప్రాయశ్చిత్తము కావలసినదే! అని
నాయక ప్రియుని విడిచి వెడలి పోయిన పిదప పశ్చాత్తాప పడుటచే కల
హాంతరిత.

ప్రోషితభర్తృక:-

చ. చిరయశ! యోబభూవరునృసింహ! భవద్రీపుభామ

కాననాం

తిరమున శేఁగి యందు నిజనాథుల గావక మన్మథా ర్తయై
వరుని సరోజవశ్రమున వ్రామునెడిం గరము ల్సమర్పఁగా
నరయ నిజాంగకంబె పగమయ్యెనటంచుఁదలంచుదై వమున్.

వ్యాఖ్య:- ఓ నృసింహ నీ శత్రువు భార్య భర్తకు దూరమై చున్నదా
ర్థితో సరోజవత్రము పై ప్రియుని చిత్రము లిఖించు చుండగా చేతులు
చెమర్చుచుండుటచే తన అవయవములే తనకు శత్రువులయ్యెనని వాధపడు
చుండెను. నాయకుడు పరదేశ గతుడగుటచే నాయక దుఃఖించుచుండి
నట్లుగా వర్ణించుటచే ప్రోషితభర్తృక.

అభిసారిక:-

ఉ. నాతి మదిం బ్రయాభినరణం బొసరింపఁదలంచెదీపు; చం
ద్రాతపసాంద్రదీధితు లజాండకటాహము నిండఁ బర్వఁగా
నీతలఁ పెట్లు గూడు రమణీ! వలెనే నొకపన్నఁగాఁగ ము
క్తాతతులుంబ్రసూనములు డాల్పుమలందుముగంధసారమున్.

వ్యాఖ్య:- ఓ రమణీ! వెన్నెల లోకమంతయు వ్యాపించి యుండగా
నీవు ప్రియుని అనుసరించుటకు పోవుచున్నావు. నీ కోరిక ఎట్లు తీరును.
నీవు ముత్యాలహారము, తెల్లని సువ్వుములు, మంచి గంధము ధరించి,
వెన్నెలలో కలసి పోమ్ము. ఇది నాయక ప్రియుని అభిసరించి పోవు
చున్నది కాన అభిసారిక.

క. ఈయెనిమిది భేదంబులఁ

ప్రేయసులు పదార్పరం బభిన్నాత్మికలై
యాయతగతి నిల నూటిరు

వై యెనిమిది భేదములను వఱులుదు రెలమిన్.

50

వ్యాఖ్య :- వెనుక చెప్పబడిన విధముగా పదాలు నాయకలు అష్ట
విధ నాయకా భేదములే నూటిరవై యెనిమిది భేదములతో ఒప్పుచుందురు.

క. ఇల నీనంఖ్యలఁ దగు నతు

లలయు త్తమమధ్యమాధమాభిఖ్యలఁ జె

న్నలరంగ మున్నూ తెనుబది

నలువురు నాయక లటండు నవరసరసికుల్.

51

వ్యాఖ్య :- నూట యిరువది యెనమండు నాయకలు, ఉత్తమ, మధ్యమ ఆధమ భేదములచే మూడువందల యెనుబది నాలుగు విధములుగా ముందురు,

కావ్య స్వరూపము

తే. ఇంక, కావ్యస్వరూపంబు నేర్పరింతు

విగతదోషంబులును గుణాన్వితము లధిక

లనదలంకారభావోపలక్షితములు

నైన శబ్దార్థములు కావ్య మనఁ జెలంగు

52

వ్యాఖ్య :- దోష రహితము, గుణ సహితము, ఆలంకారయు క్తము అగు శబ్దార్థములు కావ్యమనగా చెల్లును.

క. తనువగు శబ్దార్థంబులు

ధ్వని జీవ మలంకర్యావితానము సామ్మల్

తనరుగుణంబులు గుణములు

ఘనవృత్తులు వృత్తు లార! కావ్యేందిరకున్.

53

వ్యాఖ్య :- కావ్యమునకు శబ్దార్థములు శరీరము, ధ్వని జీవము, ఆలంకారములు ఆలంకారములు, గుణములు గుణములు, వృత్తులు వృత్తులు

తే. అందు వాచకలక్షకవ్యంజకంబు

లనఁగ శబ్దప్రవచనంబు వినుతికొక్కుఁ;

ద్రవివిధమై యర్థజాతంబు తేజిరిల్లు

నవని వాచ్యంబు లక్ష్యంబు వ్యంగ్య మనఁగ

వ్యాఖ్య : శబ్దము వాచక, లక్షక, వ్యంజకమను భేదములచే

మూడు విధములుగా నుండును. అర్థము వాచ్యము, లక్ష్యము, వ్యంగ్యము అని మూడు విధములు.

తే. శబ్ద వృత్తులు నభిధ లక్షణ యనంగ
వ్యంజన యనంగఁ బెనుపొందు; నంచు నభిధ
సంతతసంకేతితార్థ గోచరసుశబ్ద
ధామమై యోగ రూఢి భేదములఁ జెలఁగు.

65

వ్యాఖ్య : శబ్ద వ్యాపారమును అభిధ, లక్షణ, వ్యంజన అని మూడు విధములుగా విభజింపబడినది. ఒక శబ్దమునకు అర్థము తెలియ జేయునప్పుడు నడుమ జరుగు ప్రక్రియే శబ్ద వ్యాపారము. అభిధ సంజ్ఞా రూపమగు అర్థమును తెలియజేయును. అది యోగము, రూపము అని రెండు విధములు. కేవల సంజ్ఞా రూపమగు అర్థము కలిది రూఢము, పుష్పత్పత్సర్థము కలిది యోగము.

యోగమూలాభిధ :-

చ. అలఘుబలాభిరాముఁ డగు నౌ బళరాజన్యసింహమేదినీ
తలఘలవై రిదానజలధారల నిచ్చలుఁ దేలి తేలి త
ద్గలితవిరోధిశోణితపదమ్ముల నిమ్ములఁ గూడి కూడి యా
జలధులు వాహినీశులనఁ జాలఁజెలంగుఁబయో నిధానముల్.

వ్యాఖ్య : సరసరాజుగారి వానజలధారలను, వారి శత్రువాహినుల శోణితపదములు తమలో కలియుట వలన మొదట జలధులు అని పేరు బడిన సముద్రమునకు వాహినీకుడని పేరు కలిగినది. ఇప్పుట బలవైరి, వాహినీకులు యోగికము. ఈ శబ్దములకు పుష్పత్పత్సర్థమును బట్టి ఇంద్రుడు, సముద్రుడు అని అర్థము. ఇవి యోగికములు.

రూఢిమూలాభిధ :-

క. కులమణియై బలవత్రిపు

కులగిరికులిశంబునై యకుంతినధర్మా

కలనకలాలాలనుడయి

వెలయు న్నరసింహవిభుడౌ విశ్వోన్నతుడై . 57

ఇవల కల, మణి, రిపు గిరి కులిశాది పదములన్నియు రూపములే కనుక, ఈ కట్ట శక్తి రూపమూలాభిధ.

తే. ఇంక లక్షణ వివరింతు; నిందు గౌణ

వృత్తియు నభిన్నమై పొల్చు; నెల్లటన్న

క్షోణిసురుడగ్ని యును నెడ శుచిగుణంబు

వాచ్యవిభవాభిధావియై కలులుకలన. 58

వ్యాఖ్య : ఈ పద్యమునందు “క్షోణికుడగ్ని” అను నప్పుడు బ్రాహ్మణుడగ్ని పంజీవాదు అను అర్థమున వాచ్యరూపమున గాక వ్యంగరూపమున ఆతనిని శుచిత్వము మనకు అవగతమగుచున్నది గౌణ వృత్తియు, లక్షణావృత్తియు ఒక్కటే భేదము లేదు.

క. బంధుర యగు లక్షణ సం

బంధానుచుకప త్తిమూలభావన; నది సం

బంధవిబంధన మాయ్యని

బంధన నదియై వెలయు నెడఁ బరగుచు నుండున్. 59

వ్యాఖ్య : బంధానుచు కప త్తి కలన లక్షణ మేర్పడును. ఈ లక్షణ సంబంధ విబంధనసామ్య విబంధన అని ద్వివిధము. ఇట నిబంధనమనగా మూలము అని అర్థము.

తే. అందు జహదభిధేయము నజహదర్థ
యనఁగ సంబంధలక్షణ యలరు; సామ్య
గుణనిబంధన తాను ద్వైగుణ్య మందు
జగతి సారోప సాధ్యవసాయ యనఁగ.

60

వ్యాఖ్య : సంబంధ నిబంధన జహద భిదేయము (జహద్వాచ్యము), అజహదర్థము (అజహదభిదేయము, అజహద్వాచ్యము, అజహర లక్షణము) అని రెండు విధములు. సామ్య నిబంధన సారోప, సాధ్య వసాయ అని రెండు విధములు.

సీ. అల “గంగలో ఘోష” మను నెడ గంగావ
దంబు సంబంధి యౌ తటముఁ దెలుప
సంబంధలక్షణ జహదర్థ యగు నందు;
“మంచెమోసె” నటన్య మంచగతులు
దోచు; “గోదండవజ్జులు వచ్చె” నన విండ్ల
నమరు యోధులు దోచ నజహదర్థ
“యవనిపాలుఁడు సింహ” మనువేశ నద్యశతా
గుణసిద్ధిసామ్యలక్షణ చెలంగు;

తే. నందు నుపమాన ముపమేయ ముద్రభిన్న
మైన సారోప; యుపమాన మగదితోప
మేయమై యున్న సాధ్యవసాయ; యిట్టి
లక్షణల కన్నిటి కొనర్తు లక్ష్యములరు.

వ్యాఖ్య : “గంగలో గొల్లెచ్చె” అను పదమునందు గంగాపదము స్వార్థమును విడిచిపెట్టే గంగా తీరము అను అర్థమును తెలుపుచున్నది. కావున జహల్లక్షణ. అద్వైతవిధంగా “మంచెలు మోసెను” అను వాక్య

ములో మంచెలు మోయవు. మంచెలపై నున్న జనులు అరచుచున్నారు అని అర్థము. ఇట తన అర్థమును విడిచి వేరొక అర్థమును స్ఫురింప చేయుచున్నది కనుక జహల్లక్షణ, "కోదండ పంక్తులు వచ్చె" అను వ్యాకంబో కోదండమును ధరించనవారు వచ్చిరి అని అర్థము. ఇట కోదండము ధరించినవారితోబాటుగా కోదండము కూడా వచ్చినది. ఇచ్చట స్వార్థమును విడిచిపెట్టలేదు. కావున అజహల్లక్షణ "అవనిపాలుడు సింహము అను వాక్యమునందు రాజుయందు సింహమునకున్న క్రోర్యాది లక్షణములు గోచరించుచున్నవి. ఇందు ఉపమాన, ఉపమేయములు ప్రత్యేకముగా ప్రయోగించుటవలన సారోపలక్షణము. ఉపమేయమును చెప్పక ఉపమానము మాత్రము చెప్పినచో సాధ్యవసాయి లక్షణ అగును. ఉదాహరణ "సింహము వచ్చే" ఇందు సింహ సదృశుడగు రాజు వచ్చుచుండెనని అర్థము. రాజునకు సింహమునకు అభేదము పాటించబడినది.

జహల్లక్షణ :-

చ. అగణితశౌర్యధైర్యవిధవాన్విత! యోబయనారసింహ! నీ
గగనచరామరాగశిబికర్ణ జయోన్నతదానలక్ష్మికిఁ
జగములు సంతసిల్లె, నరిసాంద్రధవజ్జయ భేరిభాంకృతి
ద్విగుణితపైన్యఘోషముల వే వడఁకె నిపుపట్టణావళి.

వ్యాఖ్య : ఓ నరనరాజా! నీ దానలక్ష్మిని చూచి లోకములు సంతోషించినవి. నీ జయభేరి ధ్వనిని విని పట్టణములు వణకుచున్నవి. ఇట జగములు సంతసిల్లినవి, "వే వడఁకేన్ నిపు పట్టణావళి" అను స్థలం నందు అదేతనములగు లోకములు, పట్టణములు సంతసిల్లుట వడకుట జరుగదు. కనుక ఆ శబ్దములు అన స్వార్థమును విడిచి లోకములోని ప్రజలు, పట్టణములోని శత్రువులు అని అర్థము గోచరించుచున్నది. కావున ఇట జహల్లక్షణ.

అజహల్లక్షణ :—

క. అనమరణరంగమున నీ

యసినటి నటియింపఁ గరుల హరుల నిరులకొ

వెన నొనఁగు నొర యెంతటి

రసిక్కుఁడు నీవైరి యోబరాజన్మసింహా.

63

వ్యాఖ్య :- ఓ నరసరాజా! రణరంగమున నీ కత్తియును నాటకత్తై నటియించుచుండగా శత్రువులు నాకొడును మెచ్చుకొని, గజతురగములు, నందలను కానుకగా ఇచ్చు చుండిరి. ఇటు పాత్యార్థమగు "సమర్పించు" అను ఆర్థమును విడిచిపెట్టక యే లక్షార్థమగు "ఉపహార రూపమున సమర్పించుచున్నారు" అను తాత్పర్యార్థము గోచరించుచున్నది కాన ఇది అజహల్లక్షణ.

సారోపలక్షణ :—

మ. అమరద్వీపవతీర్పురాంతరములం దాయాధి నీలాంబువూ
రము సూర్యాత్మజఁగాఁ దలంపుదురసారప్రౌఢిమైఁ గొందఱు
ద్యమతేజోఽధిక! వారసింహా! భవదుద్యత్కిర్తివిర్ధూతనం
భ్రమయాగంగయకీర్తి బాలెచ్చనినేభావించుఁ జిత్తంబునన్.

వ్యాఖ్య :- గంగానదిలోని నల్లని ప్రవాహమును యమున నదిగా భావించు చుందురు కాని గంగానది నీ కీర్తి వలన తన గర్వమును కోలు పోయి అవకీర్తిని ధరించినదని నేను భావించుచున్నాను. ఇటు యమున ఉపమేయము, అవకీర్తి ఉపమానము, ఉపమానమానోపమేయములు అభిన్నముగా గోచరించుటచే సారోపలక్షణ.

సాధ్యవసాయలక్షణ :—

క. నిరతబుధప్రహ్లాదా

దరకరుడు హిరణ్యకశిపు దానోన్నతుడై

ధరః బోచిరాజవంశ

స్థిరరత్నస్తంభమున నృసింహుడు పుట్టెన్.

65

వ్యాఖ్య :- ప్రహ్లాద, హిరణ్యకశిపుల రాజవంశమున నరసింహుడను నృసింహుడు పుట్టెను. ఇట “నృసింహుడు పుట్టెన్” అనుట వలన ఉపమానము ఒక్కటియే గ్రహించబడినది కావున ఇట సాధ్యవసాయలక్షణము.

క. సంగతములగు పదార్థము

లం గల వాక్యార్థమున కలంకారంబై

రం గగు సర్ధాంతర మర

యం గావ్యములందు వ్యంజనాఖ్యః జెలంగున్.

66

వ్యాఖ్య :- పద పదార్థములకు అన్వయము కలుగుటచే వాక్యార్థము కలుగును. కావ్యములందు ఆ వాక్యార్థములకు శోభాహేతువగ అర్ధాంతరము గోచరించు చుండును. దీనినే వ్యంజన అందురు.

క. ప్రకృతోపపన్న కభిధకుః

బ్రకృతానుపపత్తిగోచరకుః లక్షణకుః

బ్రకటితవిభేద్య వ్యంజన

ప్రకృతాప్రకృతోపపత్తిః బరః గెడుకతనన్.

67

వ్యాఖ్య :- అదివ ప్రకృతార్థమును మాత్రమే గోచరింప చేయును. లక్షణ ప్రకృతార్థము గోచరింపక పోగా, లక్ష్యార్థమును తెలుపును. చ్యు

జన ప్రస్తుతార్థము, ఆప్రస్తుతార్థమును తెల్పును, కాని వ్యంజనా శక్తి
అధిదా లక్షణా శక్తుల రంజితే విలక్షణమైనది.

ఆ. జగతి సదియు శబ్దశక్తిమూలంబును

సర్వశక్తిమూల మరయ నుభయ

శక్తిమూల మనగ నన్నుతిఁ గాంచుఁ; ద

దీయలక్ష్యములను గేటవఱుతు.

88

వ్యాఖ్య :- ఆ వ్యంజనా స్పృత్తి శబ్ద శక్తి మూలవ్యంజన, అర్థ
శక్తి మూలవ్యంజన ఉభయశక్తిమూల వ్యంజన అని మూడు విధములు.

శబ్దశక్తిమూలవ్యంజనః—

క. ఘనత సృసింహునికరమునఁ

దనరెగు ససి విజనమగ్రధారాగ్రనిమ

జ్వనతత్పరు లగు నరులకు

ననిమిషభావం బొనర్చు ననవరతంబున్.

89

వ్యాఖ్య :- సృసింహుని చెలికత్తెకు గురికాదలచిన నరులు తెప్ప
పాటులేనివారై చూచుండిరి అని వాచ్యార్థము. సృసింహోపతారము ధరించిన
విష్ణుకు చేతి ఖడ్గము, తన ఖడ్గధారలో మునగదలచిన వారికి దేవత్వము
నొనగను అని వ్యంగ్యార్థము. ఇట శబ్దముల నానాత్వ శక్తిని ఆధారముగా
సరస భూపాలుని వర్ణన ప్రస్తుతము, సరసింహోపతార వర్ణన ఆప్రస్తుతము
సృసింహ, తల్పిరులగు నరులు, అనిమిషభావము అను శబ్దములు నానా
బోధకము కావున ఇట వ్యంజన శబ్దశక్తి మూలము.

అర్థశక్తిమూలవ్యంజనః—

చ. అలఘుపరాక్రమక్రమసముగ్రభుజాగ్ర! సృసింహభూప!నీ

విలనదనూనదానగుణవిభ్రమ మెంతయు నాలకించి తా

వెల వెలఁగాఁతె నేఁడు మరవిందవికోఁధియుఁ గందువాఁతె నా
కులపఁడఁ గల్గుకొఁట తొణికోటి గ్రనిం ద సమ ర్థుఁడనువున్.

వ్యాఖ్య :- ఓ నృసింహా నీ దాసశిష్యునిని విని పేనుడు తెల్ల
బోయెను. చంద్రుడు నల్లబచ్చను పొందెను. చిల్లప్పగారులు వ్యాకుల
పాటుచే ఆకులను రాత్రిను కానిదేవుని గట్టి కలదెను (అపమాన పదెను)
ఇది పేల పేల దాటు, కంఠసూలు, గట్టి పలుకు అను శబ్దములు ప్రస్తుత్య
ములను తెలుపుచు, అర్థాంతరమున నిగ్గుపడెను అను విశ్వాగర్వమును
గోచరింపబడె ఇది అర్థశక్తిమూల వ్యంజన.

ఉభయశక్తిమూలవ్యంజన :-

క. అరిసరకరుడై సుమనో

వరభరణధురీణుడై యవారితలక్ష్మి

స్థిరవాసభానుగుడై

నరసింహుఁడు మౌల్పుఁ డ్రిభువనస్తుతమహిమన్. 71

వ్యాఖ్య :- నరనరాజు శత్రు భయంగరుడై, పండితులను ఆద
రించువాడై, రాజ్యలక్ష్మి స్థిరనివాసముతో, త్రిభువనస్తుత మహిమతో
వెలుగొందుచుండెను అని వాచ్యార్థము.

నృసింహోపతారము దాల్చిన విష్ణుమూర్తి దేవభక్తులను భరింపబ
యందు దైర్యము గలవాడై, లక్ష్మిదేవి స్థిర నివాసముచే, త్రిభువన స్తుత
మగు మహిమతో వెలు గొందు చుండెను అని వ్యాగర్వము అది
దరకరుడు అనుచోట అర్థశక్తివహించు మిగిలినచోట్ల శబ్ద శక్తిమూల
వ్యంజన ఉండుటచే నిది ఉభయశక్తి మూల వ్యంజన.

తే. మఱియు రచనాశ్రయంబు లై మధురరసని

వేశయోగ్యత వృత్తులు కైశికియును

నారభటియును సాత్త్వితి భారతియును

నాగఁ బొగఁదొందుఁ దల్ల క్షణము లొసర్తు.

72

వ్యాఖ్య :- కైశికి, ఆరభటి, సాత్త్వితి, భారతి అను వ్యక్తులారచనాశ్రయములై, మధుర రస విశేష యోగ్యముగా నుండు.

మ. చెలంగుం గై శికి కోమలార్థ రచనాశ్రీః సుద్దత్తార్థక్రమాచలితాడంబరకూర్తి యారభటి; యీషత్ప్రేక్షనందర్శనిశ్చలయాసాత్త్వితి; పొల్పు భారతియు నీషతో మూర్ధాక్షమం

బుల; నీ పృథ్వులకు న్యథోచితరసస్ఫూర్తుల్నిరూపించెదన్ 73

వ్యాఖ్య : కోమలమైన అర్థమును వర్ణించుటకు కైశికి వృత్తియు, ఉద్దతమైన అర్థమును వర్ణించుటకు ఆరభటి, ఈషత్ప్రేక్షమయిన అర్థమున వర్ణించుటకు భారతియు ఈషతోమలమయిన అర్థమును వర్ణించుటకు సాత్త్వితి పృథ్వులను విశయించవలయును.

ఈ పృథ్వులకు నీయే రసము విచితములొనిరూపించగడును.

తే. కై శికి చెలంగు శృంగార కరుణములయందు;

నారభటి రాద్రబీభత్సహాని యగు;

నలరు భారతి హాస్యశాంతా ద్భుతముల;

నమకు సాత్త్వితి వీరభయానకముల

74

వ్యాఖ్య : కై శికి శృంగార కరుణములయందు, ఆరభటి రాద్రబీభత్స రసములయందు, భారతి హాస్య, శాంత, అద్భుతములయందు సాత్త్వితి వీరభయానకముల యందు నుండును.

తైశీకి :-

ఉ. తిన్ననిమేనుగన్నుఁగవతేటలుఁదేనియలొల్కుమాటలు=
సన్నపుఁగొనుఁగుంచనపుఁజాఁచులుఁ దేఱుమెఱుంగుఁ జెక్కు
లు.

గ్రొన్నెలవంటినెన్నుదురు శబ్దచనుఁగవతేళ్లుఁజాపులుఁ
జెన్నెసలారఁ గన్న సకసింహునిఁ జూచె విలాసధన్యయై. 70

వ్యాఖ్య : ఇందు నృసింహుని చూచుచున్న విలాసవతియైన
కన్యను వర్ణించెను. తైశీకి వృత్తిని ఆశ్రయించి వైదర్భీరీతిచే శృంగార
రసము వ్యక్త మగుచున్నది.

ఆరభటి:-

మహాస్రగ్ధర. ప్రతిపక్షత్వాపసక్షిః ఫలకవిదళనప్రౌఢగాఢ
ప్రతాప

ప్రతిభానంరంభగుంభ ప్రబలసుబల శుంభన్న సింహా
గ్రరంహా, యత మై కల్పాంతదృవ్యద్వ్యమణి ధగధగ
ప్రౌద్యతజ్వాలజ్వాల, ప్రతికూలప్రక్రమం బై వరగు సరస
భూపాలదోఃఖిడ్ల మాజిన్. 71

వ్యాఖ్య: సరసరాజు చేరి ఉద్ధము శక్తి, పు: గుండెంనుచిచ్చుటయందు
క్షీకయాకాచున్నది. కరె బలమును బలముచున్నది. యుద్ధమునందు తాండ
లించుచున్న సరస భూపాలుని ఉద్ధము వర్ణించుట వలన గాఢ రీతిచే
ప్రౌదరసము ఉద్భవ్యక్త మగుచున్నది. మిక్కిలి ఉద్ధతార్థ సందర్భమును
వర్ణించుట వలన ఆరభటి వృత్తి గోచరించుచున్నది.

భారతి :-

నీ. నీ కీర్తి కెన యని నెగడిన సురదంతి
 శిరము మధ్యే భిన్నతరము గాదె
 నీ కీర్తితోఁ బ్రతి నెరసిన యిందుమం
 డలము పదాఱు ఖండములు గాదె
 నీ కీర్తి నొరసిన కాకోదరస్వామి
 తల సహస్రచ్ఛివాకులము గాదె
 నీ కీర్తి బోలఁ బూనిన ధవళాంభోజ
 తతి శశధా దళితంబు గాదె

తే. యహహ! నీ కీర్తి కవనిలో నమరకరియు
 గిరియు నిందుండు గిందుండు సురగవతియు
 గితియుఁ దెలిదామరచాలు గీలు నెనయె
 యకాబలేంద్రునినారసింహక్షీతీంద్ర?

77

వ్యాఖ్య : ఓ నరసరాజా నీ కీర్తితో సాటి కచ్చనట్లుగా ఏనుగు
 తల ద్విదాభిన్నముగా నుండుట, తండ్రుడు పదాఱు కళతో నుండుట,
 ఆనంతుడు వేయి తలలతో నుండుట, తామర పూవునకు నూలు దళము
 బుండెను అని వర్ణించెను. యది అద్భుత రసానుకూలమగు వస్తువర్ణ
 మగుటచే వైదర్భీతిని ఆశ్రయించి కొంచెము మృదు సందర్భమున
 వర్ణించుటచే భారతివృత్తిని ఆశ్రయించినది

సాత్వతి :-

చ. ఉభయరగండ! తావకఁ గోగ్రజయానకము ల్లుభుల్లుభు
 ల్లుభు లని మ్రోయఁగా భవదకుంఠితవీరభటు ల్ప్రభుల్ప్రభు

ల్పభు లని శత్రుభూషతులపైఁ జొరఁ బాటు నెడ నిష్ఠు
ల్పభు, ల్పభు లని సుభ్రహ్మవిభుమరు వేడ్క నఖర్వసుపర్వ
భామినుల్. 78

వ్యాఖ్య : ఓ ఉభయరగంధ- నీ భయములు విని శత్రువులు
గులులు చెందుచుండగా, వీర భటులు శత్రువులపై ప్రభుల్, ప్రభుల్ అని
చొరచుచుండగా శత్రురాజుల భార్యలు భర్తలు, భర్తలు" అని సంభ్ర
మముతో నుండిన ఇటు చెప్పువు వీర రసానుకూలము. కావున పాంచాలి
రీతి వ్యక్తిమనుచున్నది ఈ వ్యక్తిధార్మనందర్పము కావున సాత్వతీ
వ్యక్తిని ఆశ్రయించినది.

తే. ఇంక రీతులు వివరింతు; వృత్తు లట్ల
నముచితార్థపదన్యాససౌన్దర్యములు
గాఁగ నందర్భమాత్రనంగతిము లైన
కలివ రీతులు వృత్తిభిన్నరేఁ జెలంగు.

79

వ్యాఖ్య : వృత్తులపై రీతులు ఈ అర్థముతో సంబంధములేదు.
సంయుక్త వాక్యముల ఆశ్రయించి వ్రాసినవి కనుక వృత్తులు, రీతులు
భిన్నములు.

తే. పద్యము రీతులు కోమల ప్రౌఢవదవి
భావభావన; నందు వైదర్భి యనంగ
గాడి పాంచాలి యనఁ బోల్పు; గ్రహముతోడ
వీరికిల లక్షణములు విస్తరింతు.

80

వ్యాఖ్య : కోమల పదవి విజ్ఞయము, ప్రౌఢ పదరచనను ఆశ్ర
యించియు, పాంచాలి పదవిని విజ్ఞయించియు రీతులు వైదర్భి
గాడి, పాంచాలి, అని రీతులు మూడు విధములు.

తే. ఆతమ్యములంబధయులే యనాయతనమాన
పదవి వైదర్భి, మాక్షమధయును ఖరన

నూన యగు గొడి; యుభయాత్మమహిమ గల్గి
యలరు బాంచాలి; వీనిలక్ష్యము లొనర్తు.

81

వ్యాఖ్య :- మృదు పదములు, అల్ప సమాసములుగల రచన
దర్శి, పరుషాక్షరములతోగూడి, దీర్ఘ సమాసములు గల రచన గాడి,
అంత మృదు పదరచన కొంత పరుషపద రచన గలది పొందాలి.

వై దర్శి :-

శా. ఆలావణ్య మగణ్య మౌగుణగణం బవ్యాజ మూతేజ ము
ద్వేలం బావినయం బమేయతర మావీర్యం బనిర్వాచ్యమా
యాలాపం బతినత్య మావితరణం బాశాంతవిశ్రాంత మా
శీలం బార్జవమూల మెన్నదరమే శ్రీనారసింహేంద్రునిన్.

71 వ్యాఖ్య:- ఇందు నారసింహుని లావణ్యము, తేజము, వినయము,
వీర్యము, ఆలాపము, వితరణము, శీలమును, మృదు పదములచే వర్ణిం
చెను. "ఆశాంత విశ్రాంత" అను స్థలమునందు అల్ప సమాసమును ప్రయో
గించెను కావున ఇది వై దర్శిరీతి.

గొడి :-

శా. అంభో రాశిగభీర! యోబయన్మసింహ! నీ రణోదన్తదో
న్తస్సంభోత్తంభితజ్ఞంభితాసిలతిశాసంరంభసంభావనా
81 దంభానర్గళదుర్గ దుర్గమమదోద్యద్దుష్టధృష్టాశిరా
ట్కుంభచ్చుంభనిశుంభసంభ్రమహరస్ఫూర్తిన్వి
జ్ఞంభించురా.

వ్యాఖ్య :- నీ చేతియందు విజ్ఞంభించుచున్న ఖడ్గమును కాశికాదేవి
శత్రురాజులను శుంభ నిశుంభులను సంహరించు చున్నది. ఈ పద్యము

ందు పరుషాక్షర పదములు (స్తంభ, జ్వంబిత, అదోద్భుష్ట), అదోద్భుష్ట
కృష్టారి....స్ఫూర్తిన్ వంటి దీర్ఘ సమాసములు కలవు కావున ఇది గొడి
కృత్తి.

పాంచాలి :—

శా, ఆరూఢిం దప మాచరించెదవుచంద్రా! యల్ల మందాకినీ
తీరక్షోణితటిన్మహానటజటాదీర్ఘాటవీవాటిలో,

బ్రూరబ్ధం బగు మేనియంకము హరింప స్వేడి యిం తేల? నీ
కారాధింపగ రాదె యోబయన్మసింహాధ్యక్షునతీర్థులన్.

వ్యాఖ్య :- ఓ చంద్రా! నీ మేని అంకమును హరించుటకై తప
మాచరించు చుంటిని కాని, నృసింహుని సత్తీర్థులను ఆశ్రయించవచ్చును
కదా. ఇందు మృదుపద బంధములతో, “మహానటజటా దీర్ఘాట వీ వాటి”
వంటి దీర్ఘ సమాసములు ప్రయోగించుట వలన ఇది పాంచాలి వృత్తి.

ఉ. పాక ముదీరితార్థపరిపాక మనం దగు; నందు గోస్తనీ
పాకము నారికేళఫలపాక మనకొ ద్వివిధంబు; గోస్తనీ
పాకము సంవృతార్థ పరిపాకనివేద్యము; నారికేళపా
కాకలనంబు గూఢ నిలిచార్థవిచార్యము; వీనిలక్ష్యముల్.

వ్యాఖ్య :- పాకముబోధకమైనది పాకమును రెండు విధ
ములుగా విభజించ వచ్చును. బ్రాజ్ఞపాకము (గోస్తనీ పాకము) నారికేళ
పాకము. బ్రాజ్ఞ పాకమునగా భావము రహస్యముగాక సుబోధకమైనది నారి
కేళ పాకము నందు భావము గూఢముగా ముందును ఇది అర్థము అను
పదమునకు భావమని గ్రహించి వలయును.

బ్రాజ్ఞపాకము :—

క. వాలికలై జెలిదమ్ముల

బొలికలై చందమామపులుగులకును చా

మేలికలై న నిరీక్షణ

మాలికల సృసింహుఁ జూచె మదవతి వేడ్కన్. 86

వ్యాఖ్య :- ఇందు సృసింహుని చూచుచున్న మదవతియొక్క చూపు
లను వర్ణించెను. ఇది భావము సుబోధకముగా నుండుటచే నిది ద్రాక్ష
పాకము.

నారీకేశపాకము :—

ను. వరభూషాదులపై మనంబిడక దృగ్వాప్యపార మెంతేబర
స్పరనందర్శననాతిభిన్న మయి చూపట్టంగఁ గార్యాంతర
స్మరణం బేమియు లేక నిశ్చలత నీసాంగత్యముం గోరి మా
హరిణీలోచన యాత్మయందు నరసింహ నిన్న భావించెరా!

వ్యాఖ్య :- మా చెలికత్తె తన మనస్సును ధనకనక వస్తు వాహ
నాదులపై పోనీక, పరస్పర సందర్శనాతి భిన్నము కానిది కాగా కార్యాం
తర స్మరణము లేనిదై యుండెను. అర్థము స్పష్టముగా గోచరింపక క్లేశ
ముగా నుండుటచే నిది నారీకేశపాకము.

క. కదిసి పదంబులు ముందటి

పదములతోఁ బరమమైత్రిఁ బరఁగి పరపదా

స్పద మన కుండినఁ గృతులం

దది శయ్య; తదీయలక్ష్య మాపాదింతున్. 88

వ్యాఖ్య :- ఒక పదమునకు ముందటి పదముతో కూర్చు మైత్రియే
శయ్య. అనగా ఏ పదము తరువాత ఏ పదమును కూర్చిన సౌందర్యము
కలుగునో అట్టిమైత్రి శయ్య అని భావము. రీతులయందు పదములు మార్చి
నను సౌందర్యము చెడదు. శయ్య యందు పదముల మార్పు పొనగదు.

క. రతిపతివో చెలువున భా

రతిపతివో సుతగుణాభిరామత రామ

క్షీతిపతివో ధర నోట

క్షీతిపతివరసింహ శౌర్యజితనరసింహ!

89

వ్యాఖ్య :- ఓ నరసింహ నీవు రతిపతివా, భారతి పతివో, రామ
క్షీతిపతివో, జోదిక్షితిపతివో అని అను ప్రాసమయిష్టమైన శబ్దములను
ప్రయోగించి శయ్యా సౌందర్యమును సాధించెను.

కావ్య విశేషములు

తే. ఇట్లు కావ్యస్వరూపంబు నేర్పరించి

యింకఁ గావ్యవిశేషము ల్పొంకకలుతు

నటనపటుధూర్జటిజటాగ్రచటులసింధు

ఘునుఘుమారంధగంభీరగుంధనముల.

90

వ్యాఖ్య :- ఈ విధముగా కావ్య స్వరూపమును తెలియజుతచిన
విదవా కావ్య విశేషములను తెలుపుదును.

తే. వ్యంగ్యము ప్రధానమైనను ప్రపధాన

మైన నన్పటమైన గావ్యము త్రిసంఖ్య

నమరు నుత్తమమధ్యమాధమతే, ధ్వని గు

ణీకృతవ్యంగ్యమును జిత్రమై కడంగి

వ్యాఖ్య :- వ్యంగ్యము ప్రధానమైన కావ్యము ఉత్తమ కావ్యము.
వ్యంగ్యము అప్రధానమైన (వాద్యము ప్రధానమైనది) మధ్యమ కావ్యము
వ్యంగ్యము అస్పృటముగా లేనిది అధమ కావ్యము.

ధ్వని:-

సీ. తల యెత్తుకొనఁగల్గెఁగులమువారలలోనఁ
బదినూలు శిరముల పాఁపతేని;

కనుపమచ్చాయానిహార మందఁగఁ గల్గె
జమ్మచీఁకటిమింగునమ్మె కాని;

కమ్మతాబ్దిలో విడ యనగరింపఁగఁ గల్గె
వెలిదమ్మిపొక్కిటి వేల్పుసామి;

కల మహానటజటావలభి నందఁగఁ గల్గె
నెలకొన్న చల్లనిదెలుఁగువాని;

తే. కవుర! భువనాతిశాయివై భవవిభూతిఁ
బూని జగదేశజేగీయమానుడైన
యోబభూపాలుసరసింహుఁ డుర్వియందు
నవతరించి శుభస్ఫూర్తి కలిశెయ్యిల్ల.

92

వ్యాఖ్య : ఆదిశేషుడు తన కులము వారిలో తలయెత్తుకొని
విశ్రాంతిగా తిరుగుచుండెను. సూర్యుడు ఛాయదేవితో నిహారము చేయగలి
గెను. విష్ణువు సాలసముద్రంలో విశ్రాంతిగా నిద్రింపగల్గెను. చంద్రుడు
శివుని జటాజూటములో విశ్రాంతిగా మండగలిగెను. నరనరాజు భూమి
యందు అనతరించుటచే వీరందరికి విశ్రాంతి చిక్కెను అనుటలో నరన
రాజు భూభారమును వహించుటవలననే శేషుడు, సూర్యుడు, విష్ణువు,
చంద్రుడులకు విశ్రాంతి లభించనదని భావము.

తే. ఇందుఁ “దలయెత్తుకొనఁ గల్గె దందశూక
వతికి” నన నారసింహభూపాలుఁ డుర్వి

తాత్పర్యము వ్యంగ్యము అని ధ్వనులు దోహదమున
దనరు నుత్తమ కావ్యమై ధ్వని యనంగ.

93

వ్యాఖ్య : సవనరాజు భూభారమును వహించుటవలన అదిశేషుడు
తన తలపై నున్న భారము తగ్గి తలయెత్తుకొనగలిగెను ప్రతాపమును
వహించుటచే నూర్చునకు, ఆర్తరక్షణ వహించుటచే విష్ణువునకు, కీర్తిని
వ్యాపింపజేయుటచే చంద్రునకు విశ్రాంతి లభించినదను వ్యంగ్యం గోచ
రించుటచే ఇది ఉత్తమ కావ్యమునకు ఉదాహరణ.

గుణీకృతవ్యంగ్యము :-

క, కొలు వాన యెనఁగి సురగవి

వెలికిలబడు; గల్పితరువు వేడిన మఱి యా

కులపడి పండ్లిగినించును;

నలుపుగ నినుఁ బోలఁగలదె సరసింహస్యపా.

94

వ్యాఖ్య : ఓ సరసరాజా కామరేనువు తన్నుకొలుచువారికి వెలికిల
బడును. (పొదుగు చూపును) కల్పితరువు తన్ను వేడుటకు వచ్చిన
వారిని చూచి అడులపడి (ఆకులను రాల్చి) పండ్లిగినించును (పండ్లును
రాల్చును) కావున అది నిన్ను పోలగలదె.

క, "నినుఁ బోలఁగలదె సురతరువు"

వనునెడి శే వనెడి వ్యంగ్య మరయఁగ వాచ్యం

బు సక్రమించి మించును

దనరు సర్వ విధి గుణీకృతవ్యంగ్యంబై.

95

వ్యాఖ్య : ఇది "పోలఁగలదె సురతరువు" అను స్థలమునందు
పోలేదు అను వ్యంగ్యము గోచరించును. వాచ్యార్థమును మించి

వ్యంగ్యార్థము గోచరించుచున్నది కావున గుణీభూత వ్యంగ్యము అనగా మధ్యమ కావ్యమునకు ఉదాహరణ.

క. చిత్రము శబ్దార్థోభయ

చిత్రము లనఁ ద్రివిధగతులఁ జెలఁగు; నదియు నం

స్మాత్రితమగు ముందఱ నా

చిత్రాలంకారతతులు చెప్పెడిచోటన్.

96

వ్యాఖ్య : చిత్రకావ్యము శబ్దచిత్రము, అర్థచిత్రము శబ్దార్థోభయ చిత్రము అని మూడు విధములు.

క. ద్వివిధం బగు ధ్వని కృతులం

దవిరళగతి లక్షణాభిధామోజితమై

యవివక్షితవాచ్యంబును

వివక్షితాన్యపరవాచ్యవృత్తియు ననగన్.

97

వ్యాఖ్య : కావ్యములందు ధ్వనిల లక్షణామూలధ్వని, అభిధామూల ధ్వని అని రెండు విధములు. లక్షణామూల ధ్వనికి అవివక్షిత వాచ్యమనియు, అభిధామూలమునకు వివక్షితాన్య పరవాచ్యమని పేరు. అవివక్షిత వాచ్యధ్వనియందు వాచ్యార్థములకు వివక్షలేదు. వివక్షితాన్య పర వాచ్య ధ్వనియందు వాచ్యార్థమున్నను వ్యంగ్యమును చమత్కరింప చేయును.

క. చను నత్యంతతిరస్కృత

మన నర్థాంతరనమేత మల ద్వివిధతఁ గై

కొని; యవివక్షితవాచ్యం

బినుమడి యగు వాక్యపదము లెనసిన నదియున్.

98

వ్యాఖ్య : అవివక్షిత వాచ్యధ్వని అత్యంత తిరస్కృతి వాచ్యము

అర్ధాంతరసంక్రమిత వాచ్యము అని రెండు విధములు. ఈ ద్వివిధములయిన ధ్వనులు వాచ్యగతము, పదగతము అని రెండు విధములు.

చ. ననువుగవీచలక్ష్మ్యములొనర్తు' ధృతిందిరుడెడన్నధృష్టుడన్దని యభిభూతవాచ్యముగఁదత్ప్రేథములు చెలంగు; 'యావను, త్తనరంగఁ గ్రొప్పుమాను'డనఁదద్యవనాళిని ద్రుంచు నీతఁ డ, ధ్వని యితరార్థ సంక్రమిత వాచ్యముగాఁగద్వితీయ మింపగున్. 99

వ్యాఖ్య : నరసభూపాలుడు ధృతీందిరుడు "అనుచో అత్యంత తిరస్కృత వాచ్యమై నరసభూపాలుడు ధృష్టుడు అను వ్యంగ్యార్థము గోచరించుచున్నది "యావనుత మనమున గ్రొప్పుమాను "అనుచో "నీతడు మించిన తురుష్టులును సంహరించునని వ్యంగ్యార్థము. ఇందు వాచ్యార్థము, అర్ధాంతరమున సంక్రమించుటచే నిది అర్ధాంతర

అరయ మణియు వివక్షితాన్యవరవాచ్య
మవని లక్ష్మ్యక్రమవ్యంగ్య మన నలక్షి
తక్రమవ్యంగ్య మన ద్వివిధంబు; వీని
లక్ష్యముల నేర్పరించెద లలితఫణితి.

100

వ్యాఖ్య : వివక్షితాన్య వరవాచ్య ధ్వని సంలక్ష్యక్రమ వ్యంగ్యమనియు, అసంలక్ష్య వ్యంగ్యమనియు రెండు విధములు. సంలక్ష్యక్రమ వ్యంగ్యమనగా వాచ్యార్థ వ్యంగ్యార్థములు క్రమము స్పష్టముగా గోచరించుట. వాచ్యార్థ, వ్యంగ్యార్థముల క్రమము ఏదట సూక్ష్మముగా గోచరించి వదో అది అసంలక్ష్యక్రమ వ్యంగ్యము.

తే. 'ఇతఁడు నరసింహుడ' డనునెడ నిదియు వ్యంజ

కం బగుచు ధృష్టుడనెడు వ్యంగ్యమును వరుసఁ

దేలుప లక్ష్యక్రమవ్యంగ్యః మిల సలక్తి

తక్రమవ్యంగ్య మిట్లవేద్యక్రమంబు.

101

వ్యాఖ్య :- “ఇతఁడు నరసింహుఁడు” అనుచోట ముఖ్యార్థమునకు
జాధ కలుగక “నరసింహ” శబ్దకర్తృనిబ్ధి “విష్ణువు” అను అర్థాంతరము
గోచరించుచున్నది. నరసింహ పదమునకు, భూపాలుడనియు, విష్ణువనియు
అర్థక్రమము గోచరించుటచే సంలక్ష్య క్రమ వ్యంగ్యము. అసంలక్షితక్రమ
వ్యంగ్యమున వాచ్యార్థ, వ్యంగ్యార్థముల క్రమము గోచరింపదు.

తే. అందు లక్ష్యక్రమవ్యంగ్య మమరు శబ్ద

శక్తిమూలం బనఁగ సర్వశక్తిమూల

మన సుభయశక్తిమూలంబు ననఁ ద్రిసంఖ్య

దాల్చు; వేర్వేలు వీనిభేదము లొనర్తు.

102

వ్యాఖ్య :- ఈ లక్ష్య క్రమవ్యంగ్యము శబ్దశక్తిమూల, అర్థశక్తి
మూల, ఉభయశక్తిమూల అని మూడు విధములుగా నుండును.

క. తనరారు వస్తురూపం

బనఁగ సలంకారరూప మనఁగ ద్వివిధ మై

ఘనవాక్యవదగతత్వం

బున నాల్గు శబ్దశక్తిమూలము ధరణిన్.

103

వ్యాఖ్య :- శబ్దశక్తి మూలధర్మని వస్తుధర్మని (శబ్దశక్తిమూలవస్తు
ని) అలంకారధర్మని (శబ్దశక్తి మూలాలంకారధర్మని) అని రెండు విధ
ములు. ఈ శబ్దశక్తిమూలధర్మని పదవాక్య భేదములచే మొత్తము నాలుగు
విధములు.

సీ. నమధికం బగు నర్థశక్తిమూలము స్వరః
 ప్రతివన్నమును గవి ప్రౌఢవచన
 సిద్ధంబు సుకవినిబద్ధోక్తి సిద్ధంబు
 ననఁ ద్రిరూపం బగు; నవియు వస్తు
 కలితవస్తుధ్వని యల వస్తుభవదలం
 కృతిమయధ్వని యలంకృతినిరూఢ
 వస్తుధ్వని యలంకృతిస్తుతాలంకృతి
 ధ్వని యన నాల్గుభేదములు వరుస

తే. నొక్కొకటి చాల్చు రవిసంఖ్య నొనరు నవియు,
 దనరు ముప్పదియా తై పదప్రబంధ
 వాక్యగతభేదముల నిట్లు వఱలు; నుభయ
 శక్తిమూలంబు నేక మై జగతియందు.

104

వ్యాఖ్య :- స్వరసిద్ధార్థ శక్తిమూల వస్తుధ్వని, స్వతఃసిద్ధము, కః
 ప్రౌఢ వచన సిద్ధము, సుకవి విజ్ఞోక్తము అవి మూడు విధములు. శ
 మూడును ప్రత్యేకముగా వస్తుధ్వని, అలంకార ధ్వని అని రెండేసి విధ
 ములు. అందు వస్తుధ్వని వస్తుకృత వస్తుధ్వని, వస్తుకృత అలంకార
 ధ్వని అని రెండు విధములు. ఇట్లే అలంకార ధ్వని, అలంకారకృత వస్తు
 ధ్వని, అలంకార కృత అలంకార ధ్వని అని రెండు విధములు. మొత్తము
 మూడర్థములకు పండ్రెండు భేదములగును. ఈ భేదములన్నియు ఒక్కొ
 క్కటి వాక్యగతము, పదగతము, ప్రబంధ గతము, అని మూడేసి భేదము
 లుండును. ఇట్లు అర్థశక్తి మూలధ్వని ముప్పదియాలు విధములు. ఉభయ
 శక్తి మూలము ఒకే విధము.

ద్వితీయాశ్వాసము

99

శ. నలువదియొక రూపంబులఁ

బొలువగు నీరీతిభేదముల కాన్పద మై

యల సంలక్ష్యక్రమమున

నలరెడు వ్యంగ్యం బశేష మాపాదింతున్. 105

వ్యాఖ్య :- శబ్దక్తి మూలధ్వని నాలుగు విధములు. ఆర్ద్రశక్తి మూలధ్వని ముప్పదియై ఖేదములు. ఉభయశక్తి మూలధ్వని ఏక విధము. మొత్తము సంలక్ష్యక్రమ వ్యంగ్య ధ్వనికి నలువది యొక్క భేదములు.

శ. అనమవిభావాదులచే

రసధ్వని జనించువేళఁ గ్రను మొదవమిఁ బెం

పొనఁగు నలక్ష్యక్రమమై

యెసఁగిన వ్యంగ్యంబు; దీని కీల భేదంబుల్. 106

10 వ్యాఖ్య :- విభావానుభావ, వ్యభిచారుల సంయోగము వలన రసము విప్పున్నమగును ఆ రసము వ్యక్తమగునప్పుడు వాచ్ఛార్ద, వ్యంగ్యార్దముల క్రమము గోచరింపదు కావున రసాది ధ్వని అసంలక్ష్య క్రమ వ్యంగ్య మగును.

పదవాక్యవర్ణరచనా

పదైక దేశములఁ గృతులఁ బరఁగుచు నౌరా!

యిది గూడ, నలువదే డగుఁ

బదిలముగ వివక్షి తాన్యపరవాచ్య మిలన్. 107

వ్యాఖ్య :- అసంలక్ష్య క్రమ వ్యంగ్యము పదగతము, వాక్య గతము, వర్ణగతము, రచనాగతము, పదైక దేశగతము, ప్రబంధగతము, (కావ్యగతము) అని ఆఱువిధములు. సంలక్ష్య క్రమ వ్యంగ్యము నలువది యొక్క భేదములు, అసంలక్ష్య క్రమ వ్యంగ్యము అరు విధములు మొత్తము వివక్షతాన్య పరవాచ్య ధ్వని నలువదేడు భేదములు.

క. మును కవివక్షితవాచ్యం

బునఁ గలిగిన నాల్గుభేదములు నివి గూడరి

దనరుఁ గృతి జీవశుద్ధ

ధ్వని యేకశతార్థభేదసంతం బగుచున్.

108

వ్యాఖ్య :- అవివక్షిత వాచ్యధ్వని నాలుగు విధములు. అవివక్షిత వాచ్యధ్వని, వివక్షితాన్యవర వాచ్యధ్వని భేదములు కలిసి ఏబది యొక్క భేదములగును. ఇవి శుద్ధభేదములు (అనంతిర్లభ్యములు)

క. క్రుక్పతంబు లైన యీధ్వను

లొకటొకటిం గూడ నేబదొక భేదములం

బ్రకటిత మగుఁ బ్రాశ్నోగం;

బకట! ద్వితీయంబు నేబ దగు నీరీతిన్.

109

వ్యాఖ్య :- ఈ యేబది ఒక్క భేదములలోను ఒక్కొక్క దానితో, నేతోక్క దానికి సంబంధము కల్పించినచో ఎక్కువ భేదములు కలుగును. అప్పుడు మొదటి భేదము ఏబది యొక్క విధములు. తెంతవది ఏబది భేదములు అగును.

క. కృతి నన్నియు నేకై కో

న్నతనముచితనంఖ్య నై కొనఁగ మిశ్రంబుల్

క్షితి వడ్వింశత్యుత్తర

శతత్రయాన్వితసహస్రనంఖ్యఁ జెలంగున్.

110

వ్యాఖ్య :- అవివక్షిత వాచ్యధ్వనికి, వివక్షితాన్య వరవాచ్యధ్వనితోగాని, వివక్షితాన్య వర వాచ్యధ్వనికి అవివక్షిత వాచ్యధ్వనితోగాని, వస్తుధ్వనికి అలంకార ధ్వనితోగాని, అలంకారధ్వనికి వస్తుధ్వనితోగాని సంబంధము కలిగిన భేదములు అభిన్నములు కావున ధ్వని భేదములు 1326 మాత్రమే అగును.

తే. త్రివిధ మగు సంకరమున సంస్కృతిచేత
నొకటొకటి నాలుగై యివి యొప్పుమీఱు
నవనిఁ జతుర త్రశతత్రయాభిరామ
పంచదశశతభేదప్రపంచగరిమ.

111

వ్యాఖ్య : ఈ 1326 ధ్వనులు త్రివిధమగు సంకరముచే (సం
దేహ సంకరము, అనుగ్యాహ్యసుగ్రాహ సంకరము) ఏక వ్యంజకాను
ప్రవేశ సంకరము, ఏక విధమగు సంస్కృతిచే నాలుగురెట్లు ధ్వని 5304
భేదములగుచున్నవి.

క. ఎన్నిక వీనికి లక్ష్యము

లన్నిటికి నొసర్పఁ జాల నగు ననుభీతిక

గొన్నిటి కొనర్తు; వినుఁడు ప్ర

నన్నలనన్న వచచోవిచారధురీణుల్.

112

వ్యాఖ్య : స్పష్టము

అత్యంతా తిరస్కృతావివక్తి తవాచ్యధ్వని :-

క. ఖరఖరకుట్టనఘటిత

ధరణిరజస్సగితనదృశతామదవచల

త్థరతకతురగోత్కర మై

కర మమరు సృసింహధాటి కాహయ మవనిన్.

113

వ్యాఖ్య : నరనరాజు యుద్ధాశ్వములు తమ గిట్టలచే భూమి
దుమ్మును ఎగరగొట్టి మార్చుని గుర్రములను కప్పివేచి వాని గర్వమును
హరించుచున్నవి. ఇట వాచ్యార్థము పొనగుటలేదు. భూమిపై నంచరించు
గుర్రములు, సూర్యాశ్వములను ఎదిరించలేవు. కావున వాచ్యార్థము తిర
స్కరించి వ్యంగ్యార్థమున సమరాశ్వములు యుద్ధరంగమున అతి సాహస

ముతో తిరుగుచున్నది అను భావము వ్యక్తమగుచున్నది. కావున ఇది అత్యంత తిరస్కృతా వివక్షిత వాచ్యధ్వని.

క. “ఖరఖురకుట్టనఘట్టిత

ధరణిరజస్సగితనదృశతామధవిచల

త్థరకరతురగం” బహునెడఁ

దిరస్కృతస్కార్థమగునది బహుప్రహీన్.

114

వ్యాఖ్య : ఖరఖురకురగోత్కరమై అనుచో బహుప్రహీని గ్రహించినచో వాచ్యపద్ధతినే అర్థము సిద్ధించును.

అర్థాంతరసంక్రమితావివక్షిత వాచ్యధ్వని:-

ఉ. ఇంద్రసుతుంజయించినరసేంద్రుఁడొకమ్మునమత్స్య యం
త్రమున్, సాంద్రవిరూఢి నేనె నని సంతతము నిని తత్త
తించి మ, త్వేంద్రుఁడు యోగముద్ర ధరియించి చరింపఁ
దొడంగు నార! ని, నంద్రజవంబున నివిపిన్దైలగుహగహ
నాంతరంబులన్. 115

వ్యాఖ్య : అర్జునుని పలె నరసేంద్రుడు మత్స్య యంత్రమును గొట్టగా మత్స్యదేవదీకుడు యోగముద్రను వహించి పరవ్వతారణ్యముల సంచరించుచుండెను.

తే. “నరసభూభర్త మత్స్యయంత్రంబు నేయ

నలుకు మత్స్యేంద్రుఁడొకఁడు నాత్మమత్స్య

శబ్ద సామ్యంబుతో నట్లు కేలక దనను

త్వేంద్రుఁడు సాంద్రుఁడొకఁడు నాత్మవాచ్య మగుచు.

116

వ్యాఖ్య : ఇది ఒప్పుచున్నది మనము, మత్స్య దేశము అను అర్థమును గోచరించుట వలన మత్స్యయంత్రమును గొట్టగామత్స్య

రాజు భయపడెను అని అర్థము గోచరించుచున్నది. మత్స్యేంద్ర శబ్దములో వాచ్యార్థము మత్స్య దేశమనియు, వ్యంగ్యార్థము మీనము, మీనములకు రాజు అని వ్యంగ్యార్థము గోచరించుచున్నది. ఇటు వాచ్యార్థమును తెలుపుటకు అనావశ్యమగు పదములతో గూడి విశేషార్థము గోచరించుట వలన అంతర సంక్రమితా దివక్షిత వాచ్య ధ్వని యగుచున్నది.

శబ్దశక్తి మూలాలంకారధ్వని :-

క. ఈకోమలి పద్మిని యట!

యెకాలముఁ బ్రోచుననుఁడ వీ వట! నతి! తా

నీకరనంస్పర్శనమాన

గాక చెలంగున నృసింహ ఘనబలసింహ!

117

వ్యాఖ్య : ఈకోమలి పద్మిని జాతి ప్రీతి నీవు ఎల్లకాలము రక్షించు ప్రభువు. నీ కరస్పర్శ లేకుండగా ఆమె ఎట్లు జీవించగలదు అని వాచ్యార్థము తెలియుచున్నది.

పద్మిని, ఇన శబ్దములచే వ్యంగ్యార్థము గోచరింపగా ఈ తామర తీగసూర్యుడువైన నీ కరణముల స్పర్శ లేనిదే జీవించ లేదు కదా అని భావము.

తే. ఇందుఁ బ్రకృతంబు లగు వధూన్మథతివాచ

కంబులల పద్మినీశశబ్దంబు లెలమిఁ

గమలినీభాస్కరులఁ దెల్పఁ గలుగునుపమ

వ్యంగ్యముగ నీయలంకృతిధ్వని చెలంగు.

11

వ్యాఖ్య : ఇటు పద్మినీ, ఇన శబ్దములు.... వాచ్యార్థమున పద్మినీ జాతి ప్రీతి యనియు, ప్రభువనియు వాచ్యార్థములు గోచరించిన పదప వ్యంగ్యార్థమును పద్యము సూర్యుడు అను అర్థములు స్ఫురించుచున్నవి.

ఇట వ్యంగ్యార్థమున తామరతీగను సూర్యుడు తన కరస్పర్శచే వెలయించినట్లుగా నీవును హస్త స్పర్శచే ఈ కోమలిని విలసిల్లజేయుము అని ఉపమానము గోచరించుటచే శబ్దశక్తిమూల అలంకార ధ్వని అగుచున్నది. ఇట ఉపమాలంకారమే గాక ఇతర అలంకారములు గూడా గోచరించవచ్చును.

శబ్దశక్తిమూలవస్తుకృతవస్తుధ్వని :-

క. ఆపన్నులార! చెప్పెద

మీ పాలిటికిని హితంబు; మెఱయునృసింహ

శ్రీపాదకమలసేవా

వ్యాపారము మఱవకుండుఁ డాత్మలలోనన్.

119

వ్యాఖ్య : ఓ ఆపన్నులార! మీరు నరస భూపాలుని పాదపద్మముల సేవను ఆత్మతో మరవకుండినట్లయిన హితము కలుగును అని వ్యాఖ్యార్థము.

ఓ ఆపన్నులార! మీరు నృసింహుని పాదపద్మముల సేవను ఆత్మతో మరవకుండినట్లయిన హితము కలుగును అని వ్యంగ్యార్థము.

తే. ఇచ్చట “నృసింహపదసేవ నెనయుఁ” డనెడు

శబ్దశక్తిని ప్రకృతుఁ డౌ జనవరేంద్రుఁ

గొలుపుఁ డతఁ డాపదలుమాన్పుఁ గొలుచువారి

కనెడు వస్తువు వ్యంగ్యమై యతిశయిల్లు.

120

వ్యాఖ్య : “నృసింహ పదసేవ” అను వస్తువుచే ప్రకృతుడగు నరసభూపాలుని కొలిచినచో అపదలు పోవును అను వస్తువు వ్యంగ్యమై భాసిల్లుచున్నది కాన ఇట శబ్దశక్తి మూలవస్తుకృత వస్తు ధ్వని.

స్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలవస్తుకృతవస్తుధ్వని: —

ఉ. చల్లనివాడుమానెలవుచందురుమామకడంగి వేడుముల్
చల్లనివాడు మాయచటిచందన శైలనమీరుడంచుద
ద్భిల్లవధూమతల్లికల బేర్కొని పల్కు నృసింహమేదినీ
వల్లభ! నీవిరోధిన్యవల్లభ దుర్లభశైలవాసయై 121

వ్యాఖ్య :- ఓ నరన రాజా నీ విరోధి భార్య అరణ్యమున పర్వ
తముపై వివశించుచు, అచటి కిరాత శ్రీలతో మా ఊరిలోనున్న చంద్రుడు
చల్లనివాడు, అచటి మలయ మాడుతములు చల్లనివి అని పలుకు
చున్నది.

ఉ. 'చల్లనివాడుమానెలవుచందురుమామ'యటన్నదద్విష
ద్వల్లభమాగ్ధ్యవై భవము వ్యంగ్యము; తద్ధ్వనిచేత నాయకా
యల్లకమగ్నయౌననుటవ్యంగ్యము, తద్ధ్వనిచేతవ్యంగ్యమా
నల్లవిరోధిరాజుల జయించె విభుం డనువస్తు వెంతయున్.

వ్యాఖ్య :- మా ఊరిలోని చంద్రుడు చల్లనివాడు" అని పలుకుటలో
ఆమె మూగ్యమును వస్తువు వ్యంగ్యముచే తెలియుచున్నది. ఆ వ్యంగ్య
వస్తువుచే నాయక భర్తృప్రియోగమును అనుభవించుచున్నదని తెలియు
చున్నది. ఆ వ్యంగ్యముచే నరన భూపాలుడు శత్రువులను జయించెనని
తెలియుచున్నది. చల్లనివాడు చంద్రుడు, చల్లనిది మలయ పవనము మొద
లగు వాని అర్థము స్వతస్సిద్ధము కాని కల్పన కాదు. కనుక ఇచట
స్వతస్సిద్ధార్థమూల వస్తు కృత వస్తుధ్వని.

వస్తుకృతాలంకారధ్వని:—

మ. నలలచ్చాయఁ గుఱించియంత్రకృతమత్స్యం బీనృసింహ
క్షమా, తలనాథాగ్రణి యేసె నంచు విని తద్వంశాధిపుం

బట్టి నన్, నలిలచ్చాయఁ గుఱించి యెయు నని యంచద్భీతి
 మార్తాండునిన్; బలిమిం బట్టుడు వేగ రాహు విధునిం,
 బైకొన్న చందంబునన్. 123

వ్యాఖ్య :- నరసభూపాలుడు నీటిలోని నీడను జూచి మత్స్య యంత్రమును కొట్టినట్లుగా తన్మవఁగాదిపుడగు సూర్యుని పట్టుకొనినచో, నా నీడను చూచి సంహరించునని భయపడి చంద్రుని పట్టుకొని నట్లుగా సూర్యుని పట్టుకొనదు.

తే. యంత్రమీనంబు దునుమాడినట్ల దునుము

ననియ కాబోలు రాహు వర్కుని గ్రహింపఁ

డనెడు నుత్పేక్ష వాచకం బెనయ శేమి

వ్యంగ్య మగు నిట్టి వాక్యార్థవై భవమున.

124

వ్యాఖ్య :- యంత్రమీనము కొట్టినట్లుగా కొట్టునని రాహున సూర్యుని పట్టుకొనెడు అనుటలో ఉత్పేక్షలంకారము. ఇట “తద్భీతి” అను వస్తువుచే ఉత్పేక్ష వ్యంగ్యమగుచున్నది.

అలంకారకృతధ్వని :-

ఉ. భూరిభుజాప్రతాపగుణభూషణ! యోబయవారసింహ! నీ
 చారుయశోవధూమణికి సారసవైరి ముఖంబు; తారక
 ల్సారనఖాంకురంబు; లల శంకరశైలహిమద్రు లాత్మవ
 క్షోరుహము; ల్సతాబ్జములు సాంపగులోచనపంకజాతముల్.

వ్యాఖ్య :- ఓ నరసరాజా నీ కీర్తి కాంతకు చంద్రుడు ముఖము నక్షత్రములు గోళ్ళు, కైలాస హిమవత్పర్వతములు స్తనములు, తెల్లతామర పూవులు కన్నులు.

తే. తనదు నత్కీర్తి కాంతకుఁ దారకాదు

లరయ నంబుగల్గె వేడ్కఁ బరిణమింపఁ

గలుగువరిచామమునఁ ద్రిలోకములు నిండు

నరనవిభుకీర్తి వ్యంగ్య మనం జెలంగు.

126

వ్యాఖ్య :- “నీ కీర్తి కాంతకు చంద్రుడు ముఖము, తారకలు నక్షత్రములు అని చెప్పుటచే నిట పరిణామాలంకారము దీనివలన నరన రాజు కీర్తి ముల్లోకములు తెలిసినవని వ్యంగ్యము పరిణామాలంకారముచే వస్తువు వ్యంగ్యమగుచున్నది. కావున స్వతస్సిద్ధార్థ శక్తిమూల అలంకార కృత వస్తు ధ్వని.

అలంకారకృతాలంకారధ్వని :-

చ. అరిపురభంజనోజ్జ్వల బలాధిక! శ్రీనరసింహరాజశే
ఖర! భవదీయకీర్తిరుచి గంగ యనంగఁ జెలంగుఁబొంగుచున్
హరిపదనంగసంకిలితమైభువనత్రయపూర్ణయై నిరం
తరతరహంసజాంశునముదాయనమన్వితయై వసుంధరన్. 127

వ్యాఖ్య :- ఓ నరనరాజా! నీ కీర్తి గంగవలె హరి పదమును ముట్టుచు, మూడు లోకములు నిండి, నిరంతరము హంసలతో నిండినదై ఒప్పుచున్నది.

ఇట “హంస జా” అనగా హంసల కాంతివంటి కాంతి గలదై, సూర్యుని బిడ్డయగు యమునా కాంతి నముదాయముతో అని అర్థము గలదు. యమున గంగానదితో కలియుట కలదు కదా.

తే. ‘రాజశేఖర! భవదీయరమ్మకీర్తి

యొనరు నల గంగవలె’ ననునుపమచేతఁ

బరఁగుదు నృసింహ! నీవు శంకరుని కరణి

ననునుపమవ్యంగ్యమా నిందు నరసిచూడ.

128

వ్యాఖ్య :- ఓ రాజా “నీ కీర్తి గంగవలె నున్నది” అనుటచే వాచ్యమగు ఉపమ వ్యక్తమగుచున్నది. దీని వలన “నీవు శంకరుని వలె

నుంటివి" అను ఉపమ వ్యంగ్యమగు చున్నది. అలంకారముచే అలంకారము ఖాసిల్లుచున్నది కావున ఇది స్వతస్సిద్ధాంత శక్తిమూలాలంకార కృత వస్తుధ్వని.

కవిప్రార్థోక్తి సిద్ధార్థశక్తిమూల వస్తుకృతవస్తుధ్వని:—

సీ. ఒంటిగా మడికానుగుంటిపై, గూర్చుండి
 సంజకెంజాయ పెన్నడలు దాల్చి
 సారిది నేకాలంబు సురనదీన్నాతుడై
 నిద్దంపుబూది మైనిండ నలది
 యచ్చుగాఁ బులితోలు కచ్చడంబు ఘటించి
 యొడలఁ బాములు వ్రాఁత నోర్పు గలిగి
 హాలాహాలానలాభీలభూమము గ్రోలి
 యటచేత హవ్యవాహనముఁ బూని
 3. నీయశోలక్ష్మిఁ బోలు పూనికలఁ దపము
 నేడు నొనరించుచున్నాఁడు నీలగళుఁడు
 కానియెడ నేల యతని కీగతిఁ జెలంగ
 నరనగుణహార యోబయనరసధీర?

129

వ్యాఖ్య :- ఓ నరనరాజా! పరమేశ్వరుడు ఒంటరిగా కైలాస గిరిపై కూర్చుండి సంజకెంజాయ జడలు దరించి గంగానది స్నానము చేయుచు, శరీరమునిండా బూడిదను పూసికొని, పులితోలు ధరించి, శరీరపద్యపై సాములు ప్రాకుచున్నను ఓర్పుకొని, హాలాహాల రూపముగు బొగను త్రాగి, అగ్నిని చేతబట్టుకొని, నీ యశోలక్ష్మినిపొందుటకై తపము చేయుచున్నాడు.

క. 'నరసవిభుక్తిర్ని బోలఁగ

హరుఁడు దళము నేయుచుండు' నను వస్తువుచే

సరిగా దాతనిక్తిర్ని

హరుఁడును నను వస్తు వలన వ్యంగ్యం బగుచున్. 130

వ్యాఖ్య :- నరస విభుని కీర్తిని పొందుటకై పరమేశ్వరుడు తపస్సు చేయుచున్నాడు అను వస్తువుచే శివుడు కూడా నరసవిభుని కీర్తికి పోలిడు అను వ్యంగ్యము గోచరించు చున్నది. శివుడు తపస్సుచేయుట స్వతసిద్ధము. కవి ఆ తపస్సు చేయుట నరసవిభుని కీర్తిని పొందుటకై అవి కల్పితము. కావున ఇటు కవిప్రాధోక్తి సిద్ధార్థ శక్తి మూలవస్తుకృత వస్తుధర్మని, ప్రాధోక్తి అన కవికల్పిత శక్తి అవి అర్థము

కవిప్రాధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలవస్తుకృతాలంకారధర్మని:-

క. మేలిమి నృసింహధరణీ

పాలు ప్రతాపాగ్ని దిశలఁ బ్రబలింఁ గీలా

భీలదవానల మడవుల

పా లయ్యె; స్థలధిఁ బడియె బడబాసలమున్. 131

వ్యాఖ్య :- నరస భూపాలుని ప్రతాపాగ్ని నలుదిశల వ్యాపించుటచే దావాగ్ని అడవుల పాలయ్యెను, బడబాగ్ని సముద్రము పాలయ్యెను.

క. 'జనపతిప్రతాప మమరఁగ

వనవాటికి నరిగె దావవహ్ని' యనడిచో

మనమునఁ గలఁగియునుం బలె

ననియెడు నుత్పేక్ష వ్యంగ్యమగు వస్తువుచేన్. 132

వ్యాఖ్య :- నరస విభుని ప్రతాపాగ్నికి కలతచెంది దావాగ్ని అడవుల పాలయ్యెను. అనుట వలన "దావాగ్ని కలత చెందినట్లు" అను

ఉత్పేక్షచే వ్యంగ్యము గోచరించు చున్నది కావున ఇది కవి ప్రౌఢోక్తి శక్తిమూల వస్తుకృత అలంకార ధ్వని.

కవిప్రౌఢోక్తి సిద్ధార్థశక్తిమూలాలంకారకృతవస్తుధ్వని:-

ఉ. అంచితవిక్రమంబున మహానమరవ్రతదీక్షచే నుపో
షించిన కారణంబుననొ శ్రీనరసింహకృపాణ మాజాలం
బొంది ముడించి మించు సరిభూభృనకుంతిత కంఠవీరముల్
ద్రుంచియు వాతనంట దలఁచుక్కితివక్షతజక్రవాహముల్.

వ్యాఖ్య :- నరన భూపాలుని ఖడ్గము యుద్ధమనెడి వ్రతదీక్షను గైకొని, ఉపవాసమున్న కారణముచే శత్రురాజుల ఖండము త్రుంచియు, వారి రక్తమును గ్రహింపకున్నది.

క. 'అలఘుగతి నుపోషించియు

బలె నంటదు రక్త మతనిపటుఖడ్గ' మనం

గలిగిన యుత్పేక్షవలన

నల ఖండనవేగ వస్తు వలరున్ ధ్వనియై.

134

వ్యాఖ్య :- ఖడ్గము ఉపవాసముందుటచే శత్రురాజుల రక్తము గ్రహించుటలేదు అనుటచే ఉత్పేక్ష గోచరించుచున్నది ఖడ్గము యొక్క వేగ రూపచగు వస్తువు వ్యంగ్య మొనర్చు చున్నది. అలంకారముచే వస్తు ధ్వని గోచరించుచున్నది కావున ఇది కవిప్రౌఢోక్తి సిద్ధార్థశక్తిమూలాలంకార కృత వస్తుధ్వని కలదు.

కవిప్రౌఢోక్తి సిద్ధార్థశక్తిమూలాలంకారకృతాలంకారధ్వని:

శా. ఆమోదంబున శ్రీనృసింహవిభుదానాంభోనదు ల్సాగర
స్వామిం జెంద యశంబు మేఘములఁ బర్వం గల్గు వర్షాశర
త్సామానాధికరణ్యశంక సచట న్దామోదరుం డొందు ని
ద్రాముద్రాసుగతప్రబోధములఁ జిత్రం బేక కాలంబునన్. 135

వ్యాఖ్య :- నృసింహ త్రివిధుని దానజల ప్రవాహములు సముద్రములో పడుటచే వర్షా కాలమనియు, యశస్సు మేషముల చేరుటచే శరత్కాలమనియు విష్ణువు ఏకకాలమున వర్షాకాల, శరత్కాల భ్రాంతిని పొంది నిద్రా ప్రబోధములు పొందుచుండెను.

తే. 'హరికి వర్షాశరద్భ్రాంతి యుడదు' ననెడి

భ్రాంతి మదలంక్రియానూఢిబ్రబలు నిద్రఁ

దెలివి నున్నట్లు యోగనిద్రలు వహించు

ననెడి యుత్పేక్ష వ్యంగ్యమై యతిశయిల్లు.

136

హరికి వర్షాకాల, శరత్కాల భ్రాంతి ఏకకాలమున కలిగెను అనుటచే భ్రాంతి మదలంకారము. దీనివలన విష్ణువు తెలివితో కూడిన యోగనిద్రలో నున్నట్లుగా, అను ఉత్పేక్ష వ్యంగ్యముచే గోచరించుచున్నది.

కవినిబద్ధవక్త్రప్రేక్షా కిసిద్ధార్థ క్రిమూలవస్తుకృతవస్తుధ్వనిః

మ. అనురాగాంబుధి యుబ్బి వెల్వడినయట్లాపూర్ణ

ఘర్మాంబువుల్

దనువల్లిందిగజాటఁ గన్నఁగవ తేదఘట్పిసాళించుచుకొ

ననవిలాసిపురత్రవేశకలనానాళిక దామంబులై

తనరం గోమలి నిన్నుఁ జూచె నరసేంద్రదా సాంద్రతేజోనిధి!

వ్యాఖ్య :- ఓ నరసేంద్ర ఆ గోమలి అనురాగాంబుదిలో మునిగి తేలినట్లుగా ఘర్మాంబువులు దిగజారుచున్నవి. కనులు తక్కులు కనబడుచు, మనమధుని గృహ ప్రవేశమును గోరి నిన్ను చూచున్నది.

క. ఈవాక్యార్థముచేతను

'భూవల్లభ! నిన్నుఁ గోరి పాలతి విరహతా

పావృత్తి నున్న దిపు' డను

నావస్తువు వ్యంగ్య మగుచు నతిశయ మొందున్. 138

వ్యాఖ్య :- ఈ పై పద్యముచే ఈ కోమలి నిన్ను కోరి విరహశాసమున నున్నది అనువస్తువు వ్యంగ్యముచే తెలియుచున్నది. “మేనేల్ల చెమర్చెను” అను వస్తువుచే విరహతప్తులయి ఉన్నది అను వస్తువు వ్యంగ్యముచే ప్రతిపాదిత మగుచున్నది. కావున ఇవట కవినిబద్ధవృత్తప్రౌఢోక్తి సిద్ధార్థ శక్తిమూల వస్తుకృత వస్తుధ్వని గోచరించుచున్నది.

కవినిబద్ధవృత్తప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూల వస్తు
కృతాలంకారధ్వని:-

చ. సురగిరిచుట్టునుం బవరిచుట్టెద వేల దినేశ? రత్నసం
భరితము దేవతాధనముఁ బాయక కాచెద సంచు నేటికిన్
సురతరులంగరాంగుళులఁజొప్పడఁదాల్చియశోభగంగచే
బరఁగి నృసింహుఁడే విబుధపంక్తులఁ బ్రోవ నిదేల యేరికిన్ |

వ్యాఖ్య :- ఓ సూర్యుడా! దేవతల ధనమును కాపాడుటకై ప్రతి దినము మేరు పర్వతము చుట్టును ప్రదక్షిణములు చేయుట ఎందులకు ఆ ధనమును ఎవరికి కావలయును, మా నరన విభుడు చేతివేళ్ళకు కల్పవృక్షములు తిగిలిను కొనెను. కీ రి గంగను ధరించెను, సుకవి పంక్తులను పోషించెను. ఇంతకన్న మేరువు మాత్రము ఏమి చేయగలదు.

క. తనరెడు నీవాకార్యార్థం

బున “శ్రీనరసింహుఁడఖిలమును ప్రోవఁగ నా
యనిమిషగిరివలె దగు” నను

ననుపమ మగు నుపమ వ్యంగ్యమై పొగ డొందున్. 140

వ్యాఖ్య :- ఈ పై పద్యముచే నరసింహుడు అఖిల లోకములను మేరు పర్వతములవలె రక్షించు గుణము కలవాడు అను ఉపమానము చక్రమగుచున్నది ఇటు వస్తు కృతిమైన అలంకారముచే వ్యంగ్యము

ధ్వనించుచున్నది కావున యిది కలినిబద్ధ వక్తృప్రౌఢోన్న సిద్ధార్థ శక్తి
మూల వస్తుకృత ఆలంకార ధ్వని.

కవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తి సిద్ధార్థ శక్తి మూలాలంకార
కృత వస్తుధ్వని

చ. ధరణి ననంతకీర్తియుఁ బ్రతాపముఁగల్గిన రాజవౌటనికొ
దరుణి మనోరవిందమునఁ దాల్చిన చుట్టణికంబుపేర్చినో
కరివరయానకు న్విశద కాంతియుఁ గాఢయు నై కడంగి వి
త్రమగుమేనఁ గీర్తియుఁ బ్రతాపము నిల్చె నృసింహ
భూపరా. 141

వ్యాఖ్య :- ఒక దూతిక నరసరాజుతో ఈ విధముగా పలుకు
చున్నది. కీర్తి ప్రతాపములు గల నిన్ను మనస్సునందు దాల్చుట చేత
కాబోలు రమణికి దేహమున తెల్లదనము, వేడిమియు కలిగినవి.

తే. “నలయు కీర్తిప్రతాపాఘ్న నిన్నుఁ దలఁచ

యశము శౌర్యంబు గలిగిన ట్లలరు వెలరు

గాఢయును” నను నుత్తేక్షఁ గాంత నేలు

విరహమున కోర్వ దను వ్యంగ్యవిభవ మలరు. 142

వ్యాఖ్య : “నిన్నదలఁచ యశము, శౌర్యము గలిగినట్లలరు”
అను ఉత్తేజాలంకారముచే అమె విరహ తాపముచే బాధింపడుచున్నది
అను వస్తువు వ్యంగ్యమగుచున్నది. ఆలంకారకృత వస్తుధ్వని.

కవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తి సిద్ధార్థ శక్తి మూలాలంకార కృతాలం
కారధ్వని:-

చ. చెలువ! యదేమి యాచుగువ చిత్రమునందునృసింహభూ
పరుం, గలయ లిఖించువేళఁబులకంబులుఁ గ్రొంజెమరుండలి

ర్పణా, నొలయ వడంకుచున్నది; సముజ్జ్వలమైన నృపాల
రూపమున్, వలపులు రేచుచున్నరతివల్ల భురూ పని భీ
జెందెనో. 141

వ్యాఖ్య : ఓ చెలియా! నరసరాజు చిత్రము లిఖించుచున్నప్పుడ
మన చేతిహస్తము వడంకుచున్నది. దేహము చెమర్చుచు పులికరింప
చున్నది. ఆ నృపాలుని రూపము రతివల్లభుని రూపముని భీ
చెందుచున్నదో అని ఒక చెలియతోటి చెలికత్తెతో పడుకుచున్నది.

క. “వరుని లిఖించుచు వడకెడి

సరోజశరుఁ డనియొ” యనెడి సందేహమున

న్నరసింహుఁడు మరుకై వడిఁ

బరఁగు ననెడి యుపమ వ్యంగ్య భావము నొందున్. 141

వ్యాఖ్య :- వరుని లిఖించుచు వడకుటచే మన్మథుడను సందేహము
కలుగుటచే ఆ సందేహాలంకారముచే నరసరాజుమన్మథుడనెడుఉపమానము
వ్యంగ్యము గోచరించుచున్నది. అలంకారముచే అలంకారము ధ్వనించు
చున్నది. కావున ఇట కలినబద్ధ వక్తృ ప్రౌఢోక్తి సిద్ధార్థ శక్తి మూలా
లంకార కృతాలంకార ధ్వని కలుగుచున్నది.

క. ఈవరునఁ బ్రబంధాదిగ

తావేలధ్వనులు బుద్ధి ననుమేయయుములౌ;

నావల రసధ్వనులు రస

భావప్రకరణములం బ్రపంచితము లగున్.

145

వ్యాఖ్య : ఈ విధముగ ప్రబంధగత ధ్వనులు ఊహించు కొనవ
లయును. రసధ్వనులు రసభావ ప్రకరణమున చెప్పబడును.

తే. ఇచట మధ్యమకావ్యమై రుచిరమగు గు

ణీకృతవ్యంగ్య విభవంబు నిశ్చయింతు;

నిదియు నెనిమిది భేదంబు లెసయు; వీని

భవ్యనామంబు లెఱిగింతుఁ బ్రశ్రమమున.

146

వ్యాఖ్య : మధ్యమ కావ్యమగు గుణీకృత వ్యంగ్యము ఎనిమిది విధములు. గుణీకృత వ్యంగ్యమనగా వాచ్యార్థము ప్రధానముగా నుండి, వ్యంగ్యార్థము అప్రధానముగా నుండును.

క. అమరు నగూఢము నపరాం

గము వాచ్యాంగంబు నప్రకాశము నంది

గము నల తుల్యప్రాధా

న్యము కాశ్వాక్తిప్త మరుచి రాఖ్యము ననంగన్. 147

వ్యాఖ్య :- అగూఢము, అపరాంగము, వ్యాచ్యాంగము, అప్రకాశము, నందిగ్దము, తుల్య ప్రాధాన్యము కాశ్వాక్తిప్తము, అరుచిరము అని గుణీభూత వ్యంగ్యము ఎనిమిది విధములు.

క. పనితాకుచకుంభముగతి

ధ్వని గూఢంబైన గాని వైదగ్ధ్యములే

మినిఁ దగు మధ్యమ కావ్యం;

బెనిమిదివగలకు నొనర్తునిల లక్ష్మంబుల్. 148

వ్యాఖ్య : పనితాకుచములవలె ధ్వన్యర్థము కావ్యమున గూఢముగా నున్నగాని రమణీయముగా నుండదు. కొన్ని కావ్యములందు ఆ రమణీయకము తగ్గుటచే మధ్యమ కావ్యములగుచున్నవి.

అగూఢము:-

క. పరిపతితకవాటము లై

పరిపాటితకనక కూటపటవాటములై

యరిసికరపురప్రకరము

లరుదుగ సరిసింహు శౌర్య మంతయుఁ బెలుపున్. 149

వ్యాఖ్య : పదిపోయిన వాకిళ్ళను, పొరింపబడిన గుడారములు కలవై సౌధ శృంగములమీద చింపిపేయబడిన జెండాలుగల శత్రుపట్టణములు సరసరాజు శౌర్యమును చాటుచున్నవి.

క. “పరిపతితకవాటములై

యఃపురములు దెలుపు శౌర్యమంతయు” ననుచో

సరివరుల గెలిచె విభుడని

కురకగెడి వ్యంగ్యం బగూఢభావము చెందున్. 150

వ్యాఖ్య : “పదిపోయిన గృహములు నీ శౌర్యము తెలుపుచున్నవి అను వాచ్యార్థముచే సరసరాజుపాలురు శత్రువులను గెలిచెను అను వంగ్యార్థము గూఢము లేక తెలియుచున్నది. కావున ఇట అగూఢ గృహ-భావ వ్యంగ్యము, వ్యంగ్యము గూఢముగా లేనిది అగూఢము.

అవరాంగము :-

క. మెడ గ్రుచ్చి కొగిలించును

నొడ లెల్లం పారవశ్య మొందించు సరికొ

పడి మోహనిద్రపుచ్చును

బుడమి న్నసింహేంద్రుఖడ్గపుత్రిక యారా. 151

వ్యాఖ్య : సరసరాజు ఖడ్గపుత్రిక శత్రువుల మెడను గ్రుచ్చి, కొగిలించు కొవి శరీరమంతయు పారవశ్యము కలిగించుచు, మోహనిద్ర పుచ్చుచున్నది.

క. రంగుగ నీయెడ ధ్వని యగు

శృంగారము రాద్ర రసవిశేషమునకుఁదా

నంగంబై విలసిల్లు చు

నంగతి నవరాంగ మనగ నన్నుతి కెక్కున్. 152

వ్యాఖ్య : ఇట శృంగార రసము, రాద్రరసమునకు అంగమై విలసిల్లుచున్నది. సరసరాజు కత్తి యొక్క శృంగార చేష్టలు వర్ణించినప్ప

టికిని, ధ్వనిచే కత్తియొక్క రౌద్రచేష్టలు స్ఫురించుచున్నవి. కావున ఇది అపరాంగము. రస, భావాదులకు రసభావాదులు అంగములయినచో అపరాంగము.

వాచ్యసిద్ధ్యంగము :-

క. ధారుణి శ్రీ సరసింహుని
నీరంద్ర ధనుర్విసీలనీరద మచురున్
దారుణతరశరధారా
వారితరిపు శౌర్య సూర్య వైభవ మగుచున్. 153

వ్యాఖ్య : సరసరాజు ధనుస్సు అనేడి మేఘము తన శర ధారలచే, శత్రు శౌర్య రవము అనేడిసూర్యుని వైభవమును హరించుచున్నది.

క. శరధార యనగ ధ్వనియై
శరణత మగు నలిలధార పార్థివుని ధను
శ్శరద మనువాచ్యమునకు
ర్వరలో నంగంబు గాగ వాచ్యాంగ మగున్. 154

వ్యాఖ్య : శరధార అనేడి వాచ్యార్థము వలన జరధార అనేడి వ్యంగార్థము గోచరించుచున్నది. ధను శ్శరదము అనేడి వాచ్యార్థమునకు మేఘము అనేడి వ్యంగ్యార్థము గోచరించుచున్నది. ఈ వ్యంగ్యము లేనిచో ధనుస్సు కాకుమట్లు అనేడి రూపకము కుదరదు. కావున ఇచ్చట వ్యంగ్యము వాచ్యమునకు అంగమైనది. కాన యిది వాచ్యసిద్ధ్యంగము.

అన్పుటము :-

క. శ్రీ సరసింహుని భుజన
న్మూలితకౌక్తాయాశంబు సుహిమండలిలో
నానారిపుభూనాథవి
తానార్జితకీర్తిదుగ్ధధారలు గ్రోలున్. 155

వ్యాఖ్య : సరసింహుని చేతిలోని కత్తి భూమండలములో శత్రు రాజుల కీర్తి అనేది పాలను త్రాగుచున్నది.

క. “అరికేర్తిదుగ్ధమానును

ధరణీశ్వరుఖడ్గ” మనుడు దర్శింకరణే

ఖరముగతిఁ బొల్పు ననియెడి

సరసోపమ శృతులయందుఁ జను నస్ఫుటమై

156

వ్యాఖ్య : సరసరాజు ఖడ్గము కీర్తిదుగ్ధమును గ్రోలుచున్నది అనుట వలన సరసరాజు ఖడ్గము పామువలె నున్నది అను ఉపమ స్పష్టముగాలేదు, వ్యంగ్యము స్పష్టముగా లేకున్న అన్వష్టము.

సందిగ్ధము :-

క. సరసింహు సభంగురసం

గరమున నెదురించు రిపులు కడు ముండఱగా

నరుగుదు రాయలేవడుదురు

శరములు విడుతురు సమగ్రసంభ్రమవరులై

157

వ్యాఖ్య : సరసరాజు శత్రువులు సంభ్రమముతో కూడి ముందుగానే వెళ్ళి దాణములు విడుచుచున్నారు.

క. “అరివరు లాయితేవడుదురు

వరజాలము విడుతు” రనిన సమరంబునకో

గిరిగుహల కరుగనో యన

సరి వ్యంగ్యము లలరుచుండు సందిగ్ధములై

158

వ్యాఖ్య : శత్రురాజులు సిద్ధపడుచున్నారు, దాణములు విడుచుచున్నారు. అనుట వలన యద్ధరంగమునకు వెళ్ళుటకా, గిరి గుహలకు వెళ్ళుటకా? అనునది సందిగ్ధముగానున్నది అదియో, ఇదియో నిశ్చయింప వీలకానిది సందిగ్ధము.

తుల్యప్రాధాన్యము :-

క. నరసింహేంద్రుని చరణం

బరుణంబుగ సంఘటింపుఁ డగులార! భవ

ద్వరమకుటస్ఫురణంబుల

నరుణం బగు నతనినయన మటు గాకున్నన్.

169

వ్యాఖ్య : ఓ శత్రువులారా, మీ కిరీట కాంతులచే నరసరాజు పాదములను ఎర్రగా చేయుడు, అటులకాదేని అతని కన్నెట్టిబడును.

క. 'నరసింహేంద్రునకు నమ

స్కరణం బొనరింప కున్నఁ గాంతారంబే

శరణం బగు' నను వ్యంగ్యము

నిరవగు వాచ్యంబు సమము లిచ్చటఁ దలఁపన్.

160

వ్యాఖ్య :- నరసింహేంద్రునకు నమస్కరింపనిచో మీకు ఆరణ్యమే గతియగును అను వ్యంగ్యార్థము, నరసభూపాలుని పాదములను మీ కిరీటముచే ఎఱ్రగా చేయుడు అను వాచ్యార్థము సమానముగనే ఉన్నది. వాచ్య, వ్యంగ్యముల ప్రాధాన్యము నరిసమానముగ నుండిన తుల్య ప్రాధాన్యము.

కాశ్వాక్షిప్తము:-

క. ఒసంగునెడఁ గనరు గర్జిలు

నొనఁగి యొనఁగి వెల్లఁబాటు నొగి నీకరణిన్

వినువక యొనఁగఁగ నేర్చునె

యనద్యీశగతి సంబువాహ మాబళనరసా.

161

వ్యాఖ్య :- మేఘము దానము చేయుచు గర్జించును, దానము చేసి, చేసి, తెల్లతోపుచుండును, కిచ్చిన మేఘము నీ ఎలెనే దానము చేయగలదా.

క. 'ఒనఁగునడఁ గనరు గర్జిలు

ననఁగఁగ నీలాంబువాహ మిల నీవలెఁ దా

నొనఁగఁగ నేర్చున' యనవుడు

నొనఁగఁగ లే దనడి వ్యంగ్య మొగిఁ గాకు వగున్. 162

వ్యాఖ్య :- మేఘము నీ పలెనే దానము చేయగలదా అనగా, దానము చేయలేదని వ్యంగ్యార్థము. ఇట వాచ్యార్థముతో బాటుగా, వ్యంగ్యార్థము స్ఫురించుచున్నది కావున ఇట కావ్యక్షిప్తము.

అరుచిరము :—

మ. బలితంబై న మనోజబాణహతిచేఁ బల్మాలు నిల్పివలే
కలిసీలాలక ప్రాణము ల్వడలి నేత్రాంభోజమార్గంబునం
గలయం గ్రాఁతుచు నచ్చి యన్నెలపునల గన్నీటియేఱడ్డమై
నిలువన్ని ల్పె సృసింహభూరముణి మన్నింపగఁ బాడింతటన్.

వ్యాఖ్య :- నాయిక మన్మథుని బాణహతిచే ప్రాణములు నిలువలేక, కన్నుల వెంటి పోవుదమని చూచిన కన్నీటి ఏటు అడ్డమై నిలిచినది కావున ఆమెను రక్షింపవలయును.

క. 'ఏణాక్షి, రాకయున్నను

ప్రాణంబులు విడుచు, ననడి వ్యంగ్యంబునకున్

క్షోణి న్వాచ్యముకన్నఁ బ్ర

వీణత్వము లేమిఁ దనరు వెన నరుచిరమై.

164

వ్యాఖ్య :- ఆమె ప్రాణములు కన్నులలో పెట్టుకొన్నది, నీవు రాకపోయినచో ప్రాణములు విడుచును, అన్నది వ్యంగ్యార్థము. ఇది వాచ్యార్థము కన్న సుందరముగా లేదు కావున అరుచిరము.

తే. ఇంకఁ గావ్యప్రళేదంబు లేర్పరింతు
వరుస సప్తాదశవిశిష్టవర్ణనములు
గలుగవలయు మహాకావ్యతిలకమునకు
నెలమిఁ దన్నామధేయంబు లెట్టి పనిన.

165

వ్యాఖ్య :- అష్టాదశ వర్ణనలతో కూడిన దానిని మహాకావ్యము అందురు.

క. పురసింధునగర్త్వినశశి
సరసీవనమధురత్రిప్రసంగరహముల్
పరిణయతనయోదయనయ
విరచనయాత్రాజిదౌత్యవిభువర్ణనముల్.

166

వ్యాఖ్య :- పురము, నముద్రము, శైలము, ఋతువు, సూర్యోదయము, చంద్రోదయము, సరఃక్రీడా, వనక్రీడా, వనంత, రత్రిప్రసంగ, విరహ, పరిణయ, పుత్రోదయ. నయ విరచన, దండయాత్ర, యుద్ధ, దౌత్య. ప్రభువర్ణనము అనునవి అష్టాదశవర్ణనములు గల మహాకావ్యము.

తే. ఇందు నొకకొన్ని కడమైన నెంచిచూడ
నదియు నవని మహాకావ్య మసంగఁ బరఁగు;
మఱియు ఊద్రప్రబంధనిర్మాణమర్క
లక్షణము లేర్పరించెద లలితవశితి.

167

వ్యాఖ్య :- పై అష్టాదశ వర్ణనలో కొన్ని విడిచి వైచినను అది మహాకావ్యమగును. ఊద్రప్రబంధ నిర్మాణము వివరించబడుచున్నది.

ఊద్రప్రబంధము :-

కలికోర్కలికలు పద్యము
లలరారు విభక్తులుం దదాభాసయుల్

త్కలికలు నజయతిపదమా

నల మాలిని మొదలఁ దగ నుదాహరణ మగున్. 168

వ్యాఖ్య :- కళికోత్కలికలు, పద్యము, విభక్తులతో అలరారు చున్నవి. ఉత్కలికలు, విభక్త్యాభాసముతో నుండును. "జయతి" అను పదము మొదటగా గల మాలిన్యాది వృత్తములతో కూడినది ఉదాహరణ కావ్యమగును.

క. అందు విభక్త్యాభాసము

లందుఁ జతుర్థి కిని దెనుఁ గ్లుదాహరణము పెం

పొందం, గలికోత్కలికల

నందీప్తవిభక్తి తాలసంప్రసంబై. 169

వ్యాఖ్య :- అందు చతుర్థివిభక్తి తెలుగు ఉదాహరణము లాశముతో కూడి ఉండును.

క. ముక్తపదగ్రస్తంబై

సత్తాదిమపద్యమై ససంబోధనమై

ప్రోక్త మగుఁ జక్రవాళము

ముక్తమహాధీరశబ్ద మోహన మగుచున్. 170

వ్యాఖ్య :- ముక్త పద గ్రస్తమై, మొదట ఒక పద్యము గలిగి నదియు, సంబోధన సహితమునగు కావ్యము చక్రవాళము. మొదట ఒక పద్యము అనుటచే మిగిలిన కావ్యము గద్యము, ఆ గద్యము కళికలు ఆయి ఉండును.

క. ఆచక్ర వాళలక్షణ

సూచితమై బిరుదభరితశుభవాఙ్మయమై

యాచక్రవాళవిపుల

క్షౌచక్రమునందు బిరుద గద్యము వొల్పున్. 171

వ్యాఖ్య :- ఆ చక్రవాకము బిరుద పదములతో కూడియున్న అది బిరుదావళి అగును.

క. తరుణీమణి శృంగారము

విరహము మధుమదనగర్వవిభవంబు నరో

వరవనభేలనములు గల

చరయ న్మంజరి యనంగ నభినుతి కెక్కున్; 172

వ్యాఖ్య :- శ్రీర శృంగారము, విరహము, వసంత మన్మథాదుల వైభవము, సరఃకేళి, వనకేళి మొదలగు వాని వర్ణనము మంజరీ కావ్యము.

క. తారక లిరువదియేడును

నారయ నొక్కొక్క పద్యమందుఁ జెలంగం

గూరిచిన పద్యమాలిక

తారావళి యనంగ నభినుతంబై పొల్చున్. 173

వ్యాఖ్య :- ఒక్కొక్క పద్యమునందు ఇరువది ఏడు నక్షత్రములు వచ్చునట్లు ఇరువది ఏడు పద్యములు గల కావ్యము తారావళి.

మ. ఫణిశుంభద్యుతసార! సారనముఖవంచాయుధాకార! కా

రణనంతత్యవతార! తారగిధైర్యస్థేమదుర్వార! వా

రణసమ్రాడ్బలభార! భారవికవిప్రప్రోక్తినంచార! చా

రణనంస్తుత్యవిహార! హరహరవిభ్రాజద్యశోవైభవా. 174

ఓవ్యము :-

క. భూమిసుమనోమరద్రుమ!

వామాక్షద్యుమ్న! భానువంశోద్భవ! పా

లోమివిభుశుభవైభవ!

భీమోపమ! భీమభీమప్రభువోర్విభవా. 175

పంచచామరము. ఘనాఘనాఘనాశదాధికప్రదానరంజనా!

జనావనాదినాగతల్పనత్కవిప్రసాధనా!

ధనాధినాధనందనాబ్జవర్పకాంగవాసనా!

సనాతనాధునాతనాతిశౌర్యధుర్యలంఘనా. 176

గద్యము: ఇది శ్రీహనుమత్ప్రసాదలబ్ధకవితాసారసారస్వతాలంకారనిరంకుశప్రతిభాబంధురప్రబంధపఠనరచనాధురంధరప్రబంధాంకవేంకటరాయభూషణసుపుత్రి తిమ్మరాజపూత్రి సకలభాషావిశేషనిరూపమానభానశారదామూర్తిమూర్తిప్రణీతంబైన కావ్యాలంకారసంగ్రహంబను మహాప్రబంధంబునందు సర్వరససాధారణనాయకవర్ణనంబును, శృంగారనాయికాఖ్యానంబును, రీతివృత్తిప్రశంసయు, బాకశయ్యాప్రపంచసంబును, గావ్యభేదప్రకరణంబును, మధుకావ్యప్రకటనంబును, తుదప్రబంధమార్గదర్శనంబు నన్నది ద్వితీయాశ్వాసము.

కావ్యాలంకార సంగ్రహము

నరసభూపాలీయము

తృ తీ యా శ్వా స ము

క. శ్రీరమణచరణశేవా

పారాయణ! యుభయవంశపావన! లక్ష్మణం
బారచితభాగధేయ! య
పారకృపానరస! యోబసార్థి వనరసా.

1

తే. ఆవధరింపుము లక్ష్మలక్ష్మముల నెల్ల
ననఘ! భవదీయనామధేయాంకితముగ
బహువిభక్తుల నొనరింతుఁ బద్యవితతి
నిచ్చటఁ బ్రబంధజీవితం బెట్లటన్న.

2

తీ. మహితకవిలావిలాసినిమధురతరవి
లాసవిశ్వాసములలీల వాసి కెక్క
నవరసంబుల నెఱిగింతు నవరసార్థ
గుంభగంభీరతరవచోజ్ఞంభణముల.

3

క. పులకండంబులు గలిపిన

నలువగు నలిలము రసాయనం బగుమగిదిన్
లలితవిభావాదులచే
నలఘుతరస్థాయిభావ మమరున్ రసమై.

4

వ్యాఖ్య :- పంచదార, నీరు కలిపిన మధురమగు రసాయనము
అగునట్లుగా లలిత విభావాదులచే నేర్పడు స్థాయి భావము రసమగును.

విభావ, అనుభావ, సాత్త్వికభావము, వ్యభిచారిణీభావము, అను నాల్గు విధముల భావములచే కలుగు ఆనందాను భావమే స్థాయి భావము.

స్థాయిభావలక్షణము :—

తే. గరిమ నదులెన్ని గలిసినఁ గప్పుకొనుచు

జలధి కనువట్టురీతి నంచారిభావ

సంచయము లెన్ని గలిసిన మించనీక

తాన కనువట్టు భావంబు స్థాయి దలఁచు.

5

వ్యాఖ్య :- సముద్రము నందు నదులు ఎన్ని కలిసినను జలగుణము స్థిరముగా ఎట్లుండునో అదే విధముగ కావ్యమునందు సంచారి భావములు ఎన్ని కలిసినను తానే కన్పడు భావమును స్థాయి అందురు.

క. ధర శృంగారము హాస్యము

కరుణము వీరము భయానకము బీభత్సం

ఋశురౌద్ర మద్భుతము శాంతము

తరనంబును తనము లనఁగఁ దనరుం గృతులన్.

6

వ్యాఖ్య :- శృంగార, హాస్య, కరుణ, వీర, భయానక, బీభత్స, రౌద్ర, అద్భుత, శాంతము, అనునవి తొమ్మిది కావ్యరసములు.

క. రతిహాసశోకయత్నము

లలిభీతి జగుప్స రోష మచ్ఛేరువు శమం

బతులక్రమమున నివి సాం

ప్రతము రసస్థాయి భావభావనఁ జెందున్.

7

వ్యాఖ్య :- సవరసములకు వరుసగా శృంగార, హాస్య, కరుణ, వీర, భయానక, బీభత్స, రౌద్ర, అద్భుత, శాంతములు క్రమముగ స్థాయి భావములు అగును. స్థాయి భావమనగా సహృదయ హృదయములయందు వాసనా రూపమున ఉన్న భావనయే స్థాయిభావము.

క. రసములకుఁ దొమ్మిదింటికిఁ

బొనఁగిన యీస్థాయిభావములకు నొనర్తున్

రసికత లక్షణలక్ష్యము

లనదృశరసశాస్త్రవేత్తలా నా నఁనగన్.

8

వ్యాఖ్య :- రసములు తొమ్మిదింటికి, వాటి స్థాయి భావములకు లక్షణ, లక్ష్యములు వివరించబడును.

రతి :—

క. తరుణీమణులకుఁ బురుషుల

కరయఁగ సంభోగవిషయ మగు నభిలాష

స్ఫురణము మనములఁ బొడమిన

ధరలో నది రతి యనంగఁ దగు నెట్లన్నన్.

9

వ్యాఖ్య :- యువతీయువకులకు మనస్సు యందు కలిగిన సంభోగ విషయమగు అభిలాషను “రతి” అందురు.

ఉ. చల్లఁదనంబె చంద్రునకుఁ జక్కఁదనంబెప్రసూనధన్వికిన్

స్థలలితోరుసారభమె చైత్రున కొక్కని కొక్క మేలిమే

తెల్లము గాక; నాపతి యుదీర్ణగుణాధ్యుడు నారసింహభూ

వల్లభు; డట్లు నర్వగుణవై భవ మెవ్వరికై నఁ గల్గునే. 10

వ్యాఖ్య :- ఒక నాయిక నరసభూపాలుని గుణములను ఇట్లు వర్ణించుచున్నది. చంద్రునకు చల్లదనము మాత్రమే గలదు. మన్మథునకు చక్కదనము మాత్రమే గలదు. చైత్రునకు ఒక్క సారభము మాత్రమే కలదు. కాని నా ప్రేమియుడగు నరసభూపాలుడు నర్వగుణములు కలవాడు.

ఇట్టి నర్వగుణాధ్యత్వము ఎవరియందై నను కలదా! ఇట నాయిక మనస్సు నందు నరసభూపాలుని యెడ కలిగిన అమరాగభావము వర్ణింపబడినది. కావున “రతి”కి ఉదాహరణ.

హాసము :-

క. చేకొని యక్రూరము లగు

నాకారవికారచేష్ట లాలోకింపకొ

గైకొను మహావికాన

స్వీకారమును హాసమయ్యె; విను మెట్లన్నన్. 11

వ్యాఖ్య :- అతి వికృతమగు ఆకారము, వికార చేష్టలు చూచుట వలన కలుగు మనో వికానమే హాసము. ఇట “అక్రూరములగు” అను పాఠము కన్న “అతి వికృతములగు” అను పాఠాంతరము నమంజనము.

చ. అదెయిదెవచ్చెవచ్చెనరసాధిపుదాడి యటంచుఁ బాలెము
తృదరి బరీదుఁడేగునెడఁ బెంపటిఖానులు వెన్కముందుగాఁ
గదిసి హయాళి నెక్కి హయశంధరము లొడగాన కప్పుడే
చదివీరివాజిను న్నములశత్రుపుటంచుభ్రమింతురెంతయున్

వ్యాఖ్య : నరసాధిపుడు వచ్చెనని “బరీదు” ని యొక్క పై న్యంబెదరి పొరిపోవుచుండగా, అతని సేనా నాయకులు గుర్రముపై వెనకముందుగా కూర్చుండి గుర్రము యొక్క తలను కానక నరసరాజు పై న్యము తన గుర్రము తలను తొంచివైచిరని భ్రమవడుచుండిరి. ఇందు సేనా నాయకుల తొందరలో వెనకా ముందుగా కూర్చుండుటచే కలుగు వికారచేష్ట హాసమును కలిగించుచున్నది.

శోకము :-

క. హితజనవిరహవ్యధచే

నతిశయమై జనులమానసాంభోజమునకొ

బ్రతిదినముఁ బొడము దుఃఖం

బతిభూమి వహింప శోక మగు నెట్లన్నన్ ;

13

వ్యాఖ్య : హితజన విరహ వ్యధచే, మనస్సులోకి కలుగు దుఃఖము కలుగును. పుత్ర పితృగము, మరణము, ఇష్టజన వినాశము,

తే శము, బంధనము, వ్యసనము మొదలగు వాని వలన శోకము కలుగునని లాక్షణికులు వివరించిరి.

చ. పతుల సృసింహశౌర్యశిఖిపాలుగఁజేసినయట్టి పాపపు
సృతధృతి కింతటం జలము జూతదు; మమ్మును దావపావక
ప్రతతుల పాలుచేసె నని పల్కెఱు రోదనమందువిద్విష, తృతు
లకు బాష్పపూరములె చాలు వనాసలమున్ హరింపగన్.

వ్యాఖ్య : మా భర్తలను నరసరాజు శౌర్యాగ్ని పాలు చేసినది వలదా, మమ్ములను అడవిలోని దావాగ్నిపాలు చేయుచున్నావు అని శత్రురాజుల శోకము వ్యక్తింపబడినది.

ఉత్సాహము :-

క. అత్యున్నతలోకోత్తర

కృత్యంబులు సేయ వేడి కృతకృత్య లిలన్

నిత్యము దలచు ప్రయత్నం

బల్యంతోత్సాహ మయ్యె; నది యెట్లన్నన్

15

వ్యాఖ్య :- లోకోత్తరములయిన పనులయందు కృత కృత్య లగుటకు నిత్యము చేయు ప్రయత్నము ఉత్సాహము అందుదు.

లోకోత్తర కార్యములనగా దాన, ధర్మ, దయా, యుద్ధాదులు.

మ. ఆసిఁజెండాడివిపక్షవృక్షముల శౌర్యాగ్నిచ్చటంబేల్చిశ
శ్రుసరస్వీరములన్ రణోర్విలమున్ సంక్షున్నముం జేసిపై
ర్యస్యంగార్థం బొనరించిప్రదిగొనగద్యతీర్తిసస్యాఘము
త్వససిద్ధించు నెయంచు బలుక సరసోర్వినాథు యోధావళుల్.

వ్యాఖ్య :- శత్రువులనెడి వృక్షములను చెండాడి, శౌర్యాగ్నితో కాల్చి, శత్రుములను నాగళ్ళతో దున్ని, శత్రువుల రక్తముతో తడిపినగాని

కీర్తి నశ్యము పండదు. ఇట నైశ్యము యొక్క రజోత్సాహము వర్ణింపబడినది.

భయము :-

క. క్రూరాకారము చూచిన

నారయ నేజనునిహదయమందు ననర్థం

కూరాశంక న మగు నది

ధానుణిలో భయమనంగఁ దగు; నెట్లన్నన్.

17

వ్యాఖ్య : క్రూరమయిన అకారమును చూచుట వలన మనస్సు నెందు కలుగు మరణాది శంకలను భయము అందురు. వ్యాఘ్రూది జంతు దర్శనము వలన కలుగు మరణాది శంకలను భయమని లాక్షణికులు వివరించిరి. జనుని హృదయము నందు అనుటవలన పశుపక్ష్యమరి భయమును గ్రహింపరాదని భావము. భయము వలన కలుగు శంక త్రాసము. ఇవాట వ్యభిచారి భావము.

చ. అనఘ! నృసింహ! నీయరివనావళికేఁగి గుహాగ్రసుప్తుఁడై
యని మరలం గలం గని భయంపడి పాటుచు నాజి కాదుకా
దని నతి దెల్పినం దెలియఁ జౌర! నిషాదులఁ జాపహస్తలం
గని విపినేభపంక్తిఁ గని క్రమ్ముట నాజియకాఁ దలంచుచున్

జగుప్ప :-

క. కలలాస్థితోడితాదులఁ

బలుమాటును జాడి నరుచిభావము లోనం

దళుకొత్తి నిగర్హణ మది

తలమాయ జగుప్ప యనంగఁ దగు; నెట్లన్నన్.

19

వ్యాఖ్య :- క్రూరమనాదులను చూచుటవలన కలుగు వివగింపు జగుప్ప.

చ. తలలునగోజముల్పైదడుతండముక్రొన్నురువంరజాలముల్
జలఫణు లస్థిఖండములు శంకమాలై తగునైతు పేర్లలో
గలభకపాలనౌచయము గ్రగున నెక్కి చరించు నంగర
న్థలుల నృసింహనిర్థళిత శత్రువసారసమ త్తభూతముల్. 20

వ్యాఖ్య :- చచ్చినవారి తలలే తామర పూవులుగా మెదడే మరు
పుగా, ప్రేగులే నీటి పాములుగా, ఎముకలే శంఖములుగా, ఏనుగుల
కపాలములే నావలుగా, అవటి భూతములు నరనరాజుగారి శత్రువుల
రక్తము త్రాగి మత్తెక్కి విహరించుచున్నవి. ఈ వర్ణనయందు జుగుప్సా
కరమగు రక్త, అస్థి- వర్ణనలు చేయుటవలన జుగుప్సా రసము జనించు
చున్నది.

క్రోధము :-

క. అపకారకారు లగు నరు

లపరాధ మొనర్ప నే మహామహునిమనం

బు పరిజ్వలితం బగు నది

యపరిమితక్రోధ మయ్యె; నది యెట్లన్నన్. 21

వ్యాఖ్య :- అపకారులవలన ఏ మహానుభావుని మనస్సు ప్రజ్వ
లించునో అది క్రోధము అగును గురు, బంధు వధాదుల వలన కలుగు
చిత్త వృత్తి విశేషము క్రోధము.

చ. స్థిరభుజవిక్రమక్రమనృసింహ! భవత్కరాగ్రభి

కరకరవాలసిద్ధుఁ డతిగాఢయశోరససిద్ధిఁగోరి బం

ధురహాయసింధురానభులతో తణదుర్గ కనర్గళోన్నతి

న్నరబలి పెట్టుదుర్మదనక ధరిపుష్టి తినాథయూధమున్ 22

వ్యాఖ్య :- ఓ నృసింహ! నీ చేతియందలి కత్తి అనేది సిద్ధుడు
యశోరస సిద్ధునికోరి రణమనేడి దుర్గకు ఏనుగులు, గుర్రములను మదిం

చిన శత్రురాజులను బలిపెట్టుచుండెను. ఇదట “నరబలి పెట్టు” అనుట వలన నరసరాజు యొక్క క్రోధము వ్యక్తమగుచున్నది.

విస్మయము :-

క. వివిభావూర్వము లగు వ

స్తువులు గనుంగొనినయెడల సుజనునిమదిలోఁ

దవిలినప్రమోదవిస్తర

మవిరళవిస్మయ మనంగ నగు; నెట్లన్నన్.

23

వ్యాఖ్య :- అపూర్వములగు వస్తువులను చూచుటవలన కలుగు ప్రమోదమే విస్మయము.

చ. ధరణి నృసింహభూవరు ప్రతాపమహాతప మబ్జజాండక

ర్పరములు నిండి తీవ్రగతిఁ బర్వ సఖిర్వసగర్వవై రిభూ

వరులు వడంకసాగుదు; రవార్యసవవ్యజనాతపత్ర వై

ఖరులు దొలంగఁజేయుదురు కన్నులఁ జీకటికప్పుచుండఁగన్

వ్యాఖ్య :- నరసభూపాలుని ప్రతాపమనెడు ఎండ లోకమంతయు మిరుమిట్లు గొల్పుచు ప్రకాశించుచుండగా, శత్రురాజుల కన్నులు మిరుమిట్లు గొల్పుచుండగా, వడకుచు తపఃచత్ర చామరాదులను తొలగించు కొనుచుండిరి. ఇట “కన్నులఁ జీకటి కప్పుచుండఁగన్” అనగ మిరుమిట్లు గొనుటయే విస్మయము.

శమము:-

క. నిరుపమవై రాగ్యాదుల

కిరవై శిశ్పలత పూని హృదయము తిరమై

నరులకుఁ బరిణతిఁ జెందిన

ధరలో నది శమ మనంగఁదగు; నెట్లన్నన్.

25

వ్యాఖ్య :- వైరాగ్యాదులచే మనస్సు నిశ్చలతో నిండి మనస్సు-
విషయ సుఖముల నుండి నివృత్తియగుటయే శమము అగును.

ఉ. ఘోరభవాదిదుఃఖములఁగుండఁగనీకన్మసింహుఁడౌర!దు
ర్వారఫలక్రదం బగు విరక్తిసుఖం బొనరించె నంచు నీ
వైరులు మానులై వివినవాటిఁ నీవ గురుండ వంచు నీ
పేరిటి యక్షరంబులై జపింతురు శ్రీ నృసింహభూవరా. 26

వ్యాఖ్య :- నరసింహ భూవరా! నీ శత్రువులు “ఘోరభవాది
దుఃఖములు కలుగకుండగా విరక్తి సుఖము కలుగ జేసితివని ఆనందిం
చుచు ఆరణ్యమునందు మునీశ్వరులై నీ నామజపమును చేయుచుండిరి.

ఇట శత్రువులు నామజపము చేయుట శమమునకు ఉదాహరణ.
మొదట ప్రాణభీతితో ఆరణ్యమునకు చేరినను తదుపరి శమత్వమును
పొందిరని భావించవలయును.

స్థాయిభావకారణము :-

క: ఈరసముల కుత్పాదన

కారణము విభావ మనఁగఁ గల; దది ద్వివిధం

బైరంజిలు నాలంబన

మూరయ నుద్ధీపనంబు ననఁగ ధర్మిత్రిన్.

27

వ్యాఖ్య :- ఈ రసోత్పాదనమునకు కారణము విభావము. అది
అలంబనము, ఉద్ధీపనము అని రెండు విధములు.

విభావస్వరూపము :-

క. వనితయుఁ బతియునుఁ నాలం

బన మగు; నుద్ధీపనంబు ప్రాయంబును సా

మ్మును జేష్ఠయు మదనాదులు

ననఁ దగు; నేర్పఱుతు వీనికెగు లక్ష్యంబుల్.

28

వ్యాఖ్య :- కావ్యమునందు నాయికా, నాయకులు అలంబనము, ప్రాయము, (వయస్సు) సౌమ్య (అలంకారాదులు) చేష్టలు మదనాది అవస్థలు ఉద్దీపనములు అగును.

కావ్యమునందు నాయికా, నాయకలు, రసమునకు అలంబనము కావున, వారు అలంబన విభావముగను. మిగిలిన వయస్సునీ అలంకారాదులు రసమును ఉద్దీపింపజేయును. కావున అవి ఉద్దీపన విభావములు అగును.

అలంబన విభావము :-

చ. అలంబనతీర్థరతీశుడమయంతినలున్నలువొందముందుగా
నలున నృశించి యందుకతనం దనచేయఁగు కల్లఁ దీటి నే
ర్పలవడ సీలతాంగి సరసాధిప! నిన్నును గూర్చి ప్రేమనం
కలితముగాఁగ దంపతులుగానొనరింపఁగఁ బోలు సంతయున్

వ్యాఖ్య :- ఓ లతాంగి బ్రహ్మ ప్రప్రథమున రతీ మన్మథులను, నందమయంతులను, బ్రహ్మ వృషించి నేర్పరితనమును సాదించిన పిదప, నిన్ను. (నరసహపాణిని) వృషించెను. ఇట నాయికా, నాయకులను వృషించి అలంబన విభావమును కలుగజేసెను.

ఉద్దీపనవిభావము, ప్రాయము:—

మ వరప్రేమిందువిలాసకృష్ణవపయోవర్ణావసానంబునం
దరుణీశైశవశింఖు లిండునడఁ దత్తత్కాలలక్ష్మణులు లౌ
సరసాంతఃస్థితకండకైలము లనం జుదోయి యంతరితకుం
బరఁగు; దక్షిణమశోభరేఖ లనఁగవృట్టు స్వళీపుంజముల్.

వ్యాఖ్య :- ముకుందునికి అందమును చేకూర్చు మాతన వయోరూపముగ శరత్కాలమున అమె శేషైవ మనెడి సదులింకిపోవ అచట తేలిగ గండ కైలములో అనునట్లు చుదోయి కనబడెను, నీరు తీసిన స్పృదు కనబడు రేఖతో అనునట్లు వరుణ కనబడెను.

ఇట్లేనాయిక యౌవ్వనము వర్ణింపబడినది, కావున ఉద్దీపన విభావమున ప్రాయము వర్ణింపబడినది.

సొమ్ము:—

క. వెలదికి మణితాటంశము

లలగున్ దిగ్విజయశాంఖ నతనుడు చూపుం

జలుకులు నిశితములుగా

నలవడ వడిఁ దీడు శాణయంత్రము లనఁగన్. 31

వ్యాఖ్య :- ఆ యువతి యొక్క చూపునెడి బాణములను నూలుటకై యుంచిన సానరాళ్ళవలె చెవులకున్న కమ్మలు ప్రకాశించుచున్నవి.

ఇది నాయిక యొక్క సొమ్ములను, నాయిక రతికి ఉద్దీపనముగా వర్ణించుటచే నిది ఉద్దీపన విభావము సొమ్ము (అభరణముల) వర్ణన అయినది.

చేష్ట:—

చ. సుదతి సృసింహుని స్మరలచూచెవిలాసవివర్తి తాన్వయై
వదలనిప్రేమ వెన్నవిలి వచ్చెముఖేందుఁ డటంచు భీతిచేఁ
జెడరి గిరింద్ర దుర్గములు నేరిన చీకటివోలె వాననా, స్వద
మగువాలుఁగొప్పు పలిచన్నులపై ససియాడుచుండఁగన్. 32

వ్యాఖ్య :- ఒక యువతి పర్యారముగా మొగమును త్రిప్పి నరనరాజును చూడగా, ఆమె కేశభారము స్థనములపై పడగా ముఖ చంద్రుడు తన్ను వెంటడించి వచ్చుచుండగా పర్వతములలో దాగెనా! అనునట్లున్నది. ఇందు నాయిక రతికి ఉద్దీపనమయిన నాయికా చేష్ట వర్ణింపబడినది. కావున ఇది ఉద్దీపన విభావమును చేష్ట.

తటనములు:—

చ. చిగురుఁగటారితోఁ జెఱుకనిదిగిణితో నలరఁపగుంపుతో
నిగనిగమించు చెంగలువనేజముతో వడిఁ జిల్కలేజపై

మగటిమి నెక్కి శూరు, డయి మారుడు కోకిలకంఠ కావ
భుత్, నగడ లతాంగిపై వెడలె నేడునృసింహ! యెఱుంగ
జెప్పితిన్. 33

వ్యాఖ్య :- ఆ మన్నుడు చిగురులనెడి కత్తితోను, చెఱుకు
చిల్లుతోను, పూపుటమ్మల గుంపులలోను, నిగనిగమని మెరయుచుండెడి
కలువ పూవులతోను, కోకిల కంఠకాశులతోను మన్నుడు తాంగిపై
దాడి వెడలుచుండెను. ఇందు నాయకారణికి ఉద్దీపనములగు కోకిలాలాప
ములను వర్ణించెను.

క. కారణ మైన విభావము

చే రస ముత్పన్న మైనఁ జెలఁగెడిదానం

బ్రాహ్మణకటాక్షాదిక

మారయ ననుభావ మయ్యె; నది యెట్లన్నన్. 34

వ్యాఖ్య :- విభావముచే రసముత్పన్నమయిన పిమ్మట కటాక్షా
దులు అనుభావము లగును.

మ. అలసాలోలములై యచంచలములై యాకేకరాగంబులై
యలఘువ్రీడములై యనిదింతములై యానందపూర్ణంబులై
సులభానూయములై సుతీక్ష్ణులై సువ్యక్తరాగంబులై
చెలువం బొందెడుచూపు లింతి నెఱపెన్ శ్రీనారసింహేం
ద్రుపై. 35

వ్యాఖ్య :- ఆ యింతి నారసింహునిపై ఏకాగ్రత కలిగిన అచం
చల మైన, వోరచూపు కలిగిన, సిగ్గుతో కూడిన, అనిదింతములైన,
ఆనందంతోకూడిన, సతి తీక్షణమైన కొంతి కలిగిన, అనురాగయుతమైన
చూపుతో, చూచుచుండెను. ఇందు నాయకామరాగయుక్తమైన చూపును
వర్ణించెను. కావున ఇది అనుభావము.

క. పరగతసుఖదుఃఖాదుల

సరయఁగ భావించి యెట్ల యలగుట సత్త్వ

స్ఫురణము; తద్భవభావము

లరయఁగ సాత్త్వికము లయ్యె; నవి యెట్లన్నన్. 33

వ్యాఖ్య :- పరులయొక్క సుఖదుఃఖాదులను తన మనస్సు నందు భావించి తన్మయత్వము నొందుట సత్యమనబడును. ఈ సత్యము యొక్క భావములే సాత్త్విక భావములు.

ఉ. స్తంభ మచంచలత్వ; మవశత్వ మగున్ బ్రళయంబు;
దృగ్దలో, జ్వంభణ మశ్రు వాఁ; జెమట స్వేదము; గద్గద
వాఖ్యవై ఖరీ, గుంధము నిస్వరత్వము; తగుం బులకం బన
రోమహర్షణా, రంభము; కంప మా వడఁకు; రామకుఁ

బాండురుచుల్ వివర్ణతల్. 37

వ్యాఖ్య :- ఇందు ఎనిమిది సాత్త్విక భావములు, వాని లక్షణములు వివరింపబడినవి. స్తంభ మనగా అచంచలత్వము, ప్రళయమనగా అవశత్వము, అశ్రువ అనగా కన్నీరు, స్వేదమనగా చెమట, వైస్వర్య మనగా గాద్గద్యము, రోమాంచమనగా గగ్గురాలు, కంపనమనగా వడకుట, వేవర్ణ్యమనగా పాలిపోవుట.

క. తలఁపఁగ రసకార్యములై

జలజాక్షులయందుఁ బొడము స్వాత్త్వికభావం

బుల కెనిమిదింటి కేర్పడ

నలరింతుం గడఁకతో నుదాహరణంబుల్. 38

వ్యాఖ్య :- నాయితయందు జనించు ఈ సాత్త్విక భావములకు ఉదాహరణములు చెప్పబడును. నాయకుని యందును సాత్త్విక భావములు వర్ణించబడినవని గ్రహించవలెను.

స్తంభము: —

చ. కలికి నృసింహభూవరుని గన్గొని నిశ్చలగాత్రవల్లియై
యలరు విలాసచేష్ట లొలయంగలయంగ నటింపఁ జేయునా
వలపులసూత్ర ధారుఁ డనవద్యనృపాకృతిఁజూచి తాను ని
శ్చలతవహింపఁగాఁగదలఁజాలనిజంత్రపుబొమ్మయోయనన్.

వ్యాఖ్య :- ఆమె నరసభూపాలుని చూచి నిశ్చలగాత్రవల్లియై
ఉండగా మనమధుడే నరసభూపాలుని ఆకృతి వహించుట చూచి నిశ్చల
త్వము వహించుటచే ఆమె కదలని బొమ్మవలె నుండెను. అని వర్ణించుట
వలన స్తంభమును సాత్వికభావము గోచరించెను.

ప్రశయము :-

ఉ. ఇత్రప్రి నీతలోదరి వహించెనచేతనవృత్తి శారదా; చిత్త
ముఁ జూటగొన్న నరసింహుఁడు నేఁడు వియోగపాండు, హృ
గుత్తపుగుబ్బలాఁడిపలుకుంజనరాలివలెం జెలంగంగా
నిత్తరళాక్షిచిత్తము నహీనరసోన్నతిఁ జూటవెట్టెనో. 40

వ్యాఖ్య :- నరసరాజు నరస్వతియందే అధికమోహము కలిగిన
వాడై యుండెను. అతనిని పరిచిన నాయిక వియోగముచే తెల్లబాటి నర
స్వతివలె నున్నది. కావున నరసరాజుకు ఆమెపై వలపు కలిగినదేమో.
ఇందు ఆచేతన వృత్తియాపమగు ప్రశయము వర్ణించెను. అత్యధికమయిన
సుఖము వలన ఆచేతనత్వము కలిగినదని భావించవలెను.

అశ్రువు :-

చ. మగువకు సంగజానలనమృగముకానులివేడి యూరుపుం
బొగ లెగయ న్దవించుగతి ముత్తెపుఁజప్పలఁ బోలు తెప్పల
న్నెగడునుద్రశ్రువారములు సేత్రనరూహనాశచాతురిం
డిగియె; నృసింహ! యింకఁ దరుణీమణిఁగొగిట నాదరింపుమీ

వ్యాఖ్య : మదనాగ్నివలన కలిగిన వేడి నిట్టూర్పులకు పొగ లెక్కువయి ముత్యపుచిప్పలవంటి కన్నుల నుండి కన్నీటి బిందువులు జాలువారుచుండగా, ఆ కన్నీటి బిందువులు నేత్ర కమలమునకు నాళము వలె కనబడుచున్నది. ఇందు దిగహ దుఃఖముచే అశ్రువులు జనించినట్లుగా వర్ణించెను.

స్వేదము :-

చ. సతికిఁ జెమర్చె మేను జలజాతదళాక్షి చతుస్సముద్రము
ద్రుతివసుధాధురంధరుని శ్రీనరసింహుని భావవీధిలోఁ
బ్రతిదినము స్వహించు నతిభారమువంకనొ కాక సంతరా
వతదనమాత్రుశత్రుభవపావకకీలల వేడివంకనో. 42

వ్యాఖ్య : అమె హృదయము నందు నరసింహుని భావించుట చేతనో లేక మస్మద బాణముల వేడివలననో మేను చెమర్చి యుండెను. అని శ్రమవలన కలిగిన స్వేదము వర్ణించబడెను.

బైస్వర్యము :-

చ. అమరబరాంగనానఖముఖాంకితుడైన నృసింహభూవరుం
గమలదళాక్షి చూచి తమకమ్మున మాతెద నన్న గద్గద
త్వమునఁ బొసంగ వయ్యె నలివాక్యము లాంతరమై చెలంగునె,
య్యము హృదయేశు గూఢవల దంచు నిరోధ మొన
ర్చినో యనన్. 43

వ్యాఖ్య :- సరసరాజు పగవలితనక్తుడగుట తెలుసుకొని నాయక ఆతనిని నిందింపదలచెను. కాని నోటమాటరాలేదు. ఆతనిపై గల ప్రేమ, ఆతనిని నిందింపవలదని అడ్డగించినేమో. ఇందు నిరోధ రూపమైన బాధచే కలిగిన బైస్వర్యము వర్ణించబడినది.

రోమాంచము :-

చ. కలికి నృసింహునిం దలఁచఁగా నలమింబులకప్రకాండము
లొలచె నునోజహలికుఁడుమోద మెనంగఁగురంగనాభపం
కిల మగు వింతిగ్రాతమనుక్షేత్రమున న్వలయంగఁ జేయున
స్థలితమనోమనోరథనికాయము లీరిక లెత్తెనో యనన్. 44

వ్యాఖ్య :- మహాభద్రుడు కర్ణకుడు కస్తూరి పూతగల నాయికా శరీ
రమను పొందుచో జల్లిన మనోరథమను మొలకలెత్తెనో అనునట్లు పుల
కలు జరించినది. ఇది నాయిక నృసింహుని మనస్సున భావించుటవలన
కలిగిన హర్షముచే రోమాంచము కలిగినదని వర్ణించెను.

కంపము :-

ఉ. చెన్న నశ్రీనృసింహవిభుఁ జిత్రపటంబునప్రవాసి బింకపుం
జన్నులమీఁదఁ జేర్చుకొని చాలవడంకఁ దొడంగె బాలదాఁ
గన్నులవింటివాఁడు త్రిజగంబు జయించెద నంచుఁగోరి చే
రున్న కృపాణవల్లిక మహోజ్వలిత స్థలిపించెనోయనన్. 45

వ్యాఖ్య : నాయిక నృసింహుని చిత్రపటము లిఖించి హృదయ
ముపై చేర్చుకొని యుండగా, ఆ నృసింహుడు మూడు లోకములు జయిం
చెదనని కత్తి యుగిపించెనో ఏమో! అమె వడంక సాగినది ఇందు
నాయికకు రాగముచే కలిగిన కంపరము వర్ణించబడినది.

వై నర్ణ్యము :-

ఉ. మా ననతీలలామ యనమానసముజ్వలగ్రాతవల్లిపైఁ
గానఁగ నయ్యె కాంచుతర కాంతి నిరంతరమై మనంబునన్
శ్రీ నృసింహ భూవరు ధరించఁగఁ దద్వదనేందురుండలీ
మానితచంద్రికారననమాజము పై పయఁ బెట్టెనో యనన్.

వ్యాఖ్య : ఆ మానవతీలలాను నిరంతరము నరసభూపాలుని మనస్సునందు భావించుచుండుటచే ఆతని చంద్రకాంతిపై కులికెనో అను నట్లుగా అమె శరీరము తెల్లబాటెను.

క. అహరహము రసోత్పత్తికి

సహాయభావంబు లెలమి సంచారు లగున్;

మహి నవి ముప్పదిమూడై

మహితము లగు; వీనికిం గ్రమం బేర్పఱతున్. 47

వ్యాఖ్య :- రసోత్పత్తికి సహాయపడు భావములను సంచారులన బడును. సంచారి భావములన్నను, వ్యభిచారి భావములన్నను ఒక్కటే. ఇవి ముప్పది మూడు రకములు.

శా. నిర్వేదశ్రమదై న్యజాడ్యములు గ్లానిత్రాసశంకార్తిరు
ద్గర్వావేగధృతిస్మృతు ల్చపలతోగ్రత్యావహితాత్రపాం
తర్వైక్లబ్యమదోత్సుకత్వమతినిద్రామోహబోధాంతము
త్సర్వాలస్యవితర్కసుప్త్యనహతాధ్యానభ్రమాపస్మృతుల్

వ్యాఖ్య :- 1. నిర్వేదము, 2. శ్రమము, 3. దైన్యము, 4. జాడ్యము, 5. గ్లావి, 6. త్రాసము, 7. శంక, 8. అర్తి, 9. రోషము, 10. గర్వము, 11. అవేగము, 12. ధృతి, 13. స్మృతి 14. చపలత, 15. ఉగ్రత్వము, 16. అవహిత, 17. త్రప (లజ్జ), 18. ఆంతర్వైక్లబ్యము (విషాదము), 19. మదము, 20. ఉత్సుకత్వము (జౌత్సుక్యం) 21. మతి 22. నిద్ర, 23. మోహము, 24. బోధము, 25. అంతము (మరణము), 26. మదము (హర్షము), 27. అలస్యము, 28. వితర్కము, 29. సుప్తి (నవ్వుము), 30. అసహత (అసూయ), 31. ధ్యానము (చింత), 32. భ్రమము (ఉన్మాదము), 33. అపస్మారము ఇవి సంచారి భావములు.

క. ఈవరునఁ ద్రయస్త్రింశ

ద్భావములకు లక్షణములు దాహరణంబుల్

వావిరి నొనర్తు నీయెడఁ

గేవల శృంగారసూత్రకీర్తిత ఫణితన్.

49

వ్యాఖ్య :- వీనికి వరుసగా ఉదాహరణములు చూపబడును.

నిర్వేదలక్షణము:-

క. నిరుపమదుఃఖేర్ష్యాదుల

నిరతము జనించు సరతి నిర్వేద మగున్;

సురతగమనాదినంధవ

సరసస్వేదాంబులహరి శ్రమ; మెట్లన్నన్.

50

వ్యాఖ్య :- దుఃఖము, ఈర్ష్య మొదలగు వానివలన జనించు అరతియే నిర్వేదము.

సురత వ్యాపారము వలనను, గమనాది వ్యాపారము వలనను జనించు స్వేదము శ్రమమగును.

నిర్వేదోదాహరణము:-

క. శిలలు మణిభూషణంబులు

చెలువగు హారములు జలధిఁ జందినచినుక్కుల్

తలిరాకుఁబోడి నా కగు,

సులభదయానిధి నృసింహుఁ బాడక యున్నన్.

51

వ్యాఖ్య :- సరసహారములని చూడక యున్నచో మణిభూషణములు శిలలుగా, హారములు నీర చినుక్కులుగా, ఆ నాయక భావించుట నిర్వేదము. ఇచ్చట పీఠహాసు, విభవము, దైన్యాదులను భావములు. దీనిచే నిర్వేదము వ్యక్తమగుచున్నది.

శ్రమలక్షణము:-

క. సరసేంద్రుఁ జూడ రయమున
నరుదెంచి లతాంగి శ్రమజలాపూరిత యై
సరసేందుకిరణపరిణతిఁ

గరగిన నెలచట్టుబొమ్మకై వడి నమరెన్. 52

వ్యాఖ్య : సరసేంద్రుని చూడవచ్చిన యవతి శ్రమజలముతో
కూడి యుండి చంద్రకాంత శిలాకృతమగు బొమ్మవలె నుండెను, ఇందు
అరుదెంచుట విభావము, స్వేదము ఆనుభావము. వీటి వలన శ్రమ వ్యక్త
మగుచున్నది.

దైన్యలక్షణము :-

క. బలమతి యరికిఁ దయ రాఁ
బలుకుట దైన్యం బనంగఁ బరఁగు; న్మదిలోఁ
గల కోరిక చేఁకూఱిన

నల వెఱుంగక యునికి జాడ్య మగు; నెట్లన్నన్. 53

వ్యాఖ్య :- బలము తగ్గి శత్రువుతో కనికరము కలుగునట్లుగా
పలుకుట దైన్యమగును.

మనస్సులోని కోరిక సిద్ధించినప్పుడు కలుగు ఘైమఱపు జాడ్యము.

దైన్యోదాహరణము :-

క. మదన! మదిరాక్షి లక్ష్యమె
మొదలఁ బురాంతకుని నీళ్ళు మోయించిన నీ ?

కిది మొదలు కరుణఁ జూడుము

సుదతి న్నరసింహుఁ గూర్పు; నుక్మతము గల్గున్. 54

వ్యాఖ్య :- ఓ మన్మథుడా! త్రిపురాంతకునింత వానిని నీళ్ళు

మోయించిన నీకు శ్రీ యొక లెక్క కాదు, కావున దీనిని దయతో
నరసభాషాపాఠానితో కూర్చుము, ఇట ప్రయురాలి విరహ దుఃఖము వి
వము. స్వాపకర్ష భాషణము అనుభావము. వీటిచే దూతిక దైన్య
వ్యక్తము చేయుచున్నది.

జాడ్యము :-

క. అదన నృసింహుడు వచ్చిన
సువతి కనుంగొనదు; చెలులఁ జూడదు; భాషిం
పదు; మిగులఁ జలింపదు; త
ద్వదనామృతపారజానభావయుఁబోలెన్.

వ్యాఖ్య :- నృసింహుడు వచ్చుటతోడనే ఆ యువతి అనందాభి
యముతో ప్రక్కలకు చూడదు. చెలలతో మాట్లాడదు, చలింపదు, అభి
ముఖ చంద్రామృత పానమున ఏకాగ్రచిత్తయై ఉన్నట్లు తోచుచున్నది.
ఇవల ప్రయుని దర్శనము విభాషణము. చెలులతో సంభాషింపకుండుట
అనుభావములు. పీవి పలన నామక జడత వ్యక్తమగుచున్నది.

క. కడు శక్తి యెవలి బడలిక
నడలుట యది గ్లాని యయ్యె; నాకస్మిక మై
పొడము భయంబునఁ జిత్తము
తడఁబడు టది త్రాన మనఁగఁ దగు; నెట్లన్నన్.

వ్యాఖ్య : - శక్తి తగ్గి బడలికగా నుండుట గ్లాని యగును.

అకస్మికముగా కలిగిన భయము వలన కలిగిన తడఁబాటు
త్రానము అందుట.

గ్లాని:-

క. నిండదె బడలిక ? మూనా చను

కుండలబయి వాగలేని కోమలి మేనం

గొండంతవలపు పుట్టివ;

గండరగండాంక! యోబఘన నరసింహ.

57

వ్యాఖ్య : ఓ నరసింహ! ఆ కోమలి చనుకుండల బరువు మోయలేని ఆమె శరీరముపై కొండంత వలపు పుట్టినది. ఇందు “నిండపే జడలిక” అని వాచ్యముగా గ్లాని తెలియబరిచెను.

త్రాసము :-

క. మరుఁ జిత్రలిఖితుఁ గని బి

త్రరి వెఱవఁ బరాగభూతిఁ దగ నిడి చిగురా

కరయ దిగఁదుడిచి యలులకు

విరిబోనము వోయఁ దొలఁగెట్లేవెఱపు నృసింహ,

58

వ్యాఖ్య :- మన్మథుని చిత్రపటమును చూచి నాయక భీతి చెందగా ఆమె చెలికత్తెలు పరాగ భూతితో దిగుదుడిచి, చిగురాకులతో దిగదుడిచి, అలులకు విరిబోనవోయగా, భయము పోయెను. మన్మథుడు విభావము, రోమాంచాదు లాక్షణ్యములు, వీటివలన త్రాసము వ్యక్తమయినది.

క. తనకు ననిష్టం బగునో

యని గొడుకుట శంక; హృదయమందలి తాపం

బినుమడి యై వెలిఁ బర్విన

ననయముఁ దనువీడ యార్తియగు; నెట్లన్నన్.

59

వ్యాఖ్య : తనకు అనిష్టము కలుగునని సందేహించుట శంక. దీని వలన ముఖ వివర్ణత, కంపాదులు కలుగును.

హృదయమందలి వియోగతాపము అధికమయి బహిర్గతమయినచో అర్తియగును. ఇవట రోగనిరహదులు విభావములు, గాత్రకైదులము, నిశ్వాసము మొదలయినపు అనుభవములు.

శంక :-

క. చిలుకలపలుకో యని విస

నలుకుం జెలిపలుకుఁ దలఁతు నద్దము చూడం

గలవల చెలికాఁడో యని

చెలువ వియోగంబుకలెన శ్రీనరసింహ.

60

వ్యాఖ్య :- ఓ నరసింహ! నీ చెలి చిలుక పలుకులను వినుటకు భయపడుచున్నది. మన్మథుడవని అద్దములో చూచుటకు భయపడుచున్నది. వియోగము వలన అయి ఈ విధముగా బాధపడుచున్నది. ఇచ్చట అవిష్టము, విభావము, ముఖవివర్ణత కంపాదులు అనుభావములు దీనిచే శంక వ్యక్తమగుచున్నది.

ఆర్తి :-

క. బెడిదపుమదన జ్వరమున

మిడిసి పడుకొ హారలతలు మృగలోచనకుఁ

వెడవిలుతువింటికోలల

వడువున; నతి నింక నేచ వలదు నృసింహ.

61

వ్యాఖ్య : ఓ నృసింహ! నీ చెలియ మదన జ్వరము వలన హారలతలు మిడిసి పడుకొని పడినవి. విడిచిపెట్టినవి. ఇవట విరహము విభావము, అంగక్షేపాదులు అనుభావములు.... వీని వలన వ్యాధి వ్యక్తమగుచున్నది.

క. ఎందును గృతాపరాధుల

యందు మనం బెరియ రోషమగు నది; యెరులఁ

నిందించి తన్నుఁ బొగడు న

మందోన్నతి గర్వ మయ్యె మహి; నెల్లన్నన్.

62

వ్యాఖ్య : అపరాధము చేసిన వారిని చూచి మనస్సు అవేగము చెందిత అనుభవము.

ఎందును నిందించి, తన్ను పొగడుకొనుట గర్వమనబడును.

క. నిలునిలు మనంగ! యెచటికిఁ

దొలఁగెదు! నరసింహుఁడింతితోఁ గూడినఁ జా;

అలరు భవదీయచాపము

కలుగానుగఁ ద్రిప్పి పిప్పిగాఁ గావించున్.

63

వ్యాఖ్య : నరసింహుని ప్రియురాలను బాధించినచో నీ చాపమును గానుగతో పెట్టిపిప్పి చేయగలదు" అని నాయక చెరికత్తై పలుకుచున్నది. ఇందు తన సఖికి అపరాధము చేసిన మన్మథునిపై రోషమును వ్యక్తము చేయుచున్నది. ఇచట మన్మథాపరాధము విభావము, పరుష వచనములు అనుభావములు, దీని వలన రోషము వ్యక్తమగుచున్నది.

గర్వము:-

క. ప్రతియె కలంకాంకితునకు

సతి యగురోహిణీయు సతనుసతి యగురతియుం

జతుర నృసింహునిఁ జెందిన

యతిధన్యుకు నాకు ననుచు రంగన నవ్వెన్.

64

వ్యాఖ్య : కళంకి భార్యయగు రోహిణీయు, అనంగుని భార్యయగు రతియు నాతో సమానులు కాదు. నృసింహుని చెట్ట పట్టిన నేను అతి ధన్యురాలను. అని నాయక నవ్వెను.

నాయక నృసింహుని చెట్టపట్టుట అతిధన్యతగా భావించుట ఆత్మోత్కర్షము విభావము, అవహేరి అనుభావము వీనివలన గర్వము వ్యక్తమగుచున్నది.

క. క్రమమున నిష్టానిష్టా

గమజమనస్సంభ్రమంబు గన నా వేగం;

బమరఁగ మనము శృతార్థ

త్వముఁ జెందిన ధృతి యనంగఁ దగు; నెట్లన్నన్.

65

వ్యాఖ్య : ఇష్టానిష్టము వలన కలిగిన సంభ్రమమే ఆవేగము.
మనస్సు కృతార్థత్వము చెందుట ధృతియగును.

ఆవేగము:-

క. నతి హారము నిడి నెడలే

కలనునితనుసిద్ధి గోరి యల రతి వ్రతనం

గతి సత్తనరము గైకొను

గతిఁ గేలను దాల్చి సృకతిఁ గనుగొన సరిగన్. 86

వ్యాఖ్య : నరనరాజును చూచుటకై వెళ్ళి బయలుదేరిన నాయక హారము మెడలో ధరించు సమయములేక చేతబట్టుకొని పుండగా మన్మథునివ్రతము బూని, అక్షనరమును దాల్చిన రతివలె నున్నది. ఇచట ఇష్టాగమన ఆనిత సంభ్రమము వర్ణించబడినది.

ధృతి:-

క. నరసేంద్రుడు కుండినఁ

బరువడి భావించఁ గలుగుభాగ్యమె చాలు;

జరితార్థితై; మరునకు

గిరునకుఁ బ్రయ మేల వలకఁ గీడ్చడి నాకున్. 87

వ్యాఖ్య : నరసేంద్రుడు నా దగ్గరకు రాకపోయినను స్మరించగలిగెడు భాగ్యము కలిగినది కావున మన్మథుని బ్రతిహరించునని పనిలేదు. ఇచట వివేకము విభావము, మన్మథుని బ్రతిహరింకుండుట ఆనభావము, వీని వలన ధృతి వ్యక్తమగుచున్నది.

క. స్మృతి యగుఁ బూర్వానుభవ

స్మృతి; రాగద్వేషజనిత చేష్టాద్యనవ

స్థితి చాపల; మెగ్గొదవిన

నతిచండత యుగ్రభావ మగు; నెట్లన్నన్.

వ్యాఖ్య : పూర్వానుభవముచే తలచుట స్మృతి.

రాగద్వేషము వలన కలిగిన చేష్టలు చాపలము.

ఇతరుల వలన కీడుకలుగగా జవించిన తీవ్రమైన కోపము ఉగ్ర భావము, ప్రభువు చేసిన అపరాధము, లేనిదోషములను ఆపాదించుట, దొంగతనం ఆపాదించుట అనునవి విభావములు, బంధించుట, దండించుట, వధించుట అనునవి అనుభావములు.

స్మృతి:—

క. నాటివరిరంభసౌఖ్యము

నేటిబలెం బాయ దాత్మ నిండి తొలఁకుచున్;

బోటి! నృసింహునిఁ బాయని

పాటలనుమగంధు లెంత భాగ్యాధికలో.

69

వ్యాఖ్య :- ఓ చెలీ! నాటి నృసింహుని పరిరంభ సుఖము చున స్సును విడిచిపెట్టకున్నది. నృసింహుని ఎడదాటు పొందని స్త్రీలు ఎంత భాగ్యవంతులో గదా! ఇందు పరిరంభ సౌఖ్యము విభావము. అనందాశ్రువులు, నేత్రనిమీలినాదులు అనుభావములు వీని వలన స్మృతి వ్యక్తమగుచున్నది.

చాపలము :—

క. వనిత నృసింహునిఁ గనుఁగొని

చనుగుబ్బలమీఁదివలువ చక్కఁగ దిద్దున్;

జనఁ జూచు; మరలు; జెలితోఁ

బనిలేకయుఁ బలుకు; నురముపయిఁ జెయిసేర్చున్.

70

వ్యాఖ్య :- నాయిక నృసింహుని చూచి స్తనములమీది పయిట నరి దిద్దును, వెళ్ళుటకు ప్రయత్నించును, తిరిగి చూచుచుండును, చెలికత్తెతో కబుర్లు చెప్పును, హృదయముపై చేయి చేర్చుకొనుచున్నది. ఇందు సరస భూపాలునిపై అనురాగము విభావము, నాయిక చేయు చేష్టలు అనుభావములు వీనివలన చాపలము వ్యక్తమగుచున్నది.

ఉగ్రత :—

క. వలదు వల దేచు గలువల

చెలికాండ! నృసింహుఁ గూర్చు చెలి; గా కున్న
బొలఁతుక నిట్టుగూర్చుబొగ

లెస్సలువడి నీబింబ మెల్ల వెన మాయించున్. 71

వ్యాఖ్య :- ఓ చంద్రుడా! నీ మా చెలియను దాదీంపర నృసింహునితో పొందుకూర్చును. అట్లుకానిచో ఆమె నిట్టుగూర్చులను పొగలదే నీ బింబము కప్పివేయబడును. ఇందు చంద్రకృత అపరాధము విభావము. “నీ బింబమెల్ల వెన మాయించున్” అనునది అనుభావము. నీని వలన ఉగ్రత వ్యక్తమగుచున్నది.

క. భువిలో నాకృతిగోచర

మహిత్త; మనంబు మూడుగు టది త్రవ; మతికి
వివిధోపాయాభావా

ద్యవిరతభంగము విషాద మగు; నె ట్లన్నన్. 72

వ్యాఖ్య :- ఆకారమును దాచుకొనుట అవహిత్త. సిగ్గువలన, ఆనందము వలన ఆకారము దాచుకొనుట అవహిత్తమగును. భయము, సిగ్గు, దార్ద్ర్యము, కుటిలత్వము, గౌరవము మొదలగు వాటివలన జనించిన భావమును అవహిత్తమని లక్షణకారులు వివరించిరి.

మనస్సునందు కుంచించుకు పోవుట త్రవ. ప్రీతికు పరపురుష దర్శనము వలనను, పురుషులకు పరాభవము, ప్రతిజ్ఞాభంగము మొదలగు వాని వలన కలిగిన అధోముఖత్వము త్రవ.

వివిధములైన ఉపాయములు లేకపోవుట వలన కలిగిన భంగపాటు విషాదమగును. ఇష్టమైనది సిద్ధింపకుండుట, రాజు, గురువుల యెడ చేసిన అపరాధము వలన కలిగిన అనురాపము విషాదమగును.

అవహిత :—

క. హారములు కరగ నరస

త్సారమణుని బాడి యొక్కనతి పులకలు మై
నీరిక లె తిన దాచును

సారెకు హారాంబుజనితై త్యై బనుచున్.

73

వ్యాఖ్య :- నరనరాజు యొక్క సతికి పతిభావనచే పులకాంకురములు కరగగా, నాటిని హారము ధరించుటచే పుట్టిన శీతలత్వముగా దాచుచున్నది. ఇటు వ్రేద విభావము, పులకాంకురములు దాచుట అనుభావము దీని వలన అవహిత వ్యక్తమగుచున్నది.

త్రప :—

క. వనిత సృసింహేంద్ర బరా

కునఁ బేర్కొని శిరము వంచుకొనుఁ జెలియెదుటఁ
గనిపించె భావ మని మో

మనయముఁ గుచదుర్గవనతి నాఁగినధంగిన్.

74

వ్యాఖ్య :- ఒక వనిత పౌరచాయిని సృసింహుని పేరును ఉచ్చరించుట వలన తన మనస్సులోని భావము తెలిసిపోయెనని సిగ్గుతో తలవంచుకొనగా, తన భావము తెలిసెనుట కుచదుర్గముల చాటున ఉన్నట్లుగా ఉండెను. ఇందు నరస భూపాలుని నామోద్ధరణము విభావము తలవంచుకొనుట అనుభావము. వీని వలన త్రప వ్యక్తమగుచున్నది.

విషాదము :—

క. అలరులు మదనములు; హిమ

జల మిందుకరోదితంబు; శత్రువు తలఁపం

జలిగాడ్చు; శ్రీసృసింహుం

డలిగినవాఁ డెట్లు మాన నతివక్కుఁ గాఁడల్.

75

వ్యాఖ్య :- సృసింహునిపై కోపించిన మన్మథుడు, అదిని చెలి

యను పుష్పబాణములతోను, చల్లని నీటితోను, చల్లగాలులతోను బాధించుచుండెను. ఇవట నృసింహుని అణక విభావము. ముఖనంకోచాదులు అనుభావములు. వీని వలన విషాదము వ్యక్తమగుచున్నది.

క. మదము మదిరాదికృతన

మృదమోహవ్యతికరంబు; మఱి యశాత్సుక్యం

బదన సమయాక్షమల్వము;

మది నర్థవినిర్ణయంబు మతి; యెట్లన్నన్.

76

వ్యాఖ్య :- మద్యము వలన కలిగిన సంతోషము మదము. మద్యము వలన కలిగిన విద్ర, నష్ట మొదలగునవి చిత్రవృత్తి విశేషము. మదము. ఈ మదము తరుణము, మధ్యమము, అధమము అని మూడు రకములు.

కాల విలంబనము సహింప లేకుండుట ఔత్సుక్యము. ఇష్టజన విరహాది రూపములగు అలంబనము చేతను, ప్రియసంస్మృతి రూపమగు ఉద్దీపన విభావము చేతను, నిద్ర, తంద్ర, గాత్రగౌరవము, చింత అను అనుభావములచే వ్యక్తమగునది ఔత్సుక్యము.

ఆర్థ నిర్ణయమును మతి అందురు. శాస్త్రాదులను అభ్యసించుట వలన కలిగిన కార్యవిశ్చయ జ్ఞానము మతి. ఇందు సందేహము లేకుండగ కార్యమును అనుష్ఠించుట, సందేహము తీరుట మొదలగునవి అనుభావములు.

మదము ; —

క. అమరు నృసింహునివనమున

నమితావనరసము లాని యలియశావతముల్

భ్రమియించు; నాడు; బాదును

రమణులతో, గూడి సాంద్రరాగప్రేక్షిన్.

77

వ్యాఖ్య :- మొగ తుమ్మెద పుష్పరసమును గ్రహించి అడ తుమ్మెదలతో అడుచు, పొడుచుండెను. ఇవట పుష్పాసనము విభావము. అట సాటలు అనుభావములు. కలయిక అను మదము వ్యక్తమగుచున్నది.

బౌత్సుక్యము :—

క. వరుఁ బిలువఁ బనిచి యెపు కెపు

డరు దెంచునో యనుచుఁ దలఁచి యభిముఖి యగు బి

త్తరి యింత పరాక్రై నను

నరయఁ దదాలోకవిఘ్న మగు భీతిన్.

78

వ్యాఖ్య : నాయక తన ప్రియుని పిలుచుటకు కలుగు పంపించి ఎప్పుడు వచ్చునా అని ఎదురుమాడుచు, పరాకు లేకుండగ ఉండెను ప్రియా విరహము ఆలంబనము. ప్రియస్మృతి ఉద్దీపనము. చింత, అభిముఖీ భావము అనుభావము. దీనివలన బౌత్సుక్యము వ్యక్తమగుచున్నది.

మతి :—

క. చెలువరొ! శ్రీనరసింహుం

డలఁనాటి నృసింహమూర్తి యగుఁ గాతున్నన్

దలఁచినతావుల నెల్లను

నెలకొని సాన్నిధ్య మొందునిపుణత కలదే.

79

వ్యాఖ్య :- నరసింహుడు నృసింహమూర్తియే, కానియెడల తలచినచోట ఎట్లు అతడు వీ విధముగా కనపడగలడు. ఇచ్చట శాస్త్రప్రమాణము విభావము. సంకయ విచ్ఛేదము అనుభావము. వీని వలన మతి వ్యక్తమగుచున్నది.

క. జగతిం జిత్తనిమీలన

మగు నిద్ర యనంగ; మూర్ఛ నందుట మోహం

బగు; బోధ మెఱుకఁ జెందుట;

యగణిమృతియత్న మంత మగు; నె న్నట్లన్.

80

వ్యాఖ్య :- మనస్సు మాసికొని పోవుటయే నిద్ర. ఇందు శ్రమా

దులు విభావము. కండ్లు మూసుకొనుట, శరీరము కదల్చుకుండుట మొదలగునవి అనుభావములు.

మూర్ఛను పొందుట మోహము. భయవియోగము వలనను, వస్తు తత్వమును గుర్తింపలేకపోవుటయు మోహము

తెలివిని పొందుట తోధము అగును.

మరణయత్నము అంతమగును.

నిద్ర :-

క. కలనైన శ్రీ నృసింహునిఁ

గలయంగల నంచుఁ గలికి కన్నులు మొగిచెం

జెలి బాహ్యోద్రియపథమున

నలరు మనం బరుగ కుండ నాఁగినభంగిన్.

81

వ్యాఖ్య :- కలనైన శ్రీనృసింహుని కలియుదునని ఎంచి, మనస్సు బయటికి పోకుండగ అపుటకో అనునట్లుగా కనులు మూసుకొనెను. ఈ ఉదాహరణము న్యస్తమమునకు తగిన ఉదాహరణగా నున్నది కావి, నిద్రకు కాదు.

మోహము :-

క. అతనుశరహతుల సొరిగెను

సతి విరహతపస్సమాధిజనితవ్రతయై

ధృతి శ్రీనృసింహుఁ దలఁపఁగ

మతి తన్మయ మగుచు మేను మఱచిన భంగిన్.

82

వ్యాఖ్య :- నాయక విరహరూప తపోనియమము కలదై నరసింహుని తలచుచుండగ అమె మనస్సు తన్మయమైనదో అనునట్లుగా మన్మథ బాణములచే మూర్ఛను పొందును ఇందు ప్రియుని వియోగము విభావము. వస్తుతత్వమును గ్రహించుట అనుభావము. వీని వలన మోహము వ్యక్తమగుచున్నది.

బోధము:-

క. తరణికులాధీశయశ

స్త్రీనరుణి జడత్వంబు మాని సంఘల్లసితాం

బురుహాక్షియు జృంభిత యై

చిరగతి మేల్కనియె శ్రీనృసింహుడు కలుగన్. 83

వ్యాఖ్య :- నృసింహుడు జన్మించుట వలన సూర్యవంశ కీర్తి విద్రనుండి మేల్కొనినది. ఇందు నరసభూపాలుని జన్మ విభావము. అవు లించుట అనుభావము. వీని వలన బోధము వ్యక్తమగుచున్నది.

మృతి :-

క. వల పెఱిగి రాఁడు, కొఁగిట

నలమఁడు నరసావనీంద్రుఁ డని వగవఁ జామి!

చెలులును జిలుకయు నెవ్వతి

వల నగునో యనుచుఁ గొంత వగచెడ నాత్మన్. 84

వ్యాఖ్య :- నరసావనీంద్రుడు వలపు గ్రహించి వచ్చి కొగిట చేర్చుట తేదని విచారించవలదు, చెలులును, చిలుకయు నెవ్వతివలనగునో యని కొంత విచారించెదము. నరసభూపాలునిపై గల విరహము విభా వము. చెలులును జిలుకయు ఎవ్వతివలన నగునో అని చింతించుట అను భావము. వీని వలన మరణయత్నము వ్యక్తమగుచున్నది.

క. ముద మిష్టలాభభవన

మ్మద మగు; గర్తవ్యకార్య మందోద్యోగం

బది యలనత; సంజేహ

భ్యుదయబహుత్వము నితర్క; మొగి నె ట్లన్నన్. 85

వ్యాఖ్య :- ఇష్టము లభించుటవలన కలిగిన సంతోషము ముదము అగును.

చేయవలసిన పనులయందు అలసత్వము కలిగియుండుట అలసత అగును.

అనేక సందేహములు కలుగుట వితర్కము సందేహానంతరము కలిగిన యాహను వితర్కముగా వ్యాఖ్యాతల ఆభిప్రాయము.

ముదము :-

క. అలులై కింశుకశిఖలోఁ

జెలఁగుచు మున్నెంత తపముఁ జేసెనొ చెలి పే

సలి; నరసింహునియురమునఁ

జెలు వగు చెంగల్వడంద చేరువఁ గలిగెన్.

86

వ్యాఖ్య : తుమ్మెదలు పూర్వ జన్మలో చెలియొక్క కొప్పులోని మోదుగ పూవులనెడి అగ్నిలో తపస్సు చేయుటవలన మోక్షమును పొంది ఈ జన్మలో నరసభూపాలుని వక్తస్థలము నందున్న చెంగల్వడందను చేరగలిగెను. ఇందు దేవతానుగ్రహము విభావము అనభావములు లేవు.

ఆలస్యము :-

క. చెలు లాహాదాదులకుం

బిలిచిన నరగంటఁ జూచుఁ బ్రియుండు నృసింహుం

డలఘునృపకుంజరుం డని

యలితంతల కుంభినీర్వ మంచెనొ తానున్.

87

వ్యాఖ్య : నరస భూపాలుడు మొగవీనుగు కాగా ఆ యువతి ఆడ వీనుగు అయినచో అనునట్లుగా చెలులు వీలిచినను అట్లగుట చూచుచున్నది. ఇరట విరహము విభావము. వీని వలన ఆలస్యము వ్యక్తమగుచున్నది.

వితర్కము :-

క. చెలు లెఱుగరాదు భావము:

చెలు లెఱుగక యున్న మఱునిచే రాయడి యాఁ;

జెలులును మన సొక్కటైనను

వల పెఱిగి నృసింహవిభుఁడు వచ్చునో రాఁడో. 88

వ్యాఖ్య : తన వలపును గ్రహించి నృసింహుడు వచ్చునో రాదో అని నాయక సందేహము కలిగి ఉండుట వితర్కము.

క. అతినిద్ర సుప్తి; యితరుల

యతిశయము సహించ కుండు టది యీర్ష్య యగున్;

హితవస్తువు చేకూఱమి

నతులాధ్యానంబు చింత యగు; నెట్లన్నన్. 89

వ్యాఖ్య :- అతి నిద్రను సుప్తి అని అందురు. నిద్రలోని స్వప్నము వలన కలిగిన జ్ఞానమును సుప్తిగా వ్యాఖ్యాతలు అంగీకరించిరి. నిద్రకు నేత్రనిమీలనము, గాత్రనిష్క్రియత్వము అను భావములు.

ఇతరుల గొప్ప తనమును చూచి సహించకుండుట అసూయ అన బడును.

ఇష్టమైన వస్తువు లభించక పోవుటవలన కలుగు అధ్యానము చింత అగును. వైవర్ణ్యము, అధోముఖత్వము, భూలేఖనము మొదలగు చిత్త వృత్తి విశేషము చింత.

సుప్తి:—

క. లలన నృసింహునికొఱిట

నలసియొ యవ లెల్ల నిద్ర నందెడి నెలమిన్

నలపొందున రే ముద్దులు

గులికి యగ ల్నిద్రవోవు కుముదినివోలెన్. 90

వ్యాఖ్య :- రాత్రి అంతయు చంద్రుని ముద్దులతో గడిపిన కుడు దిని, పగలంతయు నిద్రపోయినట్లుగా, నాయక నృసింహుని కొగిరి రాత్రి అంతయు గడిపి, పగలు నిద్రించుచున్నది. ఇందు నాయక స్వప్న వర్ణింపబడినది.

అనూయః—

క. ఈవికొలఁ దంలె; తనమే

నేవేళను బాండుశోభ; యెనయే నాకున్

వావిరిఁ గీర్త్యంగన యని

శ్రీవలయు నృసింహునొద్దఁ జిరతరలీలన్.

91

వ్యాఖ్య :- ఇందు నరసభూపాలుని కీర్తి కాంతను చూచి లక్ష్మిదేవీ నహించలేక దానిని నిందించుచు, నృసింహుని ఆశ్రయించుచున్నదని వర్ణింపబడినది. ఇందు నిందావచనములు అనుభావములు. వీనివలన అనూయ వ్యక్తమగుచున్నది.

చింతః—

క. నతి చెక్కిటఁ జేయి నేర్పఁగ

నతులకరాంగుళులు సాంజనాశ్రయతములై

రతిపతి బాసట మించిన

శితవంచశరమ్ము లనఁగఁ జెలఁగు నృసింహ.

92

వ్యాఖ్య :- నాయక చెక్కిటపై చేయి చేర్చగా, ఆ చేతివేళ్ళు మన ధునకు సహాయము చేయుటకు సహాయముగా నిలచిన బాణములవలె నుండెను ఇందు ప్రియా ప్రాప్తి విభావము, చెక్కిట చేయిచేర్చుట ఆభావము. వీనివలన చింత వ్యక్తమగుచున్నది.

క. అనయంబుఁ జేతనాచే

తనసదృశమనోభ్రమంబు ధర మున్నాదం

బనఁ బొల్చు; ధాతుచలనము

తనర నవస్మార మనఁగఁ దగు; నెట్లన్నన్.

93

వ్యాఖ్య :- చేతనా చేతన వస్తువులయందు సమానముగా చిత్త భాంతి ఉన్నదము.

వియోగ, భయ, జగుష్పాదులవలన కలిగిన వ్యాధి విశేషము, అపగ్రమనదగును. దీనికి వియోగ శోకాదులు నిభావము, కంపము, భూపాద మొదలగునవి అనుభావములు.

ఉన్నాదము:—

నినుఁ బ్రార్థించెద భ్రమరమ!

చని నరసింహేంద్రుఁ డెమ్ము; చన వల దోహా!

చనిన నృపాలుముఖాంబుజ

ఘనవాసనఁ దగిలి నీవు గ్రమ్మితి గదా.

94

వ్యాఖ్య :- ఓ భ్రమరమా! నీవు వెళ్ళి నరసభూపాలుని తీసుకొని వచ్చి నీవు ఆక్కడకు వెళ్ళినచో నరసభూపాలుని వాసనల తగిలి తిరిగి మో! వెళ్ళవలదు అని నాయక పలుకుచున్నది. ఇచట భ్రమరమునకు కుని తీసుకురాగల శక్తిలేదని నాయకకు తెలియక పోవుటయే కారణము.

అపస్మృతి:—

మదనగ్రహంబు సోకెను;

సుదతీమణి దీర్ఘదృష్టిఁ జూచెడఁ జెలులన్;

ముదమొదవ రక్షఁ గట్టుడు

మదవతిఁ నృసింహనామమంత్రముక తనన్.

95

వ్యాఖ్య :- సుదతీమణికి మదనగ్రహము సోకినది, దీర్ఘదృష్టి కన్నది. కావున నృసింహనామ మంత్రముతో రక్ష కట్టుడు అని చెల్లి

కత్తెలు పలుకుచున్నారు. దీర్ఘదృష్టితో ఉండుటచే నాయక అపస్మాదము సూచించుచున్నది.

క. ఇరువగు నీభావంబులు

వరఁగెడు ననుభావములు విభావంబులు న

న్యరనంబులకుం గల; నవి

విరచింపఁగ నొల్ల నెందు విస్తరభీతిన్.

98

వ్యాఖ్య :- గ్రంథవిస్తర భీతిచే మిగిలిన రసముల విభావానుభావములను చెప్పుట మావివేసితవి

తే. ఇంక శృంగారచేష్టల నేర్పరింతు;

నవియు నప్రాదశాఖ్యలై యలరుచుండు;

లలితగతి వీనినామముల్ లక్షణములు

క్రమముతోఁ దెల్పి వీలలక్ష్యము లొనర్తు.

99

వ్యాఖ్య :- పదునెనిమిది రీతులగు శృంగారచేష్టలు వివరించబడును.

క. ఇల భావహావహేలా

విలాసమాధుర్యదైర్యవిక్రమలీలా

కిలికించితమోహములై

లలితాదులు చేష్ట లగుఁ దలంపఁగ ముత్యమున్.

99

వ్యాఖ్య :- భావము, హావము, హేల, విలాసము, మాధుర్యము, దైర్యము, విక్రమము, వీల, కిలికించితము, లలితము, బిబ్బోకము, విచ్చిత్త, నిహితము, చకితము, హాసితము, కుట్టమితము, కుతూహలము అని శృంగార చేష్టలు పదునెనిమిది.

తే. కలయు బిబ్బోకవిచ్చిత్తి విహితచకిత

హాసితకుట్టమితకుతూహలాదు లనఁగఁ

గలవు మఱి; యందు భావంబు వెలయుచుండు
మహి రసజ్ఞానయోగ్యతా మాత్ర మగుచు.

99

4. అది యీవద్యవ్యక్తముగా

నుదతులయెడ హావ మయ్యె; నువ్యక్తం బై
పొదలిన ననవరతంబును

నది మిక్కిలి హేల యయ్యె, నది యెట్లున్నన్. 100

వ్యాఖ్య :- రసజ్ఞానయోగ్యత భావమనబడును. భార్య యౌవన
నడిమి కాలమున కలిగెడి శృంగార భావమును, భావమనబడును.
నాయిక యందు ఈ చేష్టలు కొద్దిగా వ్యక్తమయినచో హావము అధికముగా
వ్యక్తమయిన హేలయు అగును.

భావము :-

చ. వరుడని పేర్కొననిర్ముఖమువాంచుఁదలొదరి; సాలభంజికా
పరిణయ వేళ నెచ్చెలులఁ జాయక యెప్పటియట్ల కేళికాం
తర మొనరింపఁబోదు; చననా యెడఁబయ్యెడఁ జేర్చిసిగ్గునం
బరఁగుఁ బ్రియాంగనానుకృతి భావనకేలికిఁ గాఁగనిచ్చలున్

వ్యాఖ్య :- బొమ్మల పెండ్లి సమయమున ఒక బొమ్మను నరస
హాపాలునిగాను, మరియొక బొమ్మను తన్నుగాను చేసి క్రీడించుచున్న
ప్పుడు, అమె తలవాల్చుచున్నది. కేళికాంతరమునకు పోవుటలేదు. ఒకవేళ
వేళినను తన్నుగా భావించుకొని సిగ్గును పొందుచున్నది.

ఇటు శిరము వంచుట మొదలగు చేష్టల వలన నాయిక మనోవికా
రము తెలియుచున్నది.

హావము :-

చ. పడఁతినృసింహుగీతములు పాడెడువేళనృసింహునామము
న్నుడువదు సిగ్గుతో; గురుజను ల్పరనాథుగుణవ్రతశంస లే

ర్పడు నొసరించుచో నుచితభక్తి మేయి స్తురు శ్రీసేవనీయుక్తై
వడివడి నాలకించుడలవాంచుఁబరాకగుఁ గొంతవెంతగన్.

వ్యాఖ్య :- నాయక నృసింహుని గీతములు పాడెడు సమయమున
నృసింహుని నామము పలుకదు, పెద్దలు నృసింహుని గుణములు ప్రశం
సించు సమయమున, సేవచేయు నెపమున దగ్గరకుచేరి వినుచున్నది.

ఇటు నృసింహుని నామము పలుక కుండుట మొదలగు చేష్ట
నాయక హావము వ్యక్తమగుచున్నది.

హేల:-

ఉ. మేలములాడుచుంగడునమేలములై చెలులెల్ల గూడియో
బాలిక! శ్రీనృసింహసరపాలు వరించెదవే యటన్న నీ
లాలక యంగవల్లిఁ బులకాంకురముల్పన లొత్త నే మనం
జాలక యూరకుండెననిశంబు త్రపావృతమైన కై వడిన్ 108

వ్యాఖ్య :- చెలులందరును వేగకోలముగా “నృసింహుని వరిం
దవే?” అని అడుగగా, ఆ కన్యకు గగ్నూటు కలిగినది. యిందు మనో
వికారము సువ్యక్తమగుచున్నది, కాన హేలభావము వర్ణింపబడినది.

క. పతిఁ గనఁ దాత్కాలిక మగు

నతులవికారము విలాస మగు; సొమ్ములు లే

కతిరమ్యత్వము దలఁపఁగ

నతివలకు స్మధురభావ మగు; నెట్లన్నన్.

109

వ్యాఖ్య :- పతికనబడగానే కలుగు మనోవికారము విలాసమనబడును.

నాయక నగలు అలంకరించుకొనక పోయినను అతిరమ్య
ముగా కనబడుట హాధుర్యమనబడును.

విలాసము :-

క. ఇరుగడల వెడలి సుడిగొని

తరళములై వెలికి బెలికి తళతళ మనుచున్

బరఁగునుదారపుఁజూపుల

హరిగాత్రి నృసింహవిభుని కారతి సేసెన్.

105

వ్యాఖ్య :- సుడిగొన్నట్టియు, తరళములయినట్టియు తళ తళ లాడుచున్నట్టియు చూపులతో నాయిక నరనభూపాలునికి ఆరతి నిచ్చుచున్నది. ఇందు పెక్కువిధములగు చూపులను వర్ణించుటవలన విలాసమునకు ఉదాహరణమగుచున్నది.

మాధుర్యము :-

చ. కనుఁగవకెంపు సార్థ్రినఖగారత యుండెలువొందు

నొక్కయం

గన తతివేగశీర్ణమణికంకణనూపురహారవల్లి తై
మునుపటికన్నఁ బొల్పుగునముజ్జ్వలతందగఁబొందుపత్రియై
కొనల నిగిర్చియున్న యతికోమలవల్లిమతల్లియో యనన్.

వ్యాఖ్య : రతి సమయమునందు నాయిక మణి కంకణము, నూపురములు శారీపోయినను కనుగవ కెంపుచేతను, ఆర్థ్రినఖ గారతచేతను, సముజ్జ్వలాకృతితో కనబడుచున్నది. ఇట్ల అలంకారములు లేకపోయినను సముజ్జ్వలాకృతితో ఉన్నట్లుగా వర్ణించుట వలన మాధుర్యము వ్యక్తమగుచున్నది.

గ. కులశీలాద్యవిలంఘన

మిల ధైర్యం; బొడలఁ దొడవు లిడఁ దడఁబడినన్

వెలయుగ విభ్రమ; మధిపున

యలఘుగుణానుకృతి లీల యగు; నెట్లన్నన్. 107

వ్యాఖ్య :- కుల కీలాదులను అతిక్రమించకుండుట ధైర్యము.

హర్షాదుల వలన అభరణములను తారుమాతగా ధరించుట విభ్రమము అనబడును.

ప్రియుని గుణములను అనుకరించుట లీల అనబడును.

ధైర్యము :-

మ. అతులైశ్వర్యసమగ్రుడై న నరసింహాధీశ్వరుం డేడ? నీ పితృవాచావరతంత్రనైవరతతరిం బెంపొందు నే నేడ? నా క్షీతిపాలాగ్రణిపైఁ బ్రసక్తముగ నాచిత్తంబు సంధించినాఁ డతనుండ క్కరొ! నేఁట నుండివిషమాస్త్రాభిఖ్యుడౌ నంత యున్.

వ్యాఖ్య:- నరసఖాపాలుడెక్కడ, తల్లిదండ్రుల చాటున ఉన్న నేనెక్కడ. మన్మథుడు నా హృదయంపై విషమాస్త్రములను ప్రయోగించెను.

ఇందు “పితృవాచావరతంత్రులను” అని పలుకుటవలన అచం చలమగు మనోవృత్తి వ్యక్తమై ధైర్యమునకు ఉదాహరణమగుచున్నది.

విభ్రమము :-

చ. అదనన్యసింహభూమిరమణాగ్రణివచ్చినసంభ్రమంబుతో నుడతి సభోవలగ్నమునఁ జక్కలవేటిటికంతమాలయుం బొదలుకుచాచలంబుల నముజ్జ్వల మేఖలయున్ ధరింపఁగా నదిక్రమమయ్యెఁదొయ్యలికి, నక్రమమయ్యెవిలాసవైఖరిన్.

వ్యాఖ్య :- ప్రియుని ఆగమనము వలన సంభ్రమముతో నాయక నక్షత్రమాలను కంఠహారమును, నడుమునకు దాల్చెను. ఒడ్డాణమును కుచములపై ధరించెను.

ఇందు నాయక ప్రియాగమనమువలన కలిగిన హర్షముచే భూషణములను తారుమారుగా ధరించుట వలన విభ్రమము వర్ణింపబడినది.

లీల:—

చ. ధర సకలంకభావమునఁ దామరసాహితునిన్ జయించు; నా
హరివదన కత్తె వెలుగు; నారయఁ బ్రాజ్ఞులకు స్వసుంధరా
సురతరునూతనాభ్యుదయశోభయొనర్చుయశఃపురంధి; యా
వరుఁ డగుశ్రీనృసింహుగుణవాససఁదానుఁ జెలంగుకై వడిన్.

వ్యాఖ్య :- నరసఖసాలుడు తన నిష్కళంక భావముచే కళంక యగు చంద్రుని, జయించెను. హరిభక్తుడు, కల్పవృక్షము వంటివాడు. అతనిని అనుకరింపదలచి, కీర్తికాంత అకళంకభావమునకు చంద్రుని జయించెను. హరిపద (ఆకాశ)ము ఆక్రమించెను. కల్పవృక్షశోభను (తెల్ల దనమును) వహించెను. ఈవిధముగా నాయక ప్రియుని గుణములను అనుకరింపుటవలన లీలకు ఉదాహరణమయ్యెను.

క. అగు కలుక; ముదము నశ్రువుఁ
గలిగినఁ గిలికించిరంబు; కడు నిష్కళా
దుల నింగిత మెఱిగించుట

దలఁచుఁగ మోట్టాయితంబు దగు; నెట్లన్నన్. ||1

వ్యాఖ్య :- హర్షముచే కలిగిన భయము, కోపము, సంతోషము, కన్నీరు కలిసియుండుట కిలికించితము. ఇట “ప్రియాసంగమ సమయమున” అని గ్రహించవలయును.

ప్రియుని గూర్చి తన ప్రసంగములయందు మనోభావములను చేష్టలమూలమున తెలుపుట మోట్టాయిత మనబడును.

కలికించితము:—

చ. సతి రచితాగమం దదిరిపాటున వచ్చి దృఢోపగూహాన
స్థిర సధరప్రవాళము గ్రసించ ననంధమలోలహస్తయై
మతకరి! చాలుజాలునిక మాదెనరాకుమటంచు నల్కతో
సతివ బొమ్మల్కుడించెనయనాంబువుతెప్పలనప్పలించుచున్.

వ్యాఖ్య :- అపరాధియగు ప్రియుడు హఠాత్తుగా వచ్చి కొగలించు
కొని మోవి కొఱకగా చేతులతో విడిచించుచు చాలు, చాలు, నా కడకు
రాకు" అని కోసముతో ఆశ్రువులనాపుకొనుచు బొమ్మలు ముడిచెను.

ఇట నాయకుని మతకరి (వంచుకుడు) అనుట వలన ప్రియా సతాభ
ముచే కలిగిన బొమ్మముడులు, ఆశ్రువులుగా గ్రహించవలయును.

మోట్టాయితము:—

చ. చెలులు నృసింహుగీతమును జేరికగా నవరంజివీణలొ
వలఁ బలికింప నూర్చుచును బాలిక యూర్పులచేత దీపికా
కలిక చలింప నచ్చెలులు! కంటిరె మీమ్మదుగానలక్ష్మీకిం
దెలియఁగ మెచ్చుచున్నయది దీవియ యంచు హసించు

నంతయున్. 113

వ్యాఖ్య :- చెలికత్తెలు వీణతో నరసభూపాలునిపై గీతములు
ఘాయించుచుండగా నాయక నిట్టూర్పులకు దీపము చలించు చుండెను. చెలి
కత్తెలు గ్రహించకుండగా "మీ గానమును మెచ్చుకొని దీపము తలయూచు
చున్నదని" నవ్వుచు పలికెను.

ఇందు నాయక నిట్టూర్పులతో తన మనోభావమును వెల్లడించుట
వలన మోట్టాయితమైనది.

క. భాసురతనువల్లీవి

న్యాసము లలితమ్ము; సామ్ము లల్పము లయ్యున్

భాసిల్లెడుశృంగారవి

కాసము విచ్చిత్తి యయ్యెఁ గన; నెట్లన్నన్.

114

వ్యాఖ్య :- ప్రకాశించుచున్న శరీరము యొక్క విన్యాసము లలితమనబడును.

అలంకారములు అల్పముగా ఉన్నను శృంగారముగా కనిపించుట విచ్చిత్తి అనబడును.

లలితము:—

చ. వడియుశ్రమంబుతోడిభుజవల్లిమృదంగముమీఁదఁజేర్చికి
లెడలిననూపురంబు ఘటియింపఁగ దూతికరారవిందమం
దడుగిడి కంపితస్తనరయంబున నూర్పరదోఁప నింతి య
య్యెడ నటియించి నిల్చెనభయెల్ల ననంగునిపాలుసేయుచున్.

వ్యాఖ్య :- అలసటవలన చెచ్చుగిల్లిన తన చేతిని మృదంగముపై అనిచి, నూపురమును సంధించుటకై ఒక పాదమును దూతిచేత విడి, స్తనకంపముచే వేగమును సూచించుచు, నిట్టార్పులు పడుచు నాయిక విలబడి యుండెను.

ఇందు నాయిక సుకుమార రూపమును వర్ణించుటవలన లలితము భాసించుచున్నది.

విచ్చిత్తి:—

చ. పరిమితభూషణంబులును ఫాలముపై నెలవంకనామముం
బరఁగ నొయారీయై నయనవర్ష మొనర్చె వధూలలామ తా
విరళగణేయతారలు నవీనతరేందుకలావిలాసము
న్వరున వెలుంగఁగా విదియనాటి విభావరి నొల్చుకై వడిన్.

వ్యాఖ్య :- పరిమితమైన అలంకారములను, చంద్రవంక బొట్టును ధరించిన నాయిక విదియనాటి చంద్రుని వలె శోభిల్లుచున్నది. అని వర్ణించుటవలన విచ్చిత్తి వర్ణితమైనది.

క. వరునికథయం దనాదర

మరయఁగ బిబ్బోక మయ్యె; ననుమతిఁ బలుకం

దర మగు తగువేళల ను

త్తర మొనఁగఁగి విహృత మనఁగఁ దగు; నెట్లన్నన్.117

వ్యాఖ్య :- పదుని కథ యందు అనాదరము చూపుట విబోక మనబడును.

నాయకునితో పలుకవలసిన కాలమున పలుక కుండుట విహృత మనబడును.

బిబ్బోకము: —

చ. అతఁడుగుణాభిరాముడతఁడంగజనన్నిభుఁడంచు నెచ్చెలు
ల్పతి యగు శ్రీనృసింహశరపాలు నుతింప లతాంగి నీటుతో
శ్రుతులఁ గరాంగులు లొనిపె శోభనతచ్చరితాభిపూర్ణమై
యతిశయ మందు కర్ణయుగమందవకాశ మొనర్చుకై వడిన్.

వ్యాఖ్య :- నరసభూపాలుని గుణములను చెలికత్తెలు వర్ణించు చుండెగా నాయిక తన ప్రేమతోను చెవులను పెడల్పు చేయుటలో అను నట్లుగా జొనిపెను. ఇట నాయిక అనాదరము వ్యక్తమగు చున్నది కావున విబోకము.

విహృతము: —

ఉ. బాలిక యల్కతో మరలిపల్కక యుండియు బ్రాణనాథుఁడ
వ్వేళ క్షుతం బొనర్పఁగదు వేగచి రాయువటంచుటల్కఁగూఁ

జాలక రోషముం బ్రణయసంభ్రమము న్నెదిదొమ్ములాడ నీ
లాలక కుండలద్వయ ముదగ్రగతికృతియించెవీనులన్ 119

వ్యాఖ్య :- నాయిక అలుకతో మాటలాడకుండిన నాయకుడు
ఘటించినదనినను (తుమ్ముట) చిరాయువని పలుకక, చెవులకు కమ్మలు
చోడుగుకొనెను, అని వర్ణించుట వలన ప్రణయకోపముననున్న నాయిక
పలుకకుండుట వలన వివృతదాహరణమయ్యెను.

క. అలుకుట చకితము; నవ్వుచు

నలరుట హసితంబు; రతుల సతిసమ్మర్థో

జ్వలసౌఖ్యము కుట్టమితము;

లలనకుఁ జవలత కుతూహలం; బెట్లన్నన్.

120

వ్యాఖ్య : భయపడుట చకితమనబడును.

యౌవనోదయ కారణముచే నవ్వుటను హసితము అందురు.

హాస్యము వలన కలిగిన హసితము వేరుగా గ్రహింపవలయును.

రతిశ్రమవలన కలిగిన సౌఖ్యము కుట్టమితము.

సుందరమైన వస్తువునను చూచుట కుతూహలము.

చకితము :-

చ. అడుగిడి నిల్చు నిల్చి చెలి కానలు వెట్టు నడల్చు సిగ్గునం

దడఁబడఁ గాంతుఁ డున్న మణిధామ మొగింబొరఁజాల

కేతయు, న్వడఁకు గృహంబు సొచ్చి యిగవాటము దావున

నిల్చు నెచ్చెలు, ల్వడిఁజనఁ జూచినం బెనఁగు వారిజలోచన

మాగ్ధ్యసంపదన్

121

వ్యాఖ్య :- నాయిక వెళ్ళదలచి నిలబడి, చెలులకు అజ్ఞలు
పెట్టుచూ సిగ్గుతో తడబడుచూ, ప్రియుని మందిరమునకు వెళ్ళుటకు భయ
పడి యింటికి తిరిగివచ్చి తలుపువాటున నిలబడి, చెలులు వెళ్ళిపోవుటచూచి
వాధపడుచున్నది.

ఇందు నాయక “సిగ్గునందడబడు” అని వర్ణించబడినది. కాన భయమువలన తడబడలేదని గ్రహింపవలయును.

హాసితము :-

చ. వదనసరోజవాసనకు వచ్చినతేటి నదల్చి చూడఁగా
నది యసితోత్పలంబు లనియత్సుల వ్రాలగఁ జే విదుర్పఁగా
నది మరలం బయోజ మని హస్తయుగంబున వ్రాలె;నవ్వెన
మ్మదవతి, యేమి నేసినను మాన దిదేమి యటంచు నెంత
యున్. 122

వ్యాఖ్య :- నాయక తన ముఖపద్మములపై వాలిన తుమ్మెదను ఆదలించగా, నల్ల కలువవి భావించి కన్నులపై వ్రాలెను. తిరిగి ఆదలించగా, పద్మమవి భావించి, హస్తముపై వ్రాలెను. దీనిని చూచి చెఱులు నవ్విరి. ఇందు నాయక తుమ్మెద బ్రాంతిచే పొందిన చేష్టలను వర్ణించుట వలన హాసితము అయినది.

కుట్టమితము :-

చ. కెరల్పియిందు మోవివయిఁ గెంపులునింపుటఁ బారవశ్యత
త్పరత నెఱుంగ లేక పిదప న్నిలువద్దము చూచి సిగ్గునం
దరుణి చెలుల్లనుంగొనినఁ దారినక నేమని యాడుకొందురో
వరుని నటంచుఁ జిల్కకు నవారణ ముద్దులు పెట్టుసారెకున్

123

వ్యాఖ్య : ప్రియుడు రతియందు మోవిపై కెంపులు నింపగా, చెఱుల నుండి దాచుటకై నాయక అకారముగా చిరుకలను ముద్దు పెట్టుకొనుచున్నది. ఇందు మోవిపై కెంపులను వర్ణించుటవలన కుట్టమితమయినది.

కుతూహలము :-

చ. కలికి నృసింహభూవిభునిఁగాంచినవప్రణయాభిరామయై
కలితకరాబ్జశేళిరమణంబు భ్రమింపఁగఁ జేసి విభ్రమం
బులవడఁ బాణనాథహృదయాబ్జము నిన్నడఁబాయలేక యి
ల్లైలమిభ్రమించుచున్నదని యేర్పడఁజెప్పడిచందమందఁగన్

వ్యాఖ్య :- నాయక రాజవీధి వెంటవెళ్ళుచున్న నరనరాజుని చూచి
తన హృదయమున దప్పక చేర్చుకొందునని ప్రతిజ్ఞచేయుచున్నట్లుగా కేక
ములను తన చేతితో పట్టుకొని చూచుచుండెను. ఇందు నాయక చాప
ల్యము పర్చించబడినది,

తే. మఱియు శృంగార మంగనామణులయందు

నంకురితవల్ల వితపుష్పితాది భేద

నర్ణితాకృతియై దశావస్థ మయ్యె;

వీని నామక్రమంబున విస్తరింతు.

125

వ్యాఖ్య :- అంకురావస్థ, వల్లవావస్థ, కోరకావస్థ, పుష్పావస్థ
వలావస్థ, అని శ్రీలయందు శృంగారావస్థలు ఐదు విధములు. ఈశృంగార
వస్థలు దశావస్థలను పొందును. వీనిని క్రమముగా వివరింతును.

క. ఇలఁ జూచుట చింతించుట

తలఁచుట గుణవిచుతి యరతి తాపము లజ్జా

స్థలనము గమనము మూర్ఛయు

నల ధన్యత యన నవస్థ లగు; నెట్లన్నన్.

126

వ్యాఖ్య :- చూచుట, చింతించుట, తలఁచుట, గుణవిచుతి, అరతి
తాపము, లజ్జాత్యాగము, గమనము, మూర్ఛధన్యత అనునవి దశావస్థలు.

చక్షుఃప్రీతి :-

మ. అనురాగాదిబుధియుల్పి వెల్వడినయట్లా పూర్ణభుక్త్యాం
పుబుల్

దనువల్లిం డిగజాట, గనుగవలేదశ్శుల్పిసాళించుచు

నన విల్కానిపురప్రవేశకలనానాళిక దామంబులై

తనరం గోమలి నిన్నుఁ జూచె నరసేంద్రా! సాంద్రతేజోనిధి

127

వ్యాఖ్య :- అనురాగనముద్రము ఉబ్బినట్లుగా ఆమె శరీరమునుండి
చెమట బిందువులు దిగజారగా, మన్మథునిపుర ప్రవేశ సమయమున
కట్టిన తామర పువ్వులదండలనెడి చూపులతో ఆ యువత నిన్ను జూచు
చున్నది అవి నాయక నాయకుని చూచినట్లు వర్ణించుట వలన చక్షుప్రీతి
అయినది.

చింత :-

మ. అరవిందంబు విలాసమందిరము; నీహారాంశుఁడేకోదరుం
డరయ స్తోత్రవిరోధ మేటికి? ననర్హం; బంచునూహించి యి
ర్వురఁ బొందించుపయోధికన్యక్రియఁ జేర్చుం గేలు గండస్థ
లిం; దరుణీరత్నము చింతచేత నరసేంద్రా! సాంద్రతేజోనిధి

128

వ్యాఖ్య - పద్మము నా విలాసమందిరము, చంద్రుడు నా సోద
రుడు. వీరిరువురకును వైరమేమి? వీరిరువురకును సఖ్యత చేకూర్చుటకై
చెక్కిట చేయిజేర్చి చింతించు లక్ష్మిదేవివలె నాయక ఉన్నది. ఇటు చింతిం
చుట యున్నది కావున సంకల్పము.

సంస్కృతి:—

మ. పరభూషాదులపై మనంబిడక దృగ్ద్యౌతరమెంజేచిర
స్వరసందర్శననాతిభిన్న మయి చూపట్టంగఁ గార్యాంతర
స్మరణం బేమియు లేక నిశ్చలత నీసాంగత్యముం గోరి మా
హరిణిలోచన యాత్మయందు నరసేంద్రదా! నిన్ను భావించెరా.

వ్యాఖ్య :- ఓ నరసభూషాలా నీ ప్రియురాలు, ఆభరణములపై
మనస్సు పోనీక, పరస్పర సందర్శనాతి భిన్నమయి, కార్యాంతరమేమియు
లేక, నీ సాంగత్యమునే కోరియున్నది. ఇందు నాయక నాయకుని తలచి
నట్లుగా వర్ణితమైనది కావున సంస్కృతి.

గుణకీర్తనము:—

మ. పలుకుం దోడగువీణలోఁ జెలియనీపై గీతము లీటఁ దొ
య్యలిమైనీడ మెఱుంగుఁగాయనిరవై యవ్వీణలోవాణియో
లలితాంగీ! మనచిత్తముం బ్రియుఁడు కొల్ల లెప్పైఁగాయంచు
పెల్పలికిం దానుబుసాడ వచ్చెననఁ గన్నట్లు నృసింహాధిపా.

వ్యాఖ్య :- నాయక వీణపై నరసరాజుపై గీతములు ఆలపించుచుం
డగా, నాయక యొక్క ప్రతిబింబము వీణకాయపై పడెను. ఆ ప్రతిబిం
బముతో నరస్వతి నరసభూషాదు "మన చిత్తము కొల్లగొట్టెను కదా!"
అని పలికినట్లుగా యున్నది. ఇందు నాయక, నాయకునిపై గానము చేయు
చున్నట్లు వర్ణించుటవలన గుణవినుతి కలదు.

అరతి:—

మ. నిరతం బాత్మక రాంఘ్రిణాహునఖ కాంతిస్ఫూర్తికిం
శరణం బొందు ప్రవాళకుద్దబిసపుష్పశ్రేణికిం గ్రమ్మఱు
డిగ్గుడై

శరణంబందుట హీన మంచునొమదికొన్ శైత్యోపచారక్రియా
గరిమం బొల్లదు మానినీమణి కడంకకొన్ శ్రీస్థసంహాధిపా. 181

వ్యాఖ్య :- తన చేతులు, పాదములు, బాహువులు, గోళ్ళు, వీని
కాంతిజో నరిపోలుచున్న చిగురగులు, కాదురతుండ్లు, తామర పూవులను
శరణ వేడుట హీనమని బావించి శైత్యోపచారములు అంగీకరించుటలేదు.
ఇందు శైత్యోపచారముల యందు, ఇష్టము చూపకపోవుట ఆరతి.

తావము:-

మ. ధవళాక్షి చుణిమేను హేమలతయన్ నత్వంబు మున్నెల్లఁద
త్కవిలోకోక్తియటంచునుంటి; నదితథ్యం బయ్యె; నెట్లన్నభ
వ్యవియోగానలతప్తమై నిలిడబాష్పాసిక్తమై డస్సియు
న్నవశోభాతిశయంబుఁ జెందె నరసేంద్రా! సాంద్రతేజోనిధీ,

వ్యాఖ్య :- ఓ నరసేంద్రా ఆయువతి మేను బంగారు తీగ' అను
మాటలు కవిప్రేరేపితంగా బావించితిని, కాని నేడు ఆమె శరీరము వియో
గాగ్ని తప్తమై, బాష్పాసిక్తమై కృశించు నూతన శోభను వహించు
చున్నది. ఇందు నాయక విరహతాపమును వర్ణించుటవలన తాపమైనది.

లజ్జాత్యాగము:-

మ. చెలిసీమూర్తి లిఖించిచిత్రఫలకంజెన్నొందుబాష్పాంబుపి
చ్చిలమా సయ్యెదమీఁదఁ జేర్చుకొన నాచిత్రం బలక్ష్యం
బుగా, బలిరే! కట్టినచీరయుఁ బగయ కాఁ బాటించెదైవం
బటం, చెలిసీలాలక యూర్తిఁ జెందు నరసింహా! యింకఁ

బాలింపుమీ. 182

వ్యాఖ్య :- ఓ నరసభూపాలా! మా చెలి సీ చిత్రము లిఖించుచుం
డగా, చిత్రఫలము కన్నీటి బిందువుల తడసిన పైటపై పెట్టుకొనగా
చిత్రము కరిగిపోయినది నా చీరయే నాకు పగగా దైవము చేసేనని

భావము పొందెను. అని వర్ణించుట వలన నాయక చింతాత్మాగము చేసి చిత్రము విధించినట్లు భావింపవలయును.

గమనము:-

మ. చలనస్వంచనచేసి యొక్కతయతాజెన్నొందనీయొద్దకు
న్నలినాక్షిమణి రాజలంచి నవరత్నప్రతసాధాంగణ
స్థలం నృన్యని వచ్చునిర్మలతచుచ్చాయన్నిరీక్షించి న
చ్చలి యేతెంచ నటుంగఁబోలు నని నిల్చెన్ శ్రీనృసింహ
ధిపా. 134

వ్యాఖ్య :- ఓ నృసింహాధిపా! చెలికత్తెలను వంచిచి, తానొక్క
తయొ నీ యొద్దకు రాదలచి రత్నసాధి ప్రాంగణమునకు రాగా, తన నీడను
చూచి తన చెలికత్తె వచ్చుచున్నదని ప్రహసదినది అని వర్ణించుట వలన
గమనము కానవచ్చుచున్నది.

మూర్ఖ:-

మ. బలితంబైన యనంగవేదనలచే బల్కలు నిల్పొపలే
కలిసీలాలక ప్రాణము ల్వెడలి నేత్రాంభోజమార్గంబునం
గలయది బ్రాతుచు వచ్చియన్నలపునం గన్నీటియే ఆడ్డమై
నిలువన్ని ల్చెనృసింహభూరమణిమన్నుంకుంగఁ బాడింతటన్.

వ్యాఖ్య :- నృసింహభూరమణ, మన్మథ వేదనను సహించలేక
నాయక యొక్క ప్రాణములు కన్నుల మార్గమునుండి పోవునేమో యను
భయము వలన కన్నీటియేలు ఆడ్డముగా నిల్చెను. ఇందు నాయక మూర్ఖ
స్థితిని వర్ణించెను.

ధన్యత:-

మ. శుకవర్గం బొకమాటలోమెలఁగెనాసూనాయుధుండాంత
రం, గిక్కుడై యుండె మృరాళ మొక్క గ్రేఖుల్పి

వర్తించు బా,యక వేడ్క న్సుముఖత్వ మొండె శశి మాయ
జ్ఞాక్షి సేమంబుతో, సకలంశ స్థితిసేవు గూడ నరసింహ! రాజ
కంఠీరవా. 136

వ్యాఖ్య :- ఓ నరసింహ! నీవు మా చెలిని కలియగా చిరుకలు
దాని మాటలో మెలగేను. మన్నదుదాంతరంగికుడై వర్తించెను. హంసలు
అనుకూలముగా ప్రవర్తించెను. చంద్రుడు సుముఖుడుగా ఉండెను. ఇందు
నాయిక, నాయకుని చేరుట వలన రన్యత చెందినట్లుగా వర్ణింపబడినది.
తే. తెలియ శృంగార మిదియును ద్వివిధ మగుచు

బరగు సంభోగవిప్రలంభంబు లనగ;

నందు బహుభేదముల సగణ్యంబుకాక

యేకవిధ మయ్యె సంభోగ మెట్లటన్న.

137

వ్యాఖ్య :- శృంగారము, సంభోగ శృంగారమనియు, విప్రలంభ
శృంగారమనియు ద్వివిధము. సంభోగ శృంగారము ఏకవిధము.

సంభోగము :-

మ. మరుడాచార్యుడు గాని శీర్ణకబరీమాల్యాళి పుష్పాంజలి
స్ఫురణ ల్గా, దదుపేతభృంగనినదస్త్రామంబు గానంబుగా
వరమంజీరరవంబు తాళుతి గా వర్దిల్లు శాత్రోదరి
సురత వ్యత్యయ వేగ తాండవ మొనర్చుం జ.తి తాభిష్టముల్

138

వ్యాఖ్య :- మన్నదుడే ఆచార్యుడుగా, వీడిన కొప్పులో నుండి
జారెడి పుష్పములే పుష్పాంజలిగా, పూలలోని తుమ్మెదల యంకారములే
గానముగా, అందెల చప్పుడే తాళముగా నాయిక పురుషాయితము వర్ణింప
బడినది. కావున సంభోగ శృంగారము.

క. పురుషులకు, దలొదరులకు

నరయంగా విప్రలంభ మభిలాషేత్వా

విరహప్రవాసకారణ

పరిణతిచే నాల్గుగతులఁ బరంగుచు నుండున్. 139

వ్యాఖ్య :- విప్రలింభ శృంగారము అభిలాష, ఈర్ష్య, విరహ, ప్రవాస భేదములచే నాలుగు విధములుగా నుండును.

క. కలయుటకు మున్ను కోరిక

యిల నభిలాషంబు; మాన మీర్ష్య; విరహ మాఁ

గలసి యెడఁబాయ హృదయో

త్కలిక; ప్రవాసము విదేశగతి యెట్లున్నన్. 140

వ్యాఖ్య : నాయక, నాయకుని కలిసికొనుటకు ముందు కలిగిన కోరికయే అభిలాషమనబడును.

ఈర్ష్య అనగా మానము. యిట మానమనగా కోపమని గ్రహించవలయును.

నాయకా, నాయకుల ఎడబాటు విరహమగును.

నాయకా, నాయకులు భిన్న దేశముల నుండుట తటస్థించినచో ప్రవాస విప్రలింభము.

అభిలాషము :-

చ. అనయము శ్రీన్యసింహులలితాంక తలంబున నుండ

వచ్చు;నా

యనఘనఖాంకసంగతుల నందఁగ వచ్చు; నృపాలమాళితోఁ

జనువునఁ గులక వచ్చు; గుణసంగతి మెచ్చులు చూప

వచ్చు;

నో. వనజదళాక్షి! యాకనకవల్లకి నైననుధన్యనాదుగా. 141

వ్యాఖ్య : ఇందు నరనభూపాలునితో సుఖించవలయునను కోరికను నాయక వ్యక్తము చేయుచున్నది. కావున అభిలాష విప్రలింభము వర్జితము.

ఈర్ష్య :-

మ. వదనాగ్రంబున వాణియున్నది మమున్వాక్రువ్వనీ; నందిరా
మదిరాక్షి మణి యున్నదట్లుల, మముస్మన్నించి వీక్షింప నీ;
దదియుంగాక నృసింహ! నీవిపులబాహుశ్లేష మే నొంద నో
ర్వదు భూదేవి; బహుప్రియారతు నినుం బ్రార్థింపనింకేటికిన్

142

వ్యాఖ్య :- వదనాగ్రమునందు వాణియుండి మాట్లాడనీయుటలేదు.
కనులయందు లక్ష్మీదేవి యున్నది, బాహుపులయందు భూదేవి యున్నది.
కావున నిన్ను ప్రార్థింప శ్రయోజనమేమని నాయక నరసభూపాలునిపై
ఈర్ష్యను పొందుచున్నది.

విరహము :-

ఉ. సచ్చెలు లీన్యసిహధరణీ వరుఁ దెచ్చెద మంచుఁ
బోయి రా

రిచ్చట నీవునుం గరుణ యించుక లే కలరంపుగుంపులం
గుచ్చెదవేల? మత్స్యియునిఁ గూర్పుము ముస్మధ; నీకు మద్విభుం
దెచ్చుటకై యొనంగెద మదీయకటాక్షము లన్లయోత్త్రముల్

143

వ్యాఖ్య :- ఓ మన్నదా నృసింహుని తెచ్చెదమని వెళ్ళిన చెలులు
తిరిగి వచ్చుటలేదు. నా ప్రിയుని తెచ్చుటకై నా కటాక్షములనెడి అత్త
ములు నీకు విచ్చెదను. నరసభూపాలునితో ఎడబాటు పొందుచున్న నాయక
యొక్క వచనముతో విరహ-విప్రబంధము గోచరించుచున్నది.

ప్రవాసము :-

చ. చిరయశః! యోబభూవరస్మసింహ! భవద్రిపుశాంత కాన
నాం

తరమున కెగి యందు నిజసాధునిఁ గానక మస్మధార్తయై

నరుని సరోజవత్తమున వ్రాయునెడంగరము లైమర్పఁగా
సరయనిజాంగళంబె వగయ్యెనటంచుదలంచు దైవమున్

144

వ్యాఖ్య : ఓ భూవరా! నీ శక్తుకొంత అరణ్యమున సంచరించుచు
భక్తిర కానక, మన్మథార్థయై నీ రోజు పత్రము వ్రాయు సమయమున
చేయు చేమర్థగా తన హస్తమే తనకు శత్రువయినదని జాధనడుచుంటెను
ఇందు నాఁనాకా, నాయకుల భిన్నదేశస్థితిని వర్ణితమైనది.

రసాభావము :-

క. పలుపుర కొకభామినిపైఁ

దలఁపును, నొకవారనతికిఁ దగఁ బలుపురపై

వలపును, మృగవిహగాదుల

కెలవు రసాభావ మయ్యె క్షితి; నెట్లన్నన్.

145

వ్యాఖ్య : అనేకమంది యువకులకు ఒక యువతిపై ప్రేమ
యుండుటయు, ఒక వారాంగనకు పలువురిపై ప్రేమ యుండుటయు, మృగ
విహరాదుల ప్రేమయు రసాభావమగును.

చ. అలఘువిశీర్ణపక్షయుగమైయమితోన్నమితోర్ధ్వకాయమై
గళరవము ల్ధీర్వఁ బ్రయకాంతకు ముద్దులు వెట్టియుబ్బనం
బలములు మేడపై కెగసి పక్షము ద్రిప్పుచుఁ గుంచితాస్యమై
పాలఁతుకఁ బిచ్చువిభ్రమకపోతముహుంకృతనాదమాధురిన్

146

వ్యాఖ్య : ఇందు కపోతముల చితి వర్ణింపబడినది. కావున రసా
భావము.

క. భావింప భావశాంతియు

భావోనయభావనంధిభావశబలతల్

భావం బడఁగుట పుట్టుట

ద్వైవిధ్యము బహుత యనఁగఁ దగు; నెట్లన్నన్.

147

వ్యాఖ్య :- భావశాంతి, భావోదయము, భావసంది, భావన బలత, అని భావములు నాలుగు విధములు, భావమదగుట భావశాంతి, భావము వుండుట భావోదయము భావద్వయమునుడుట భావసంది. పెక్కు భావము లొకచోట వుండుట భావశబలత అనబడును.

భావశాంతి:—

చ. తలఁపఁగ రాజశేఖరుఁ డతండు, తలోదరి! సర్వమంగళా కలితపు నీవు; మీర లొక గాత్రముకై వడిఁ గూడి మాడుచుం జెలఁగుటయొప్పుగా, కలుఁగఁ జెల్లునెమి? కనిబోటి

మ్రొక్కఁగా

లలనకుఁ దోఁచె బాష్పనలిలంబు నివారితమానవంకమై 148

వ్యాఖ్య :- అతడు రాజశేఖరుడు (పరమేశ్వరుడు), నీవు సర్వ మంగళపు (పార్యవతి) మీరు ఒకచోట కలసి యుండుట ఒప్పుగును అని చెలికత్తియ పలుకగా నాయికకు భాష్పనలిలములు కలిగినవి అని చెలి కత్తియ ప్రార్థనవలన నాయికకు భావశాంతి కలిగినట్లుగా వర్ణింపబడినది.

భావోదయము:—

ఉ. మేలములాడు వేళనసమేలముతై చెలు లెల్లఁ గూడి యో బాలిక శ్రీన్మసింహనరపాలు పరించెదవే? యటన్న నీ లాలకయంగవల్లిఁ బులకాంకురము ల్పన లొత్తనే మనం జాలక యూర కుండె ననిశంబువినప్రముఖాంబుజాతయై 149

వ్యాఖ్య :- చెలులు వేళాకోళము చేయు సందర్భమున శ్రీన్మసిం హాని వరించదనే" అని పలుకగా నాయికకు పులకాంకురములు కలిగినవి. అని వర్ణింపబడిన వలన నాయికకు భావోదయము కలిగినట్లుగా గోచరించు చున్నది.

భావసంది:—

మ. మారి కానంగ శరాళి యై, యరిక వేలాభీలదివ్యాశుగో త్కరమై, శౌరికిఁ బాటలాబ్జకలికాదామంబులై, వైరికి

న్నిరతాగ్నిప్రభలై వెలుంగువరకానీకాధికోల్లానభా
సురసత్యారమణీకటాక్షములు ప్రోచుకొ శ్రీనృసింహాధిపున్

వ్యాఖ్య :- సత్యభామ కటాక్షములు హరికి శృంగారాత్మకము
గాను, సరకాసురునకు వీరరసాత్మకముగాను ఆనందమును కలిగించు
చున్నట్లుగా వర్ణించుట వలన భావసంధి కలదు.

భావశబలత:-

మ. చెలులేమందుకొ భావవీధి, నకటాశ్రీనారసింహేంద్రుకొ,
గిలినా కెన్నడుగల్గునో? నృసింహో, గ్రీడింపగా, బోవుచం
చలపుంజితము నేమి నేయుదు? గురుస్సద్భక్తిప్రార్థింతునో?
యల ప్రాణేశ్వరు, చూడకున్న బరితా సాటోపముల్మానునే.

వ్యాఖ్య :- నారసింహుని నెప్పుడు కొగలించుకొందునో నృసింహు
నితో క్రీడింపగాపోవు మనస్సును ఏమిచేయుదును, గురుని ప్రార్థింతునా?
పాణేశ్వరుని చూడకున్న పరితాపము మానుట లేదు. నన్ను చూచి చెలు
లేమను కొందురో అని నాయక పెక్కు భావములు కలిగి యుండుటచే
భావశబలత.

సవరసనగళరము:—

మ. జయలక్ష్మీరతమై, ప్రతాపయుతమై, శత్రుచ్చి
దాధుర్యమై,
ప్రయతారావసమై, కపీంద్రగతియై, రక్తార్థమై, నిర్ఘ్నో
దయవిద్యున్నిభమై, నకంఠమయి, వందారుస్పృహశూన్యమై,
నయమొప్పు స్మరసింహుఖడ్గమమరు న్నారసప్రకృతియన్.

వ్యాఖ్య :- నృసింహుని ఖడ్గము జయలక్ష్మీయందు కోరిక గలదై,
శౌర్యము గలదై, శత్రువులను జయించుట యందు సమర్థమై, ఆర్తులను
రక్షించునదై, చంచలమై, ప్రణతులను సంహరింప కోరిక లేనదై యుం
డెను. అని వర్ణించుటచో శృంగారాది సవరసములు వర్ణితమైనది.

రసాధి దేవతలు:—

నీ. హరికి శృంగారలీలాధిపత్య మొనర్చు;
 గణకాధు హాస్యసంగతుని జేయు;
 సలికలోచనునిపై సధికక్వాదము విల్చు;
 శక్రునిపై వీరరసంబు నెఱపు;
 యమునిపై శోకచూడుత్వంబు ఘటియించు;
 జగతి మహాకాలు సభయుఁ జేయు;
 శర్వరీంద్రుని జుగుప్సారసాన్నితం జేయు;
 శతన్యతి సమృతాన్నితం నొనర్చు;
 తే. శాంతిబ్రహ్మాంబుఁ జేన్పు; నిచ్చలు నృసింహు
 భువనభరణంబు వరపిమ్ము నిజహహరణ
 మీశతయు భోగము ననేకన్యపతిహృతియు
 ఇవియు యశమును మతియు బోధాతిశయము.

153

వ్యాఖ్య :- మహావిష్ణువు శృంగార రసాధి దేవత, గణపతి హాస్య రసాధి దేవత, శివునిక్వాద రసాధి దేవత, ఇంద్రుడు వీర రసాధి దేవత, యముడు కడుట రసాధి దేవత, దురుడు భయానక రసాధి దేవత, చంద్రుడు భీష్మ రసాధి దేవత, బ్రహ్మ అద్భుత రసాధి దేవత, పరబ్రహ్మ శాంత రసాధి దేవత వీరంబుని దినములకు అధిష్ఠాన దేవతలుగా ఉండును.

నీ. మనర కానికంఠమున శృంగారంబు
 హాస్యంబు ముక్తాఫలాఘగుచులఁ
 గణుని విక్రమవర్ణ శౌరవచ్ఛలమున
 క్వాదంబు తెరువించరత్నకలన
 వీరంబు నోమేధికాకోకిలస్ఫూర్తి
 భయము వైమోఘ్య శోభామిషమున

బీభత్స మింద్రసీలాభాగుణంబున
శాంతి నిర్మలహారశాంతిగతుల

త. సద్భుతము పుష్కరాగ రాగాన బేళ
విలసితంబున సాశారవృత్తి గాంచి
నవరసంబులు మోల్చు నీభవవిధి

బ్రబల; సుబలస్థసింహ? యోబయస్థసింహ. 154

వ్యాఖ్య :- కృంగారమునకు భురకతకట, హాస్యమునకు ముక్తా
ఫలము- కరుణమునకు విద్రుమవర్ణము, రౌద్రమునకు కురువిందరత్నము,
వీరమునకు గోమేధికము, భయానమునకు దైధ్యవర్ణము, బీభత్సమునకు
ఇంద్రసీలవర్ణము, శాంతమునకు వజ్రవర్ణము, ఆద్భుతమునకు పుష్క
రాగవర్ణములుగా కవినమయములందు వర్ణములు కలిగి యుండును,

క. కరుణాభయబీభత్సము
ఖరసంబులు శోక భీతిగాఢజగుప్సా
కరములుగాను రసములై

తిర మగు; నెట్లన్న దీనిఁ జెలిపెన వరుసనే. 155

వ్యాఖ్య : కరుణ, భయ, బీభత్స, రౌద్ర రసముల వలన శోకము
భయము, జగుప్స, కలిగి అనందము కలుగును. కొంచెము తలచుచుం
దును. కాని రసములన్నిటి వలన అనందము కలుగినది భావించ
వలయును.

ఉ; భావ మలంక యాగుణవిభాసితమై వికసన్తపోదయ
శ్రీవినివారితేతరపరేవనివేదనమై మోలన్పు నీ
వావిరి దుఃఖమైన సుఖమై భవమైన వికారమైయుం
దావల బూర్ణమై సహృదయస్థైర్య గేవలహర్షమైతగున్

వ్యాఖ్య : భావము అలంకారమునందే విభాసితమైన అనగా
కావ్యములందు ప్రతిపాదించబడిన విభాసములందే శోభింపజేయును. అట్టి
విభాసాదులచే రసము వ్యక్తమగుచున్నది. ఆ రసము సహృదయ

మరి విస్తరిలుచున్నది. ఈ క్రమమున విటీవిటులయందు సుఖ, దుఃఖ
దులు సహృదయులకు పూర్ణానందము కలుగుచున్నది.

తే. అల పదార్థంబు లగు విభావానుభావ
సాత్త్వికాదులఁ గూడి రసత్వ మొందు
నవని భావంబు వాక్యార్థ మనఁగ నెగడి
తంతువులు గూడి పట మనఁ దనరుకరణి.

157

వ్యాఖ్య :- రత్నాది స్థాయి భావము పదార్థములగు విభావాదులతో
కూడి వ్యాఖ్యార్థహాపమగు రసముగా పరిణమించుచున్నది.

మ. రమణీయోల్బణతానమేత మగు నీరత్యాదిభావాబ్ధిలో
నమరం బుట్టుచు మున్దుచుం దగుఁదరంగారూఢి సంచారిసం
ఘము, శేతత్ప్రసవన్న మా రసము తత్కాలంబునందై నన
త్యము రామాదులయంద; నాట్యమున సభ్యావాసమై
భాసిలున్.

వ్యాఖ్య :- సముద్రమునందు అలలవలె స్థాయిభావముగు రత్నాది
కము విభావాను భావ సాత్త్వికభావములచే సంచారిభావములు వచ్చుచూ,
పోవుచుండును. ఈ సంచారి భావములు తొలుత నాయకా, నాయ
కులయందుండి, పిదప బారి చరిత్ర ప్రదర్శించునప్పుడు ఆ రసము ప్రేక్ష
నకు కలుగును.

శా. తేజేశ్రతిమానవై భవ! భవాజ్జిష్టసవంతీమరు
చ్ఛాఖిన్నస్త్రియశఃపరంపర! ఐరక్మాపాలకప్రాజ్యరా
జ్యాఖిన్నస్మయపుంజభంజనకృపాణాకల్ప! కల్పాంతవే
లాభేలత్ప్రసవార్కకర్కశమహాలంఘివతాపోదయా.

అచలజిహ్వము :-

క. భోగాంబువాహవాహవి

భాగోహాభావు కాంగభావభవమహ

భాగమహీ భాగమహా

భోగావహ బాహుభోగిపుంగవభోగా.

160

కవిరాజవిరాజితము

నిరుపమరూప! దిలీపమనూపమనీతికలాప! కలాపధర

స్మరణభవానుభవానిశేమానితమాననపద్మసపద్మరట

త్కరివరఘోటకకోటికరంభితకాంత! నిశాంత నిశాంత

మహా

హరిహయది క్తరణిస్ఫురణైకవిభాధికలాభ కలాభవనా.

161

గద్యము. ఇది శ్రీహనుమత్ప్రసాదలబ్ధకవితాసారసారస్వతా
లంకారనిరంకుశప్రతిభాబంధుర ప్రబంధపతనరచనాధురం
ధర ప్రబంధాంక వేంకటరాయభూషణనుపుత్రి తిమ్మ
రాజపూత్రి సకలభాషావిశేష నిరుపమావధానశారదా
మూర్తి మూర్తిప్రణీతంబైన కావ్యాలంకారసంగ్రహం
బను మహాప్రబంధంబునందు రసస్థాయి సామాన్య లక్ష
ణంబును, దద్భూత కరణంబును, విభావాను భావ
సంచారిభావ ప్రపంచంబును, శృంగార చేష్టాప్రకరణం
బును, సవస్థానిర్ణయంబును, సంభోగవిప్రలంభభేదంబును,
రసాభాసభావశాంతి భావోదయభావసంధి భావశేఖరతా
సంకరతలును, రస వర్ణాధిదేవతావిశేషంబును నన్నది
తృతీయాశ్వాసము.

—(0)—

శ్రీ ర స్త్ర

కావ్యాలంకారసంగ్రహము

నరసభూపాలీయము

....)°(....

చ తు క్థా శ్వా స ము

క. శ్రీకర! గభీరగుణ ర

త్నాకర! కటకాధిరాజహయపతినేనా

భీకర! భుజప్రతాప

స్వికృతజయసాంద్ర! నాగసింహనరేంద్రా.

తే. అవధరింపుము దోషంబు లని వచింతు;

నవియు శబ్దార్థగతము లై ద్వివిధము లగు;

నందుఁ బదవాక్యగతములౌ నరయ శబ్ద

దోషములు; వీనిలోఁ బదదోషతతులు.

2

వ్యాఖ్య :- కావ్యములందు దోషములు శబ్ద దోషములు, అర్థ దోషములు అని రెండు విధములు. అందు శబ్దదోషములు పదగతములు, వాక్యగతములు అని రెండు విధములు. అందు పదదోషములు ఎట్టివనగా.

సీ. అప్రయుక్తం బవుష్టార్థంబు నేయార్థ

మనమర్థకంబు నిరర్థకంబు

గ్రామ్యంబు విగతనంస్కారంబు గూఢార్థ

మన్వార్థ మశ్లేల మప్రతీత

మప్రయోజనము క్లిష్టార్థబంధంబు నం

దిగ్ధంబు చివరీతధీప్రదాయి

యవిన్యస్తతరవిధేయాంశంబు పరుషంబు
ననగఁ గావ్యంబులం దరసి చూడ

తే. పదగతంబులు వెలయు నప్తదశ సంఖ్య
గడలుకొనఁ; వీనిలక్ష్యలక్షణము లెల్ల
విస్తరించెదఁ గవి తాత్రపవీణసుకవి
నివహనిరతోపకారసిర్దిద్రఫణితి.

3

వ్యాఖ్య :- 1) అప్రయుక్తము, 2) అస్పష్టము, 3) నేయార్థము, 4) అనమర్థము, 5) వికర్తకము, 6) గ్రామ్యము, 7) చుత సంస్కారము 8) గూఢార్థము, 9) అన్యార్థము, 10) అశ్లేలము, 11) అప్రతీకము, 12) అప్రయోజకము, 13) క్లిష్టము, 14) సందిగ్ధము, 15) విరుద్ధ మతి కృత్తు, 16) అవిమృష్ట నిధేయాంశము, 17) పరుషము అవి పదగతదోష ములు పడునేడు.

1. ఈకవితాదోషోత్కర

మేకడ నీ వొనఁగుమాడ్కి నియ్యక ఖలులౌ
నా కుఱకుఱదాతలకు మ

హాకుకవు లొనర్చు కృతులయందు వసించున్.

4

వ్యాఖ్య :- ఈ దోషములు కావ్యములయందు కవులు చేయుచుం
దురు.

అప్రయుక్తము:-

క. కవులు ప్రయోగింపని పద

మననిం దగ నప్రయుక్త మగు; నెట్లన్నకో

ద్రవిణైలబిలుం డల దు

శ్చ్యవనమహాభోగిభేటనంస్తుతుఁ డనగన్.

5

వ్యాఖ్య :- కవులు ప్రయోగింపని పదములు ప్రయోగించుట అప్ర

యుక్తమగును. ఇదిచిల, దుశ్శువన, వేట, శబ్దములు అప్రయుక్తదోషములుగా చెప్పబడెను.

అపుష్టార్థము:-

క. ఎనయఁ బ్రకృతోపయోగం

బును జెందక యున్న పద మపుష్టార్థంబా;

దునిమెను వింశత్యర్థా

నను వింశత్యర్థరథునినందనుఁ డనంగన్.

6

వ్యాఖ్య :- ప్రకృతమునకు ఉపయోగించని పదములు ప్రయోగించుట అపుష్టార్థమను దోషమగును. ఇది రావణాసుడు అనుటకు “వింశత్యర్థాననుఁడని” ప్రయోగించుటయు దశరథుడనుటకు “వింశత్యర్థరథుఁడని” ప్రయోగించుట అపుష్టార్థ దోషము కలిగినది.

నేయార్థము:-

క. ఇలఁ దనసంకేతంబున

నిలిపినపద మెంచి చూడ నేయార్థం బా;

బలుతేనెడిండిగమి నగు

నల సాగరకర్ణ యానయలక లనంగన్.

7

వ్యాఖ్య :- కవి స్వయముగా కల్పించుకొన్న సంకేతమున పదమును ప్రయోగించుట నేయార్థము అనబడును. ఇందు “సాగరకర్ణయాన” (మదగజగమ) తేనె దిండిగమి (తుమ్మెదండ్లిగమనము) అని ప్రయోగించుట నేయార్థము.

అనమర్థము :-

క. ధర నప్రసిద్ధయోగం

బహు ప్రయోగించు పదము యనమర్థం బా;

శరధరరాజవికేతను

గురువంకజ చక్రహస్తుఁ గొలుతు నటన్నన్.

8

వ్యాఖ్య :- కవి ప్రయోగించు పదమునకు వ్యుత్పత్త్యర్థమును బట్టి రెండర్థములున్నను, పదమును ప్రసిద్ధార్థమునందే ప్రయోగింపవలయును. ఆప్రసిద్ధార్థమున ప్రయోగించుట అనమర్థదోషము. ఇందు “శరధర” పదము సముద్రార్థము, పరికరము, శంఖము అర్థమున ప్రయోగించుట దోషము.

నిరర్థకము :-

క. ఇలఁ పాదపూరణార్థం

బలవడిన పదములు కృతి నిరర్థక మయ్యెక;

దలఁపఁగ వెలయుచు లలి ను

జ్వల మగునీతనివిలీనపాషణ మనఁగన్.

9

వ్యాఖ్య :- పాదపూరణార్థము ప్రయోగించు పద్యములు నిరర్థకము. తలవగ, వెలయుచు, లలి, కుజ్జ్వలమగు, మొదలగు పదములు నిరర్థకములు.

గ్రామ్యము :-

క. పామరులభాష గ్రామ్యము;

భామినికటిగల్గములు విభాసిల్లు ననన్,

గోమలిచమ్ములుఁ గన్నులుఁ

గామునికందువు లొసర్చెఁ గడువడి ననఁగన్.

10

వ్యాఖ్య :- పామరుల భాషను ప్రయోగించుట గ్రామ్యమను దోషము. చమ్ములు, కన్నులు, గ్రామ్యపదములుగా కవి సూచించెను.

చ్యుతసంస్కారము :-

క. వ్యాకరణదుష్ట మగు పద

మేకడఁ జ్యుతసంస్కృతాఖ్య; మిది యెట్లన్నన్

శ్రీకమలకాంతపదనే

వాకర్మకుఁ డనఁగఁ గరుణ వారిధి యనఁగన్.

11

వ్యాఖ్య :- వ్యాకరణ దుష్టచగు పదములను ప్రయోగించుట చ్యుత సంస్కారమును దోషమగును, కమలకాంత (కమలాకాంత) కరుణ వారధి (కరుణావారధి) అని ప్రయోగించుట దోషము,

గూఢార్థము, అన్యార్థము :-

క, కృతి సఖ్యాతము గూఢం;

బలిశయరూఢివ్య పేత మన్యార్థంబై

క్షీతిఁ దగు; 'శోణితనయచుం

డితఁ' డనఁగ'సమానుఁ డతఁ డహిధ్వజఁ' డనఁగన్. 12

వ్యాఖ్య :- కావ్యమునందు గూఢార్థమున అన్యార్థమున ప్రయోగించుట అన్యార్థమును దోషము. ఇందు నుద్ధరమునకు 'శోణిత శబ్దమును పాటల వర్తముగా ప్రయోగించుట గూఢము, సమానుడను శబ్దమును మానసహితుడను అర్థమునందు ప్రయోగించుట అన్యార్థము.

అశ్శీలము :-

క, ప్రేడజుగుస్సా మంగళ

శీలము లగు పదము లొకటఁ జేర్చిన పవి య

శ్శీలము లగుఁ గృతి; నేత

న్మూలము లగు త్రివిధభేదముల నెఱింగింతున్. 13

వ్యాఖ్య :- వీడా, జుగుస్సాకరము అమంగళకారకము అని అశ్శీలము మూడు విధములు.

క, పసుదేవయోని గోపీ

వినరమహాపీనకుచనవీనాశ్లేషో

ల్లసితుం డనఁ, గాలిగదీ

రనవిహారణకరణనిత్యతసికుం డనఁగన్. 14

వ్యాఖ్య :- ఇందు యోని, మహాపీన, కాలింది పదములు పరు నగా వీడా, జుగుస్సా, అమంగళకారకములు.

అప్రతీతము :-

క. అల శాస్త్రపురాణములనె

కల శబ్దం బప్రతీతకం బగ్గుగొత్తులం;

దలఁతు వృషాకపిఁ ద్రిజగము

నలమి నజావృతముఁ జేయు నీశ్వరు ననఁగన్.

16

వ్యాఖ్య :- శాస్త్ర, పురాణములలోనే ప్రసిద్ధమగు పదమును ప్రయోగించుట అప్రతీతకము. ఇందు వృషాకపి, (శివుడు, విష్ణువు) అజా (మాయ) అనుశబ్దములు లోక వ్యవహారమున కొనరావు.

అప్రయోజనము :-

క. అవిశేషవిధాయకమై

కవిసిన పద మప్రయోజము; భూతివిభా

ధవళితహరసుతుఁ గొలుతును

నవనలినహరద్విపాస్య నయముగ ననఁగన్.

16

వ్యాఖ్య :- ప్రయోజనము లేని విశేషణ పదమును ప్రయోగించుట అప్రయోజకమగును ఇందు హర శబ్దమునకు “భూతివిభాధ వళిత” అను విశేషణము, ద్విపద శబ్దమునకు “నవనలినహర” విశేషణమును ప్రయోజన రహితమైనవి.

క్లిష్టము :-

క. దూరార్థము క్లిష్టం బగు;

ధారుణిఁ బవనాశ నేంద్రధరమకుటాలం

శారమణిజనక వరపు

త్త్రీరమణకుమారరూపదీపితుఁ డనఁగన్.

17

వ్యాఖ్య :- తాత్పర్యమును నిర్ణయించుటకు సామాగ్రి లేక దూరార్థముగా నుండుట క్లిష్టము అను దోషము పవనాశవేంద్ర ధర=శివుని యొక్క, మకుటాలంకారమణి=చంద్రుని యొక్క, జనక=సముద్రుని

యొక్క, పరపుత్రి = రక్షిదేవియొక్క, రమణ = విష్ణుమూర్తి, కుమార = మన్మథుని, రూప = రూపముతో, దీపితుడు = శోభిల్లువాడు ఇందు అర్థ క్లిష్టత ఉన్నది.

సందిగ్ధము:—

క. సందిగ్ధ మనంగఁ జెలంగును

సందేహాన్నదపదంబు; సమరధర్మితి

సందీపితజయశాలి పు

రందరనుతివిక్రముండు రాముఁ డనంగన్.

18

వ్యాఖ్య :- అర్థ నిర్ణయమునకు సందేహము కలిగించునట్లు పర్మించుట సందిగ్ధము. ఇందు రాముడనగా శ్రీరాముడా, పరశురాముడా అను సందేహము కలుగుచున్నది కావున సందిగ్ధమును దోషము కలదు. కాని ఈ పద్యము ప్రకరణమునుబట్టి అర్థము నిర్ణయింపదగును.

విపరీతధీప్రదము:-

క. జగతి నిర్గుణధమతికర

మగునది విపరీతధీప్రదాఖ్యం బనఁగాఁ

దగుఁ గృతుల; నకులహీనుం

డగు నితఁ డన, సంబికావితానక్తుఁ డనన్.

19

వ్యాఖ్య :- ఉద్దేశించిన అర్థమునకు, విరుద్ధమైన అర్థమును కలిగించు పదములను ప్రయోగించుట విపరీత ధీప్రదము. అకులహీనుడు, అంబికా వితానక్తుడు, అను పదములు క్రమముగా కులము లేవివాడు, తల్లికి మిండదగు వానిరుందానక్తుడని, విరుద్ధార్థములవిచ్చు చున్నవి.

అవిమృష్టవిధేయము:-

క. అవిమృష్టవిధేయం బగుఁ

డవిలిన వర్ణ్యాంశే మప్రథానం బైనన్;

నవనవనంపుల్లలతాం

తవనంతము వచ్చెన్నిపుడు ధరణి కనంగన్.

20

వ్యాఖ్య :- ప్రధానభూతమగు వర్ణాంశమును అప్రధానముగా వర్ణించినచో అవివృష్ట విధేయాంశము. ఇందు “నవనవ నంపుల్లల తాంత వనంతము” అను స్థలమునందు విధేయము ముందును, అనువాద్యము తరువాతను వచ్చినది కావున అతివృష్ట విధేయాంశము.

పరుషము :-

క. శ్రుతికటువులైన పదములు

కృతి, బరుషము లనగఁ జెలఁగు నిలఁ గుధేర్జ్వా

పతిమూర్ధధృతార్థోద్వధి

పతి, గొల్తు నభీష్టసిద్ధిఫలమున కనగఁన్.

21

వ్యాఖ్య :- శ్రుతికటువులైన పదములను ప్రయోగించుట పరుష మనదిను “కుధేర్జ్వా” వంటి పదములు పరుషము.

వాక్యదోషములు:-

నీ. అక్రమంబు వినంధి ప్రక్రమభంగంబు

పునరుక్తియుత మనంపూర్ణతరము

వాక్యసంకీర్ణంబు వ్యాకీర్ణ మధికప

దంబు వాచ్యవివర్జితం బరీతి

న్యూనోపమం బధికోపమంబు సమాప్త

పునరాత్త మస్థానఘననమాన

మనియతచ్ఛందంబు యతిభంగము పతత్పరీ

కర్షంబు భిన్నలింగంబు భిన్న

తే. వచన మక్రియనంబంధవర్జితములు

శాక్యగర్భితమును నన వాక్యదోష

వితతు లిరువదిరెం డయి వినుతిఁ గాంచు;

వీనిలక్షణలక్ష్యము ల్విస్తరింతు.

22

వ్యాఖ్య :- 1. అక్రమము, 2. వినంది, 3. ప్రక్రమ భంగము, 4. పునరుక్తి, 5. అసంపూర్ణము, 6. వాక్యసంకీర్ణము, 7. వ్యాకీర్ణము, 8. అధికపదము 9. వాచ్యవివర్జితము, 10. అరీతికము, 11. న్యూనోప 1.ము, 12. అధినోపము, 13. సమాప్త పునరాత్తము, 14. అస్థానసమామము, 15. అవియతచ్ఛందము, 16. యతిభంగము, 17. పతత్రైకర్షము సరి, 18. భిన్నలింగము, 19. భిన్నవచనము 20. అక్రియము, 21. సంబంధ వర్జితము. 22. వాక్యగర్జితము అని వాక్యదోషములు ఇరువది రెండు.

అక్రమము:—

క. క్రమహీన మక్రమం బగు;

సమధిక మగు నితనికీర్తిశౌర్యచ్ఛాయా

సముదయమునకున్ దినకర

హిమకరకీరణోత్కరంబు లెనయే యనంగన్.

23

వ్యాఖ్య :- క్రమమున విడచుట అక్రమమనబడును. ఇందు “దిన కర హిమకరకీరణోత్కరంబు” అనుటవలన అక్రమ దోషము కలదు. “చంద్రసూర్య” అని అనవలసి ఉన్నది.

వినంది:—

క. అచగతలక్షణమును, గ్రా

మ్యపునంధీయుఁ దగ వినంది యనఁ దగు; సరిగె

న్నపరగిరి కినుఁ దనంగా;

నృపు లొప్పుదు రధికగుణవిన్ద తనంగన్.

24

వ్యాఖ్య :- లక్షణ దోషముగు నంధియు, గ్రామ్యపు నంధియు వినంది దోషమనబడును. “అరిగెన్న పరిగిరి” అనునప్పుడు అరి గేన్ + ఆపరగిరి = “అరిగెనపరగిరి” అని యుండవలెమగాని, సకారమునకు దిత్వము వచ్చుట లక్షణము కానరాదు.

ప్రక్రమభంగము :-

ఆ. ప్రక్రమంబు విడువఁ బ్రక్రమభంగంబు

శౌరి దానవారిఁ జక్రధారి

నభవు నమితవిభవు ననవద్యచారిత్రు

విష్ణుఁ గొల్తు జిష్ణుఁ గృష్ణు ననఁగ,

25

వ్యాఖ్య :- ప్రారంభించిన సూర్యమును విడచుట ప్రక్రమమనబడును. రెండవ పాదమున “శౌరి, దానవారి, చక్రధారి” అను పదములు “రి” వర్ణాంతములుగా చెప్పబడినవి. మూడవపాదమున అభవు, అమితవిభవు, అనవద్యచారిత్రు” అని వు పర్ణాంతములతో ఆరంభించి, నాల్గవ పాదమున “విష్ణుగొల్తు జిష్ణుఁ గృష్ణుఁ ననఁగ” అను విశేషమున నడుమ “గొల్తు” అని ప్రయోగించుట ప్రక్రమభంగము,

పునరుక్తియుతము :-

క. ఎనయఁగ శబ్దారంబులు

పునరుక్తము లేన నదియె పునరుక్తియుతం

బనఁదగుఁ; జక్రాంచలమున

దనుజావళిఁ ద్రుంచుఁ జక్రధరుఁడితఁ డనఁగన్

26

వ్యాఖ్య :- శబ్దమును, అర్థమును పునరుక్తమైన దోపమగును. “చక్రాంచలమునఁ జక్రధరుఁడు దనుజావళిఁద్రుంచును” అనుచోట “చక్ర” పదము అదే అర్థమున పునరుక్తమయినది.

అపూర్ణము :-

క. ధరలోఁ గ్రియాస్వయంబుల

సరిపోని దపూర్ణ మనఁగ నన్నుతి కెక్కుఁ;

సరకుతి యొనఁగును ద్రవ్యము

కురఁగఁగ నౌ గార్యశాలి బహుళము ననఁగన్.

27

వ్యాఖ్య : క్రియాస్వయము సంపూర్ణముగా లేనిది అపూర్ణము. “సరపతి.... ననఁగన్” అనుచోట క్రియాపదము లేదుగనుక అపూర్ణము.

వాక్యసంకీర్ణము :-

క. ఏకడ వాక్యాంతరితప

దాకీర్ణము వాక్యకీర్ణ మగు; బొగడుదు రీ

భూకాంతుని జను లెల్ల న

నేకగుణాన్నితుఁ డటంచు నిలలో ననఁగన్.

28

వ్యాఖ్య :- వాక్యాంతర పదములతో, వాక్యాంతరములు కలియుట వాక్య సంకీర్ణము అగును. “బొగడుదు.... నిలలో” అను వాక్యములలోని పదములు సంకీర్ణత నొందినవి.

వాక్యకీర్ణము :-

క. భ్రాంతికరం బగు నన్వయ

మంతయు వ్యాకీర్ణమయ్యె; నిడుఁడు తిలకముం

గుంతలములఁ గాంతకును ల

తాఁతంబులు సెరువుఁ జిప్పు డంగన! లనఁగన్.

29

వ్యాఖ్య :- అన్వయము భ్రాంతికరముగా నున్నచో వ్యాకీర్ణమను దోషము కలుగుచున్నది. “తిలకమిడుడు.... సెరువుఁచిప్పుడు” వాక్యమును ప్రయోగించుట సరియగు అన్వయము.

అధికపదము :-

క. తలఁపఁగ మిక్కిలి పదములు

గలిపినయది యధికపదము; కనులారికలా

కలితవిలాసనముల్లన

దలఁఘుయశోవిభవశాలి యగు నితఁ డనఁగన్.

30

వ్యాఖ్య :- చెప్పదలచుకున్న భావమునకు మించి అధిక పదములను ప్రయోగించుట అధికపదమనుదోషమగును. కనులారి.... పితఁడనఁగన్” అనుచోట “కమలారియశాలి” అనిన చాలును. మిగిలిన పదములు అధికపదమను దోషమగును.

వాచ్యవివర్జితము :-

అ. వాచ్య ముజ్జగింప వాచ్య వివర్జితం

బనఁగ నెగడు; నాజి నభవు నైనఁ

దెగడు నితనిబాహుదీప్తాసి యనునెడ

“నాజి నభవుఁ దెగడు” ననుచుఁ బలుక.

31

వ్యాఖ్య :- చెన్నవలసిన దానిని విడిచివేయుట వాచ్య వివర్జితము. “అజి నభవునై నఁదెగడు నతని బాహుదీప్తి” అను వాక్యము నందు “ఐన” అనుదానిని విడిచిపెట్టుట వాచ్య వివర్జితమను దోషము.

అరీతి :-

క. రసమున కనుచితమగు పద

వినర మరీతి యనఁ బొల్పు; విటజనహృదయ

గ్రననాగ్రహగ్రహిదశద్వ

ప్రినమగ్రోదగ్ర మతివశ్యంగార మనన్.

32

వ్యాఖ్య :- రసమునకు అనుచితమగు విధముగా నున్నచో “అరీతి” అనుదోషమగును. “విటజన హృదయ.... శ్యంగారమనన్” అను వాక్యమునందు కోమల పదములు, అల్పనమానములు, లేకపోవుటచే “అరీతి” అను దోషము కలిగినది.

న్యూనోపమము, అధికోపమము :-

తే. ఉపమ చాలకున్న న్యూనోపమం; బధి

కోపమాఖ్య మధిక మునకు యైన;

హైమవననుక్షై న హరి మేఘనిభుఁడన,

నతివ పల్లవిలేలతాథ యనఁగ.

33

వ్యాఖ్య :- ఉపమానము చాలకున్న న్యూనోపమ, అధికమయి రుచో అధికోపమను దోషమగును. ఇందు మేఘ నిభుఁడనుట వలన “ఐం

గొరు చేరిన" తగిన పదము లేకపోవుటవలన న్యూనోపమ అయినది.
 "అతివ పల్లవిత, లతాభ" అనుచోట "భూషణములు ధరించిన అతివ" అని లేకపోవుట వలన "సల్లవిత" పదము "అధిక కోపమును దోషమయినది.

సమాప్తపునరాత్తము:—

క. క్రమముడిగి మగుడఁ బూచిన
 సమాప్తపునరాత్తమయ్యె; శాశ్వతు నభవుం
 గమలాక్షుఁ గమలాభుం
 గమలాక్షతిఁ గొల్తు ముక్తికై విభు ననఁగన్.

34

వ్యాఖ్య :- సమాప్తమయిన దానిని పునరావృత్తము చేయుట సమాప్త పునరాత్తమనుదోషమగును. "కమలాక్ష....ముక్తికై" అనుచోట తిరిగి "విభున్" అని ప్రయోగించుట దోషమగుచున్నది.

అస్థానసమానము:—

క. అపదసమానం బస్థా
 నికలునమానంబు; రిపుల ననిఁ దునిమెద నే
 నపు డని వికటభుక్తుటి
 విపులక్రోధాంధుఁ డయ్యె పిరుం డనఁగన్.

35

వ్యాఖ్య :- స్థానము కానిచోట సమానమును ప్రయోగించుట అస్థాన సమాన దోషమగును ఇందు "రిపులనునిమెద" అని పిరుడు పలికెడి స్థలమునందు సమానమును ప్రయోగించుటను విడిచిపెట్టి కలివర్జితము నందు "వికట భృకుటి విపులక్రోధాంధుఁడు" అని వర్ణించుట అస్థాన సమానమును దోషమగుచున్నది.

ఛందోభంగము యతిభంగము:—

క. ఛందము యతియుం దప్పిన
 ఛందోయతిభంగము లగు; సంగతి నితఁడు

కుందేందువిశేషదయశ్శుభై

ముందుగఁ బూజించినాఁడు సరహరి సనగన్. 36

వ్యాఖ్య :- చందో భంగము, యతి భంగము కలిగిన దోషమగును. ఇందు రెండవ పాదము చివర గురువు లేకపోవుట దోషము. నాలుగవ పాదమున యతిదోషమున్నది.

పతత్ప్రకర్షము:—

క. క్షితి నుత్కర్షము దక్కినఁ
బతత్ప్రకర్షంబు; గవయ భల్లూకమ్మగీ
వితతివిభేదనగర్వా
యతసింహాభీల మీ మహాటవి యనగన్. 37

వ్యాఖ్య :- పద్యమునందలి యెత్తుగడ క్రమముగా వ్రేడిపోవుట పతత్రప్రకర్షమను దోషమగును. ఈ పద్యమున పతత్రప్రకర్ష దోషము కానరాదు.

భిన్న లింగము, భిన్న వచనము:—

ఆ. ఉవిదఁ బరుషుఁ బోల్చి నొకని బల్కురఁ బోల్చి
భిన్న లింగ మనగ, భిన్న వచన
మనగఁ జెలఁగు; నింతి వనజారివలె నన,
ఖడ్గ మురగవరులకరణి ననగ. 38

వ్యాఖ్య :- ఉపమానోపమేయములు భిన్న లింగములో నున్న భిన్న లింగ దోషము, భిన్న వచనములో నున్న భిన్న వచన దోషము సంభవించును. “ఇంతి వనజారివలె” ఇంతి స్త్రీ లింగము, వనజారి పులింగము కావున భిన్నలింగ దోషము. ఖడ్గము సర్పములవలె ఉన్నది” అను నప్పుడు ఖడ్గము ఏక వచనములోనూ, సర్పములు బహువచనములోనూ ఉన్నది కావున భిన్న వచన దోషమున్నది.

అక్రియము లేక అశరీరము: —

క. తుదలఁ గ్రియాశూన్యము లగు

పదంబు లశరీర మనఁగఁ బరఁగు; నిష్ఠావా

న్పద మగుమధుమానంబునఁ

బొదలు తరూత్కరము కుసుమపూర్ణం బనఁగున్. 39

వ్యాఖ్య :- క్రియా పదములేని వాక్యము అశరీరదోషమగును. “తుదలు తరూత్కరము” అనునప్పుడు “బొదలు” శబ్దము తద్దర్మార్థక విశేషము: ఇది అనువచనక క్రియ లోపమయినది.

సంబంధవర్జితము: —

క. సంబంధవర్జితం బగు

సంబంధము విడువఁ గరులు శైలములు తురం

గంబులు భంగంబులు నను

రాంబుధివరతరణి యితనియసీలత యనఁగన్. 40

వ్యాఖ్య :- చెప్పవలసిన సంబంధమును విడిచిపెట్టుట సంబంధ వర్జితము ఇందు సమరమే నముద్రము, ఏనుగులే నముద్రమందలి కొండలు, గుఱ్ఱములే అలలు, కత్తియే సడప” అని సంబంధ విబంధన పూర్వకముగా చెప్పవలసియుండగా, నమరాంబుధి” అని ప్రధానపదమగు సమర పదము అప్రధానముగా నుండుటచే సంబంధమును బోధించుట లేదు.

వాక్యగర్భితము:-

క. నమము నొకవాక్యపద్ధతి

తొడిగిన నది వాక్యగర్భదోషము; ఖలుతౌ

వెడమతులతొడిసంగతి

కడుహీన మిది నీ కొనర్పఁ గా వల దనఁగన్. 41

వ్యాఖ్య :- ఒక వాక్యము లేదుమే తొక వాక్యమును దూర్చి చెప్పుట వాక్యగర్భితమను దోషమగును. ఇందు “ఖలుతౌ విడమతుల తొడి

సంగతి నీ కొనర్పఁగా వలదనఁగన్" అను వాక్యము నడుమ "నీకిది కడుహితము" అను వాక్యాంతరము ప్రవేశించినది కావున వాక్యగర్జిత దోషము.

అర్థదోషములు:—

క. క్రమమున నిక సర్థజదో
వముల నెఱింగింతు సుకవిజనులకు హీనో
పమ మధికోపమ మసమో
పమ మఖ్యాతోపమంబు పరువము మఱియున్. 42

తే. వ్యర్థ మేకార్థము నసంశయం బవక్ర
మము విరుద్ధంబు విరసాతిమాత్ర హేతు
రహిత నిరలంకృతాశ్లీల సహచరచ్యు
తములు భిన్నంబు నన వీనిక్రమమొనర్తు. 43

వ్యాఖ్య :- 1) హీనోపమము, 2) అధికోపమము, 3) అసమోపమము, 4) అభ్యాతోపమము, 5) పరుషము, 6) వ్యర్థము, 7) ఏకార్థము, 8) సంశయము, 9) అవక్రమము, 10) విరుద్ధము, 11) విరసము, 12) అతిమాత్రము, 13) హేతురహితము, 14) నిరలంకృతము, 15) అశ్లీలము, 16) సహచరచ్యుతము 17) భిన్నము. అని అర్థదోషములు పడునేడు.

హీనోపమము, అధికోపమము :-

తే. ఉర్వి ఘను నల్పుఁ బొల్పు హీనోపమంబు;
శ్వాసమునుబోలె నితఁడు విశ్వాసి యనఁగ
సరయు సధికోపమం బల్పు సధికుఁ బొల్పుఁ;
బునుకవట్టిసపే నీశుఁ బోలు ననఁగ.

వ్యాఖ్య :- గొప్పవానిని అబ్బునితో పోల్చిన హీనోపమా, అబ్బుని అధీకునితో పోల్చిన అధికోపమా అను దోషములు కలుగును. “ఇతడు శ్వానమువలె నిశ్వాసి” అనుచోట శ్వానము అల్ప వస్తువు, ఇతడు అధికుడు, కావున హీనోపమా అయినది “పునుకనట్టి న పేనీకుఁబోలు” అనుచోట పేను అల్ప వస్తువు, ఈశ్వరుడు అనల్పవస్తువు కావున అధికోపమా దోషమయినది.

అనమోహమము, అభ్యాతోపమము :—

తే. ఉపమ నరివోని దిల ననమోహమంబు;

హరిధరుఁడు మేరుగిరివోలె నలరు ననఁగ;

విను ప్రసిద్ధంబు గాని దవ్విశుతోప

మంబు; వదనంబు కుముదంబుమాడ్కి యనఁగ 45

వ్యాఖ్య :- పోలిక కుదరనిచో అనమోహము, బలరామునకు మేరుగిరితో సామ్యము కుదరదు. అప్రసిద్ధమయిన ఉపమానము అభ్యాతోపము “మొగము కుముదమువలె నున్నది” ముఖ కుముదములు అప్రసిద్ధము. కావున అభ్యాతోపము.

పరుషము :—

క. పరుషార్థంబులు గలయది

పరుషం బను దోష మయ్యెఁ; బరఁగెడు నీభూ

వరు సౌందర్యమునకు నే

మఱు నరియకా మంటఁ బడ్డ మదనుం డనఁగన్. 46

వ్యాఖ్య :- అతి పరుషమయిన అర్థము కలది పరుషదోషమగును మన్మథుడు అనేక మారులు మంటలతో భస్మమయినచో బంగారము వలె వన్నె పెరిగి ఈ రాజుతో సమానమగును అని భావము. ఇందు “మంటఁ బడ్డ” అను పదము రూక్షరము.

వ్యర్థము, ఏకార్థము :—

తే. అప్రయోజనంబు వ్యర్థ మా, ఫేనిలం
 బైన జలధి చాఁటె ననిలతనయుఁ
 డన్న; నభిన్న వాక్య మరయ నేకార్థ మా;
 సుగుణఖని చక్రితశోభి యనగ.

47

వ్యాఖ్య :- ప్రయోజనములేని అర్థము “వ్యర్థము” అను దోష మగును. ఇందు “ఫేనిలము” అను పదము వ్యర్థము. ఒకే అర్థము గల వాక్యముగావి, పదముగాని మఱి ప్రయోగించుట ఏకార్థము. ఇందు “సుగుణఖని”, చక్రితశోభి” అను పదములు ఏకార్థములు.

ససంశయము :—

క. క్రమమతి పదములు నంది
 గ్ధము లైన ససంశయంబు; ధరణీ వరుధై
 ర్యము నగము గెల్చు ససంగా,
 నమరెడు సతిమేను మించు హాసియించు ససన్.

48

వ్యాఖ్య :- వాక్యమునందలి, పదములు(కర్పూ, కర్మములయందు) వలన అర్థ సంశయము కలుగుట సంశయమనుదోషమగును. “ధరణీవరు ధైర్యము నగము గెల్చు, సతిమేను మించు” అను వాక్యముల యందు కర్త, కర్మము నిర్ణయింపవీరు కాకున్నది. కాన ససంశయమను దోషం కలిగినది.

విరుద్ధము :—

క. క్రమ మెడలి దేశకాలం
 నముచితము విరుద్ధమయ్యె; నమదవిలోల
 భ్రమరము చంపకవన మన,
 నముదంచితకై తకంబు చైత్రం బనగన్.

49

వ్యాఖ్య :- లోక విరుద్ధమైనది, విరుద్ధమనుదోషమగును, ఇందు “చంపకవనమున భ్రమరము చరించుచున్నదనుట దోషమగును. “మొగలి పువ్వు చై త్రమానమునందు” ఉండదు. ఇది కాలవిరుద్ధము.

విరసము :—

క. ధర సనుచితరసభావము

విరసం బగు; నితనిసమదవిద్వేషితలో

దరులు దరులందుఁ గుండఁగ

సరసము లాడుదురు ప్రేమ శబరు లటన్నన్. 50

వ్యాఖ్య - అనుచితమగు రసభావమును వర్ణించుట విరసమగును శత్రుకాంతలు గుహలలో విచారించు చుండగా కిరాతులు వారితో సరసము లాడుచుండిరి అని వర్ణించుటలో బేదిత్యము లేకపోవుటను విరసమను దోషము గలదు.

అతిమాత్రము, హేతురహితము :—

క. క్షితిలో లోకాతీతం

బతిమాత్రము; నింగి నిండె నబ్జాక్షికుచ

ద్వితయ మన; హేతుశూన్యము

సతిఁ గనుఁగొని భృంగపంక్తి చనుదెంచె ననన్. 51

వ్యాఖ్య :- లోకాతీతమగు అర్థమున ప్రయోగించుట అతిమాత్రము అను దోషము, “ఆయువతి స్ననద్వయము” వింగి నిండెను అని వర్ణించుట వలన లోకాతీతమను దోషము. హేతువును చెప్పకుండుటవలన హేతు శూన్యమను దోషమగును. “సతిఁ గనుఁగొని, భృంగపంక్తి చనుదెంచె ననన్” అని వర్ణించుటలో భృంగపంక్తి వచ్చుటకు హేతువు చెప్పబడలేదు.

నిరలంకృతి, అశ్లేలము :—

క. ధర జాతిమాత్ర శూన్యము

నిరలంకృతి, బాహుయునుఁడు నృపుఁ డన; లజ్జా

కర మల్లీలము; పద్మిని

నరసాంగజగృహము పద్మసారభ మనఁగన్.

52

వ్యాఖ్య :- అలంకార రహితముగా వర్ణించుట నిరలంకృతి అను దోషమగును. “ఈ రాజు బాహుయుతుడు” ఇందేయలంకారము లేదు, లజ్జాకరమయిన వర్ణన అల్లీల మగును. “పద్మిని నరసాంగజ గృహము పద్మసారభమనఁగన్” ఇందు “నరసాంగజ గృహము అను పదము అల్లీల దోషము.

సహచరచ్యుతము ;—

క. సరిగా సరి గానిది యు

ర్వరపైఁ బొందింప సహచరభ్రష్టం బొ;

బరఁగు నెలచేత గగనం

బరుదుగ ఫేనంబుచేత నంబుధి యనఁగన్.

53

వ్యాఖ్య :- సరికాని దానిని కూర్చుట సహచరచ్యుతము. “చంద్రుడు లేని రాత్రి” ఉక్త్యుష్టము, నురుగులేని సముద్రము అప కృష్టము.

భిన్నము :—

క. భిన్నం బగు సంబంధవి

భిన్నం; బీతనివిరోధవృద్ధిపీక్వరుఁడా

పన్నుం డై తననుదురున

నన్నలినజా వ్రాత శూన్య ముని పలుకు ననన్.

54

వ్యాఖ్య : సంబంధము లేని దానిని వర్ణించుట భిన్నమను దోష మగును. శత్రువు అపన్నుడనుటకును, బ్రహ్మవ్రాతకును సంబంధము లేకుండుటచే భిన్నమనుదోషమగుచున్నది.

క. రసములు వాచ్యము లై నను

వెన నదియును దోషమయ్యె; వివులోగ్రరణం

బసద్భక్తబీభత్సరసో

ల్ల సితము శృంగారసహితలలన యనంగన్.

56

వ్యాఖ్య :- రసమగు వాచ్యములై నచో వాచ్యత్వమును దోషము కలిగియును. “విపులోగ్రరణంబసద్భక్తబీభత్సరసోల్లసితము” ఇందు బీభత్సరసము పేరును వాచ్యము చేయుటవలన దోషము కలిగినది.

గుణములు :—

తే. ఇంక గుణముల వివరింతు; నివియుఁ గృతుల

దొరసి శ్లేష ప్రసాద మాధుర్య సౌకు

మార్య సమతార్థదీపనాద్యర్థ కాంతు

లనఁగ నోజన్యమాధులు ననఁ జెలంగు.

56

వ్యాఖ్య :- శ్లేష, ప్రసాద, మాధుర్య, సౌకుమర్య, సమతా, అర్థదీపన, ఉదాహరణ, కాంతి, జోజిన్పు, సమాధులు అను పది గుణములు కావ్యములందు గలవు.

క. ఇల సంధిఁ గూడి పదములు

నలకొని యొకపదము రీతి నిలిచిన శ్లేషం

బలదుఁ; బ్రసిద్ధపదంబుల

నలఘూక్తి ప్రసాద మయ్యె; నది యెట్లన్నన్.

57

వ్యాఖ్య :- సంధి వశమున పదములు ఒక్క పదమువలె భాసిల్లిన శ్లేషమను గుణమగును.

ప్రసిద్ధపదములను కావ్యములందు వాడుట ప్రసిద్ధమను గుణము అగును.

శ్లేషము :—

శా. ఆలావణ్య మగణ్య; మాగుణగణం బవ్యాజ; మాతే

జము

ద్యేలం; బావినయం బమేయతర; మావీర్యంబని ర్వాచ్య; మా

యాలాపం బతినత్య; మాచితనిం బాశాంతవిశ్రాంత మా
శీలం బార్హవమూల; మెన్నదరమే శ్రీ నారసింహాధిపున్.

58

వ్యాఖ్య : ఇందు ఊకాద సంధివలన పదములు ఏక పదములుగా
భిన్నమన్నపి గాన్ శ్లేషమును గుణము కలిగినది.

ప్రసాదము :—

ఉ. ముంగిటి పెన్నిధాన; మిలుముందటికల్పక; మర్థకోటిముం
గొంగువసిండి; చెంగటన కూడిన బంగరుకొండ; దొడ్డిలో
సంగల కామధేను పదపది బెక యీగలు లేని చొక్కపు
స్థంగటి జాన్ను నీ వితరణంబు; స్మసింహస్మహలశేఖరా 59

వ్యాఖ్య : ఈ పద్యమునందు ప్రయోగించిన పదములు అన్నియు
ప్రసిద్ధములే కావున ప్రసాదమును గుణము కలదు.

క. సరనము లగు వాక్యంబులు

వరునను వేర్వేరు మించువగ మాధుర్యం;

బరయంగ బొట్లు పిఱుగుదుల

నరుదగునది సౌకుమార్య; మచి యెట్లన్నన్.

60

వ్యాఖ్య : దీర్ఘనమాసములు లేక సరనమగు పదములను ప్రయో
గించినచో మాధుర్యమును గుణము కలుగును.

దిందు పూర్వకమైన పదములు ప్రయోగించిన సౌకుమార్యమును
గుణము అగును.

మాధుర్యము :—

చ. అనయము యంత్రమత్స్యమునొక మ్మునశ్రీనరసింహుడే,
యంగా, వెనుకకుఁ బాటి పుల్లఱచి వేషము మూర్చి బింబు
మాటి కా, ననమున కేగి సిగ్గున నణంగి భరంపడి పీఠి లా

విషం; బెనసి నతి స్పృశించి పడు లీడి భ్రమించెను రాసు
లన్నియున్. 61

వ్యాఖ్య :- నరసఖాపాలుడు మత్స్య యంత్రమును చేదింపగా మిగిలిన రాసులన్నియు వెనుకకు పరుగులెత్తెను ఆయారాసుల సహజ స్వభావమును వర్ణించుచు, దీర్ఘసమాసములు లేకుండగా పద్యము రచించుట వలన మాధుర్యమును గుణము లభించినది.

సాకుమార్యము:—

ఉ. చెందొవవిందు మందువలెఁజెందురుచిందగఁజందనంబువె
చ్చందన మొందు నితనుముఖిచందము డెందమునందలంప నీ
యందమునందె నందనమునందు ముళిందము పొందు పొంది
కం, జెందె నృసింహ! కౌగిటను జేర్చుము ముందుగ మంద
గామినిన్. 62

వ్యాఖ్య :- ఇందు బిందు పూర్వక దకారముతో కూడిన పదములు ప్రయోగించుటవలన సాకుమార్యమును గుణము కలుగును. పరుషత్వము లేని పదములు ప్రయోగించుటయు సాకుమార్యము.

క. లలితార్థభంగి బాదం

బులు నాల్గిట నేకసరణి బొందువ నమత యా;

నిల నర్థము వ్యక్తం బై

నలు వొందిన నర్థదీపనం; బెల్లన్నన్.

63

వ్యాఖ్య :- సుషమారమగు ఆర్థముతో నాలుగు పాదములు ఒకే విధముగా ఉండునట్లు ప్రయోగించిన సమతయగును.

అర్థము స్పష్టముగా గోచరించినచో ఆర్థవ్యక్తి అనుగుణము ఆగును.

నమత:—

నీ. శరవేగములు లేవె చలయంత్ర పాతీన

పాటసక్రియకు నేర్పడవు గాక;

చాతుర్యములు లేవె శారదాభండార
 చోరకారశ్రీకిఁ జొరవు గాక;
 వితరణంబులు లేవె వివిధయాచకన్మపా
 లకకంఠదఘ్నుము లొకపుగాక;
 సామర్థ్యములు లేవె సరిదన్యపథయాన
 శానసప్రపాడికిఁ జనవు గాక;

తే. తొలుత గడిదుర్గముల నున్న దొరలు లేరే?
 మహిమ నీమాడ్కిఁ గదనదుర్మదసపాద
 సారసప్రాంగహరణులు లేదు గాక;
 సరనుతాటోప! యోబయనరసభూప.

64

వ్యాఖ్య :- పద్యమంతయు ఒకే విధముగా నడచుటవలన నమతకు
 ఉదాహరణమయినది.

అర్థవ్యక్తి:-

నీ. నలువొందు నమరేంద్రునాగంబుసాటిగా
 సామజంబుల నెల్ల సంతరించి
 విఖ్యాతి కెక్కిన వెలిమాపుసాటిగా
 సైంధవముల నెల్ల సవరణించి
 మహిమ మించిన మింట్రీమాకులసాటిగాఁ
 బాదపంబుల నెల్లఁ బాదుకొల్పి
 వన్నె కెక్కిన దేవవాహినిసాటిగా
 నిల నెల్ల యేలుల సరవుకొల్పి

తే. స్వర్గస్పృహ కి బ్రతిస్పృహ నలుపుకీర్తి
 వసుధఁ గాళికగోత్రపావనుడవైన

నీక తగుఁగాక! మఱి యన్యన్యపుల కగునె?

సరసగుణహార! యో బయనరసధీర.

రిరి

వ్యాఖ్య :- సరసరాజు కీర్తి అన్ని లోకములకు వ్యాపించగా దాని తెల్లదనమువలన ఏనుగులు ఐరావతములుగాను, గుఱ్ఱములు ఉచ్చేఃశ్రవసములుగాను, చెట్లు కల్పవృక్షములుగాను, నదులు అకాశ గంగవలెను, విశ్వామిత్రుని గోత్రమునందు జన్మించుట వలన, సరసరాజు కీర్తి సృష్టికి ప్రతి సృష్టి చేయుచున్నది. ఇందు అర్థము స్పష్టముగా గోచరించుట వలన అర్థవ్యక్తి అయినది.

క. కతివయసంయుక్తాక్షర

వితతం బౌదార్య మయ్యె; విమలవిచిత్ర

యతివర్ణావృత్తులు గల

యతిమృదుబంధంబు కాంతి యగు; నెట్లన్నెన్. రిరి

వ్యాఖ్య :- కొన్ని సంయుక్తాక్షరములు గల పదబంధము బౌదార్య మగును.

వచ్చిన పర్ణమే మరల వచ్చునట్లుగా ప్రయోగించుట "కాంతి" యగును.

బౌదార్యము:—

చ ఎదిరినయోబశౌరీ సరసేంద్రునికీర్తినిజాంశుపంక్తికిన్
మదనవిరోధి భీతుఁ డయి మార్కొన కేఁగినఁ దద్రథంబు ద
త్సదనము నాశ్రమించి రథనంబున నావృషభాధిపధ్వజాన్
వెదకఁ జూచి యజాండములవేవెడలెంగడ లేనియీసునన్.

వ్యాఖ్య :- సరసరాజు శివుని ఎదుర్కొనగా అతడు పారిపోయెను. అంత సరసరాజు కైలాసమునాశ్రమించెను. ఇందు సంయుక్తాక్షర పదములను ప్రయోగించుటవలన బౌదార్యమను గుణము కలదు.

కాంతి:—

నీ నెలవంకతోడి వెన్నెలవంక గలమేటి
 నెలవంక రహితాంశునియతిఁ దెగడి
 నన యమ్మువానిఁ గన్ననయమ్ము గలయింతి
 ననయమ్ము చాల్చువానన్నఁ జెనకీ
 కడలేక తరిగొండ కడలేకడలుఁ బ్రదోయు
 కడ లేకమైనమీఁగడల గెల్చి
 కవురాలవన్న చొక్కపురాల నగుమేని
 కవురాలపోతు బింకంబు నణచి

తే. తనరుచులు లోకములు నిండఁ దనరుదుండు
 లాటకరహితబలనాలలాటఫలక
 మలయజముఁ బైన నీదునిర్మలయశంబు
 లమితగుణసాంద్ర! నారసింహక్షీతీంద్ర.

68

వ్యాఖ్య :- ఈ పద్యమున నరసరాజు కీర్తి వర్ణింపబడినది ఇందు
 కొన్ని వర్ణములు ఆ వృత్తి యగుట వలన కాంతి యనుగుణము కలిగి
 నది.

క. విలసితసమాసభరితో

జ్వలబంధం బోజ మయ్యె సరి; యన్యగుణం
 బులు మఱి వేఱొక్కటిపై

నలరింప సమాధి యయ్యె; నది యెట్లన్నన్!

69

వ్యాఖ్య :- దీర్ఘ సమాసములు గల బంధముతో ఓజస్సు అగును.
 ఒకదాని ధర్మములు వేఱొక్క దానియందు ఆరోపించుట "సమాధి"

అను గుణము అగును.

ఓజము:—

సీ. మందారబినకుందకుందానినిధిబృంద
 బృందారకాస్త్రకోభితయశుండు
 హేలావిజితహాలహాలాశనోత్తాల
 తాలాంకభుజదండతాండవుండు
 దీనావననిదానదానాంబుజవదీన
 దీనాధవరిణయస్థితచిహ్నయి
 భీమాసురవిరామారామాతిశయధామ
 ధామాంబకనిభాసిదారితారి

తే. రాజమాత్రుండె వసుధాధిరాజమకుట
 నికటవికటమహానీలనికరసుకర
 మధుకరకరంభితాంఘ్రికన్మద్యయుండు
 నరసగుణహారి యోబయనరసశౌరి.

70

వ్యాఖ్య :- నరసరాజును వర్ణించుపద్యము ఇందు దీర్ఘ సమాసములు ప్రయోగించుట వలన ఓజస్సు అనుగుణము కలిగినది.

సమాధి:—

సీ. అల బలీంద్రునిచేత నడుగు వెట్టగ నేర్చి
 ధారాధరముచేత నీరు మోచి
 కానీనుచే గంచుకముఁ బూనఁగా నేర్చి
 యెలమి దధించిచే నెమ్ము బలిసి
 క్షీరాంబురాశి ద్రచ్చినవెన్ననీడరి
 నై లింపగవిచన్నుఁ బాలఁ బెరిగి
 కల్పపాదపఫలౌత్కరములఁ జవిగాంచి
 వనజారి నెమ్మోన ననఁగి పెనఁగి

తే. ధరణిఁ బ్రోది వహించిన దానకన్య
నకలయాచకబాంధవు ల్సంతసిల్ల
నీకరగ్రహణావాప్తి నెరసె నార!

వైరిగజసింహ! యోబయనారసింహ.

71

వ్యాఖ్య :- ఇందు దానకన్యను వర్ణించెను, ఆడుగు పెట్టుట, నీరు మోయుట, కంచుకముఁ బూనుట, ఎమ్ముబలియుట, అనుధర్మములు, బలి, ఆకాశము, కానీన, దడిచి ముసులకు సంబంధించినవి. ఈ లక్షణములు దాన కన్యయందు అర్జిపించుట వలన నమాధి గుణము కలిగినది.

శబ్దాలంకారములు:—

తే. ఇక నలంకారనికరంబు లేర్పరింతు
నవియుఁ గవితాలతాంగిక హరకటక
కంకణాదులక్రియ నలంకరణకరణ
పరిణతులచే నలంకారభావ మొందు

72

వ్యాఖ్య :- ఇక కావ్యకన్యకు ఆభరణముల వంటిదగు అలంకారములు వివరింతును.

క. ఇవియును శబ్దారంబుల

ద్వివిధములై క్రమముతోడ వెలయు నను ప్రా
నవిశేషంబుల నుపమా

దివిశేషములను గావ్యదీపికనరణిన్.

73

వ్యాఖ్య :- అలంకారములు, శబ్దార్థ భేదములచే రెండు విధములుగా నుండును. అనుప్రాసాదులు శబ్దాలంకారములు. ఉపమాదులు అర్థాలంకారములు.

తే. అం దనుప్రాస భేదంబులై నశబ్ద
భవదలంకారముల మున్ను ప్రస్తుతింతు;

నడర నడ లేక రెండు రెండక్షరంబు

లెనయు నియమంబు ఛేకమా; నెట్లటన్న.

74.

వ్యాఖ్య:- వ్యవధానము లేకుండగా రెండేసి హల్లులు ఆవృత్తి కలిగినచో ఛేకాను ప్రాసయగును

పంచకామరము

స్ఫురత్కృపాబలప్రతాపభూతి ధైర్యభూభరా

ర్పిరంగ దానబుద్ధివైఖరి స్థిరీస్థిరీ స్ఫుఠా

హరు స్థరు నిగిరి నిగిరి స్మహానలు న్నలు ప్రమా

గురు స్థరు స్థయింతు వా; దగు స్మసింహభూవరా. 75

వ్యాఖ్య :- ఇందు “అరిస్తరి, హరు స్థరు” “గిరినిరి” అను పదములు వ్యవధానము లేకుండగా, రెండేసి హల్లులను ప్రయోగించుటవలన ఛేకాను ప్రాస అయినది.

తే. ఒక్క వర్ణంబు కడవాఁగ నుద్దరింపఁ

బరఁగు జ్యోభణ వృత్త్యనుప్రాసమయ్యె;

దలఁపఁ బునరుక్తి యయ్యుఁ దాత్పర్యభేద

మొనయు నియమంబు లాట మా; నెట్లటన్న.

76

వ్యాఖ్య :- ఒకే వర్ణము అనేకమారులు ఆవృత్తి చేసినచో వృత్త్యను ప్రాసాంశారమగును.

శబ్దములు పునరుక్తి అయినను తాత్పర్య భేదమున్నచో అది లాటానుప్రాసమగును.

వృత్త్యనుప్రాసము :-

చ. సమదవిపక్షశిక్షణ విచక్షణదక్షిణదోరనుక్షణ

ప్రమదసిద్ధుర్నిరీక్ష సమరక్షపితక్షితిపక్షతక్షర

శ్మశానాధికశోణితక్షరకృతక్షణరక్షితక్షణలోక నిర్
గమలదళాక్షుఁ డేలు బలగౌరవసింహ! నృసింహ భూవరా.

వ్యాఖ్య :- ఇందు ష్ట కాంఘ్రము అనేక పర్యాయములు అవృత్తి
చేయబడినది. కావున నృత్యను ప్రాసాలంకారము అయినది.

లాటానుప్రాసము :—

చ. ఘనతస్మసింహుఁ జూడఁగలకన్నులు కన్నులు; వాని
కొ గిటం

జనువున నేవు చూపఁగల చన్నులు చన్నులు; వాను
మోవికిం

జొసపిన పాటలాధరముజన్నులు జన్నులు; వానిమేనఁ జే
ర్చిన సరసాంగవల్లికలచెన్నులు చెన్నులువో తలొదరీ. 78

వ్యాఖ్య :- ఇట “కన్నులు, కన్నులు, చన్నులు చన్నులు,
జన్నులు జన్నులు, చెన్నులు చెన్నులు” అను శబ్దములు, అర్థములు
సమానమయిన, తాత్పర్య భేదము కలిగి ఉండుటవలన లాటాను ప్రాసమ
యినది. కన్నులు శ్రేష్ఠమయినవి, చన్నులు శ్రేష్ఠమయినవి, ఈ రీతి మిగి
లిన పదములను ప్రయోగించబడినవి.

క. నమవర్ణ యుగాధికమై

యమరిన నియమంబు యమక మగుఁ గృతులం; దా

యమకం బనేకవిధ మగుఁ;

గ్రమమున నొక రెండు మూఁడుగతు లెఱిఁగింతున్; 79

వ్యాఖ్య :- సమానమైన వర్ణములుగల పదములను జంటను,
అ వృత్తి చేయుట యమకము. యందు అనేక విధములున్నను, రెండు
మూడు విధములు మాత్రము తెలు పడును.

క. మేలిమి రెండవపాదము

నాల్గవపాదంబు నొక్కనలుపునఁ దనరం

జాలిన యమకము కృతుఁడు

దాలింపఁగఁ బాదయమక మగుఁ నెట్లన్నన్.

80

వ్యాఖ్య : రెండు నాలుగు పాదములయందు ఒకే విధముగా ప్రయోగించిన పాదయమకమనబడును.

పాదయమకము :-

క. జౌరా! యోబన్య పాలకు

మారా! మను మదననమరమాధుర్యుఁడనై

భీరా! నృసింహ! కూడితి

మా రామను మదననమరమాధుర్యుఁడనై

81

వ్యాఖ్య :- యిందు రెండు, నాలుగు పాదములు సమానముగా ప్రయోగించుటవలన పాదయమకమైనది.

క. ప్రస్తుత మగు ముక్తపద

గ్రన్తం బన; పదయుఁ గృతులఁ బఠఁగు బదాంతో

దస్తము సాదాద్యంతను

విస్తృతము, పదాంతసింహవిక్షణ మనఁగన్.

82

వ్యాఖ్య :- పాదాంతమందలి పదముతో తరువాతి పాదము ప్రారంభమగుట ముక్తపదగ్రన్తమనబడును. సింహలోకన ముక్తపదగ్రన్తమని మరియొక విధముగాను విభజించెను.

పాదాంతపాదాదిముక్తపదగ్రన్తము:—

క. సుదతీనూతనమదనా!

మదనాగతురంగపూర్ణ మణిమయనదనా!

నదనానుయగజరదనా

రదనాగేంద్రనిభకీర్తిరసవరసింహ.

83

వ్యాఖ్య :- ఇందు పదాంతమగు “సుదనా” అను పదమే ద్వితీయ పాదాది యందును, ద్వితీయ పాదాంతమగు “నదనా” పదము, తృతీయ

పాదాది యందును, తృతీయ పాదాంతముగు “రదనా” పదము చతుర్థ పాదాది యందును ప్రయోగించుట వలన ముక్తపదగ్రస్తమయినది.

సింహావలోకనము క్తపదగ్రస్తము:—

క. మన లేటికి నూతనమా

తనమాయెడఁ బ్రేమ? దనకుఁ దక్కితి ననుమా!

నను మానక దయ దనరం

దనరంతులు మాని నరనధవు రమ్మనవే.

84

వ్యాఖ్య :- ఇందు వెనుకటి పద్యమువలె పాదాంత పదమును, పాదాదియందు ప్రయోగించుచు, పద్య ప్రారంభములోని “మనవే” అను పదమును, నాల్గవ పాదము చివర “రమ్మనవే” అని ప్రయోగించుట వలన సింహావలోకన ముక్తపదగ్రస్తమయినది.

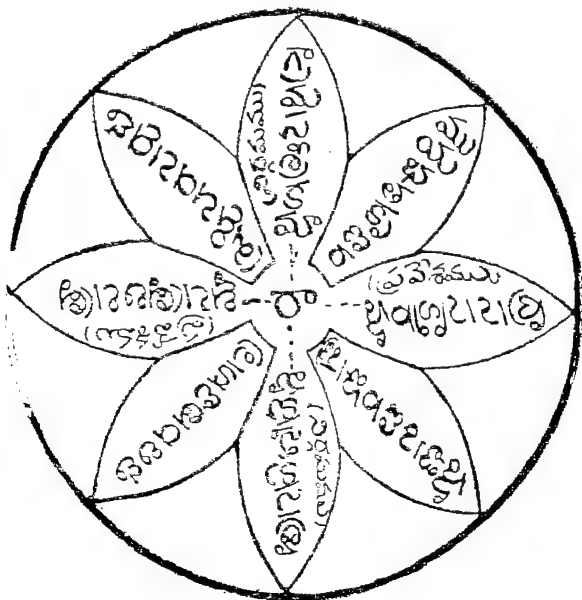
పద్యబంధము:—

చ. కనుఁగొన రేకులెన్నిదియుఁ గర్ణిక చుట్టిడి స్రగ్ధరాంఘ్రిల
న్మునుపటియేడుపర్ల ములును గడయేడుఁ బ్రవేశనిర్గతు
ల్నునుపడ నాల్గు దిగ్దళముల నిఖిలించి విదిగ్దళంబులం
దెనయఁగ బాదమధ్యగములేడునువ్రాయఁగ బద్ధబంధమా.

వ్యాఖ్య :- మొదట కర్ణికను వ్రాయవలయును. పదవ ఏవిమిది డిక్కులపైపు ఏవిమిది రేకులు వ్రాయవలయును, అందు స్రగ్ధరావృత్త పాదములోని మొదటి ఏడు అక్షరములు చివరి యేడక్షరములు వ్రాయవలయును. ఆ యేడు అక్షరములు ప్రవేశ, నిర్గమన తేధములచే పదు నాలుగు అగుచుండును. నాల్గు మూలల యందును స్రగ్ధరా పాదమున నడుమ నున్న ఏడక్షరములు వ్రాయవలయును. కర్ణిక నుండి వ్రాత ప్రారంభించ వలయును.

సర్గ ర

రామాక శ్రీసమగ్రాణకృతభయముదాసనక్తారమారా
 రామారక్తాసనదాప్తభరణకుటిమాతాసకుస్తీకుమారా
 రామాకుస్తీకుసత్రాప్రకటతరవిచిత్రావివత్రాసమారా
 రామాసత్రాపవిత్రాశ్రయనరనకుచిత్రామసశ్రీకమారా.86

చక్రబంధము:—

క. పదిచుట్లు నాఱురేకులు

పదిలకుఁజి నుకవిపేరు, కుతిపేరును లో,

బొదలఁగ నేవంబిధగుణ

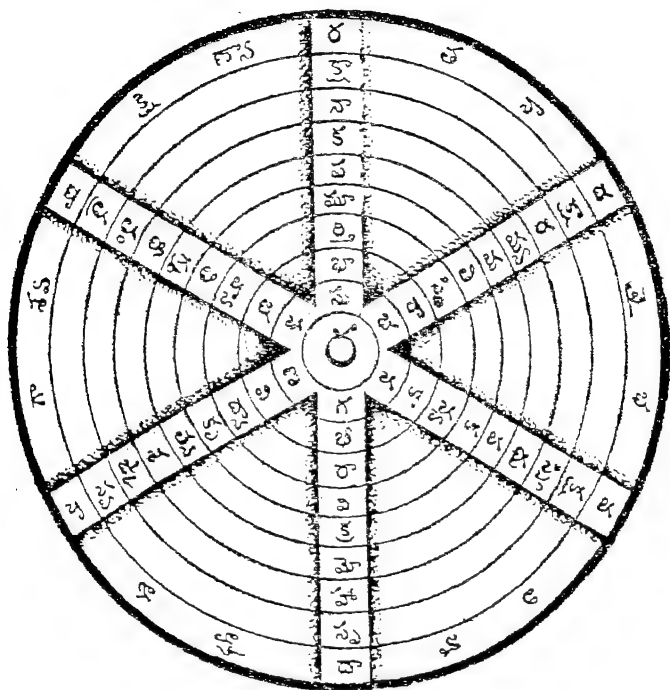
విదితం బగు చక్ర బంధవిధ మా; నెటనన్.

87

వ్యాఖ్య :- పదిచుట్లు, ఆరు రేకులు ఉండునట్లు చక్రమును గీయవలయును, పాదముల యందలి పదవ అక్షరము మధ్యకు రావలయును. శార్దూల విక్రీడితముతో నింపవలయును. పదమటి దిక్కు నుండి, తూర్పునకు మొదటి పాదము, వాయవ్యము నుండి అగ్నేయమునకు గల రెండు రేకులయందు, రెండవ పాదము, ఈశాన్యము నుండి నైఋతికి గల రెండు రేకుల యందు మూడవ పాదము, ఈ మూడు పాదముల యందు పదవ అక్షరము 'ఒకటే ఉండవలయును, నైఋతి దిక్కున గల రేకు మొదలుకొని, రేకులకు నడుమ నున్న భాగములందు నల్గవ పాదపు 2, 3, 5, 6, 8, 9, 11, 12, 14, 15, 17, 18, అక్షరములు ఆపనవ్యవధతిని పూరించవలెను.

మూడవ పాదము చివరి అక్షరము, నల్గవ పాదము మొదటి, రుక్మ అక్షరములు అభిన్నములు. పద్యమున కవిపేరు, కృతిపతి పేరు ఇమిడి యుండవలయును.

శా. రక్షానాకపమూర్తి భాసురగభీరావిక్రమాహస్పదా
దక్షారమృతుస్థిరాభరణవిద్యాకృత్యశేఖీన్వనా
వక్షస్సింధుపకస్యకా నరసభవ్యా తిగ్మధీతంత్రదా
దాక్షిణ్యరతనాదవై భవనినోదా హేమనాగాశ్వదా. 88

వృత్తకందగర్భనీనము

మహితవిద్యజ్ఞనమండలీవినుతనా

హిత్యప్రియంభావుశాత్యుదార

వితతభీమాహవవిక్రమక్రమనము

ద్యుద్వైరినిర్భదనాభిరామ

వినుతవిశ్రాంతనవిభ్రమాకహసితా

నూనామరక్షారుహా నృపేంద్ర

వినతభూచాలకవిస్ఫురస్మకుటర
 త్నద్యోతితాంచత్పదా మహాత్మ్య
 శే. 'నిరుపమదయాపయోనిధినిగతభరిత
 చారుచరితనిర్మలతరనత్యరుచిర
 తరణికులమణీనరసింహధరణిరమణ
 ఘనతరగుణనిధి' మని జనులు వొగడ

89

వ్యాఖ్య :- ఈ పద్యమందలి నాల్గు పాదముల ప్రథమ పద్యము
 ను, పాదాంతమందలి మూడు పద్యములను విడిచి చదివినచో మత్తేభ
 కృత్తము వచ్చును అదే విధముగ గీత పద్యమందలి నాల్గవ పాదమందలి
 'గుణనిధి' అన్నంతవరకు కందపద్యము వచ్చుచున్నది. కావున గర్ప
 విత్వ మగుచున్నది.

ఓష్ఠ్యనిరోష్ఠ్యనంకరము: —

శా.భూనాథోత్తమ! జంభభంజనమహాభోగాభిరామక్రియా!
 దానోజ్జ్వలభితవారివూఁభరితోద్యద్వార్ధివీచివ్రజా!
 మానానయ! సుధాభినిర్మలగుణా! మాద్యస్మహాయూధన
 శ్రీనూత్నప్రథమానభాగ్యవర! ధైరివ్రాతవేదివ్రతా. 90

వ్యాఖ్య :- ప్రతి పదమునందు సవర్గీయాక్షరములు (ఓష్ఠ్యములు)
 క్రింద అక్షరములు కలిసి యుండునట్లు కూర్చుట శేష్ఠ్య, నిరోష్ఠ్య
 సంకరమనబడును.

1. సీహారశిఖరి శిఖర
 పూహామితతుహినకణమహామహిమ! మహా
 మోహావహావిమతవరా
 రోహామణిహారిని రూఢవిహారా.

91

వ్యాఖ్య :- ఇందు ఓష్ఠ్య, నిరోష్ఠ్య పద్యములతో సంకరము నను
 కూర్చబడినది.

లయగ్రాహి

మిత్రకులభూషణ! యమిత్రకులభీషణ! వి
చిత్రమృదుభాషణ! చరిత్ర మణిహారా!
జైత్రవిశిఖానన! బెల్లితిపురశానన! ప
విత్రగుణభానన! నగోత్తభృతిధీరా!
క్షాత్రశుభలక్షణ! సుపాత్ర జనరక్షణ! కు
శాత్రవవిశిక్షణ! యశ్శ్రుతిమవిహారా!
గోత్రనమసింధుర! కళత్రు తవసుంధర! ప
త్రుతిరథబంధుర తనుత్రభుజసారా!

92

గద్యము. ఇది శ్రీహనుమత్ప్రసాదలబ్ధకవితాసారసారస్వతా
లంకారలిరంకుశప్రతిభాబంధుర ప్రబంధకృత సతచనాధురం
ధర ప్రబంధాంక వేంకటరాయభూషణ సుపుత్ర తిమ్మ
రాజపౌత్ర సకలభాషావిశేష నిరుపమానధాన శారదా
మూర్తిమూర్తి ప్రణీతం బైన కావ్యాలంకారసంగ్రహం
బను మహాప్రబంధంబునందుఁ ద్రివిధదోష నిర్ణయంబును,
గుణప్రకరణంబును, శబ్దాలంకారసంగ్రహంబు నన్నది
చతుర్థాశ్వాసము.

శ్రీ రస్తు కావ్యాలంకారసంగ్రహము

నరసభూపాలీయము

....)(....

పంచమాశ్వాసము

క. శ్రీనందనసౌందర్య! బు

ధానందనకీర్తివిజయహరిచందన! మే

ధానయనిధాన! దానే

1

తే. అవధరింపుము లక్ష్మలక్ష్మముల నెల్ల

ననఘ! భవదీయనామధేయాంకితముగ

బహువిధక్తుల నొనరింతుఁ బద్యవితతి;

నింకఁ జతురార్థభవదలంకృతులు వరుస.

2

ప. ఉపమానస్వయోపమేయోపమాస్మరణయాపకపరిణామ

సందేహభ్రాంతిమదకన్పా వోల్లేఖోజ్జ్వేతూతిశయోక్తి

నహోక్తి వినోక్తి సమాసోక్తి చక్రోక్తి న్వభావోక్తి

వ్యాజోక్తి మిలన సామన్య తద్గుణాతద్గుణ విరోధా

భానవిశేషాధిక విభాననావిశేషోక్త్యనంగతి విచిత్రాన్యోన్య

విషమ సమతుల్యయోగితా దీప్తిప్రతివస్తూపమాదృష్టాంత

నిదర్శనా వ్యతిరేక శ్లేష ఐహికరాక్షస వ్యాజస్తుత్యప్రస్తుత

ప్రశంసా పర్యాయోక్తి ప్రతిపానుమాన కావ్యలిం

గార్థాంతరన్యాస యథాసంఖ్యాత్థాపత్తి పరిసంభోత్తర

వికల్ప నముచ్చయ సమాధి భావికప్రత్యసేక వ్యాఘాత

పర్యాయ సూక్ష్మదాతృ పరివృత్తి కారిణమాత్రైకావళి

మాలాదీపకసార రసవత్ప్రేయ ఊర్జస్వి సమాహితంబు లన
 నెబ్బది యలంకారంబులు. అందునూపక పరిణామ సందేహ
 భ్రాంతిమదుల్లే ఖాపహ్న వోత్ప్రేక్షా స్మరణ తుల్య
 యోగితా దీపకప్రతిపస్తాపమా దృష్టాంత సహోక్తి వ్యతి
 రేక నిదర్శనా శ్లేషంబులు పదియాయును బ్రతీయమానాప
 మ్యంబులు; సమాసోక్తి వర్ణయోక్త్యాక్షేప వ్యాజస్త
 త్కృతమే యోవమానస్వయాతిశయోక్తి పరికరా ప్రస్తుత
 ప్రశంసాను క్తనిమి త్తవిశేషోక్తులు పదియును బ్రతీయమాన
 వస్తుకంబులు; రసవత్ప్రేయ ఊర్జస్వి సమాహిత భావికంబు
 లేనును బ్రతీయమానరసభావంబులగు; కడమ యు క్తనిమి త్త
 విశేషోక్తినహితంబు లగు సుపమాద్యలంకారంబులు నలు
 వదియునస్ఫుట ప్రతీయ మానాపమ్యరస భావంబులగు;
 సగుడు.

వ్యాఖ్య :- అలంకారములతో బ్రతీయమాన జాపమ్యలు 16,
 ప్రతీయమాన వస్తుకములు 10, ఉపమాదులు 40, రసవత్, ప్రేమస్,
 ఊర్జస్వితో, సమాహితాలు 4, మొత్తము 70 అలంకారములు.

సీ. అవని సాధర్మ్యంబు త్రివిధమా; భేదప్ర
 ధాన మభేదప్రధాన మరయ
 సుభయప్రధాన మై; యోగి దీపకము తుల్య
 యోగితయుఁ బ్రతిపస్తాపమయును
 దృష్టాంతమును సహోక్తియు నిదర్శన ప్రతీ
 పము వ్యతిరేకంబు ప్రబలు భిన్న
 సామ్యము; లూపక సందేహ పరిణామ
 ములు భ్రాంతిమదపహ్నుతులు నభిన్న

తే. సామ్యధర్మంబు లుల్లేఖనంగతముగ;
 నుపమ యుపమేకోపమయును ససన్న్య
 యంబు స్మరణంబుఁ దలఁప భేదావిభేద
 నహితసాధర్మ్యగుణవిశిష్టములు; మజ్జియు.

వ్యాఖ్య :- సాధర్మ్యములు మూడు విధములు, భేద ప్రధానము, అభేద ప్రధానము, భేద భేద ప్రధానము అవి సాదృశ్యములు మూడు విధములు, దీపకము, తుల్యయోగిత, ప్రతివస్తుపమ దృష్టాంతము, సహాక్తి, నిదర్శనము, ప్రతీపము, వ్యతిరేకము, అను వినిమిదియు, భేద ప్రధానమగు సాదృశ్య అలంకారములు, రూపక, సందేహ, పరిణామ, భ్రాంతిమత్, అపహ్నవ, ఉల్లేఖాలంకారములు భేదప్రధానమగు సాదృశ్యముగల అలంకారములు ఉపమానోపమేయములకు భేద ప్రధానమగు సాదృశ్యముగోచరించును. అభేదప్రధానమున ఉపమానోపమేయములకు అభేదము ఉన్నట్లుగా గోచరించును. ఉపమ, ఉపమేయోపమ, అనన్వయుము, స్మరణము, భేదా భేద ప్రధానమగు సాదృశ్యముగల అలంకారములు.

సీ. అతిశయోక్త్యుత్పేక్ష లవ్యవసితముల;
 లాగి విభావన విశేషోక్తివిషమ
 ములు సనంగతిచిత్రము లతద్గుణాన్యోన్య
 ములు భావికవిశేషములు విరోధ
 జన్యము; లావ్యఘాతసహితంబుగాఁగ న
 ముచ్చయంబు వికల్పముఁ బరిసంఖ్య
 మల యథాసంఖ్య మథావత్తి పర్యాయ
 భవములు; పరివృత్తి ప్రత్యసీక

తే. తద్గుణనమా ధులు వినోక్త్యుదాత్తనమము
 లును స్వభావోక్తి లోకవర్తనభవములు;

గరిమ సనుమాన కావ్యలింగములు తర్క-

జంబు లర్థాంతరన్యాయసంగతముగ.

5

వ్యాఖ్య :- అతిశయోక్తి, ఉత్పేక్ష, అనునవి అధ్యవసాయ మూలకములు విభావన, విశేషోక్తి, విషమ, అసంగతము, చిత్ర, అతద్గుణ, అన్యోన్య, భావిక, విశేష, వ్యాఘాతములు విరోధ మూలకములు, సముచ్చయ, వికల్ప, పరిసంఖ్య, యథాసంఖ్య, అర్థాపత్యలంకారములు వాక్యన్యాయ మూలకములు, పరివృత్తి, ప్రత్యసీక, తద్గుణ, సమాధి, ఏనోక్తి, ఉదాత్ర, సమ, స్వచ్ఛావోక్తులు, లోక వ్యవహార మూలకములు. అనుమానము, కావ్యలింగము, అర్థాంతరన్యాయము తర్కన్యాయమూలకములు.

నీ. కారణమూలికై కావలీసార మా

లాదీపకంబు లుల్ల సితశృంఖ

లావిచిత్రత్వమూలములు; వ్యాజోక్తి వ

క్రోక్తి మీలన మపహ్నుతిభవములు;

పరఁగు సమాసోక్తిపరికరంబులు విశే

షణజాతచాతుర్యసంభవములు;

కడమ శ్లేషాద్యలంకారము ల్పూర్వోది

తన్యాయనిరపేక్షతాయుతంబు;

తే. లీయలంకారముల కెల్ల నిలఁ బ్రధాన

మైన యుపమయ ముందుగా ననువు కొల్పి

యొకటి కొకటికే భేదము ల్పొకటములుగ

సరవి నెఱిగింతు లక్ష్య లక్ష్యము లెలమి.

6

వ్యాఖ్య :- కారణమూల, ఏకావలీ, సార, మాలాదీపకాలంకారములు, శృంఖలావిచిత్ర తత్వమూలములు, వ్యాజోక్తి, వక్రోక్తి, మీలనము అపహ్నుతి మూలకము, సమాసోక్తి, పరికరము విశేషణ వై చిత్ర మూలకము శ్లేషాది అలంకారములు ఎట్టి న్యాయమును అపేక్షింపవు. ప్రధాన

మైన ఉపమాలంకారమును తేనియబరిచి, మిగిలిన అలంకారములు తెలుపబడును.

సీ. ఉత్పేక్షవలె నసిద్ధోపమకా కన

స్వయముకై వడి నభిన్నంబు గాక

హీనోపమయుఁబోలె నిల నహృద్యము గాక

యుపమాన మనఘమై యుండెనేని

శ్లేషంబువలెఁ బదశ్లిష్టమాత్రము గాక

సార్థమై యల రూపకాదుల క్రేయ

వ్యంగ్యంబు గాక సామ్యము వాచ్య మగునేని

యకాపమ్యము ప్రతీప మట్లు తలఁపఁ

తే. గ్రమవిపర్యాసనహితంబు గాక యున్న

నలరు నుపమేయకోపమయట్లు సామ్య

ధర్మమిరుమాటు వరుసలఁ దడవ కున్న

నుపమ యగు; దీని భేదంబు లుగ్గడింతు.

7

వ్యాఖ్య :- ఉత్పేక్షయందు ఉపమానము ప్రసిద్ధముగా నుండదు. అనన్వయాలంకారమున ఉపమానోపమేయములు అభిన్నములు. హీనోపమమందు ఉపమానము హృదయముగా నుండదు. శ్లేషయందు శబ్ద సామ్యమేగాని, అర్థసామ్యముండదు. సందేహాదులయందు సామ్యము వ్యంగ్యముగాను, ప్రసిద్ధముగాను, ఉపమానోపమేయములు భిన్నముగాను హృద్యముగాను అర్థసామ్యముతోను ఉండును.

తే. ఒనరు నది పూర్ణయును లుప్తయును ననంగ;

నందు నుపమాన ముపమేయ మలరు నమత

సామ్యవాచకమును గూర్చి జాలుఁ బూర్ణ;

కొన్ని కడ మైన లుప్తయై కొమరు మిగులు.

8

వ్యాఖ్య :- ఈ ఉపమాలంకారము పూర్ణోపమా, లుప్తోపమా అని

రెండు విధములు. ఉపమానము, ఉపమేయము, సామాన్య ధర్మము, సామ్యవాచకము అను నాది గు అశములతో వీడి రోపించినను లుప్తోపమ అగును. అన్నియు కలిగి ఉన్నది పూర్ణోపమ అగును.

తే. అందు సుభయాఖ్య యగుఁ బూర్ణయాఙ్గి శ్రౌతి
యనఁగ; రఘురామసన్నిభుఁ డనడిచోట
నార్థి; కందర్పుడుచుబోలే నలరుచుండు
నధిపుఁ డనుచోట శ్రౌతియై యతిశయిల్లు. 9

వ్యాఖ్య :- అర్థే, శ్రౌతి అను భేదములచే పూర్ణోపమను రెండు విధములు. అతడు రఘురామ సన్నిభుఁడు అనుచో “సన్నిభ” “అర్థి” అయినది. అధిపుఁడు కందర్పుఁడును బోలే నలరుచుండు” అనుచోట “పోలెన్” పద ప్రయోగముచే శ్రౌతియు అగును.

క. ధరయం దార్థియుఁ ద్రివిధాం
తర మయ్యె సమానవాక్యతద్ధితగతియై;
తిరముగ వాక్యనమాసా
చరణంబుల ద్వివిధ యగుచు శ్రౌతియుఁడనరున్. 10

వ్యాఖ్య :- సమానగతము, వాచ్యగతము, తద్ధితగతము అని అర్థి పూర్ణోపమ అను మూడు విధములు. వాక్యగతము. సమానగతము అని శ్రౌతి రెండు విధములు.

క. అల తద్ధితములయందుం
దెలియ వత్ప్రత్యయంబు తెలుఁగున లేమిం
గలిగిన కల్పప్రత్యయ
మలరుచు నయ్యార్థియంద యది గనుపట్టున్. 11

వ్యాఖ్య :- సంస్కృతమునందువలె “వత్” తద్ధితప్రత్యయము తెనుగు నందు లేమింజేసి, ఆంధ్రమున “కల్ప” ప్రత్యయ ప్రయోగమే “అర్థి” యందు ప్రయోగించబడును.

ఉ. కావునఁ బూర్ణ పంచవిధః కన్తోనలుక్తయు సామ్య
ధర్మమీ
క్షావిధిఁ గూర్చు కున్నయెడ శ్రౌతియున్ నాథియునై యథో
క్తనం
భావనవాక్యయుక్తయు నను న్తయు వాక్యసమానతద్ధిత
శ్రీవిశదాత్మయై ధరణిఁ జెన్నగు సాయకనంఖ్య;
నెట్లన్నన్. 12

వ్యాఖ్య :- పైన చెప్పిన విధముగా పూర్ణోపమ ఐదు విధములు. అప్రోపమ సాధారణ ధర్మము ప్రయోగించునపుడు శ్రౌతి, అర్థి, భేదములచే రెండు విధములు, శ్రౌతి వాక్యగత సమానగత భేదములచే రెండు విధములు. అర్థి వాక్యగత, సమాన తద్ధితగల భేదములచే మూడు విధములు. ఈ విధంగా అప్రోపమ ఐదు విధములు.

సమానగతపూర్ణార్థి:-

క. ఈవియుఁ జెల్లఁదనంబును
గేవల సౌందర్యగుణము గిఱికొనఁగఁ గళా
భావకుడైన నృసింహ
క్షావల్లభుఁ డమరుఁ బూర్ణచంద్రోపముడై . 13

వ్యాఖ్య :- ఈ పద్యమునందు నృసింహుడు ఉపమేయము పూర్ణచంద్రుడు ఉపమానము. "ఉపమ" అను పదము ఉపమావాచకము. కళా బావుకత్వము సాధారణ ధర్మము. నాలుగు ధర్మములు పాటించుటవలన పూర్ణోపమ. "ఉపమ" అను పదము ప్రయోగించుటవలన "అర్థి" యు అయినది. పూర్ణచంద్రోపముడై " అని సమానము ప్రయోగించుట వలన సమానగతము అయినది.

వాక్యగతపూర్ణార్థి :-

క. వెలయుజవరాండు తలఁపుల
వలపును నిలువంగఁ జాలు వరయావమునం

జెలఁగుచు నృసింహుఁ డలరుల

విలుకానికి సాటి యయ్యె విశ్రుతలీలన్.

14

వ్యాఖ్య :- “నృసింహుడలరు నిలుకానికి సాటియయ్యే” అను వాక్యమున ఉపమాన, ఉపమేయ, సాధారణ దర్శ ఉపమావాచకములు కలవు. కావున పూర్వోపమ అయినది “సాటి” అను పదము సమానుడు అను దర్శిని తెలిపి, పిదప అర్థసిద్ధి అగునట్లు చేయుచున్నది. వ్యస్తముగా నుండుటవలన వాక్యగతమగుచున్నది. “సాటి” పదమువలన అర్థి అగు చున్నది.

తద్ధితగతపూర్ణార్థి :-

క. ఏయెడల నియ్యనియ్యం

గాయలు గాచిన నృసింహుకర మధులకుం

బాయనివేడ్క ఫలించుచు

నాయతగతిఁ గల్పకల్పమై విలసిల్లున్.

15

వ్యాఖ్య :- దానమును చేయగా, చేయగా, కాయలు కాచిన నృసింహుని కరము ఫలించుచు కల్పకమయి విలసిల్లుచున్నది” అనునప్పుడు నృసింహుని కరము ఉపమేయము. కల్పకము ఉపమానము, “కల్ప” ప్రత్యయము ఉపమావాచకము “కల్పకల్పః” అనునది తద్ధితగత పూర్ణార్థి ఇందు క్లేషతో గూడిన ఉపమయుగలదు.

వాక్యగతపూర్ణార్థశౌతి :-

క. దివియును భువియు భుజంగము

భువనంబును నిండి విమలభూరిత్రభతో

దివిజేంద్రతటినియో యన

నవిరళగతిఁ బొల్పు నీదుయశము నృసింహః.

16

వ్యాఖ్య :- నరనరాజు కీర్తి ముల్లోకములు నిండి అకాశగంగను పోలుచు అవిరళగఁ బోల్చుచున్నది” అను ఉదాహరణమున “కీర్తి” ఉపమేయము. దివిజేంద్రతటి (అకాశగంగ) ఉపమానము. “దివియు....

విండుట భూరిప్రభ కలిగియుండుట సాధారణ ధర్మము. “ఓ యన” ఉపమావాచకము. కావున పూర్వోపమ.

సమాసగతపూర్ణ శ్రౌతిః—

క, కరముల శంఖము చక్రము

నిరవుగ నురమందుఁ జెంది యిందిర దనరన్

హరివలె వెలయుదు వౌరా!

నరసాహసయోబరాజనరసింహస్యసా.

17

వ్యాఖ్య :- నరసరాజు కరమున శంఖచక్రములను, ఉరమున ఇందిరను ధరించినహరివలె నున్నాడు” అనునప్పుడు నరసింహుడు ఉపమేయము. హరి ఉపమానము. శంఖ చక్రధారణ, సాధారణ ధర్మము. “హరివలెనె” సమాసము కాన సమాసగతపూర్వోపమ అయినది.

పంచవిధానుపాత్తధర్మలుప్రోవములు :-

శా. నీదోఃఖడ్గమహీంద్రుడో యనఁదగు; న్నీదివ్యతేజో భరం

బాదిత్యుండునుబోలెఁ బొల్పు; భవదీయాలాపము ల్వల్లకి నాదబ్రహ్మముసాటి; నీకరము మందారోపమానంబు; నీ ప్రాదుర్భావము మాధవాభ్యుదయకల్పంబౌ నృసింహా ధిపా.

వ్యాఖ్య :-

1. వాక్యగత-శ్రౌతి-అనుపాత్త ధర్మలుప్తము

“నీ దోఃఖడ్గమహీంద్రుడో” అనుచోట దోఃఖడ్గము ఉపమేయము, అహీంద్రుఁడుపమానము. “జోయనన్” ఉపమావాచకము. సాధారణ ధర్మము లుప్తము.

2. సమాసగత-శ్రౌతి- అనుపాత్త ధర్మలుప్తము

“నీ దివ్యతేజోభరంబాదిత్యుండును బోలే” ఇందు తేజస్సు ఉప

మేయము. “అదిత్యుండును జోలే” నమాసగత ఉపమానము. ఇందు ధర్మవాచకము లేదు.

3. వాక్యగత-అర్థే-అనుపాత్త ధర్మలుప్తము.
“భవదీయాలానము లష్టల్లకి నాదబ్రహ్మముసాటి” అలాపము ఉప
మేయము. పల్లకి నాద బ్రహ్మమా ఉపమానము. “సాటి” ఉపమా
వాచకము. సాధారణ ధర్మము లుప్తము. నాద బ్రహ్మము తోడ
సాటి” అన్నచో వాక్యగతమగును.
4. నమాసగత-అర్థే-అనుపాత్తధర్మలుప్తము
“నీ కరము మందారోపమానంబు”. కరము ఉపమేయము; మం
రము ఉపమానము, ఉపమాపదము ఉపమా వాచకము “మందా
రోపమానంబు” అనుచో నమాసగతము.
5. తద్వితగత-అర్థే-అనుపాత్తధర్మలుప్తము
“ప్రాచుర్ధావము మాధవాభ్యుదయకల్పించె” ప్రాచుర్ధావము ఉపమే
యము- మాధవాభ్యుదయము ఉపమానము- “కల్ప” “ప్రత్య”
యము ఉపమావాచకము. ధర్మములుప్తము.

అనుపాత్తోపమానలుప్త :—

- నీ. జలదంబుగతి నిచ్చి వెలవెలఁ బాటక
కలశంబునిధిరీతిఁ గనరుకొనక
యీగిమ్రాన్వలె ఫలం బిడి జగి దప్పక
సురభిక్తై వడిఁ గొలు వరసి యీశ
కమలారివలె నిచ్చి క్రమ్మఱఁ గైకొక
బలిమాడ్కి నర్థిచే భంగవడక
చందాంశుసుతుపోల్కిఁ గుండమార్పులు గాక
వానవమణిభాతిఁ ద్రానమంద
తే. కొనఁగ నేర్తువు యాచకవ్యూహమునకు
భూనుతానూనదానవిద్యానిరూఢిఁ;

బొసగ నీకోడ నెవ్వని బొల్పు వచ్చు?
నరసగుణహార! యోబయనరసధీర.

19

వ్యాఖ్య : నరసభూపాలుడు ఉపమేయము. “ఒసగనేర్చుట” సాధారణ ధర్మము. “పోల్చువచ్చు” ఉపమావాచకము. పోల్చదగిన వారు లేరని చెప్పబడుటవలన పుపమానము బుద్ధమయింది.

అనుపాత్తవాచకలుప్ర :—

నీ. దర్పితాహితస్యపోత్తములు నిన్నెదిరింపఁ
గలరె ధీరోత్తమగండబిరుద!

చిమతకీర్తివతాపములు నీచే నమ
కట్టునే యుభయరగండబిరుద!

యరివధూతాటంకగరిమంబు నీచేతఁ
గలుగునే గండరగండ బిరుద!

వరిపంధిగంధసింధురపంక్తి సీమోల
నుండునే గండభేరుండబిరుద!

తే. యరుణపరిణతధామ! రామాభిరామ!
రామణీయకవిర్జితప్రసవబాణ!
బాణసాహిత్యపరిపాక! పాకవైరి
విభవసౌభాగ్య! యోబభూవిభుస్ససింహ.

20

తే. ‘అరుణపరిణత ధామ రామాభిరామ’
యనెడిచో భానుకైవడి నలరు శాంతి
పంక్తిగలవాఁడు, రామునిపగిదిఁ బొల్చు
జాఁడు నను వాచకం బవివక్షితంబు.

21

వ్యాఖ్య :- నరసభూపాలుడు ఉపమేయములు అరుణ పరిణతధామ, రామాభిరామ, ఉపమానములు, సరిణతధామత్వము, రామాభిరామాత్వము సాధారణ ధర్మములు. “ఇవ, వలె” ఉపమావాచకత్వములు లుప్తములు కాన వాచక లుప్తమైనది.

అనుపాత్తవాచకధర్మోపాదానలుప్త:—

సీ. ఇటు బేసితేజీల నెనయు మిన్నలతేరి

జోదు వుట్టినకొండఁ జూచినాఁడ;

నిటు నేలజేజేల కెఱుకైన చెంగువి

నుదనంజఁ దగు కొండఁ జూచినాఁడ;

నిటు కోడకాతు మైనిడ్డ సొమ్మలమేఠ

సొంపు లీనెడుకొండఁ జూచినాఁడ;

నిటునల్ల దేవరయింట నంటినతెల్ల

జోటి వా యని కొండఁ జూచినాఁడ;

తే. నిందు నందును నీతోడియీడువానిఁ

గడకతోఁ గానఁగానను గాన ననుచు

నిక్క మేబాస కైనను నిల్చువాఁడ

నరనుతాటోప! యోబయనరసభూప.

22

వ్యాఖ్య :- నరసభూపాలుడు ఉపమేయము, ఉదయాద్రి, పశ్చిమాద్రి, హిమాద్రిలయందు నీసాటి వాడులేదనుట వలన ఉపమావాచకము లేదు ధర్మవాచకము లుప్తము.

అనుపాత్తవాచకధర్మోపమానలుప్త:—

మ.మహితప్రాభవమానధుర్య! మితవాఙ్మర్యాద! మీనాంకవిగ్రహ! ముఖ్యాన్వయమూర్తి! శౌర్యరసమేఘత్యాగ!

మైత్రీరఘూ

ద్యహ! మేధాన్వితి! మాక్తికాభరణ! మంత్రప్రపాద! మస్త్రాగన
స్తహరిశ్రీచరణాబ్జ! వర్ధిలు గుణాధారా! నృసింహాధిపా. 23

తే. అలర 'మీనాంకవిగ్రహము' డనడిచోట

నిందు మీనాంకుమైవలె నింపు మీలు

విగ్రహము గల్గువాడన వెలయు సామ్య

వాచకోపమానంబు లసూచితములు.

24

వ్యాఖ్య :- "మీనాంకవిగ్రహము" అనుచో "మీనాంకుని యొక్క
విగ్రహము వంటి విగ్రహము కలవాడు అని విగ్రహవాక్యము మొదటి
విగ్రహవాక్యము ఉపమానవాచకము. "వంటి" ఉపమానవాచకము - సాధారణ
ధర్మము బుద్ధి.

క. ద్వివిధం బగు సాధర్మ్యము

భువి నునమానోపమేయముల కొక్కటియై

తవుటయు, రెంటికి ద్వివిధం

బవుట యన; ద్వివీయగతియు నలరు ద్వివిధమై.

25

క. క్షితి నేకార్థము శబ్ద

ద్వివీయంబున సంఘటింప వెలయును వస్తు

ప్రతివస్తుత; యగు బింబ

ప్రతిబింబిత యర్థశబ్దసార్థక్యమునన్.

26

వ్యాఖ్య :- ఉపమానకాలమున సాధారణ ధర్మములు ఉపమానోప
మేయములకు ఒకటే యుండుట, రెండింటికి రెండు విధములుగా
నుండుట జరుగుచుండును. ఈ రెండవ విధానము నందు సాధారణ
ధర్మమా శబ్దవ్యయమునకు నీకార్థమునే చెప్పినచో వస్తు, ప్రతివస్తు
భావము, అర్థ, శబ్ద భేదములచే చెప్పినచో బింబ ప్రతిబింబ భావమనియు
చెప్పవలయును.

వస్తుప్రతివస్తుపమః—

క. అవనిఁ బరిష్కృత మయ్యెన్.

రవివంశం బోబశౌరినరసింహునిచే

దివిచరతరుభూషితమై

నవనవగతిఁ బొల్పు నందనవనం బనంగన్.

27

వ్యాఖ్య :- కల్ప వృక్షములచే నందన వనము “భూషిత”మయినట్లుగానే, సూర్యవంశము నరసరాజు చేత అలంకరింపబడినది. ఇందు రవి వంశము ఉపమేయము, నందన వనము ఉపమానము. “పరిష్కృతము, భూషితము” అను పదములు ఏకార్థమున సామాన్య ధర్మములుగా చెప్పబడినవి కావున వస్తు ప్రతి వస్తుపమ అయినది.

చింబప్రతిచింబోపమః—

క. గురుశౌర్యయుతము నాయుత

కరవాలము నగు నృసింహుఁగునభుజ మలరున్

దరళఫణామణికిరణ

స్ఫురణము జిహ్వాలమైన భోగియుఁ బోలెన్.

28

వ్యాఖ్య :- శౌర్యము కలిగి, గొప్పకత్తివి ధరించిన నరసరాజు కరవాలము, పడగయందలి మణికాంతులతో, పొడవైన నాలుకలు గల సర్పమువలె ఉన్నదని భావము. ఇందు ఉపమేయము నరసరాజు కరము. ఉపమానము సర్పము. శౌర్యము కలిగి యుండుట, ఆయుత కరవాలము ధరించుట ఉపమేయ ధర్మములు. “మణి కిరణ స్ఫురణము, జిహ్వాలము” ఉపమాన ధర్మములు. ఇందు ఉపమాన, ఉపమేయముల ధర్మములకు అభేదము చెప్పుట వలన చింబ ప్రతి చింబోపమ అయినది.

అనన్వయముః—

క. సరసం బగు నొక్కటికే

ధర నుపమానోపమేయధర్మము దిరమై

కురంగిన ననన్దయం బగు;

నరయంగా దీనిలక్ష్య మాపాదింతున్.

29

వ్యాఖ్య :- ఒకే వస్తువును ఉపమానముగాను, ఉపమేయముగాను చెప్పినచో అనన్దయాలంకారమగును.

క. నీదయకు నీడు జో డగు

నీదయ; నీజయముసాటి నీజయ; మిలలో

నీదానమునకు నెన యగు

నీదానము; నీకు సాటి నీవె వృసింహ.

30

వ్యాఖ్య :- నీ దయ నీ దయ వంటిది, నీజయము, నీజయము వంటిది, నీదానము నీదానము వంటిది. నీకుసాటి నీవే అని భావము. ఇందు ఒకే వస్తువు ఉపమానముగాను, ఉపమేయముగాను వర్ణించుట వలన అనన్దయాలంకారము.

ఉపమేయో పమ: —

క. నిపుణస్థితి నుపమేయం

బుభుక్షానముఁ బోల మఱియు నుపమానం బా

యుపమేయముఁ బోలఁగుఁదగు

నుపమేయోపమ యనంగ నొగి; నెట్లన్నన్.

31

క. శరణాగతభరణాబున

నరసింహునిసాటి వచ్చు నరసాహనుఁ డీ

నరసింహుఁ డితని కెన యా

నరసింహుఁడె కాక యితరవరులకు వశమే.

32

వ్యాఖ్య :- ఉపమేయము ఉపమానముగాను, ఉపమానము, ఉపమేయము, పోలునట్లుగాను చెప్పుట ఉపమేయోపమ అగును

శరణాగత రక్షణమున నరశరాజుకి నృసింహుడు సాటి, నృసింహునికి, నరసింహుడు సాటి అనుట వలన ఉపమేయోపమ అయినది.

స్మరణము:—

క. ధర నొకవస్తువు గనుగొని
వరుసం దత్సదృశమైన వస్తువు దలచుకొ
స్మరణం బని పాటింపుదు
రరయ సలంకారవేత్త; లది యెట్లన్నన్. 33

క. ఇల యంత్యమత్యమేయను
విలు పూనిన శ్రీవృసింహవిభు గాంచి జనుల్
తలంపుదురు ద్రుపదకన్యా
కలితకర్త గ్రహణనమిత కాశ్మకు బాధున్. 34

వ్యాఖ్య :- ఒక వస్తువును చూచినచో మఱొక వస్తువు స్మరణకు వచ్చినచో స్మరణాలంకారము అగును.

మత్య యంత్రము వేయుటకై విల్లు ఎత్తిన నరసభూపాలుని చూచి, అద్దనునిగా తలంతురు అనుట వలన స్మరణాలంకారము అయినది.

రూపకము:—

మ. అల సందేహముమాడ్కి గాక యుపమేయం బెన్న
నచ్చన్నమై, యలఘూత్ప్రేక్షయు నా నభిన్నమతిజంబై
యుండ తారోప మిం, పలరం గ్రబక్ష్తోపయోగిపరిణా
మారోపకుల్యంబుగా, కల యారోపిత మిందు రంజనము
నేయక రూపకం బై తగున్. 35

వ్యాఖ్య :- ఒక వస్తువునందు వేరొకవస్తువు యొక్క ధర్మమును ఆరోపించుట ఆరోపము, సందేహాలంకారమునందు ఉపమేయము తిరోహితము, ఉత్ప్రేక్షయందు అధ్యవసాయిగర్భము, పరిణామము నందు ఆరోపము ప్రకృతోపయోగితముగానుండు. రూపకమున ఆరోపము రంజకత్వము కలుగును.

క. అరయ రనజ్జాలమతమున

నరు దగు నీరూపకంబు సావయవంబున్

నిరవయవంబును పరునం

బరంపరిత మనంగఁ ద్రివిధభావము నొందున్. 36

వ్యాఖ్య :- ఈ రూపకము సావయవము, నిరవయవము, పరంపరితము అవి మూడు విధములు

చ. అరయ నమస్తవస్తువిషయంబులు నేకతలప్రవర్తియై
యరుదుగఁ బొల్పు సావయవ; మన్వలఁ కేవలమాలికాఖ్య
మా, నిరవయవంబు; శ్లిష్టమును నేర్పునశ్లేషవిహీనమా పరం
పరితము; తత్ప్రభేదములఁ బాయక కేవలమాలికాఖ్యమా 37

క. కావున రూపక మప్తవి

ధావహ మగు; లక్షణంబు లల లక్ష్యంబుల్

వావిరి నొనర్తు పీనికి

భావజధనురనమరనవిభాసితఫణితిన్. 38

వ్యాఖ్య :- సావయవ రూపకము, నమస్తవస్తు రూపకము, ఏకతల వివర్త రూపకమనియు, నిరవయవము కేవల రూపకము, మాలారూపకమనియు, పరంపరితము, కేవల శ్లిష్ట పరంపరితము, కేవల శ్లిష్ట పరంపరితము, శ్లిష్టమాలా పరంపరితము, అశ్లిష్టమాలా పరంపరితము అవి మొత్తము ఎనిమిది విధములు.

క. అవయవియు నవయవంబులు

వివరింప నమస్తవస్తువిషయం బిలలో;

నవయవియవయవగమ్యః

జప్రసది యేకతలవర్తి యగు; నెట్లన్నన్. 39

వ్యాఖ్య :- అవయవియు, దాని అవయవములను సమగ్రముగా

రూపింపబడినచో నమస్తవస్తు సావయవ రూపకమగును. అవయవిరూపణచే అవయవియు గమ్యమానమగుచో ఏక దేశ వివర్తి రూపకమగును.

నమస్తవస్తువిషయసావయవరూపకము :—

మహానగర

హిమకైలదీవదీప్తం; చిసమణిమహితం! చిందుశంఖాభి
రామం;

బమరాంభోమత్స్వయుక్తం! బహిష లహరికం; బ్రథశైవాల
జాలం, బమితాశాకుంభినక్రం; బజహదుడుకణం; బాత్తనం
ధ్యావ్రవాళం, బమరుక్ శ్రీనారసింహోద్యతవిశదయశో
హరిదుగ్ధాబి వేడ్కన్. 40

వ్యాఖ్య :- ఇందు నరనరాజు కీర్తి పాల నముద్రమవి (అవయవి) దానికి అవసరములగు అవయవములు వర్ణింపబడినవి. కావున ఇది నమస్తవస్తువిషయమగు సావయవ రూపకము అగును.

ఏక దేశవివర్తిసావయవరూపకము :—

క. ధర నౌ ఆ యను వల్మీకము

నరభనగతి వెడలి నీదుచలులాసి మదో

ధురచరదరిధరణిధురం

ధరజీవానిలము, గ్రోలు నరసింహస్మృతా.

41

వ్యాఖ్య :- ఇందు "ఒక" మొదలగు అవయవముల, రూపణము వలన, అవయవియగు ఖడ్గమునందు సర్పత్వ రూపణము గోచరించుచున్నది.

క. అవయవిమాత్రంబుననే

కవిమతి విశ్రాంతమైన గన నిరవయవం;

బవని నిది కేవలంబును

ద్వివిధత మాలికయు నయ్యె; విను మెట్లన్నన్.

42

వ్యాఖ్య :- అవయవికి మాత్రమే రూపణం ముందిన నిరవయవము అనబడును. నిరవయవము కేవలం, మాలిక అని రెండు విధములుగా వుండును.

కేవలనితవయవరూపకము :—

క. ఇల నీదుకీర్తిచంద్రిక

యలఘుతరస్ఫూర్తి నలినజాండకరండం,

బులు సిండి వెల్లివిరిసె

న్నలనహువనమానశీల! పరసన్మహాలా.

43

వ్యాఖ్య :- ఇందు సరసరాజు కీర్తి చంద్రిక ఒక్కటే వర్ణింపబడి నది. కీర్తియందు చంద్రిక ఆలోపించబడుటవలన కేవల నిరవయవము.

మాలానిరవయవరూపకము :—

క. హరశిఖరిదరుల భాషా

తరుణీకుచగిరుల నమరతరులం జెలగ్గు

ర్పురులై నరులై విరులై

పరనుతమగు నీదుకీర్తి నరసింహస్మహ

44

వ్యాఖ్య :- సరసరాజు కీర్తి కైలాస గుహలయందు ప్రవాహరూప మున, సరస్వతీయందు ముత్యాల సరములలై కల్ప వృక్షములయందు పుష్పములవలె ప్రకాశించుచున్నది. ఇండు అవయవియగు కీర్తిని, యుక్తి రూపముగాను, సరులుగాను, విరులుగాను, వర్ణించుటవలన మాలానిరవ యవ రూపకమయినది.

క. రూపక కారణమై తగు

రూపకము పరంపరితము రూపింతుఁగ, నిం

దేపగు నాల్గు విభేదము

లాపాదించెద నుదంచితాయతఫణితిన్.

45

వ్యాఖ్య :- ఒక రూపకమునకు ఇంకొక రూపకము కారణమైనచో పరంపరిత రూపకము అది శ్లిష్టనిబంధనము ఆశ్లిష్ట నిబంధనము అని రెండు విధములు. రూపకము శ్లేషమాలికమైన శ్లిష్టనిబంధనము, అట్లు కానిచో ఆశ్లిష్టనిబంధనము, మఱి కేవల, మాలా భేదములచే రెండు విధములు - మొత్తము పరంపరిత రూపకాలంకారము నాలుగు విధములు, శ్లిష్ట కేవలపరంపరితరూపకము ;—

క. నిరతంబు రాజహంసలఁ

బరువెత్తఁగఁ జేయు నౌర! పటుచటులభవ

త్కరకరవాలక రాళ

స్ఫురితాంభోదము నృసింహ భూపాలమణి.

46

వ్యాఖ్య : నరసరాజు చేతిలోని ఖడ్గమును మేషము, రాజు శ్రేష్ఠులను రాజహంసలను పరుగెత్తించుచున్నది. ఇందు రాజహంసలు శ్లిష్ట రూపకము. దీనివలన “కరవాల కరాళస్ఫురితాంభోదము” అనునది రూపకము. ఇది నిరవయవము. కావున నిరవయవ శ్లిష్టపరంపరితము.

శ్లిష్టమాలాపరంపరిత రూపకము :—

క. కువలయవికసనహిమకరుఁ,

డవిరళదానాంబుదిగ్గజాగ్రణి, పద్మో

త్సవసౌభాగ్యదివాకరుఁ

డవనిని నరసింహుఁ డితని కన్యలు సరియే

47

వ్యాఖ్య :- ఇందు నరసింహుడు కువలయ వికసన హిమకరుడు, దానాంబు దిగ్గజాగ్రణి, పద్మోత్సవ సౌభాగ్య దివాకరుడు” అని మూడు విధములుగా వర్ణించబడినది. హిమకరుడు అను రూపకమునకు కువలయమును కువలయము అను శ్లిష్టరూపకము. నరసభూపాలుడు “దిగ్గజాగ్రణి” అను రూపకమునకు “దానాంబువులు అనుదానాంబువులు” అనునది శ్లిష్టరూపకము, “నరసభూపాలుడు దివాకరుడు” అను రూపకమునకు

కారణము “పద్మోత్సవమును పద్మోత్సవము” ఈ విధముగా అనేక రూపకములు ప్రయోగించుటవలన శ్లిష్టమాలా పరంపరితము అయినది.

అశ్లిష్టకేవలపరంపరితరూపకము :—

క. కాలరతర విమతధ్వజి

నీతతకాంతార తతికి నీ చేతిమహా

హేతి దవజ్వలనోజ్వల

హేతి సుమీ యోబధారుణీశ్వరునరసా.

48

వ్యాఖ్య :- శత్రుపేన అను అరణ్యమునకు నీచేత ఖడ్గము దావాగ్ని శిఖవంటిది ఇందు ఖడ్గమగ్ని శిఖ రూపకమునకు “సేనాకాంతారము” కారణమయినది, ఇందు శ్లేషలేదు. కావున అశ్లిష్ట కేవల పరంపరిత రూపకము అయినది.

అశ్లిష్టమాలాపరంపరితరూపకము :—

మ. వనితానేత్రచకోరచంద్రికః యశోవల్లవనంతోదయం;
బునిదంపూర్వకధాసుధాబ్జి; భుజగర్వాదిత్యపూర్వాచలం;
బసఘోద్యద్గుణరత్నరోహణము నీయాకార; మెవ్వారికిన్
వినుతిఁ వ న్వశమే? నృసింహ కరుణావిన్యాసధన్యాత్మకా. 49

వ్యాఖ్య :- నరసరాజు రూపము వనితల నేత్రములను చకోరము లకు వెన్నెల, యశస్సును తీగకు వనంతములును. చరిత్రమను అమృతమునకు సముద్రము, భుజదర్పమను పూర్వవికి తూర్పుకొండ. ఇందు ఆకారమును చంద్రిక రూపకమునకు “నేత్రచకోరము” అను రూపకము హేతువగుచున్నది. ఇట్లే మిగిలినవి ఊహ్యములు. ఈ విధముగా మాలా పరంపరితముగా రూపకములు ప్రయోగించుట వలన అశ్లిష్టమాలా పరంపరితరూపకము అయినది.

పరిణామము:—

క. ధరలో నుపమేయమునను

నరుదుగ నారోఁకృతమాణ మగు నుపమానం

బరయఁ బ్రకృతోపయోగా

కరముగఁ బరిణామ మయ్యె; గను మెట్లన్నన్.

50

క. నైలింపనతులకొగ్గిట

దేలుటకై దివికి నేగు దృప్తారులకున్

నీలాలనిచ్చె నాయెను

నీలాలితహేతి యోబన్మపనరసింహ.

51

వ్యాఖ్య :- ఉపమేయమునందు ఆరోపింపబడిన ఉపమానము ప్రకృతము ఉపయోగించినచో పరిణామాలంకారమగును.

దేవతా స్త్రీలను అనుభవించుటకు స్వర్గమునకు వెళ్ళుచున్న నీ శత్రురాజులకు నీ చేతి ఖడ్గము విచ్చెన అగుచున్నది. ఇందు ఉపమేయ మగు ఖడ్గము విచ్చనగా ఆరోపింపబడి ప్రకృతోపయోగియగుచున్నది కాన పరిణామాలంకారము.

సందేహము:—

తే. విషయి విషయంబుఁ గవిచుతి విహితసామ్య

దీప్తసందేహ మొంద సందేహ; మదియు

గరిను శుద్ధఃఖు, నిశ్చయగర్భితంబు

నిశ్చయాంతరంబు నగు; దీని నిశ్చయింతు.

52

వ్యాఖ్య :- ఉపమానోపమేయములు కవి ప్రతిభచే సాదృశ్యమై సందేహింపబడినచో సందేహాలంకారమగును. శుద్ధము, నిశ్చయ గర్భము, నిశ్చయాంతరము అవి మూడు విధములు.

శుద్ధసందేహము:—

శ. ఇంద్రుడో? యాయుషేంద్రుడో? బలేంద్రుడో? పార్వణ
చంద్రుడో? హరి శ్చంద్రుడో? రామచంద్రుడో? రసాభ
రణప్రవణాత్ముడైన నా, గేంద్రుడో? యానగేంద్రుడో?
పుగేంద్రుడో? యంచుఁ దలంతు రాహ్య లీ, సాంద్రభుజ
ప్రతాపరణసాహసు నోబయనారసింహునిన్. 53

వ్యాఖ్య :- ఇందు నరసరాజును చూచిన రసజ్ఞులు, ఆరదు ఇం
ద్రుడో, చంద్రుడో, నిశ్చయించు కొన లేకపోవుచున్నారు. కావున ఇది
శుద్ధ సందేహము.

నిశ్చయగర్భసందేహము:—

మ. మారుడో యాఘురుడై మూళిధృతతోయంబెద్ది? దై తే
యనం, మారుడో యీన్మవుడై ననవిహగనాహం బెద్ది?
వాణీమనో, మారుడో యివ్వభుడై న సారననివాసాధ్య
ననం బెద్ది? యంచు రసజ్ఞుల్ ననుతింతు రాత్మ నరసక్రోడీశు
వీక్షించుచున్. 54

వ్యాఖ్య :- ఈ నరసరాజు శివదైవచో గంగానది నది, విష్ణువైనచో
గరుడ వాహనమేది అని మొదట. ఇదిగో, విష్ణువు, బ్రహ్మగా భావించి
పకపోయినప్పటికి పిదప విశ్వయమైనది కావున విశ్వయ గర్భసందేహము
అయినది.

నిశ్చయాంతర సందేహము:—

సీ. తలపోయి వల్లమవల్లి కేగ గల్గె

నలసాలసానూనయఁ జకలన?

భావింప మణిసాలభంజక కెటు లబ్బె

లాలితాలాపలీలానాప?

మూహింప విమలవిద్యుల్లేఖ కేలీల

నొదవె ధాత్రీ భాగయోగగరిమ?

మకయంగ మదనమంత్రాధిదేవతకు నే

శతః గల్గె నంగనంగక్రవంగ?

తే. యనుచు శబరులు నందియిం బంది యంది

తెలియుదురు; తోనె నీధాటి కలికి తలకి

యహితననితలు వనవాటి నడలుచునికి

నరనుతాటోప! యోబయనరసభూప.

55

వ్యాఖ్య :- నీ శత్రురాజుల భార్యలను శబరులు చూచి, రతలు గాను, సాలభంజికలుగాను, విద్యుల్లతలుగాను, మదన మంత్రాధి దేవ తలుగాను భావించిరి కాని, యానము, ఆలాపము, భూమి యందుండుట, దేహముతో నుండుట అను కారణము వలన “సీతే” అని నిశ్చయము పొందుట వలన నిశ్చయాంత సందేహమయినది.

భ్రాంతిమంతము:—

క. ఆల యుపమేయము ఛన్నత

నలరంగ నారోప్యమాణ మగు నుపమానం

బిలఁ నెఱుకవడఁగ భ్రాంతిమ

దలంకరణ మయ్యో? దీని నాపాదెంతున్.

56

వ్యాఖ్య :- కవి కృత సాదృశ్యము వలన ఉపమేయము దాగి యుండి, ఉపమానము యొక్క అనుభవము గోచరించినచో భ్రాంతిమదలంకారము అగును.

శా. చూడఁ జూడ నృసింహకీర్తిచయ మీక్షోణీనభోమధ్య
మం

దేడం జూచినఁ దాన యై నగడఁగా నీక్షించిమిన్నేట నీ

రాడంబోయెడి బేసితాపసులు మే తా! మ్రోల
 సిద్ధించెగా
 యూడంబోయిన తీర్థమంచు మదిలో హ్వరింతుర శ్రాంత
 మున్.

వ్యాఖ్య :- నరసరాజు కీర్తిని చూచి అకాశగంగయని భ్రమించి
 సప్తర్షులు స్నానముచేయ పోవుచుండిరి. ఇందు కీర్తి ఉపమేయము,
 అకాశగంగ ఉపమానము. హర్షము ఉపమానానుభవము.

అపహ్నావము:—

క. ఉపమేయము గా దది యిది

యువమానమె యనగ నెంతయు నపహ్నావమా!

నపు డవిప్రాగారోపము

నపహ్నావారోపమును, చలాదియు నయ్యెన్. 58

వ్యాఖ్య :- ఉపమేయము కాదు ఉపమానమే అని చెప్పినచో అప
 హ్నావాలంకారము అగును ఇందు ప్రాగారోపము, అపహ్నాతారోపము.
 చలాది శబ్ద ప్రయోగము అవి అపహ్నాతి మూడు విధములు. ఆరోపించి,
 అపహ్నావించుం ప్రాగారోపము, అపహ్నావించి ఆరోపించుట అపహ్నావా
 రోపము ఆకృతి, చల, మిష, కై తివాది సదప్రయోగములు చేయుట అని
 మూడు విధములు.

త్రివిధాపహ్నావములు :-

మ. గురుచక్రప్రభగానిశౌర్యసుషమాంకురంబుగా; దిందుభా
 న్వరకీర్తిద్యుతివంక్తి గాదునిచిడంచత్పాంచజన్యప్రభా
 భర మాఁగా; నటుగానవిశ్వభరణప్రారంభముంగోరియా
 నరసేంద్రదాకృతినుద్భవించెగమలానాథుండువిశ్వంభరన్

వ్యాఖ్య :- శౌర్యసుషమాంకురమును చూచి, చక్రప్రభ అని
 ఆరోపించబడినది. ఇందు మొదట చక్రప్రభ ఆరోపించబడి, పిదప శౌర్య

సుఖమాంకురము అపహ్నవముచే బడినది. కావున ఇది ప్రాగారోపము.

“ఇందు భాస్వర కీర్తిద్యుతి పంక్తిగాదు నిబిడాంచత్పాంచజన్య ప్రభ” అనుచో ముందుగా “కీర్తిద్యుతి గాదు, అని ముందుగా అపహ్నవము చెప్పి, పిదప “పాంచజన్యము” అని అరోపమును చెప్పెను. కావున ఇది అపహ్నవారోపము.

“నరసేంద్రాకృతి” అనుచో “అకృతి” పదముచే నరసేంద్రుడు కాడని ప్రతిపాదించుటచే చలాది అయినది.

ఉల్లేఖము :—

క. అలరగ గ్రహీతృ భేదం

బుల నొకటియే పెక్కు రూపముల నెడ నెడలం

దలపోయగ నుల్లేఖం

బలంకరణరాజ మయ్యో! నది యెట్లన్నన్. 60

వ్యాఖ్య : గ్రహీతృ భేదమునబట్టి ఒకే వస్తువు అనేక రూపములలో గ్రహించినచో వుల్లేఖాలంకారము అగును.

క. బాణుం డని బుధులు, మురజి

ద్బాణుం డని విమతభూమిపాలురు, సుమనో

దాణుం డని నతులు తలఁపుదు

రేణాంకసమాను నోబళ్లేందు నృసింహున్. 61

వ్యాఖ్య : నరసరాజును, జాణకలిగా; శివునిగా (మురజిద్బాణుడు) మన్మధునిగా, చంద్రునిగా భావించినట్లు వర్ణించుట వలన వుల్లేఖాలంకారం అయినది.

ఉత్పేక్ష :—

క. ఉపమేయమునకు గలిగిన

యుపమానగుణక్రియాదియోగముచే నా

యువమానమే యని తలచిన

నది యవు దుత్పేక్ష యయ్యె; నదియును ధరణిన్. 62

వ్యాఖ్య :- ఉపమానము యొక్క గుణ, క్రియాది సంబంధమువే
ఉపమేయము ఉపమానముగా ఊహింపబడినచో అది ఉత్పేక్ష అన
బడును.

క. శ్రమమున వాచ్యయును, బ్రతీ

యమానయును నగుచు ద్వివిధ యగు; వాచక శ

బ్ధము గలుగ వాచ్య యనఁదగు

నమరఁగ లేనియెడల గమ్య యనఁదగు వరుసన్. 63

నీ. అలరెడు నీరెంటియందు జాతి గుణక్రి

యాద్రవ్యముల వాచ్య యభీసంఖ్య;

యవి నాల్గు వరుస భావాభావములఁ జెంద

నిల వసునంఖ్య; యాయెనిమిదియును

నిరువది నాలుగూ హేతు, ఫల, స్వరూ

పముల వేర్వేరుఁ ద్రిభంగిఁ జెంద;

నందు నెన్నిది, యెన్నిదగు హేతువు, ఫలంబు

నలరు వాచ్య; గుణ, క్రియానిమిత్త

వ్యాఖ్య:- ఉత్పేక్ష వాచ్యము, గమ్యము అని ద్వివిధము. మానము
ధ్రువము, ప్రాయము, ఆనన్, కశించు, కాఁదోలు, ఊహించు, భావించు,
అనుమానించు మొదలగు వితర్క పదములతో ప్రయోగించినచో వాచ్యో
త్పేక్ష అనియు, అట్టి పదములు లేనిది గమ్యోత్పేక్ష అనియు రెండు
విధములు.

తే. ములఁ బదాఱు బదాఱు నౌ; నలస్వరూప

గతనిమిత్తంబులకు వాచ్య, గమ్యగతులు

గానఁ బదియాలు నగు వాచ్యగన్వయాపఁ

మరయు గమ్యగన్వయాప మప్తాఖ్య మయ్యె

64

వ్యాఖ్య :- ఈ వాచ్య, గమ్య భేదములు జాతి, గుణ క్రియా భేదములచే నాలుగు విధములు. ఈ నాలుగు విధములు భావము, అభావము. భేదముచే రెండేసి భేదములు. ఈ ఏనిమిది విధములు హేతు, ఫల, వస్తు భేదములచే ఇరువది నాలుగు భేదములగును. పై ఎనిమిది విధములు తిరిగి గుణ నిమిత్త, క్రియానిమిత్త భేదములచే పదాలు విధములగును.

స్వరూపోత్పేక్షలు ఎనిమిదియు వాచ్య, గమ్య, భేదములచే రెండు విధములు అగును. నిమిత్తము వాచ్యమయినప్పుడు గుణ, క్రియానిమిత్త, భేదములచే పదాలు విధములగును. విమిత్తము గమ్యమయినప్పుడు ఎనిమిది విధములే ఉండును. ఇటుల వాచ్యోత్పేక్ష ఏబదియాలు విధములగును.

క. అల హేతు, ఫలనిమిత్తం

బులకుఁ గమ్యత్వమైన భువి హేతుఫలం

బులు లేకదుచిర మగు నని

యలవడ గమ్యత్వ మిందు నగదిత మయ్యెన్.

65

వ్యాఖ్య :- హేతుోత్పేక్షయందు ఫలము నిమిత్తము. ఫలోత్పేక్షయందు హేతువు నిమిత్తము. ఆ రెండింటియందును ఫల, హేతువులు ఉపాత్తము కావి యెడల "అరుచిరముగా" నుండును. కావున ఫల, హేతురూపనిమిత్తోపాదానము అవశ్యకము.

క. కావున నేబదియా అగు

నా వాచ్యోత్పేక్ష; గమ్య యటువలెనే భే

దావహ మగుచు నిమిత్త

ద్వైవిధ్యము నందు గమ్యతాస్థితి లేమిన్.

66

క. హేతు, స్వరూప ఫలములు

నాతతగతి నెన్ని దెన్ని దయి యవియు నిమి

త్వాతివ్యాప్తిః బహుగు

నేతటి గమ్యమును నలభదెనిమిది యయ్యెన్.

67

వ్యాఖ్య :- వాచ్యోత్పేక్ష పంచయాలు విధములు. గయ్యోత్పేక్ష నలభదెనిమిది భేదములు మాత్రము గలవు. జాతి, స్వగుణ, క్రియా, ద్రవ్య భేదములచే వాచ్యోత్పేక్ష నాలుగు విధములు, అవి తిరిగి భావా, భావము లచే ఎనిమిది విధములు. తిరిగి హేతు, ఫల, స్వరూప భేదములచే ఇరు వది నాలుగు భేదములు. అవి గుణ, క్రియా నిమిత్త భేదములచే నలువ దెనిమిది భేదములు, వాచ్య, గయ్యోత్పేక్షలు, మొత్తము తొంబదియాలు భేదములు.

వ. ఇందు నేఁబదియాలు భేదంబులంబొల్పు వాచ్యోత్పేక్షకుం గొన్ని నామిధేయంబు లెఱింగించెద. ఉపాత్తగుణనిమిత్త జాతి భావస్వరూపోత్పేక్షయు, సుపాత్త క్రియానిమిత్తజాతి భావస్వరూపోత్పేక్షయు, సుపాత్త గుణనిమిత్తజాత్యభావ స్వరూపోత్పేక్షయు; సుపాత్త క్రియానిమిత్త జాత్యభావ స్వరూపోత్పేక్షయు, అసుపాత్తనిమిత్తజాతిభావస్వరూపోత్పేక్షయు; ససుపాత్తనిమిత్తజాత్య భావస్వరూ పోత్పేక్షయు, సుపాత్తగుణనిమిత్తజాతి భావహేతుత్పేక్షయు, సుపాత్తగుణనిమిత్తజాత్యభావహేతుత్పేక్షయు, సుపాత్త గుణనిమిత్త జాతి భావఫలోత్పేక్షయు, సుపాత్త గుణనిమిత్త జాత్యభావఫలోత్పేక్షయు, సుపాత్తక్రియానిమిత్త జాతి భావహేతుత్పేక్షయు, సుపాత్తక్రియానిమిత్త జాత్యభావ హేతుత్పేక్షయు, సుపాత్త క్రియానిమిత్త జాతిభావఫలోత్పేక్షయు, సుపాత్తక్రియానిమిత్త జాత్యభావఫలోత్పేక్షయు ననఁ జతుర్థకభేదంబులంబొల్పు జాత్యుత్పేక్ష. ఇట్లు గుణోత్పేక్షయు, క్రియోత్పేక్షయు, ద్రవ్యో

త్రేక్షయుఁ బరస్పరచతుర్థశ భేదంబులం బొంద వాచ్యో
త్రేక్ష యేబదియాఱగు; జాతి యనఁగ నముదాయంబును
గ్రియ యనఁగ గృత్యంబును, గుణం బనఁగ రూపాదీయు,
ద్రవ్యం బనఁగ నొకవస్తువు నగు; నేతదధికాధ్యవసాయ
మూలంబు లగు నేబదియాఱు భేదంబులకును దాహరణంబు
లొనరించినఁ జాల యగు నను భయంబున దిజ్ఞాత్రంబుగ
లక్ష్యంబులు నిరూపించెద; నెట్లనిన.

68

ఉపాత్త గుణ నిమిత్తజాతిభావస్వరూపోత్రేక్ష:—

క. భవదీయ బాహువీరిం

దవిలిన భూదేవి యుచితధనలాభమహా

త్సవకృతకుంకుమరుచివై

భవ మన నీశౌర్యశోభ పరఁగు నృసింహ!

69

వ్యాఖ్య :- నరసరాజు బాహువీరమున నిలచిన భూదేవి, తనకు
తగిన భర్త లభించుటచే చేయుచున్న ఉత్సవములోని కుంకుమ కాంతి
శోభయో అనునట్లు నీ శౌర్యశోభ ప్రకాశించుచున్నది అవి భావము.

ఇందు శౌర్యశోభ ఉపమేయము. కుంకుమ కాంతి ఉపమానము.
“రుచి” పదము జాతివాదకము. భావరూపము, “అనన్” ఉత్రేక్షావాద
కము. కావున ఇందు జాతిభావ స్వరూపము, ఉపాత్త గుణనిమిత్తము
అయినది.

ఉపాత్తక్రియానిమిత్త జాతిభావస్వరూపోత్రేక్ష:—

క. నిరుపమరణదీక్షానత

విరచిత మగు విజయలక్ష్మివేణీయుఁ బోలెం

బరఁగుఁ గరాళభవత్కర

కరవాలమత్సరి యోబఘన నరసింహ!

70

వ్యాఖ్య :- నరనరాజు చేతిలోని కత్తి విజయలక్ష్మి, యుద్ధమును ప్రతమును పూని, జడను ధరించెనో అనునట్లున్నది.

ఇందు ఉపమేయము ఖడ్గము, ఉపమానము వేణి. ఇది జాతి వాచకము, భావరూపము. దీక్షాప్రతము క్రియారూపము విమిత్రము. కావున ఉపాత్త క్రియానిమిత్రజాతి భావ స్వరూపోత్పేక్ష అయినది.

అనుపాత్తనిమిత్రజాతి భావస్వరూపోత్పేక్ష:—

క. నీచరణకమలనఖరుచి

వీచికలు సతారివీరవిభవము ముగుడం

ప్రబోచు సమీచీనసుధా

వీచికలనఁ బొల్పు, నొబవిభునరసింహఁ.

71

వ్యాఖ్య :- నరనరాజు కాలిగోళ్ళకాంతి తరంగములు శత్రువీరులను రక్షించు అమృత తరంగములవలె ఉన్నది.

నఖరుచివీచికలు, ఉపమేయము. సురావీచికలు ఉపమానము. ఇది జాతి వాచకము, భావరూపము. ఇందు విమిత్రము చెప్పబడలేదు కావున అనుపాత్త విమిత్రజాతి భావ స్వరూపోత్పేక్ష అయినది.

అనుపాత్తనిమిత్రజాత్యభావస్వరూపోత్పేక్ష:—

క. ఇల ననముద్రమువలె నీ

బలధూళి యొసర్చి నమదశరివఁధివఘా

విలసితబాహ్వాదకముల

జలనిధికేతకము ఘటించు జకతి నృసింహ!

72

వ్యాఖ్య :- నరనరాజు నైస్య మాః ధామి మీద సముద్రము లేని దానిగాచేసి, తిరిగి శత్రురాజుల భాష్పవీరముచే అనేక సముద్రములను సమకూర్చుచున్నది.

“ఇల” ఉపమేయము, అసముద్రము ఉపమానము అసముద్రము అభావరూపము, గుణక్రియారూపము, గుణక్రియారూప విమిత్రము చెప్ప

బడలేదు. కావున అనుపొల్త నిమిత్త జాత్యభావ స్వరూపోత్పేక్ష అయినది.

జాతిహేతుత్పేక్ష:-

క. పొందిన నృసింహస్మతనం

శ్రందయనత్కిర్తిచేతఁ గడఁగి త్రిలోకే

మందస్మితముచే బలె

జెందొనచెలియఁకరుచివిశేష మడంగెన్.

73

వ్యాఖ్య :- నృసింహుని కీర్తి త్రిలోక మందస్మితమువలె చంద్రుని కళంకమును పొగొట్టెను.

ఇందు హేతుత్పేక్ష కలదు. హేతువుగాని దానిని హేతువుగా భావించుట హేతుత్పేక్ష, నరసరాజు కీర్తి వలన చంద్రుని కళంకము పొగొట్టబడినప్పటికి హేతువుగాని “త్రిలోకే మందస్మితమును” హేతువుగా భావించుట వలన హేతుత్పేక్ష అయినది ఇందు “స్మితము” జాతి వాచకము, కావున జాతిహేతుత్పేక్ష అయినది.

జాత్యభావహేతుత్పేక్ష:-

క. కేల రవిలేమి నిరుల్లా

దైర్ఘ్యం బలియుఁ బోలె భాత నృజించెన్

లాలితనిరుచుమతేజో

నాళికవనాపుఁడైన నరసింహేంద్రున్.

74

వ్యాఖ్య :- రాత్రులందు సూర్యుడు లేకపోవుట వలన ముల్లోకములు అంధకారమగునని బ్రహ్మ సూర్యతేజస్సమానుడగు నరసరాజుని నృజించెను. ఇందు నరసరాజు జన్మించుటకు హేతువుగాని రాత్రులందు సూర్యుడు లేకపోవుటకు హేతువుగా భావించుట వలన హేతుత్పేక్ష అయినది.

రవి జాతివాచకము. “రవి శేష” అనుట వలన జాత్యభావము. జాత్యభావమును హేతువుగా చెప్పుటవలన జాత్యభావ హేతుత్వేక్ష అయినది.

జాతిఫలత్వేక్ష:—

క. ప్రమదమునఁ జెలఁగు జయమును
కమలకు రంగస్థలంబు గావలసి నుమీ!
క్రమమున నరసింహేంద్రుని
ననుధికభుజమధ్య మతివిశాలం బయ్యెన్. 75

వ్యాఖ్య :- జయలక్ష్మికి రంగస్థలము కావలసి కాబోలు, నరనరాజు భుజ మధ్యమున విశాలముగా ఉండెను.

ఇందు భుజ మధ్యమున విశాలముగా ఉండుట ఫలము. ఈ ఫలము కాని దానిని ఫలముగా ఉత్పేక్షించబడినది. రంగస్థలము జాతివాచకము. ఈ రంగస్థలమే ఫలముగా ఉత్పేక్షించుట వలన జాతిభావ ఫలోత్పేక్ష అయినది.

జాత్యభావఫలత్వేక్ష:—

క. తగవరులు జగతి మగువలఁ
దెగటార్పరు గాన నీమ దృష్టారాతుల్
మగఁటిమి డిగవలసి నుమీ
గత భీరువు లగుట యోబధరణేపునకన! 76

వ్యాఖ్య :- ఉత్తమవీరులు స్త్రీలను సంహరింపరు. కావున నీ శత్రువులు తమ మొగతనము నిలుపుకొనుటకై భీరువులగుచున్నారు. ఇందు భీరువులగుటకు ఫలము మొగతనము నిలుపుకొనుట హేతువుగా ఉత్పేక్షించబడినది. ఇందు “మగఁటిమి డిగవలసి” జాత్యభావము. ఇదియే ఇరట ఫలము, కావున జాత్యభావ ఫలోత్పేక్ష అయినది.

క్రియాన్వరూపాత్పేక్ష:—

చ. అనఘ! నృసింహ! నీ ఘనజయోనకజాతభయానకాధిక, ధ్వనులు గుహాగృహాగ్రముల వ్రాలఁ బ్రతిధ్వనిమేదురంబులై తపరే దిగంతకైలములు తమ్ము నెదుర్కొనువైరికోటికిఁ నిను శరణంబు వేడుమని నేర్పున బుద్ధులు నేర్పుకై వడిన్.

వ్యాఖ్య :- ఓ నృసింహ! నీ దుందుభుల ధ్వనులు గృహాలయందు ప్రతి ధ్వనించి, అవట దాక్కొనుటకు వచ్చుచున్న శత్రువులను నిన్నే శరణు వేడమని బోధించుచున్నట్లుగా ఉన్నది. "ఇందు దిగంత కైలము" ఉపమేయము. "బుద్ధులు నేర్పు కై వడిన్" క్రియా న్వరూప ఉత్పేక్ష. నిమిత్తము ధ్వని కావున క్రియాన్వరూప ఉత్పేక్ష అయినది.

క్రియాభావన్వరూపాత్పేక్ష:—

చ. భవదరిభూమిపాలకులపాలిక చెంచెత కాత్మదుర్ద శల్ వివరముగా వచింప వసవీధి దయామతి, బల్కనీనియ ట్లవిరళమందమారుతచలచలచారుపలాశహస్తముల్ తవిలి విదుర్చు; కౌర్యగుణధామ! నృసింహస్మపాలశేఖరా!

వ్యాఖ్య :- నీ శత్రు కాంతలు అరణ్యములో చెంచెతలకు తన దుర్దశను వివిధించుచుండగా "పరికినీయనట్లుగా" (ఓదార్చుటకై) అను నట్లుగా చిగురాకులు విడిలించుచుండెను.

వసవీధి ఉపమేయము "పరికినీయనట్లు" క్రియా అభావరూప ఉత్పేక్ష, కావున క్రియా భావన్వరూపాత్పేక్ష అయినది.

క్రియాహేతుత్పేక్ష:—

చ. మొగముముడించెఁగచ్చవము; మోమరవొంచె భుజంగ పుంగ డగము చలింపఁగా వెఱచె; నాదివరాహము మోరత్రోవునం

దెగువఁ బయోధిఁ జొచ్చె; సుపతీమక రాంక! నృసింహభూష; నీ జగదభినంద్యభూభరణశక్తికృతాభిభవంబుచేబలెన్. . . 79

వ్యాఖ్య :- నీ భూభరణ శక్తి వలన కలిగిన పరాభవముచే ఆది కూర్మము మొగము ముడుచు కొనెను. శేషుడు మొగము వంచెను. పరవ్రతములు కదలి లేకపోయెను. పరాహము సముద్రములో మునిగెను.

ఇందు కూర్మాదులు ముఖమును వంచుకొనుటకు హేతువుకాని పరాభవ క్రియ హేతువుగా చూపబడినది.

క్రియాభావహేతుత్వేక్ష:-

చ. సరస నృసింహ! నీయశముఁ జంద్రునిఁ ద్రాసునధాత తూచినన్

సరసనవృత్తి నెత్తుడిగి సామ్యనిరూఢి వహింపలేమిన్
యరయ గురుత్వ హేతుమలింగాకనిరంకుశలోహటంకనం
కరమును జెందెఁ జంద్రుఁడు, జగంబు మృగం బని చూచు
చుండఁగన్. 80

వ్యాఖ్య :- నీ కీర్తిని చంద్రుని తులలో తూచగా, చంద్రుడు తన బరువు పెంచుకొనుటకై లోహపు గుండెను ధరించెను. అవియే మృగమని అందరు భావించుచున్నారు.

ఇందు “సామ్య నిరూఢి వహింప లేమిన్” అనునది క్రియాభావము. దీనిని హేతువుగా ఉత్పేక్షించుటవలన క్రియాభావ హేతుత్వేక్ష అయినది.

క్రియాఫలోత్పేక్ష :-

చ. సరసుతశౌర్యవైభవసరాధ! నృసింహధరాధినాథ! నీ వరజయభేరిభాంకృతిరవంబు దివిం బరిపూర్ణమయ్యె; నా

సురగణికావరంపరతుఁజోద్యముగా ననురూపనాయక
స్థిరపరిరంభసంభ్రమవిశేషము దెల్పఁగ నేగుకై వడిన్. 81

వ్యాఖ్య :- నీ జయభేరి ధ్వని, దేవతా స్త్రీలకు అనురూపనాయక
విశేషములు తెల్పుటకై వెళ్ళుచున్నదో అనునట్లు ఉన్నది.

ఇందు “అనురూపనాయక స్థిర పరిరంభ సంభ్రమ విశేషముఁగ
దెల్పఁగ నేగుకై వడిన్” అను క్రియాఫలమునే ఉత్పేక్షగా ఊహించుట
వలన క్రియాఫలోత్పేక్ష అయినది.

క్రియాభావఫలోత్పేక్ష :-

ఉ గండపుఁగొండపై, నివము గ్రమ్మెడిమా క్రికనిర్ఘ్న రీతి
చందనవాటిలోఁ గనకపైకతసాంద్రగుహగృహవళిం
జెంది ఫణేంద్ర కన్యలు నృసింహునమందయశోమరందని
వ్యందముఁ గ్రోలుచుచురువిషాగ్ని సహింపఁగ లేమికింబలెన్

వ్యాఖ్య :- మలయ పర్వతమునందలి నాగకన్యలు, చందన వన
ములోని విషాగుల్లలను భరించలేక కాటోలు నీ కీర్తి మకరందమునుగ్రోలు
చుందురు. ఇందు “యశోమరంద” పానమునకు హేతువు కాని “విషాగ్ని
సహింపలేమి” కారణముగా పూహించబడినది. “సహింపలేమి” క్రియా,
భావముకాన క్రియాభావఫలోత్పేక్ష అయినది.

గుణస్వరూపోత్పేక్ష :-

క. నరసింహు భాగ్యసూచక
సురుచిరదృక్కోణశోణశోభ చలంగై
శరణాగతభరణాయతి

కరుదుగ సాకార విగు దయారన మనఁగన్. 82

82

వ్యాఖ్య :- నరసరాజు దృక్కాంతి రూపము వహించిన దయా
రసమో అనునట్లు ప్రకాశించుచున్నది ఇందు దృక్కోణ శోభ ఉపమే
యము, సాకారమగు దయా రసమును గుణము ఉపమానముగా ఉత్పే
క్షించబడినది. కావున గుణ స్వరూపోత్పేక్ష అయినది.

గుణభావస్వరూపోత్పేక్ష:—

క. బల, శశి, హర, భావలకును

బొలుపుగ మితిలేనిమాడ్కి మొలబంటై తొ

మ్ముల బంటై, మెడబంటై

తలమునుకలు నయ్యె నరనధరణిపుకీర్తుల్.

84

వ్యాఖ్య :- నరనరాజు కీర్తి బలరామ, శశి, హర, నరస్వతుల కళంకములను కప్పుచున్నది. యందు కీర్తులు ఉపమేయము. అవి “మితి లేనివి” అని గుణభావరూపముగా ఉత్పేక్షించుట వలన గుణ భావస్వరూపోత్పేక్ష అయినది.

గుణహేతుత్పేక్ష :-

మ. అరయాన్ శ్రీనరసింహుకీర్తిచయ ముద్యన్ముఖ్యవర్ణో
దయా

కరసామ్యంబున ధాత్పై గిరిసియే కాబోలుఁడతైస్సంధవో
త్కరసాభాగ్యముఁ దన్నహాననరుచిం గారించి భావావర
స్థిరరూపం బయి తా నృపించె నరులన్ శ్రీకంఠనందకాశులన్

వ్యాఖ్య :- నరనరాజు కీర్తి తనతో సామ్యము పొందిన బ్రహ్మ యందు కోపగించి కాబోయి శివుని వంటి తెల్లని మనుష్యులను రూపొందిం చెను. ఇందు “కినియట” అను గుణమును హేతువుగా ఉత్పేక్షించుట వలన గుణహేతుత్పేక్ష అయినది.

గుణభావహేతుత్పేక్ష :-

క. హరిగరిమఁ దెగడి, సత్పథ

పరిచయలంఘన మొనర్చి భ్రమియించుఁ జామీ

నరసింహభూమిపాలుని

యరుదగు సత్కీర్తి యవినయంబునఁ బోలెన్.

85

వ్యాఖ్య :- నరనరాజు కీర్తి అవినయముచేకాబోలు, విష్ణునిను

లేగడి సర్పిధము నతిక్రమించి.... తిరుగుచున్నది. యిందు అవినయము గుణభావము. దీనిని హేతువుగా ఉత్పేక్షించుట వలన గుణభావహేతుత్పేక్ష అయినది.

గుణఫలోత్పేక్ష :—

క. వడి నీ కీర్తుల బోలెడి

కడిమిం దనకందు తెలుపు గావలసినుమీ

కడకడలియెడల గ్రుంకును

వెడవిల్లునిమూమ యోబవిభునరసింహా.

87

వ్యాఖ్య :- చంద్రుడు నీ కీర్తితో పోలవలెనని కాబోలు పడమట నముద్రమున స్నానము చేయుచుండెను. ఇందు “తెలుపుగావలసినుమీ” అనునది గుణము “గ్రుంకుట” ఫలముగా ఉత్పేక్షించుటవలన గుణఫలోత్పేక్ష అయినది.

గుణభావఫలోత్పేక్ష :—

చ. లెగువరియై చెలంగు భవదీయకృపాణమువైరికోటియం
దగణిత దానకేలికల మయ్యును జీవన మీ దటప్ప లో
భగణము లేమికి బలె విపక్షనృపాలుర కెల్ల జీవనం
బొగిదృణవృత్తినిచ్చు విజయోన్నత శ్రీనరసింహభూవరా!

వ్యాఖ్య :- నీ ఖడ్గమునకు లోభగుణము కలదను అప్రతిష్టను పోగొట్టకొనటకై శత్రురాజులకు వృణవృత్తిలో జీవము యిచ్చుచున్నది ఇందు తృణవృత్తితో జీవము నిచ్చుటకు ఫలము కాని “లోభగుణ” అభావము ఫలముగా నర్థించుట వలన గుణభావఫలోత్పేక్ష అయినది

ద్రవ్యస్వరూపాత్పేక్ష :—

నీ. నటలెకా నొక కొంత చాలదు పౌరుషం

భాయుధ ప్రాథమ్యంతైన లేదు

జనన మెంచినఁ బ్రవోమంబుపా లాట; మా
టికిఁ బుట్టినట్టి చోటికిని జేటు
నెఱిఁ జిన్నవాని కెన్నికగాని తపబల్కి
జ్వేషిఁ గన్నను నోరు తెఱచుకొనుట
పాటింప నోరి జొన్నాట మేవడిగాని
ఘోరాజిలో బునకొట్టుచుంట

3. కొదవ దనకంచుఁ గ్రమ్మఱ నునీతుఁడైన
యల్ల నరసింహుఁడునుబోలె ననమనమర
స్థమరఘోరప్రతాపుఁడై కలఁగు దాన!
నరనగుణహార! యోబయనఁ నధీర!

89

వ్యాఖ్య :- నరసింహవతారమహోని లోకములను పోగొట్టుకొను
టలో అను నట్లు ఈ నరసింహుని ఉదయించెను అనుటవలన నర
సింహుడు ద్రవ్యము, నిమిత్తము నరావగుణము, ద్రవ్యస్వరూపములను
ఓత్రేప్తిక్షించుట వలన ద్రవ్యస్వరూపోత్పేక్ష లయినది.

గ్రవ్యాభావన్యహవాత్ప్రేక్ష:-

4. పొగడొందు చదలేటిపాఁ నామరలు గోసి
శిరసుల నొఱపుగాఁ కెరువువారు
చలిచేఱు కల్పకానవనామరలుకల
తోరకంబుల లెచి గూర్చువారు
వేల్పుగన్నియల శపక చేతియొప్పు
బిట్టుజేతల గానీ నల్లువారు
నమరునేజాజల్లు లగు నని చేసితా
పసులకూర్పము నావ్వొఁ బజచువాని

తే. నగుచు భవదసివిదళితయవసన్మృతతు

లహరహము రాయిడి యొనర్ప నమరపురము

వానవుడు లేనికై వడి వలులుచుండు

నరసుతాటోప! యోబయనరసభూప!

90

వ్యాఖ్య :- నీచే సంహరింపబడిన తురుష్క-వీరులు స్వర్గమునకు పోయి చిందరవందర చేయగా స్వర్గము ఇంద్రుడు లేవిది అయినట్లుగా ఉన్నది. ఇందు “స్వర్గ అవానవము” అనునది ద్రవ్యభావము. “రాయిడి” నిమిత్తము ద్రవ్యభావ స్వరూపమును ఉత్పేక్షించుట వలన ద్రవ్యభావ స్వరూపోత్పేక్ష అయినది

ద్రవ్యహేతుత్పేక్ష:-

క. నరసింహ యోబభూవరు

నరసింహ! భవద్యుజాగ్రవటదసిచే భూ

వరిచితిరాహువుచే బలె

నరితేజోభానుబింబ ముశహృత మయ్యెన్.

91

వ్యాఖ్య :- ఓ నరసింహ! నీ చేతి యందలి కత్తి భూమికి దిగిన రాహువువలె శత్రురాజుల తేజోరూపమగు సూర్యుని మ్రింగివేయుచున్నది. ఇందు రాహువును హేతువుగా ఉత్పేక్షించబడినది. తేజోపహరణము నిమిత్తము, రాహువు ద్రవ్య వాదకము. ద్రవ్యమును హేతువుగా ఉత్పేక్షించుటవలన ద్రవ్యహేతుత్పేక్ష అయినది.

ద్రవ్యాభావహేతుత్పేక్ష:-

చ. స్థిరజల! యోబభూవరున్మసింహ! భవన్న వకీర్తిభూనభోఽం

తరముల నిండఁ దద్రుచివి తానములొన విలీనమా సుధా

శరవిధి లేమిచే బలె బ్రశాంతినిరంతరతావకాశయాం

తరసుఖవాన మందె మురదానవభంజనుఁడెల్ల కాలమున్. 92

వ్యాఖ్య :- నరసరాజు కీర్తి భూసంహారములు వ్యాప్తి చెందుట వలన సుదానముద్రము కప్పివేయబడుటవలన, విష్ణువు, నీ హృదయమున వివశించుచుండెను. ఇందు “సుదాననిధిరేయి” ద్రవ్యాభావము, దీనిని హేతువుగా ఉత్పేక్షించుట వలన ద్రవ్యాభావహేతుత్పేక్ష అయినది.

ద్రవ్యఫలోత్పేక్ష:-

ఉ. రాజపురందరుండ వయి రంజులు నీ కుచితంబు గాఁగ నీ రాజితకీర్తి యభ్రగజరా జయి యున్నికిఁ గాదె తారకా రాజశరాంబుశీకరవరంపరలుం దెలినుబ్బుజల్లులుం దేజముతో ధరించె సుదతీమకరాంక! నృసింహభూవరా! 93

వ్యాఖ్య :- నరసరాజు రాజేంద్రుడగుటవలన అతని కీర్తి ఐరావతము కాదనిచి, చుక్కలను, తేలి చుట్టులను, నీటిజల్లును ధరించుచున్నది. ఇందు అభ్రగజరాజము ద్రవ్యము నీటి తుంపరులు, చుట్టులు ఫలములు. ఇందు ద్రవ్యమునకు ఫలము కాని దానిని ఫలముగా ఉత్పేక్షించుటవలన ద్రవ్యఫలోత్పేక్ష అయినది.

ద్రవ్యాభావఫలోత్పేక్ష:-

చ. తనరు ననంభ్యవాజిగజవారుణమైతగు నాదుమ్రమాల నేఁ దెనిమిదిసైంధవేధముల నీడుగఁ దాల్చుట యెట్లటంచు నా కీనుక నభంబు లే కునికికిఁ బల శ్రీనరసింహుజైత్రవా హిని యనిలొన నింగి కెగయుచు నుదంచితరేణుపుంజముల్.

వ్యాఖ్య :- నరసరాజు వైస్యములే ఎవ్వరికొట్ట బడుచున్న ధూళి, సూర్యాశ్వములు, అష్టదిగ్గజములు కలిగిన ఆకాశము నాకు సమానము కాదని, ఆకాశము లేకుండగా చేయుటకు తాలోరు ధూళి నింగికెగయు చున్నది. ఇందు “నభంబు లేకుంటుంది” ద్రవ్యాభావము దుమ్మునెగజిమ్ముట ఫలము ఇందు ద్రవ్యాభావమును ఫలముగా ఉత్పేక్షించుట వలన ద్రవ్యాభావఫలోత్పేక్ష అయినది.

క. ధర వాచ్యో త్ప్రేక్ష కుచా

హరణము లివి కొన్ని; కవచము యన్యకృతులయం

ధరయఁగఁ దగు; గమ్యోత్ప్రే

క్ష రచింపఁగ లేదు నేర్పు చాలమి నిందున్.

95

వ్యాఖ్య :- వాచ్యోత్ప్రేక్షకు మిగిలిన ఉదాహరణములు కావ్యము లందు చూపవలెను. గమ్యోత్ప్రేక్షకు ఉదాహరణము తెలుపలేదు.

అతిశయోక్తి:-

క. ఉపమేయ మింత దడవక

యువమానమె నుచువ నతిశయోక్తి; కవిమహా

నిపుణోక్తిమూలమై

నకురిమితప్రౌఢి నదియు నెదువిధములై.

96

వ్యాఖ్య :- ఉపమేయమును చెప్పక ఉపమానము మాత్రమే చెప్పి నచో అతిశయోక్తి అగును ఇది బహు విధములు.

తే. వరఁగ నంబంధము దన బంధ మనఁగ

మఱి యనంబంధమునందు నంబంధ మనఁగ

భేదమునను నభేద, మభేదభేద

భావమును, కార్య హేతువివర్యయ మన.

97

వ్యాఖ్య :- సంబంధమున్నను లేనట్లు చెప్పుట, సంబంధము లేకున్నను ఉన్నట్లు చెప్పుట, భేదమున్నను లేనట్లు చెప్పుట భేదములేకున్నను ఉన్నట్లు చెప్పుట, కార్య కారణ భావములను వివర్యముగా చెప్పుట అను నవి అతిశయోక్తి యందలి భేదములు.

సంబంధానంబంధాతిశయోక్తి:-

మ. అలఘుప్రౌఢిమ నీచుదా విధవం బాలించి యాలించి నిచ్చలు దానస్ఫురణం బడంగె సురభూజశ్రేణికిం; గల్గెనా

బలిభిద్వారణగండకావకలన ప్రత్యగ్రలగ్నాధికో
జ్వలదానం బొకవేళ గల్లు, సరసక్షూపాలచూడామణీ! 98

వ్యాఖ్య :- ఓ సరసక్షి పాలచూడామణీ! సీదాన వైభవమును విని, విని కల్పవృక్షములు దానగుణమును విడిచిపెట్టినవి. ఒకవేళ కొద్దిగా ఉన్నను, ఐరావతము తన గండ స్థలమును రాచుకొనుటచే అందుకొన్న (దానము) సుదము కలుగుచున్నది. ఇందు కల్పవృక్షములకు దానగుణము ఉన్నను లేనట్లు వర్ణించుట వలన సంబంధాసంబంధాతిశయోక్తి అయినది.

అనంబంధసంబంధాతిశయోక్తి:-

ఉ. చందనశైలసానువులఁ జాలఁ జెలంగు భుజంగబాలికా
బృందము శ్రీ సృసింహవిభుఁ బేర్కొని పాడఁ దదీయగానని
వ్యందము లానువేడక బెరయంగఁ గురంగతురంగమేఁగమి
మందగతిప్రసంగములు మానవు దక్షిణగంధవాహముల్ 99

వ్యాఖ్య :- మరయ పర్వతముపై నాగకన్యలు సరసభూపాలుని గూర్చి గానము చేయుచుండగా, ఆ గానము వినుటకై దక్షిణమారుత వాహనమైన కురంగము మెల్లగా నడచుచున్నది. ఇందు కురంగమునకు గానము వినవలెననెడి కోరిక లేకున్నను ఉన్నట్లుగా వర్ణించుటవలన అనంబంధ సంబంధాతిశయోక్తి అయినది.

భేదాభేదాతిశయోక్తి:-

క. అగు నొకటి కర్ణభూషణ
మగు నొక్కటి కర్ణవైరి, హరిచందనపుం
జిగురును, సీచే జిగురుం

బొగ డొందుట కిదియె భేదము సృసింహస్వహా! 100

వ్యాఖ్య :- హరిచందన పల్లవములు కర్ణభూషణములు (చెవికి అలంకారములు) హస్త పల్లవములు కర్ణవైరి (కర్ణునకు శత్రువు) ఇందు

“కర్ణ” శబ్దమునకు భేదమున్నను శ్లేషమూలమున భేదము లేనట్లుగా వర్ణించుట వలన భేదా భేదాతిశయోక్తి అయినది.

అభేదభేదాతిశయోక్తి:—

సీ. అమృతమూర్తికి గళంకావాప్తి యెట్లుని
మహికాంశునిఁ గళంకరహితుఁ జేయ

లోకబాంధవున కుక్రగాకార మెట్లుని
భానుఁ బార్వణశీతభానుఁ జేయ
మృత్యుంజయుని కేల మెడచుట్టు విన మని
గరళకంఠుని సితకంఠుఁ జేయఁ

దలపోయ నరుదైన దాతి కీమాలిన్య
మనుచితం బని ఘను నమలుఁ జేయ

తే. మహితభవదీయనత్కిర్తిమధురవిధుర
వక్ర మగు బ్రహ్మసృష్టి సతీక్రమించి
కమలజాండకరండంబు గడచి వెడలె
వైరిగజసింహ! యోబయనారసింహ!

101

వ్యాఖ్య :- అభేదమున్నను భేదము చెప్పిన యెడల, అభేదభేదాతిశయోక్తి అగును. సరసింహుని కీర్తి బ్రహ్మసృష్టి కన్న భిన్నము కాకున్నను భిన్నమయినట్లు వర్ణింపబడినది.

కార్యకారణవిపర్యయరూపాతిశయోక్తి:—

సీ. వెన నీవ్రతాపాగ్ని దెసలఁ బర్వక మున్నె
పొగయు శాత్రవరాజపురవరంబు
లల పురంబులధూమ మగ్గలింపక మున్నె
ప్రబలు వైరికశత్రవావృణితతు

లల జలంబులు ధాత్రి నవఘళింపక మున్నె
క్రేళ్ళుబ్బు, వారి యక్తిరికంక
మాకుంకనంకరం బంకురింపక మున్నె
పొడము సనత్కీర్తివుండరీక

తే. మవుర! కవిబుధశుకపికనివహనిరిత
ఫలితసురుచిరసురతరుపటిమఘటన
కలితకరతలకుసుమితకరజనికర

గరిమ మను పోచిరాజోబఘననృసింహ.

102

వ్యాఖ్య :- కారణముకన్న కార్యము ముందు జరిగినట్లు వర్ణించి
నచో కార్యకారణ విపర్యయ రూపాతిశయోక్తి. ఇందు ఆగ్ని కారణము,
ధూమము కార్యము. ఆగ్ని వ్యాపించకుండగనే ధూమము వ్యాపించినట్లు
వర్ణించబడినది. ఈ రేతి మిగిలినవి ఊహ్యములు.

సహోక్తి:—

క. నిపుణత ముఖ్యాన్వితమా

నుపమేయంబును సహార్థయోగాన్వితమా

నుపమానంబును బెరసిన

బ్రకుంచితం బగు సహోక్తి రహి; నెట్లన్నన్.

103

వ్యాఖ్య :- ఉపమేయమునకు ముఖ్యాన్వయమును, ఉపమానము
నకు సహార్థసంబంధముతోను అన్వయము కలిగిన యెడల సహోక్తి
అగును.

సీ. నానారిభూనాథ నేనాతతులహోన

కటకముల్ దూఱు నీవటనారవము

భీతారిజాతాసువాతావళులతోన

దివి కేగు నీచమూఢవరజంబు

ధీరాతివీరాతిఘోరాంగములతోనె
 వడలు నీకరతలోజ్వలకృపాణ
 మస్తాశిమస్తాగ్రవిస్తారములతోనె
 వతిఁజెందుఁ దావకోన్నతశరాన

తే. మహితవృషరాజ్యలక్ష్మీమృగాక్షితోనె
 వేడ్కనినుఁ జెందు సంగ్రామవిజయలక్ష్మి
 యసఘతరపోచిరాజవంశాభిచంద్ర!
 నరనుతాటోప! యోబయనరనభూప!

104

వ్యాఖ్య :- ఇందు “పటహరవము” కారణము. సేనాపతులతో
 కటకము దూకుట కార్యము. పటహరవాదులు క్రియలతో ముఖ్యాన్వ
 యము, సేనాపతులు కర్ణము సహర్థ సంబంధముతో అర్థాన్వయము
 పొందుచున్నది. ఇట్లే మిగిలిన ఊహ్యములు.

వినోక్తి :-

క. సంబంధిఁ బాసి నుత్తియొక

సంబంధికఁ జారుతయు, నచారుతయుంబ్రా
 ప్తంబుగఁ బ్రజ్ఞాధికులను

తంబున నది యగు వినోక్తి ధర; నెట్లన్నన్. 105

వ్యాఖ్య :- సంబంధమున్న దానిని విడిచిపెట్టుటవలన నేతొక
 దానికి సుందరముగాని, అసుందరముగాని యుండునట్లు వర్ణించినచో
 వినోక్తి అగును.

చారుతావినోక్తి :-

ఉ. క్రూరత లేని చూపు; నలకొన్న వికారము లేని యా;
 పహం

కారము లేని యేపు; కలకాలము వేనటలేని ప్రాపు; సం

ప్రేరితయంత్రమీనతను భేదమునన్ నరితేని తూపు; ని
ద్ధారుణి నీకేపొల్చు గుణధామ! నృసింహనృపాలకేఖరా

వ్యాఖ్య :- ఇందు త్రూరత్వాదులు లేవి నృసింహుని రూపమును
వర్ణించుట వలన, అతని సుందరత్వము వ్యక్తమగుచున్నది. కావున
వినోక్త్యలంకారమగుచున్నది.

అచారుతావినోక్తి :-

క. కవి లేని రాజకీర్తియు

రవిలేని నభంబు, రూపరసభావములం

జవిలేని భామపొందును

రవలేని విభూషణంబు రహి నరసింహ!

107

వ్యాఖ్య :- ఇందు కవిలేని రాజ కీర్తి మొదలగు అసుందరము
లను వర్ణించుట వలన వినోక్తి అగుచున్నది.

సమాసోక్తి :-

క. ప్రకృతము విశేషణంబులు

సకలంబును సామ్యధర్మ సహితములై య

ప్రకృతముఁ దలఁపింపఁగ నది

య శృతి సమాసోక్తి యయ్యె; నది యెట్లన్నన్. 108

వ్యాఖ్య :- ప్రకృతము వర్ణించుమగు వస్తువు యొక్క విశేషణముల
సామ్యము వలన అప్రకృతార్థము తలపునకు వచ్చినచో అది సమాసోక్తి
అగును.

క. కలకంఠరుతులఁ బిలుచును

ఫలములు చవి చూడుఁ జూచుఁ బదములఁ బెనఁగున్

బలమతి పఱచు భవద్రపు

లలనాతతిఁ గాంచ వింధ్యలతలు నృసింహ!

109

వ్యాఖ్య :- ఓ నరసింహా! నీ శత్రుకాంతలు అరణ్యముల పరిగిడు నప్పుడూ, అవటి లతలు “వలకంఠరుతులతో ఫలములతో తను అతి ధ్యము స్వీకరింపుడని పిలుచుచున్నవి. ఇందు లతలయందు చేతనత్వము ఆరోపింపబడి పుణ్యస్థ్రి అతిధ్యము స్ఫురించుచున్నది, కావున నమా సోక్తి అగుచున్నది.

వక్రోక్తి :-

క. వేరొక వివక్షఁ బలికిన

చారూక్తికి శ్లేష శాకునంబంధముచే

వేరొకయోజన దెచ్చిన

నారయ వక్రోక్తి యయ్యె నది; యెట్లన్నన్. 110

వ్యాఖ్య :- ఒక అభిప్రాయముతో పలికిన వాక్యము శ్లేషచే కానీ కాకు న్వరముచేగాని వేరొక అభిప్రాయము కలిగినచో వక్రోక్తి అగును.

ఉ. ఇంతి! భవన్మనోఽబ్జగతుఁ డెవ్వఁ ? డీనుం; డీనుఁడైనఁ
బద్మినీ, కాంతుఁడొ? రాజశేఖరుఁడు గా నితఁ డాతఁడు
గాఁడు; రుద్రుఁడో? కాంత! లలాటలోచనుఁడు కాఁడు;
నృసింహుఁడు; మాధవుఁడొ? ని, న్నింతట మెచ్చితిం

జలి! నిజేశుఁడు మాధవుఁడొ శుభాశ్చరిన్. 111

వ్యాఖ్య :- ఇందు చెలికత్తె ప్రశ్నకు నాయక సమాధానము చెప్పుచున్నది. నీ ప్రయుడు ఎవడు? అన్న చెలికత్తె ప్రశ్నించగా నాయక “ఇనుడడు” అని పలుకగా చెలికత్తె సూక్ష్ముడు అను అర్థమును గ్రహించి “పద్మినీ కాంతుడు” అని పలుకగా శివుడు అని చెలికత్తె “రాజేశుఁడు” అని నాయక అర్థమున ప్రయోగించిరి. అదే విధముగా “నృసింహుడు పదమునకు నరసరాజు, విష్ణువు అను అర్థమున ప్రయోగించబడినది. ఆ విధముగా శ్లేషచే వక్రోక్తి సాధించుట వలన శ్లేషచే వక్రోక్తి అయినది.

స్వభావోక్తి:—

క. సహృదయహృదయంగమమై
మహి నున్నది యున్న యట్ల మాటలలేటల్
బహుళంబుగాఁగఁ జెప్పిన
మహితోక్తియె జాతి యయ్యె మది; నెట్లన్నన్. 112

వ్యాఖ్య :- సహృదయులకు హృదయానందము కలిగించుచు ఉన్నది ఉన్నట్లుగా వర్ణించినచో స్వభావోక్తి అగును.

నీ. తలచూపి మోసులై త్రాసులై తళుకెక్కి
నిక్కి నకులవలె నెరసి బెరసి
గెఱకట్టి కళుకులై నెరలి, సో కంతలై
వింతలై చెంతల విరివిఁ జెంది
జిగిదొట్టి మిట్టలై బిగువులై బుగడలై
మొగడలై నిగనిగన్నిగల నెగడి
కొన లుబ్బి గబ్బులై గబ్బులై యకరంజి
కుండలై కొండలై దండ నించి

తే. దొరసి యొండొంటి నొఱసి క్రిక్కిరిసి మెఱసి
యగణితస్ఫూర్తి మొగమున కెగయు నీదు
వలుదవలిచన్నుగుబ్బ లోవలపులాడ!
నేడు నరసింహుకొఁగిట నెఱవఁ గలిగె. 113

వ్యాఖ్య :- ఇందు నాయక స్తనముల క్రమాభివృద్ధి స్వభావసిద్ధముగా వర్ణించబడినది.

వ్యాజోక్తి:—

క. తేజరిలు వేడ్కతో న
వ్యాజినముమ్భాతమైన వస్తువు నెలమిన్

వ్యాజంబు చేసి డాచిన

వ్యాజోక్తి యనంగబొల్పు నది; యెట్లున్నన్. 114

వ్యాఖ్య :- ప్రకటితమైన వస్తువును, వేరొక కారణముచే కప్పివేసి నచో వ్యాజోక్తి అగుచున్నది.

క. బాలామణి నరసింహస్వ

పాలాగ్రణిఁ జూచి ప్రమదబాష్పావృతయై

లీలాసాధనముత్తిత

కాలాగురుధూప మెంత ఘన మని పలుకున్. 115

వ్యాఖ్య :- నాయక నరసభూపాలుని చూచుటవలన ఆనంద భాష్యములు రాలుచుండగా, ఆ ఆనందము ప్రకటితము కాకుండగా “సాధమం త్రయ్య అగిరుధూపము కమ్మివేసినదని” పలుకుచున్నది. తన భాష్యములకు కారణము అగిరుధూపమని వ్యాజ్యముచే కప్పిపుచ్చుచున్నది కావున వ్యాజోక్తి అయినది.

మీలనము: —

క. అపసిం బ్రబలంబగు వ

స్తువుచే వ స్త్వంతరంబు సారిది నడఁగినం

గవులమంతంబున మీలన

మవు నది యన్వర్థ మగుచు; నది యెట్లున్నన్. 116

వ్యాఖ్య :- ప్రబలమగు వస్తువుచే అల్ప వస్తువు కప్పివేయబడి నచో ఆది మీలనము అగును.

కా. నీధాటివిచలద్భలోద్భటభటానీకోదయద్భీతిచే

బాధాహేతువనోగ్రజంతుభయముం బాటింపకాత్మన్రిపు

త్మాధీశాంగన లద్రికందరల వెల్లంచుం భుజంగస్సటా

సాధూద్యస్మణిపంక్తిః గవ్వదురు దోశ్చక్తిస్మసింహాధిపా

వ్యాఖ్య :- నీ పైన్యము వలన కలిగిన భయము వలన శత్రుకాంతలు కూరజంతువుల భయమును మఱచి పర్వత గుహలలో ప్రవేశించి నర్పముల మీది మణికాంతులను కప్పివేయుచున్నారు. ఇందు పైన్యభయముచే కూరమృగాదుల యందలి భయము కప్పివేయ బడినది కావున మీలనము అయినది.

సామాన్యము:—

క. అవిరళగుణసామ్యంబున

నవనిన్ వస్త్రంతరంబునం దేకంబై

ప్రవిమలవస్తువు మెఱసిన

నవు నది సామాన్య మనఁగ; నది యెట్లన్నన్. 118

వ్యాఖ్య :- వస్తువుల గుణ సామ్యమునుబట్టి ఏకాకారముగా గోచరించినచో సామాన్యాలంకారమగును

క. నీకీర్తికాంతిలోపల

శ్రీకంఠం దేక మైన, శివుఁ గానక యా

నాకనది జలధి శేఁగుం

బాకారిసమాన! యోబసార్థివునరసా! 119

వ్యాఖ్య :- ఓ నరసరాజా! నీ కీర్తి లోపల పరమేశ్వరుడు అంత ర్భూతమగుటవలన, గంగానది, పరమేశ్వరుడు కానక సముద్రములో పడుచున్నది. ఇందు పరమేశ్వరుడు, కీర్తికాంతయు శ్వేత గుణసామ్యమున ఏక వస్తువుగా భాసించినట్లు వర్ణించుట వలన సామాన్యాలంకారము అయినది.

తద్గుణతద్గుణములు:—

క. తనగుణము విడిచి యన్యము

ననఘగుణముఁ గొనుట తద్గుణాఖ్య; మొరుగుణం

బనయము హేతువు గలిగియు

నెనయమియ యతద్గుణాఖ్య; మివి యెట్లన్నన్, 120

వ్యాఖ్య :- తన గుణమును విడిచి ఇతర వస్తువుయొక్క గుణమును స్వీకరించినచో తద్గుణాలంకారమగును.

తగిన కారణమున్నను ఇతర వస్తువుయొక్క గుణము స్వీకరించ నట్లుగా వర్ణించుట అతద్గుణాలంకారమగును.

తద్గుణము :—

ఉ. కాపల కేగి నీవిమతకాతరలోచన ప్రాణనాథుఁడుం

దాను భుజింపఁగా ఫలవితానము గోసెద నగుచుఁ

బోయి నా

నానిరవద్యకోకనదనర్మ సఖాంగుళి పాటలాంశురే

ఖానిబీడంబులై న కసుగాయలె కోయు నృసింహ

భూవరా! 121

వ్యాఖ్య :- ఓ మహారాజా! నీ శత్రుకాంతలు అరణ్యములో పరిమలులు కోసుకొనుటకు వెళ్ళిన సమయమున తను చేతి కాంతిచే పండవారి నట్లు గోచరించిన పచ్చికాయలను కోసుకొనుచున్నారు.

ఇందు కాయలు తమ పచ్చదనమును విడిచిపెట్టి చేతిచేళ్ళ ఎర్రని కాంతిని గ్రహించినట్లుగా వర్ణించుటవలన తద్గుణాలంకారము అయినది.

అతద్గుణము :—

చ. బలరిపుభోగ! యోబనతపాలనృసింహ! భవద్యశంబుచేఁ

దెలువగునిందు లాంఛనము; దెల్పుగుఁ బ్రాక్షనభోగి

భోగమున్;

దెలువగు దుద్రుకంధరము; దెల్పుగు భారతికొప్పు; గానిత్వ

తలరిపుదుర్యశోరుచివి తానము తెల్పుయి యుండదెన్నఁ

దున్. 122

వ్యాఖ్య : నీ యశస్సుచే లోకములోని వస్తువులన్నియు తెల్లగా మారుచున్నాను. నీ శత్రువుల అపకీర్తిమాత్రము తెలుపును పొందుటలేదు. ఇందు అపకీర్తి, కీర్తిగుణమును స్వీకరించుటలేదు అని వర్ణించుట వలన ఆతద్గుణాలంకారమగుచున్నది.

విరోధాభాసము :—

క. అమరవిరోధం బాభా

సము గాఁగ విరోధ మయ్యె; జగతి నదియునుం

గ్రమమున జాత్యాదివిధే

దముల నిహుత్వంబుఁ జెంది తగు; నెట్లన్నన్. 123

వ్యాఖ్య : పైకి విరోధము కనబడుచున్నను, పరమార్థమున విరోధము లేకుండుట విరోధాభాసము, ఇది జాతి, గుణ, క్రియా ద్రవ్య భేదములచే అనేక విధములు.

తే. జాతి జాత్యాదికముతోడ, జగతిఁ గ్రియక్రి

యాదికముతోడ; గుణము గుణాదితోడ

ద్రవ్యమును ద్రవ్యమున విరోధంబుఁ జెందఁ

బది విరోధంబు లగువీనిఁ బదిలవఱు. 124

వ్యాఖ్య : జాతి, జాతి గుణద్రవ్యక్రియలతోడను, గుణము, గుణ క్రియా, ద్రవ్యముతోడను, క్రియా, క్రియాద్రవ్యముతోడను, ద్రవ్యము ద్రవ్యముతోడను విరోధము చెందును. ఈ విధముగా ఈ అలంకారము పది భేదములగును.

జాత్యాదివిరోధ, క్రియాదివిరోధములు :—

నీ. భారాధరం బయ్యుఁ దనరు నీకౌక్షేయ

మనతవాహిని కజీవనద మయ్యె;

కమలాకరం బయ్యు సమరు నీశౌర్యంబు

ఘనరాజహంసభీకరతఁ దాల్చె

నీరంధ్రగతిమహావారణం బయ్య నీ
 సత్కీర్తి హరిఘటాసఖ్య మొండె
 నవనిఁ బ్రభానిధి యయ్య నీ నమ్మెను
 జై వాత్సకత్వంబు నంఘటించె

తే. ధర్మకర మయ్యఁ బ్రతిపక్షధర్మభేది
 నరసుతవిహార మయ్యఁ గర్ణప్రమోద
 శీల; మురుగోత్రభృతి యయ్య జిహ్వు వగచుఁ
 జెలఁగు నీ బాహుయుగము నృసింహ భూప!

125

వ్యాఖ్య :- (1) లోకమున మేఘము జలమునిచ్చు (జీవ నదము) చున్నది. నీ కత్తి శత్రువులకు ప్రాణమీయటలేదు. ఇది జాతిక్రియా విరోధము.

(2) కమలాకరము లోకమున రాజహంసలకు అష్టాదకరము, కావి యిట భీకరమగుచున్నది. కమలాకరము లక్ష్మిని చేయుచున్నది. రాజహంసలు, రాజశ్రేష్టులు, శత్రురాజులు. ఇది జాతి గుణవిరోధము.

(3) సత్కీర్తి గొప్ప గజమయ్యను (మహావారణము) సింహముల గుంపుతో (హరిఘటము) స్నేహము చేయుచుండెను. మహావారణము పెద్ద అవరణ గలది. చంద్రులకు సాటియైనదని అర్థము. ఇది జాతి ద్వయమునకు విరోధము.

(4) శరీరము ప్రభావిధి అయ్యెను. జీవాత్మకత్వము సంఘటించెను. ఇందు జాతి ద్రవ్యముతో విరోధము శరీరము కాంతి కలదను అర్థమున విరోధము సరిహరింపదగినది.

(5) నరసరాజు బాహుయుగములు ధర్మకరములు అయ్యెను, ప్రతిపక్షముల ధర్మమును చేదించును. శత్రుధర్మము నశింప చేయునని భావము. ఇందుక్రియాద్వయ విరోధము కలదు,

(6) అద్భుతముగా కొనియాడబడిన విహారము కలదైనను, కర్త ప్రమోదకరము. నరులచే పొగడబడిన విహారక్రియ కర్తములకు (చెవులకు) ఆనందము కలిగించును అను అర్థముచే విరోధము పరిహరింపబడుచున్నది, యిందు గుణక్రియావిరోధం కలదు.

(7) నీ బాహు యుగములు గోత్రభృత్యులగుచు జిప్టువు అయినది. నీ బాహువు వంశరక్షకరమయి జయశీలమైనదని భావము. ఇందు క్రియా ద్రవ్య విరోధము.

గుణాదివిరోధ, ద్రవ్యవిరోధములు ;—

మ. తలిరుంబోడి సరాగ యయ్యు ధవళత్వం బొందు, నుచ్చైః

స్తనా, చలభారానహ యయ్యుదా సచల యాః; జర్చిం పగా

నార్యమై, చేలువం బందియు నన్యభాష యగు; నీచేతో జశస్త్రాహతిః, సలినాక్షిమణి నేలుమింక సరసేంద్రా!

సాంద్ర తేజోనిధీ 126

వ్యాఖ్య : ఇందు గుణమునకు, గుణ ద్రవ్యములతో గల విరోధము ద్రవ్యమునకు ద్రవ్యముతోగల విరోధము ఉదాహరింపబడినది.

1) అమె ఎరుపురంగు కలది ఆయువును, ధవళత్వమును పొందుచున్నది. అమె అనురాగము కలిగి యుండుటచే ధవళత్వమును పొందుచున్నదని గ్రహించవలెను. యిది గుణమునకు, గుణముతోడి విరోధము.

2) అమె స్తనములు (సర్వతములు) భారము సహింపనిదయును, అచలములు ఆ యవతి సాత్విక భావములచే అచలత్వమును పొంది స్తన భారము సహింపరాకున్నదని భావము ఇది గుణ ద్రవ్య విరోధము.

3) పార్యతి సరస్వతి యగును. యిందు అద్యురాలయిన అమె మన్మథావస్తాచే (అన్యభాష) మతిమాటలు కలదని అర్థమును గ్రహించవలయును. యిది ద్రవ్య ద్రవ్య విరోధము.

విశేషము :—

క. ధారణి నాధేయము నా

ధారముగా, నొకటి నేకతరకలితముగా

సారెకు నశక్యకరణం

బారూఢముగా విశేష మగు: నెట్లన్నన్.

127

వ్యాఖ్య :- ఆధారము లేకుండగా ఆధేయమును చెప్పుట, ఒకే వస్తువును అనేక స్థలములలోఁజెన్నట్లుగా వర్ణించుట, అశక్యవస్తుకరణము అని విశేషాలంకారము మూడు విధములు.

ఆధారరహితాధేయము :—

చ. దురమున శ్రీనృసింహుఁ డతిదుర్మదవీరవిరోధి నం క్రిపై
నరభనవృత్తినత్తలము సావల్రబదీప్తములయ్యెఁడన్నహా
మరకత, పుష్కరాగ, నవమాక్రిత, విద్రుమ, నీలకాంతిచే
సురపదవీధిపై జనులచూడ్కి కభిత్రికచిత్రకర్మముల్.

128

వ్యాఖ్య :- నరసరాజు కత్తిని పైకి ఎత్తగా అందలి మరకత, పుష్కరాగాదుల కాంతి ఆకసమున ఆధార రహిత చిత్రమువలె గోచరించుచున్నది. ఇందు చిత్రమునకు ఆధారము లేనట్లు వర్ణించు ఆధేయమును చెప్పుట వలన విశేషాలంకారము అయినది.

ఏకానేకగోచరము:—

క. కలఁడు కలఁ డన్నచోటం

గలుగు నృసింహుఁడవుగానఁ గానల గిరులం

గలలోన మ్రోలఁ బిమ్మట

నలఘుస్థితి నీవ యగుదు వరికి, నృసింహా!

129

వ్యాఖ్య :- నరసభూపాలుడు శత్రువులకు, అడవులలో, పర్వతములలో, కలలోను కనిపించుచుండెను. అని అనేక స్థలములలోఁ జెన్నట్లుగా వర్ణించుటవలన విశేషాలంకారము అయినది.

అశక్యకరణము:—

స. దారుణాఖండమార్తాండమండలము ను
 ప్పొంగి గుటుక్కున మ్రింగవచ్చు
 గంభీరఘమఘమూరంభనంరంభదు
 గ్ధయోధి చంగున దాటవచ్చు
 జండి శాశానేయగండ్రపకాండముల్
 వీరః జివాలున ప్రేయనచ్చుఁ
 గుటిలోగ్రశతకోటికోటిసంఘాతముల్
 కినిసి ఘణిల్లునఁ దునుమవచ్చుఁ

తే. గాని పశ్యదభీకభీకరదృగ్గ్ర
 జాగ్రదు గ్రానలోజ్వలజ్వాల నెనయు
 గురుభూజాశౌర్య! నినుఁ జెప్పఁదరమె యరుల
 కౌబలేంద్రుని నారసింహక్షి లీంద్ర!

180

వ్యాఖ్య :- సూర్యుని మ్రింగవచ్చును, సముద్రమును దాటవచ్చును, హిమమును కొట్టవచ్చును, పక్షాఘాతమును చేదింపవచ్చునుగాని, విన్నుముందలేము అని వర్ణించుటవలన అశక్యకరణీయమును విశేషాలంకారము వర్ణితము.

అధికము:—

ఆధారం బల్పం బై
 యాధేయం బధికమైన, నది యల్పం బై
 యాధారంబును సధికం
 బై ధర రంజిల్ల సధిక మగు; నెట్లన్నన్.

181

వ్యాఖ్య :- ఆధారము అల్పముగాను, ఆధేయము అధికముగానున్నయెడల ఆధేయము అల్పముగాను, ఆధారమధికముగాను ఉన్నయెడల అధికాలంకారమగును.

అధికాధేయము:—

క. ఘనరోమకూపవాలా

యనముల కణువంకులగు నజాండంబులచేఁ

దనరు హరికుక్షి నడఁగక

యనఘృబ్జతవెడలె నీదుయశము నృసింహా!

132

వ్యాఖ్య :- శ్రీ మహావిష్ణువు యొక్క ఉదరమున నీ కీర్తి యమ
డక నాభీకమలరూపమున బయటకు వచ్చెను, ఇందు ఆధారమగు ఉదరము
కన్న అధేయమగు కీర్తి అధికముగా వర్ణింపబడినది కావున అధికాధే
యము.

అధికాధారము:—

క. నీదునిరవద్యకీర్తి మ

హోదుగ్ధవయోధిలోన నాదిమరాజు

ప్రదుర్భూతయశంబులు

ప్రోదిం బుద్బుదములట్లు పొల్చు నృసింహా!

133

వ్యాఖ్య :- నీ కీర్తియను పాల సముద్రమున పూర్వరాజుల కీర్తి
అడుగేను. అధేయమగు పూర్వరాజుల కీర్తి కన్న ఆధారమగు అధికాధార
మను అలంకారమయినది.

విభావనా, విశేషోక్తులు:—

క. కారణము లేక కార్యము

ప్రారూఢం బైన నది విభావన; పెక్కుల్

కారణము లయ్యుఁ గార్యము

చేరక యుండుట మహిం విశేషోక్తి యగున్.

134

వ్యాఖ్య :- కారణము లేక కార్యము కలిగినట్లుగా వర్ణించినచో
విభావనాలంకారమగును.

పెక్కు కారణములున్నను కార్యము పుట్టకున్నట్లుగా వర్ణించుట
విశేషోక్తి అను అలంకారమగును.

విభావన:-

సీ. నలినారి లేని వెన్నెలలు; రాత్రులు లేని
తారలు; లతలేని కోరకములు
కొలను లేని సితాబ్జములు; స్వాతీచినుకులు
లేని ముత్యము; లేటు లేని సురువు
లలరు వెల్తురు లేని వెలిమిబుట్టులు; హిమాద్రి
లేని మంచులు; వార్ధి లేని సుధలు
గని లేని వజ్రముల్; గంధాద్రి లేని గం
ధములు; నభము లేని తారవితతు

తే. తార! నీకీ రిదుచులు మహానుభావ!
భావజాకార! కారుణ్యభాసమాన
మానకురురాజ! రాజస్యమకుటనిహిత
చరణరాజీవ! యోబభూవరుస్థసింహ!

135

వ్యాఖ్య :- ఇందు తారకలు చంద్రుడు, రాత్రులు లేకపోవుట
మొదలగునవి కారణములులేని కార్యములు వర్తించుటచే విభావనాలంకార
మయినది.

విశేషోక్తి:-

క. అని నీచావళునాఘన
ఘనము శరోత్కరముఁ గురియఁ గపటాహితరా
డ్వనితలకు నెట్టి చోద్యమొ!
యనువొందవు కంకణంబు తొలగినరనా!

136

వ్యాఖ్య :- నీ జావళునెడు వర్షాకాల మేఘములు కురియగా శత్రు
కాంతరి జలకణములు (గాజులు) కనబడుచున్నవి. ఇందు వర్షాకాల మేఘ
మను కారణమున్నను జలకణములు (వర్షము, గాజులు) లేనట్లుగా వర్తిం
చుట వలన విశేషోక్తి అను అలంకార మగుచున్నది.

అసంగతి:—

క. నేరువుతోఁ గార్యంబును

గారణమును భిన్న దేశగతములుగా ని

ర్ధారుణిలోన నసంగతి

యై రంజిలు నండు సుకపు లదియెట్లునన్నె. 187

వ్యాఖ్య:-కార్యకారణములు రెండును భిన్నదేశస్థములుగా వర్ణించుటచే అసంగతి అను అలంకారమగును.

క. అనిలోన నీభుజాగ్రం

బనువనుతరవారిధార నందిన నేలా

యనయంబుఁ దాము వడఁకుదు

రసతారలు శ్రీస్వసింహ! యతిబలసింహ! 188

వ్యాఖ్య :- ఓ రాజా! నీవు కత్తిని పట్టగానే నీ శత్రువులు వణుకు చున్నారు. ఇందు రాజు కత్తిని పట్టగానే అను కార్యము ఒకచోట జరు గగా శత్రువులు వణుకుట అను కార్యము వేతొకచోట జరిగినట్లు వర్ణిం చుట వలన అసంగతి అను అలంకారమయినది.

విచిత్రాన్యోన్యములు:—

క. స్వవిరుద్ధఫలంబునకై

యవిరళయత్నము విచిత్ర; మన్యోన్యము భూ

వ్యవిభూషణభావంబునఁ

దవులుట యన్యోన్య మయ్యె ధర; నెట్లన్నన్. 189

వ్యాఖ్య :- విరుద్ధ ఫలమును కోరి ప్రయత్నించుట విచిత్రాలంకార మగును.

రెండు వస్తువులు భూష్యభూషణ భావము పొందినట్లుగా వర్ణించుట అన్యోన్యాలంకారమగును.

విచిత్రము:—

౯. సతి, జెందుదు రున్నతికై

ప్రతీపభూపతులు; నీమథవనాగ్రబహి:

స్థితి, జెందుదురు గృహంబ

స్థితికై, సరసింహ! శౌర్యజితసరసింహ!

140

వ్యాఖ్య :- ఇందు విరుద్ధ పరియత్నములు వర్ణించబడినవి. కావున విచిత్రాలంకారము.

అన్యోన్యము:—

౧౦. లలన నృసింహుని జెందెడి

తలఁపున మైదొడవు లిడఁగఁ దమలత చెలఁగెన్

గలితవిభూషణములచే

లలితవిభూషణము లంగలతచేఁ జెలఁగెన్.

141

వ్యాఖ్య :- నాయిక ధరించిన ఆభరణములచే నాయికకు, ఆమె శరీరశోభవలన ఆభరణములకు శోభ చేకూరినది అని రెండు వస్తువులకు భూష్యమాషణభావము వర్ణించుట వలన అన్యోన్యాలంకారమయినది.

విషమము:—

౧౧. అవిరళవిరుద్ధకార్యో

ద్భవము, ననర్థాంకురాభివరతవిధానం

బు, విరూపఘటన మనఁగా

నవనిం ద్రివిధంబు విషమ; మది యెట్లన్నన్.

142

వ్యాఖ్య :- కారణమువలన విరుద్ధకార్యము పుట్టుట, కారణము వలన కార్యముగాక అనర్థము సంభవించుట, విరుద్ధములగు రెండు వస్తువులను ఒకచో సమకూర్చుట అనునవి విషమములలో భేదములు.

విరుద్ధకార్యవిషయము;—

క. కాలాహినీల మగు నీ

వా లాహవభూమియందు వఱలుచు గివుభూ

పాలాననై వర్ణ్యవి

భాలాభ మొనర్చు నోబపార్థివునరసా!

143

వ్యాఖ్య :- కాలసర్పమువలె నల్లనైన నీ ఖడ్గము శత్రురాజుల మొగము తెల్లగా మార్చుచున్నది. ఇందు నల్లనికీర్తి వలన వెల్లవాటు, కలుగుట అను విరుద్ధ కార్యములు కలిగినట్లుగా వర్ణించుట విరుద్ధ కార్యోత్పత్తి.

అసర్థవిషయము :—

చ. అమరుభవత్ప్రతాపతపనాతప మంబరపీఠిః బర్వఃగా

నమదవిరోధిభూరమణచంద్రముఖీవదనారవిందముల్

క్రమమునహర్షమొందమియకా, దనయంబు దృగంబునిర్మరీ
హేమజలదూషితంబులగు నెంతయుశ్రీనరసింహభూపరా ! 44

వ్యాఖ్య :- నీ ప్రతాప సూర్యాతపమునకు శత్రువుల భార్యల ముఖార విందములు వికసింపకున్నవి. ఇందు కారణమువలన కార్యము పుట్టుటలేదు

విరూపఘటనవిషయము :—

నీ. హయగజారూఢులై యలరు రాజన్యపుం

గవు లేడ? గవు లేడ? కంబుకంఠి!

ఘనభోగభాగ్యసంగతులై న మంత్రికే

నరు లేడ? నరు లేడ? చంద్రవదన!

సాధవీధికలలోఁ జరియించు పుష్పకో

మల లేడ ? మల లేడ? తలిరుఁబోడి!

చీనిచీనాంబరశ్రీఁ జెందు బాలికా

వలు లేడ? వలు లేడ? వామనయన!

తే. యనుచు సీదాడి కోడి కాఱడవిఁ బడిన

వైరిభూపాలకుల దురవస్థఁ జూచి

కాంతతోఁ బల్కు వింధ్యపక్కఁగిరాతుఁ

డరిజయాటోప! తొరగంటినరనభూప!

145

వ్యాఖ్య:- ఇందు రాజులకు, గుహకు వైరుష్యము వర్జింపబడినది ఇది విరుద్ధ వస్తువుల సంఘటనము వర్జింపబడినది.

సమము :—

క. అనురూపములగు వస్తువు

లనయము నెనయంగ నది సమాలంకృతియై

ఘనత రనజ్జలమతమునఁ

దనరుం గావ్యంబులందు ధర; నెట్లన్నన్.

146

వ్యాఖ్య :- అనురూపములగు వస్తువుల సంబంధము వర్జింపబడి సమాలంకారమగును.

చ. అలరు రతిరతీశు, దమయంతి నలుక, నలువొంద
ముందుగా

నలువ సృజించి యందుకతనక దనచే యభ్యుక్తులఁ దీటి నే
ర్పలవడ నొలతాంగి! నరసాధిపు నిన్నును గూర్చి ప్రేమనం
కలితముగాఁగ దంపతులఁగానొనరించఁగఁబోయి; మెచ్చితిన్.

వ్యాఖ్య :- రతీమన్మదులను సృజించి బ్రహ్మ నేర్పరియై నిన్ను సృజించి దంపతులుగా చేసినాడు.

తుల్యయోగిత :—

క. ప్రకృతంబులకై నను న

ప్రకృతంబులకై నఁ దుల్యభావము కలుగం

బ్రకట మగుఁ దుల్యయోగిత

యకలంకౌపమ్యగమ్యమై, యెట్లన్నన్.

148

వ్యాఖ్య :- కేవల ప్రకృతములకు, కేవల అప్రకృతములకు ఉపమానముచే తుల్యభావము చెప్పినచో తుల్యయోగిత అగును.

ప్రకృతతుల్యయోగిత :-

క. నరసింహరాజశేఖర!

నగనుత మగు నీదువితరణంబును, రణముక

నిరతస్వాస్థ్యంబుగఁ గ్ర

మృణ దేహి యవంగనీక మనుచుం బరులన్

149

వ్యాఖ్య :- ఇందు నరకూపాలుని వితరణ గుణము, రణమును వర్ణింపబడినది. వితరణము, రణముతో నమానమును ఉపమానము వాక్యముగాకాక గమ్యముగా బాసిల్లుచున్నది. ఇందు రెండును ప్రకృతములే కావున కేవల ప్రకృతతుల్యయోగితాంకారమయినది.

అప్రకృతతుల్యయోగిత :-

క. కొండలు, రంభాదులచనుఁ

గొండలు వడి నదరుచుండు ఘోరాజుల నీ

చండజయసటహారవము ల

జాండంబులు నిండ, నోబయప్రభునరసా!

150

వ్యాఖ్య :- నీ జయద్వగులు బ్రహ్మాండము నిండగా కొండలు, రంభాదుల చనుకొండలు, అడుగుచున్నవి. ఇందు అడుగుట అనునది ధర్మైక్యము. కొండలకు, చనుకొండలకు ఉపమానము గమ్యము. ఈ రెండును అప్రకృతములు. కావున కేవల అప్రకృతతుల్యయోగితాంకారమయినది.

దీపకము :-

క. ప్రకృతము, అప్రకృతంబులుఁ

బ్రకటంబుగఁ గూడి తులగభావము జెందఁ

నుకవీంద్రుల మతమున దీ

పక మగు; నది గమ్యసామ్యపర; మెట్లన్నన్. 151

వ్యాఖ్య :- ప్రకృతాప్రకృతములకు రెండింటికిని జాపమ్యము గమ్యమయినచో దీపకాలంకారమగును

క. ధామణి నదాళినన్నుత

సారస్యం బగుచు విమలజలజము, కాకా

నీరేజవై రిలించుము

నీరమ్యయశంబుఁ బొల్పు నెమ్మి స్తోత్రమా!

వ్యాఖ్య :- తెల్ల తామరయు, పువ్వుమి చందురుడు, నీ కీర్తియు “సదాశి నన్నుత సారస్యము”ను పొందుచున్నవి. ఇందు “సదాశినన్నుత” నదా+అశినన్నుతము. తామరపువ్వు, సత్+అశినన్నుతము=సక్షత్రముల సంక్తిచే పొగడబడినది చంద్రబింబము సత్+అశి=విద్విత్స మూహముచే పొగడబడిన కీర్తి. ఇందు ప్రకృతము కీర్తి. అప్రకృతము చంద్రబింబము, తెల్లదామరయు. పీనివలన ఉపమానము గమ్యమానమగు చున్నవి.

ప్రతివస్త్రాపమ :-

క. వేర్వేట వాక్యయుగమునఁ

బర్విన సాధర్మ్య మమరఁ బ్రఖ్యాతం బై

యుర్విం ప్రతివస్త్రాపమ

సర్వజ్ఞుల మతము నందుఁ జూ; నెట్లన్నన్. 152

వ్యాఖ్య :- వేర్వేట వాక్యములందు ప్రత్యేకముగా ఒకే సమాన ధర్మము విబాధించినచో ప్రతివస్త్రాపమాలంకారమగును. ఇందు జాప మ్యము గమ్యమానమై ఉండును.

క. రవి యొక్క నె ధురంధరుడౌ

కవిసి తమోవిరతి నడంపఁ గవిదై న్యతమో

నివహంబు నడవ నీవీ

యవనిని ధూర్వహుడ వోబయప్రభునరసా! 154

వ్యాఖ్య :- చీకటిని అణచుటకు సూర్యుడొక్కడే ధురంధరుడు. కవి దైన్యమనెడి చీకట్లను అణచుటకు నీవే ధూర్వహుడవు. ఇందు “ధురంధరుడు, ధూర్వహుడు” అను వేర్వేరు పదములు ప్రయోగించబడినవి. ఇవి సాధర్మ్య రూపకము.

దృష్టాంతము :—

క. బింబప్రతిబింబత్వము

నం బరగిన వాక్యముగమునం గల సాధ

ర్మ్యంబు చెలంగిన దృష్టాం

తం బగు నది కృతులయందు: ధర నెట్లన్నన్. 155

వ్యాఖ్య :- రెండు వాక్యములందు సాధర్మ్యము బింబ ప్రతిబింబత్వము యుండినచో దృష్టాంతమగును.

క. అనదసురవిసరవిశేసన

రసవిన్నమరసాహసుండు రాముడె; ధరలో

ననమనమరతలనమదా

రిసమూహవిభేది వీవె, శ్రీనరసింహా! 156

వ్యాఖ్య :- రాముడు రాక్షస సంహారమున సాహసుడు, యుద్ధములందు శత్రుసమూహ విభేదిని నీవే. యిందు సాధర్మ్యము ఒక్కటే. అయినను, భిన్న భిన్నపదములలో చెప్పబడినది, భిన్నధర్మములు బింబ ప్రతిబింబ రూపమున విబర్ధమై ఉన్నవి. యిది సాధర్మ్య దృష్టాంతమునకు ఉదాహరణ.

నిదర్శన :—

క. ధర నన్వయంబు గూడక,

గరిమ= సామ్యంబు నెచట గమ్యముఁ జేయం

బరఁగునది నిదర్శన యన

నిరవొందును గృతులయందు; నిది యెట్లున్నన్. 157

వ్యాఖ్య :- ఉపమానోపమేయములకు అవ్యయము కూడవి ధర్మమునకు సాదృశ్యము నిబంధించినచో నిదర్శనాలంకారమగును.

2. బలవదతిరాజనేనా

జలధిఁ జీవనముఁ గ్రోలి జలధరశోభా

విలననముఁ దాల్చె నీయసి

యలఘురణోత్సాహసరస! యాబళసరసా! 158

వ్యాఖ్య :- ఓ రాజా! నీ ఖద్గము శత్రురాజు సేనాబంధి యందు జీవనములను త్రాగి మేఘశోభను దాల్చెను. ఇందు ఖద్గము ఉపమేయము, మేఘము ఉపమానము. మేఘ శోభవంటి శోభను వహించెనని బింబ ప్రతిబింబమును అక్షేపించుకొనవలెను.

వ్యతిరేకము :—

1. ధత సుపమానముకన్నను

నరుదగు సుపమేయ మధిక మా నన సామ్యం

బురుభేద కారణం బై

యిరవుగ వ్యతిరేక మయ్యె; నిది యెట్లున్నన్. 159

వ్యాఖ్య :- ఉపమానము కన్నా ఉపమేయమధికమై సాదృశ్యము గమ్యమానమైనచో వ్యతిరేకము.

3. బహుతరాశాభ్రాంతి బయలు ప్రాకక యున్నఁ

గువలయ ద్వేషంబుఁ గోరకున్న

నీటిరమ్ముల విరివోటు నేయకయున్న

దోషాభిభూతుడై తొలఁగకున్న

జగతి నందఱకును బగ లొనర్చక యున్న

వాసుడేన క్రిని బాఱకున్న

ద్విజరాజపరిభవోద్వృత్తి చేకొనకున్న

నరసుల నింకింపఁ జాలకున్న

తే. సాటియగు విశ్వనినుతిశశ్వత్ప్రతాప

వైభవధ్వస్తదుర్వారవైరి వీరు,

డైన యోబయనరసింహునమితభువన

భవనభృతతేజమున కిట్లబాంధవుండు.

160

వ్యాఖ్య :- ఇందు సూర్యునికన్న నరసభూపాలుని తేజము అధికమని వర్ణించుటవలన, ఉపమానముకన్న ఉపమేయము అధికమగుటవలన వ్యతిరేకాలంకారమయినది.

శ్లేషము:—

క. ప్రకృతము లప్రకృతములు

ప్రకృతాప్రకృతములు శబ్దపాటవమూత్ర

ప్రకటితసామ్యముఁ జెందిన

నకలంకశ్లేష మయ్యె; నదియును నరునన్.

161

క. నిరతము శ్లిష్టవిశేష్యత

నరుడందును ప్రకృతములును సప్రకృతములున్

ధర సశ్లిష్టవిశేష్యము

లరయం ప్రకృతాప్రకృతము; లవి యెట్లన్నన్.

162

వ్యాఖ్య :- ప్రకృతమునకుగాని, అప్రకృతమునకుగాని, ప్రకృతాప్రకృతములకుగాని యెవట శ్లేషించునో అది శ్లేషాలంకారమగును. ఇందు రెండర్థములు ప్రకృతమయినచో ప్రకృతశ్లేష రెండర్థములు అప్రకృతమయినచో అప్రకృతశ్లేష, ఒక అర్థము ప్రకృతమును వేరొకటి అప్రకృతము అయినచో ప్రకృతాప్రకృతశ్లేష.

ప్రకృతశ్లేషము:—

క. పరిణతగుణభరితములై

నిరుపమతరశాస్త్రకలన నిర్మిద్రములై

యిరవగు నీధర్మంబులు

నరనుత! యోబక్షి బీంద్రునరసింహస్వహ.

163

వ్యాఖ్య :- ఓ నరసరాజా నీ ధర్మములు (విండ్లు) గుణభరితములై శాస్త్రకలన నిర్మిద్రములై ఉన్నవి. శ్లేషార్థమున నీ రాజధర్మములు (రాజధర్మములు) గుణభరితములై శాస్త్రకలన నిర్మిద్రములై ఉన్నవి. ఇందు రాజవర్ణన, రాజధర్మములు రెండును ప్రకృతము కావున ప్రకృతశ్లేష అయినది.

అప్రకృతశ్లేషము:—

క. అనదృశకాష్టాశ్లేషో

ల్లసితుల సుగ్రకరయోగలక్షితుల విభా

వసుల నగు నీదు తేజో

వివరము నరసింహ! యోబవిభునరసింహ!

164

వ్యాఖ్య :- నీ తేజము సూర్యుని, అగ్నిని చూచి నవ్వుచున్నవి. కాష్ఠ=చిహ్నము, కాష్టము=కట్టలు, విభావసులు=సూర్యాగ్నులు. ఇందు ప్రకృతము తేజము, సూర్యాగ్నుల వర్ణన అప్రకృతము.

ప్రకృతాప్రకృతాశ్లేషము:—

క. అరిదరకరుడై సుమనో

వరభరణధురీణుడై యచాతలక్షి

స్థిరవానభాసురుడై

నరసింహుడు పొల్చు నాజి నరసింహుడనన్.

165

వ్యాఖ్య :- నరసభూపాలుడు, నరసింహవివర అరిదరకరుడై, సుమనోహర భరణధురీణుడై, అచారిత లక్షి స్థిరవాన భాసురుడై ఉం

దెను. అరి=శత్రువు, చక్రము, దరము=భయము, శంఖము, సుమనో
వరులు=దేవతలు, పండితులు, ఇందు నరసభూపాలుడు ప్రకృతము.
నరసింహుని వర్ణన అప్రకృతము. ఇటు విశేషణములే శ్లేషించినవి కావున
ప్రకృతాప్రకృతశ్లేష అయినది.

పరికరము:—

క. సాకూతములై సఫలత

చేకొన్న విశేషణములు చెలగఁ బరికరం

బైశృతుల వెలయుచుండు మ

హాకవినంస్తుత్య మగుచు, నది, యెట్లన్నన్. 166

వ్యాఖ్య :- విశేషణము సాధిప్రాయముగా ప్రయోగించినచో పరి
కరాలంకారమగును.

సీ. దర్పితాహితన్యపోత్తములు నిన్నదిరింపఁ

గలరె? ధీరోత్తమగండ బిరుద!

వినుతకీర్తిప్రతాపములు నీచే నమ

కట్టునే? యుధయరగండబిరుద!

అరివధూతాటంకగరిమంబు నీచేతఁ

గలుగునే? గండరగండబిరుద!

పరిపంథిగంధసింధురవంక్తి నీమౌల

సుండునే? గండభేరుండ బిరుద!

తే. అరుణపరిణలభామ! రామాభిరామ!

రామణీయకవిర్జితప్రసవబాణ!

బాణసాహిత్యపరిపాక! పాకపైరి

విభవసాధాగ్య! యోబధూవిభున్మసింహ!

167

వ్యాఖ్య :- ఇందలి సంబోధనలు సాధిప్రాయ గర్భితములు కావున
పరికరాలంకారము.

ఆక్షేపము:—

క. ధర నిష్ట మపరమార్థ

స్ఫురణం గా దన, ననిష్టమున పరమార్థ

స్ఫురణ విధింపఁగ రెండై

యరయఁగ నాక్షేప మమరు; నది యెట్లన్నన్. 168

వ్యాఖ్య :- విశేషము చెప్పబోయి మాటకుగాని, వాక్యమునకుగాని విషేధాభాసము కూర్చినయెడల ఆక్షేపమనబడును. ఈ ఆక్షేపము ఇష్ట విషేధము, అనిష్ట విషేధము అని రెండు విధములు.

ఇష్టనిషేధాభాసము:—

సీ. మదిలోనఁ బాయకుండును నన్నఁ బునరుక్తి

నీసొమ్మ నన్న గాణక్యవృత్తి

నినుఁ బాసి నిలువలే నన నసంభావ్యంబు

పతి నీ వనఁగ నభ్యుపసవవాంఛ

అతనుఁడు గారించు నన ససాక్షికసూక్తి

చలిగాలి వేఁ డన్న జనవిరుద్ధ

మెలమి నిచ్చటికి రావలయు నన్న మదోక్తి

చనుదెంతు నే నన్నఁ జావలంబు

తే. వెలయఁ ద్వదధీన యగు నన్న వేఁచు నలక

లాధరుం డన్న భవదుపాలంభనరణి

గాన నేయుక్తులు నెఱుఁగఁ; గరుణఁ జూడు

సరసగుణహార! యోబయనరనధీర. 169

వ్యాఖ్య :- ఇందు “పాయకుండు” మొదలగు పదములు ఇష్టములు కాని వాటిని తాపాధిక్యమగు విశేషమును తెలుపుటయి అభాసరూపమగు వానిని విషేధములుగ కూర్చబడినవి.

అనిష్టవిధ్యాభాసము:—

చ. అలుగఁగ నేల? మీకు పసుథాధిపు; లెన్న స్వతంత్రులై
మమున్; వల దణమిచ్చు, మీమచను పచ్చినచోటికి నేఁగఁ
డేఁగినెన్, నెలకొను నీప్రియాంగపకు నీకును మార్మొన లేక
యుండ నర్పిలి నుకరంబు గాఁగ నొనరించెదఁ గాక నృసింహ
భూవరా! 170

వ్యాఖ్య :- ఇందు నాయిక నాయకునితో పలుకు మాటలు “మీ
మనసు నచ్చినచోటికేగుఁడు” అను వాక్యములో విధిరూపమున పలుకు
చున్నది. ఈ వాక్యములో పరాంగనావద్దకు పోవందని భావన కావున
ఇది అనిష్ట విద్యాభాసము.

వ్యాజస్తతి:—

క. నతతంబు నిందచేతను

స్తతియున్, స్తుతిచేత నింద చొప్పడ వ్యాజ

స్తతియై చెలువగుఁ గృతులం

దతులితకవివినుత మగుచు; నది యెట్లన్నన్. 171

వ్యాఖ్య :- నిందా వ్యాజముచే స్తుతియు, స్తోత్ర వ్యాజముచే నింద
యును చేయుట వ్యాజస్తతి అగును.

నిందాకృతస్తతి:—

నీ. నెటి జీవనము లేక నింగిపై భ్రమియించు

మత్స్యంబు దునుము కేమాటవాసి?

త్రిజగతిమాతవాగ్దేవిభండారంబు

చూఱఁగాఁగొనుట యే సుగుణితనము?

వేడినవారికే వెండియు నొకమాటు

విత్త మీశుంట యే వితరణంబు?

అల యనాదిప్రవాహము తై న యేశ్వరం

కలు దిద్దు తే వివేకంబుకలిమి?

తే. వఱలు నీకీర్తి ద్విజరాజవై భవంబు

లపహరింపఁగ నీయాజ్ఞ యలగు తెంత?

పోచిరాజాస్వయాంభోధిపూర్ణ చంద్ర!

నరసుతాటోప! తొరగంటినరసభూప!

172

వ్యాఖ్య :- ఇందు నిందావ్యాజముచే స్తోత్రము చేయబడినది.

స్తుతినింద:-

క. అనమరణరంగముల నీ

యసినటి నటియింపఁ గలుల, హరులన్, సిరులన్

వెన నొనఁగు నొర! యెంతటి

రసికుఁడు నీవైరి, యోబరాజన్మసింహ!

173

వ్యాఖ్య :- ఇందు స్తోత్రవ్యాజముచే శత్రువింద చేయబడుచున్నది.

అప్రస్తుతప్రశంస:-

క. క్షీతి నప్రస్తుతమునఁ బ్ర

స్తుతవస్తువు గమ్య మగుచు సొంపొందిన నీ

శ్రుతులఁ దలపోయ నప్ర

స్తుతప్రశంసాఖ్య మయ్యె మది; యెట్లన్నన్.

174

వ్యాఖ్య :- అప్రస్తుతమును వర్ణించుటవలన ప్రస్తుతవస్తువు గోపరించినచో అప్రస్తుతప్రశంసారింకారమనబడును.

క. ననలు మొనలెత్తె; దేనలు

చినికెం; జిగురాకు శంకె; జిహరె నలితతుల్

చనువున నీపూక్షిగకు

ఘనమైన నృసింహుపొందు కలుగఁగఁ బోలున్.

175

వ్యాఖ్య :- ఇందు అప్రస్తుతమగు పూదీగను వర్ణించుట వలన ప్రస్తుతమగు నాయికానాయక వర్ణన గోచరమగుచున్నది.

పర్యాయోక్తి :-

క. ప్రస్తుతకార్యస్తుతిచే

ప్రస్తుత కారణము తోఁచఁ బర్యాయోక్తం

బస్తోకసుకవికావ్య

ప్రస్తుత మై చెలఁగుచుండు రహి; నట్లన్నన్. 176

వ్యాఖ్య :- ప్రస్తుత కార్యవర్ణనచే ప్రస్తుత కారణము స్ఫురించిన ప్రయోగోక్తిలంకారమగును.

ఉ. చక్కెర పెట్టవే వికచసారసలోచన! మాట నేర్పవే
చొక్కపుగుబ్బలాడి! ననుఁ జొప్పడఁ బాణితలంబుఁజేర్పవే
చెక్కులనిగ్గులాడి! యని చిలకలువలుక్కు, నృసింహ! పూర్వ
పు, న్మక్కువ నీవిరోధిన్మమందిరచిత్రవధూపరంపరన్ 177

వ్యాఖ్య :- ఇందు నీ శత్రురాజుల భార్యలు రాయిలు వారి భార్యలతో రాజ్యము విడిచిపోయిరి. అను కారణము గమ్యామానమగుచున్నది.

ప్రతీపము :-

క. ఉపమేయమె చాలుకొ ధర

నపమానం బేల? యనఁగ నొకరుఁ బ్రతీపం

బహరిమితసుకవికృతులం

దపారవిస్ఫూర్తిఁ జెంది; యది యెట్లన్నన్. 178

వ్యాఖ్య :- ఉపమేయమే చాలు ఉపమానము ఎందులకు! అనునట్లుగా వర్ణించినచో ప్రతీపమను అలంకారమగును.

నీ. సత్పథక్రమకళాచాతురి నెఱవదో

కమలాధికామోదకరము కాదొ

వివిధచక్రకానంద విభవం జానర్పదో
 సతతంబు నుదయసంగతము కాదో
 యిల మహాగ్రహరాజజ్యంభంబు బలమదో
 యమితదోషోన్మేషహరము కాదో
 మహితగాంధేయధామస్ఫుర్తిఁ జెలఁగదో
 యచ్యుతోగ్రాకారహారి గాదో

1. నీ ప్రతాపంబు తనవలె నిఖిలతమము
 నడఁపఁగా లేదో, తా నేల యరుగుదెంచు,
 గుంటిసారధితో నల్ల కుముదవైరి,
 నరనుతాటోప! యోబయనరసభూప!

179

కీర్తి :- ఇందు సూర్యుడు చేయుపనులను, ప్రతాపమే చేయుచుండుట
 న సూర్యునితో పని యేమని వర్ణించుటవలన ప్రతీపారంకారము
 వునది.

అనుమానము ;—

భువి సాధనసంపదచే
 నవిరళస్ఫుర్తి సాధ్య మనుమేయముగా
 విచిత్రశేష విశేషా

ద్యువియుత మనుమాన మయ్యె; నది యెట్లన్నన్. 180

వ్యాఖ్య :- చమత్కార విశేషముచే సాధనముచే సాధ్యమును
 ఏమానించుట అనుమానారంకారము.

తమలొత్తుఁ డీమేటి కాబోలు; గా కున్నఁ
 గరముల శంఖచక్రములు గలవె?

కమలారి యీరాజు కాబోలు; గా కున్న
నకలకలావలసములు కలవె?

కమలాపుండ్రీప్రోడ కాబోలు; గా కున్న
నధిగతమండలవ్యాప్తి గలదె?

కమలజుండీస్వామి కాబోలు; గా కున్న
జతురాననవచువశస్తి కలదె?

తే. యనుచు, గొనియాడుదురు నిన్ను నంగ, వంగ
మాళ, వావంతి, గాళ, నేపాళ, చోళ,
కుకురు, కురు, పాండ్య, శక ముఖిక్షోణిపతులు
నరసుతాటోప! యోబయనరసభూప

18

వ్యాఖ్య :- ఇందు శంఖవక్తాది సాధనముచే కమలాక్షమల?
పాద్యములక్షిసాధింపబడినది. ఇట శేషగర్తమగు అనుమానము,

కావ్యలింగము:—

క. హేతువు వాక్యార్థంబై
యాతతవిస్ఫూర్తితో, బదార్థంబును నై
ఖ్యాతిగ ననఁ గావ్యలింగం

బై తగు నత్యక్తులయందు; నది యెట్లన్నన్. 18

వ్యాఖ్య :- కార్య సాధనమునకు కారణమయిన హేతువు పదరూ
మునగాని, వాక్యరూపమునగాని ప్రయోగించిన కావ్యలింగము.

వాక్యార్థ హేతుకము:—

మ. అరుదై పొల్పుగు 'పోచిరాజు నరసింహ'యన్న యుష్టాక్ష
వరమంత్రం బిదియెల్ల కాలమునరుల్ వాక్రవ్యసిద్ధించుఁబ
కరు, లాండోళిక, లశ్వముల్, విధవముల్, గ్రామంబు, లతు

జ్వాలాం, బరముల్, సొమ్ములు, పల్లకీల్, పరిణయప్రసారంభ
నంరంభముల్. 183

వ్యాఖ్య :- ఆ నగనమండలి జనులు “పోచిరాజు నరసింహ” అను
అష్టాక్షర పాంథమును జపించుట వలన సుఖముగా జీవించుచున్నారు.
ఇందు అష్టాక్షర పరమార్థం బదియెల్ల కాలము నరుల్ వ్రాకున్య అను
వాక్యమును ప్రయోగించుట వలన వాక్యా పదార్థ హేతువు.

పదార్థహేతువము:—

క. గురునఖదళిత్రజతిమూ

కరిచిత్రితభిత్తికలితఘనమాణివీక్షా

నరిణోపయతములై నీ

యరిపురములఁ గిడుక మూను హరులు నృసింహ! 184

వ్యాఖ్య :- నరసరాజు శత్రునగరములలో గోడలపై చిత్రించబడిన
వీనుగుల కుంభ స్తంభములనుండి కుత్సములు రాలగా సింహాలన్నియు
కాంతించుచున్నవి. ఇందు సింహములు కోపము తగ్గుచు కారణము
“మణివీక్షణము” అను పదార్థము కూర్చుట వలన పదార్థహేతువను కావ్య
లింగాలంకారమయినది.

అర్థాంతరన్యాసము:—

క. మహి విశేషంబుచేత సామాన్యమును, బ్ర

న శ్తసామాన్యమున విశేషము నమర్చి

తముగ నర్థాంతరన్యాస సుముడు చుండు

నెలమి రెండు విధంబులై, యెట్లుటన్న. 185

వ్యాఖ్య :- విశేషముచేత సామాన్యము, సామాన్యముచేత విశేషము
గాని సమర్థించినచో అర్థాంతరన్యాసమగును.

విశేషనమర్థితసామాన్యార్థాంతరన్యాసము:—

క. విమలాత్ముఁ డెచట నుండిన

విమలం డగు, నెట్లటన్న వినుము సురాగా

రమునఁ జనించెయు నీయశ

మమలసితి గాదె యోబయ్యప్రభునరసా!

186

వ్యాఖ్య :- విమలాత్ములు విచట ఉన్నను విమలాత్ములే నీ కీర్తి
అకాశమున చలించినను విమలమే ననుటవలన “కీర్తి” అను విశేషముచే
సామాన్యమును నమర్దించుటవలన అర్థాంతరన్యాసమయినది.

సామాన్యనమర్థితవిశేషార్థాంతరన్యాసము:—

చ. జలనిధిరాజకన్యకనునన్న మెలంగుచునుండు, వాణియున్
మెలంగును మాటలోన, నెలమిం జెయినన్నఁజరించుఁగీర్తి, నీ
లలితభుజోపగూహనవిలాసము మానదు థాత్రి, సద్గుణో
జ్జ్వల!నరసింహ! మంత్రబలవంతులకింతులు చిక్కుటబ్రమే?

వ్యాఖ్య :- లక్ష్మి, సరస్వతి, కీర్తి, భూదేవులు, నీ వశమై
యున్నారు. అనునది విశేషార్థము మంత్రబలవంతులకు స్త్రీలు చిక్కుట
అనునది సామాన్యార్థము ఇందు సామాన్యార్థముచే విశేషార్థము నమర్దించ
బడినది.

యథాసంఖ్యము:—

క. సమముగ నేవరునఁ బదా

ర్థము లుద్దిష్టంబు లయ్యెఁ దగ నాపర్యా

యమున సనూదిష్టములై

యమర యథాసంఖ్య చుయ్యె; నది యెట్లన్నన్. 188

వ్యాఖ్య :- పదార్థములు ఏకమమున ఉద్దేశించబడినవో అదే
క్రమమున పర్యాయమున ఉద్దేశించినవో యథా సంఖ్యాలంకారమగును.

చ. వరకరుణా, ధరాధరణవైభవ, సద్గుణ, బుద్ధిచాతురీ,

వరమవిభుత్వ, పావనవిభా, బల, ధైర్యవిజృంభణంబులకా
వరున హరిం, గిరిం, గలశవార్షిధి, గీర్షిధి. శూలి, గీలి, నా
కరి, గిరి శెల్తు వార! త్రిజగన్నాథ! శ్రీనరసింహభూవరా!

వ్యాఖ్య :- వరసరాజు కరుణయందు హరిని, దరాభరణమున
గిరిని, వైభవ సద్గుణమున కలశవార్షిధిని, పరమ విభుత్వమున శూలిని,
పావన విభయందు గీలిని, బలమున కరిని, ధైర్యమున గిరిని గెలిచెదవు.
అని ఉద్దిష్టములకు క్రమముగా అనుద్దిష్టములు వర్ణించబడినది.

అర్ధాపత్తి: —

క. వరున నొకానొక వస్తువు

గిరికొన వస్త్యంతరంబు కిమతన్యాయ

స్ఫురితంబై చనుదెఱుగ

ధర నర్థాపత్తి యయ్యెదగ; నెట్లన్నన్.

190

వ్యాఖ్య :- ఒక అంశమును చెప్పినప్పుడు వేరు చెప్పవలసిన పని
లేదు (కిముతన్యాయము) అను అర్థము సిద్ధించునట్లుగా వర్ణించుటవలన
అర్ధాపత్తి అను అలంకారమగును.

నీ, అమరశైలము చిన్నరుంతగాఁ దలపోసి,

ఈశాచలము దారమెత్తుఁ జేసి,

వెలయ మంధానాద్రివేళ్ళతోఁ జెకలించి

మైనాక మట్టిలో మ్రగ్గఁజేసి

అనుపమావంధ్య వింధ్యస్ఫూర్తి నిలఁ బ్రామి

మలయాగ ముర్వికి వెలి యొనర్చి

యల క్రౌంచగిరికి రంధ్రావ్యవ మొనరించి

వలిగుబ్బలికి వింత నశఁగు గూర్చి

తే. యడరు నీ ధైర్యమనినచో నవరగిరులు

సాటిరా వని మఱివేఱ చాటనేల ?

పోచికాబాన్వయూభోధిపూర్ణచంద్రా!

వైరిగజశింహ! మోబయహారసింహ!

191

వ్యాఖ్య :- ఇందు ఇతరరాజు ధైర్యము అన్ని కొండలను అతి క్రమించినట్లుగా వర్ణించబడినది. ధైర్యము ముందు ఇతర వస్తువుల అల్పత్వము వేరుగా అడుగనేల అను అర్థమును ప్రయోగించుట వలన అర్థాపత్తి అలంకారము అయినది.

పదీనంఖ్య :-

క. తలఁవఁగ నొకటి యనేక

స్థలముల సంబంధసంగతం బగునెడలన్

బలిమి నొకయెడ నెనిలుపుట

వెలయుం బదీనంఖ్య యగుచు; విను మెట్లన్నన్ 192

వ్యాఖ్య :- ఒకేసారి పెక్కు స్థలములయందు సంభవించినట్లుగా ఒకే వస్తువును ఒకే స్థలమున విహమించుట పరిసంఖ్యాలంకారమగును.

సీ. అందమై, త్రిభువనానందమై, జితకుండ

బృందమై నభమున బెరయు నెద్ది?

పొంకమై, భృతరక్తపంకమై, సమరవి

శృంకమై విమలింపఁ జాయి నెద్ది?

తోరమై దానై కథీరమై, నజ్జవా

ధారమై ధారుణిఁ దవరు నెద్ది?

తండమై, చండీమాఖండమై, సంభృతా

జాండమై దండీమై నలరు నెద్ది?

శే. వినుము నీ కీర్తి, నీభుజాన్వితకృపాణి

నీ శరము, నీరుచియ కాఁగ నెఱయఁ గాదు

విధుపాపపు, కాదు పవి, కాదు వేల్పుమాను

గాదు రవిబింబ, మోబభూతాంతనరస,

193

వ్యాఖ్య :- అందమైన సూక్ష్మకములకు అనందము కూర్చునది నరసరాజు కీర్తి, కాని చంద్రదిండిము కాదు. ఎఱ్ఱనయి, పొగడబడునది అతని కత్తిగాని వజ్రాయుధముకాదు. దాతలకు ఆధారమైనది అతని కరముగాని, కల్పవృక్షముకాదు బ్రహ్మాండమును ఆక్రమించినది అతని ప్రబంధముగాని, సూర్యదింబము కాదు అది వర్ణించబడినది.

ఉత్తరము :—

క. ఎత్తటి నున్నేయంబా

నుత్తరమునఁ బ్రశ్న, మదియు నుత్తరము; వెనక

మొత్తమయి పొల్చు నెత్తటి

నల్తటి నుత్తరము నెగడు; ఇది యెట్లన్నన్.

194

వ్యాఖ్య :- ఉత్తరముచే ప్రశ్న ఊహించినట్లుగాను, ప్రశ్నోత్తరమాలికగాను వర్ణించినట్లయిన అర్థానిత్తి అను అలంకారముగను.

ఉత్తరోన్నేయప్రశ్నోత్తరము :—

నీ. అలరారు పూడివ యని తలంచితిఁ గాని

యబల! నీతనునల్లి యగుట యెఱుఁగ

నాలోలపల్లవం బని భ్రమించితిఁ గాని

చెలువ! నీకేనన్న నేయు తెఱుఁగ

నలిఖాలికాజాల మనుచుఁ జూచితిఁ గాని

సుదతి! నీచికురముల్ పెదవ తెఱుఁగ

నల కోకిలాలాప మనుచు నుండితిఁ గాని

పడఁగి! నీ వెలుఁకెత్తి కలంకి తెఱుఁగ

తే. నలుక చాలింపు నుచును నయమోక్షస్థులతి

తావకోద్భటధాటికే వల్లదల్లి

యడవులకు నేగి కులకాంత నా దరించు

నరనుతాటోప! యో బయనరనభూప!

195

వ్యాఖ్య :- ఇందలి నాయకుని వాక్యములచే “నరసభూపాలుని శత్రురాజులు తమ భార్యలను ఎట్లు ఊరడించెనో అను ప్రశ్న ఊహించబడినది.

ప్రశ్నోత్తరమాలికోత్తరము :—

ఉ. ఎవ్వఁడు దేవతాగురుఁ? ఊహీనశయానుఁడవక్రవిక్రముం
డెవ్వఁడు? రామభద్రుఁడు; ఊహీవలయైకభురాధురంధరుం
డెవ్వఁడు భోగిభర్త; జగజ్జీకవిజ్యంభితదానదీక్షితుం
డెవ్వఁడు? పోచిరాజునరసేంద్రుఁడె వార్ధిపరీతమేదినిన్, 196

వ్యాఖ్య :- ఇందు ప్రశ్న, సమాధానములు మాలారూపమున వర్ణించుట వలన ఆర్థాపత్తి అలంకారమునది.

వికల్పము :—

క. సమబలయుతవస్తువులకు

సమితవికల్పన మొనర్ప ననఘాలంకా

రము తద్దజ్జలమతమున నది

యమరు వికల్పం బనంగ; నది యెట్లన్నన్.

197

వ్యాఖ్య :- తుల్యబలముగల వస్తువులకు వికల్పము వర్ణించబడినచో వికల్పాలంకారమగును. ఈ కెండువస్తువులకు జౌపమ్యమూలకమగు విచ్ఛిత్త కలిగియుండవలయును.

నీ. ‘అలఘుకాంచనమయస్థలవివాసము మేలొ?

కాంచనస్థలవాసకలన మేలొ?

పుండరీకంబుల దండ నుండుట మేలొ?

పుండరీకంబుల దండ మేలొ?

మహనీయవాహినీమధ్యనంధితి మేలొ?

వాహినీశ్వరమధ్యవసతి మేలొ?

మహిషనహావానవిహరణంబులు మేలో?

మహిషీనహావానమహిమ మేలో?

తే. శైలకటకాశ్రయంబులు మేలో! యతని
యంఘ్రికటకాశ్రయము మేలో! యధిపులార!
యనుచు నీశాత్రవులమంత్రు లనునయింతు
రరిజయాటోప! తొరగంటినరనభూప!

198

వ్యాఖ్య :- ఇందు వికల్పము గోచరించుచున్నది. శబ్దసాధర్యములకమగు జాపమ్యముచేత, సుదరత్వము గోచరించుచున్నది. కాంచనము = బంగారము, ఉమ్మెత్తచెట్టు పుండరీకము = తామర, పులి, వాహిని = సేన, నది = మహిషి, రాణి, గేదే అని వికల్పార్థమును గ్రహింపవలయును.

నముచ్చయము :—

క. మిగుల గుణక్రియ లెక్కడ
యుగపత్నాప్రంబులుగ నముచ్చయము కృతి=
బొగడఁ దగుఁ ద్వీవిధంబై
యగణితకవివినుత మగుచు; నదియెట్లన్నన్.

199

వ్యాఖ్య :- గుణములు, క్రియలు ఒకేసారి సంభవించినట్లు వర్ణించబడినచో నముచ్చయము అను అలంకారమగును.

గుణనముచ్చయము :—

క. నరసింహశౌర్యశోభా
స్ఫురణంబున జగము లెల్ల శోణము లయ్యెన్

బరరాజవదనవితతులు

హరినీలనిభంబు లయ్యె ననవరతఱ్ఱున్.

200

వ్యాఖ్య :- ఇందు ఎరువు నలుపు గుణములు ఒకేసారి కలిగినట్లు వర్ణించబడినవి. కావున గుణ సముచ్చయము అయినది.

క్రియాసముచ్చయము :-

చ. అలకలు ముట్టి ముట్టి, జఘనాంబరకుంక్రికిఁ గిట్టి కిట్టి గు
బ్బలు రతిఁ బట్టిపట్టి, కరవల్లవముల్ నులిపెట్టి పెట్టియుం
డెలువగుతారహారములు చిక్కులు పెట్టు; నృసింహ! నీద్విష
ల్లలన వనాలి కేఁగ. విటలక్షణ లక్ష్యములై మహీజముల్.

వ్యాఖ్య :- ఇందు క్రియలకు యోగపద్యము చెప్పబడినది.

ద్వితీయసముచ్చయము :-

క. పాయక ఖలేకపోత

న్యాయమున ననేకకారణము లొకకార్యం
బేయడ సాధింపఁగ నుత

మై యవరసముచ్చయాఖ్య మగు; నెట్లన్నన్. 201

వ్యాఖ్య :- ఒక కార్యమును సాధించుటకు పెక్కు కారణము లున్నట్లు వర్ణించినచో సముచ్చయము అను అలంకార భేదము అగును.

క. శూరతయును, ధీరతయు, ను

దూరతయు, గభీరతయును, ధార్మికతయు నీ

కారణజన్మస్ఫురదవ

తారము సూచించె నోబధరణిపునరసా!

202

వ్యాఖ్య :- ఇందు అవతాము కారణము. దీనికి శూరత, ధీరత, దూరత, గభీరత అను పెక్కు కారణములు వర్ణించబడినవి.

సమాధి: —

క. కారణ మొక్కటి కార్యము
ధారుణి సాధింపఁ గాకతాళనయమునం
గారణము వేటొకటి రా

నారూఢి సమాధి యయ్యె; నది యెట్లున్నె. 204

వ్యాఖ్య:- ఒక కార్యమును సాధించుటకు ఒక కారణము ఉండగా కాకతాళి యన్యాయాను సారముగా మరొక కారణముచే ఈ కార్యము సాధింపబడినట్లుగా వర్ణించుట సమాధి అను అలంకారమగును.

చ. అని మొనశ్రీ సృసింహ పనుధాధిపుత్ర ప్రచమూసమూహముం
గనుఁగొని యుద్భుతం బొదవ ఖాసవజీదులు ప్రేభునోళ్ళకుం
జొనువఁగఁ గాకతాళనయకోభఁ దదీయ సఖాంగులీనివే
శనములు ప్రాణరక్షణవిచారధురీణము బయ్యె వారికి. 05

వ్యాఖ్య :- నరసఖాపాలని నైవ్యమునుచూసి శత్రురాజులు ఆశ్చర్యముతో నోటిపై వేళ్ళుపెట్టు కొనిరి, కాకతాళియనుగా ప్రాణ రక్షణకయి అట్లు చేయుచుండిరని భావించిరి.

భావికము: —

క. క్షితిలోన వతీత మనా

గతమును బ్రత్యక్షమువలె గన్పట్టుట న

ద్భుతవిరూపచూర్ణకథనం

బతికయముగ భావికాఖ్య మిగు; నెట్లున్నె. 206

వ్యాఖ్య :- కవి తన వర్ణనా చాతుర్యముచే జరిగిపోయిన దానిని సాటిలేని దానిని ప్రత్యక్షముగా నెర్పించుట విచిత్రము అను అలంకారమగును.

మ. నరవల్లావిభవంబు దష్టభుజగ వ్రాతంబుగా సింగిణుల్
గురుపక్షద్వితీయంబు గాఁగ నరనక్షోణీశ్వరారూఢమా
తురగోత్తంసము, నిందిరాహృదయనాథుంబాల్పుప్రత్యక్షబం
ధురనక్షీండునిలీలఁ జూచు సహితస్తోమంబు భీమంబుగన్.

వ్యాఖ్య :- నరసభూపాలుడు అధిష్టించిన గుఱ్ఱము సర్పములను
నోటదాల్చి, రెక్కలను ధరించిన గరుత్మంతునివలె శత్రువులు ప్రత్యక్ష
ముగా చూచుచుందురు. ఇది భూతభావికము వర్ణించబడినది.

ప్రత్యసీకము;—

క. పగవాఁడు సమర్థుఁడుగా

మగఁటిమి వెన నలనిమిఁద మార్కొన కిల నా

పగవానిహితుల నొంచుట

యగుఁ గృతులం బ్రత్యసీక; మది యెట్లన్నన్. 208

వ్యాఖ్య :- బలవంతుడగు శత్రువును ఎదిరించలేక అతని మిత్రుని
బాధించినట్లు వర్ణించినచో ప్రత్యసీకాలంకారమనబడును.

క. నీదురవగాహశౌర్యము

భేదింపఁగ లేక విమతవృథివీశుఁ డనిన్

భేదించు నృసింహ భవ

స్నేదురభయదప్రతాపమిత్రునిమిత్రున్. 209

వ్యాఖ్య :- నీ శత్రురాజులు నీ శౌర్యమును భేదింపలేక మిత్రుడగు
మిత్రుని (నూద్యుని) భేదించుచున్నాడు. ఇది క్లేషతో నయోగము చెంది
నది.

వ్యాఘాతము:—

క. ఒకఁ డొకటిచేత నొకపని

నకలంకతఁ జేయ, దాని నా హేతువుచే

నొకఁడు మఱి వేతఁ చేయఁగఁ

బ్రకటవ్యాఘాత మెన్నఁబడు; నెట్లన్నన్. 210

వ్యాఖ్య :- ఒకడు సాధించిన సాధనమే వేతాకని చేతిలో విరుధ
కార్యము సాధించినట్లు వర్ణించినచో వ్యాఘాతమను అలంకారమగును.

క. రాజీవశాంధవుఁడు నిజ

తేజమున నొనర్చుఁ ద్రిజగతీతాపము, న

వ్యాజవిరాజితతేజో

రాజీకౌ హరియింతు వోబగాజునృసింహ! 211

వ్యాఖ్య :- సూర్యుఁడు తన తేజస్సుచే ముల్లోకములను తపింప
చేయుచుండగా, నీ తేజస్సుచే లోకములోని తాపమును హరించుచు
న్నావు.

సూర్యుడు ఏ సాధనముచే కార్యమును సాధించుచున్నాడో అదే
సాధనముచే కార్యమును సాధించినట్లు వర్ణించుటవలన ప్రత్యసీకాలంకార
మగును.

పర్యాయము:—

క. ఏకాధేయం బరయ న

నేకాధారంబులందు నిర వై క్రమముం

జేకొనఁ బర్యాయంబు మ

హాశవిసంస్తుత్య మయ్యె; విచి యెట్లన్నన్, 212

వ్యాఖ్య :- ఒకే వస్తువు అనేకాధారములందు కాలభేదమున్నట్లు
వర్ణించుట పర్యాయాలంకారమనబడును.

నీ. కందర్పహరునందుఁ గనువిప్పుగా నేర్చి

శరవణోద్భవునందు శక్తి యెఱిగి

రామునం దచలాంబరముఁ గట్టఁగా నేర్చి
జలధిలంఘనునందు జంగ యెఱింగి
ఘటజానం దుభయపక్షములఁ బొర్లఁగ నేర్చి
వెన ద్రాణియెడఁ బాలు వేడ నెఱింగి
మొగి వృకోదరునందు ముష్టి పూసఁగ నేర్చి
విజయునియెడఁ గర్ణవేధ యెఱింగి

తే. యనుదినంబును నభివృద్ధిఁ దనరు శౌర్య
శిశువు భవదీయశోః నంభజ్జంభమాణ
ఖురళిఁ గాక్షయచాలనస్ఫురణ మెఱింగె
వైరిగజసింహ! యోబయనారసింహ!

213

వ్యాఖ్య :- ఇందు శౌర్య శిశువునకు ఆనేకములగు ఆధారమున్నట్లుగా వర్ణింపబడిన పర్యాయము అను అలంకారమనబడును.

సూక్ష్మము :—

క. ఈక్షితిఁ దలపోయుననం

లక్షితసూక్ష్మార్థకౌశలవ్రకటనవై

చక్షణ్యము సూక్ష్మం బగు

నక్షీణకవివ్రతస్త్ర; మది యెట్లన్నన్.

214-

వ్యాఖ్య :- సామాన్యులకు తెలియని సూక్ష్మార్థమును ఆకారేంగితములచే ప్రకాశింపజేయుట “సూక్ష్మము” అను అలంకారమగును.

ఉ. ప్రాణమువంటి నాకు నిజభావముదాఁపఁగఁ జెల్లనమ్మిని
ప్రాణవిభుం బ్రభూతగుణబంధుకుఁ డెల్పఁగదమ్మి! యంచువి
న్నాణముగా నభిజనులు నల్ల డలం గదియంగ పైకత
శ్రోణియురంబుమీఁద నఖసూచిక నేర్చెనృసింహభూవరా!

వ్యాఖ్య :- “ఉరంబుమీడి నఖసూచికను” చూపుట వలన నాయక తనప్రియుడు నరసింహుడు అని తెలుపుచున్నది. యిందు “అకారేంగితముచే” సూక్ష్మార్థమును వ్యక్తము చేయుట వలన “సూక్ష్మము” అను అలంకారము అగుచున్నది.

ఉదాత్తము : —

క. విశ్వోన్నతిమై చెలంగెడు

నైశ్వర్యము గలుగువస్తు వభినుతి చేయఁ

శాశ్వత మగుచు సుదాత్తము

విశ్వంభరలోనఁ బొల్పు; విను మెట్లన్నన్.

216

వ్యాఖ్య :- ఒక వస్తువును విశ్వర్యముతోడఁ జూపింపినచో....
ఉదాత్తమును అలంకారమగును.

మ. నృపు లర్పించినఁజేడెల్లాడ్చి పెలికి నేర్పొప్పఁగా
గుప్పఁగా

నృపుడుం జల్లిసముగ్ధము లైయులు, ధాత్రీశాంగదస్వర్ణచూ
ర్ణపుల్లబోవుల్ దగునీగృహాంగణములం దా రాద్రిధాత్రీధరా
ధివముల్ స్వవ్యయభీతనిఁ గొలుచురీతిఁ శ్రీచృసింహాధిపా!

వ్యాఖ్య :- ముత్తము, బంగారము నరసరాజును ఆశ్రయించి
మున్నట్లుగా వర్ణించుటవలన ఉదాత్తమును అలంకారము.

పరివృత్తి : —

1. నమమిచ్చి నమము గొన, న

ల్పము నిచ్చి యనల్పముఁ గొన, భావింప నన

ల్పము నిచ్చి యల్పముం గొన

నమదుం పరివృత్తి త్రివిధమై; యెట్లన్నన్.

218

వ్యాఖ్య :- సమానమైనది ఇచ్చి సమానమైనది గ్రహించుట, అధిక
మైనది ఇచ్చి, అల్పమైనది గ్రహించనట్లు వర్ణించుట, అల్పమైనది ఇచ్చి

అధికమైనది గ్రహించునట్లు వర్ణించుట అను మూడు విధములుగా పరివృత్తి అను అలంకారము.

సమపరివృత్తి :—

క, శ్రుతి, హృదయ, రత్న భూషా

కృతులు కృతుల్ నీకు నొసంగి కృతులు సృసింహ

క్షితివర! నీచే గాంతురు

శ్రుతిహృదయాభరణములు విశోభితలీలన్,

219

వ్యాఖ్య :- ఇందు కవులు శృతి హృదయ రత్న భూషాకృతులగు కుతులను ఇచ్చి శృతి హృదయరత్న భూషలు గ్రహించుచున్నారు. అని సమమైనది ఇచ్చి సమమైనది గ్రహించబడినది. శృతి=చెలి; హృదయము= మనస్సు, కృతులు=నేర్పరులు.

అధికదానా ల్పదానా పరివృత్తి :—

క. సరసింహ! నీదు వైరులు

కరి, సింహ, టులాయ, భల్ల గవయా. హివరం

పరకు, దమగృహము లొసంగుచు

వరున భజింతురు తదీయవశమందిరమున్.

220

వ్యాఖ్య :- సరసరాజు శత్రువులు తమ గృహములను ఏనుగులకు సింహములకు యిచ్చి, వాటి గుహలను వీరుగ్రహించుచున్నారు. యిందు అధికమయిన తమ గృహములను యిచ్చి, అల్పమయిన తమ గుహలను స్వీకరించినట్లుగా వర్ణించుటవలన “అధిక దానాల్పదానపరివృత్తి” అలంకారమయినది.

అల్పదానాధికదానపరివృత్తి :—

క. సరతనువు నీకరాసికి

సరి యొసంగి సృసింహభూప! యనువమరంభా

పరిరంభగుంభసంభ్రమ

భరితామరతాశుభప్రభావముఁ జెందున్.

221

వ్యాఖ్య :- నీ శత్రువులు నీ కత్తికి తమ శరీరమును అర్పించి న్వర్ణమునురంభాదుల పరిష్కంగమున దేవత్వమును పొందుచున్నారు. ఇందు అల్పమయిన శరీరమును యిచ్చి అధికమైన దేవత్వము పొంది నట్లుగా వర్ణించుటవలన అల్పదానాదికాదాన పరివృత్తి అను అలంకార మయినది.

కారణమాల :—

క. ఇల సుత్రోత్తరములకుఁ

బొలుపొందఁగఁ బూర్వపూర్వములు హేతువులై
యలరఁగఁ గారణమాలిక

యలంకరణరాజ మయ్యె; నది యెట్లన్నన్.

222

వ్యాఖ్య :- ఇందు పూర్వముత్తరోత్తరంబు కారణమయినచో కారణమాలాలంకారమగును. అనగా మొదటి కారణము రెండవ దానికి, దానికి మూడవది, ఈ విధముగా విశేషణ మగుచుండును.

మ. హరిసాదాంబుజపూజనాభిరతిచే నైశ్వర్య, మైశ్వర్యచా
తురిచే సజ్జనరక్షణంబు, సుజనస్తోమావనస్ఫూర్తిచేఁ

జరపుణ్యంబులు, పుణ్యవాసనలచేఁజెన్నొందునట్టిర్తియున్
నరసింహాధిప! నీకె పొల్చు బుధనంతానైకచింతామణి. 223

వ్యాఖ్య :- ఇందు హరిభక్తి శ్రీశ్వర్యమునకు, విశ్వర్యము సజ్జన రక్షణకు, సజ్జన రక్షణ పుణ్యమునకు, పుణ్యము కీర్తికి కారణము అని వర్ణించుట వలన కారణమాలాలంకారమయినది.

ఏకావళి:—

క. ధరఁ బూర్వపూర్వమున కు

త్తరోత్తరము శ్రమనమగ్రత విశేషణమై

పరఁగిన నేకావళి యన

నరుదగు సత్కృతులయందు; నది యెట్లన్నన్. 224

వ్యాఖ్య పూర్వ, పూర్వమునకు ఉత్తరోత్తరము విధిరూపమున విశేషముగా నిబంధించినచో ఏకావళి

క. అవనిధవాస్థానంబులు

కవియుతములు; కవులు రచితకావ్యములు; కావ్య

వ్యవహారము లమితభవ

న్నవనవగుణభూషితములు సరసింహస్పహా! 225

వ్యాఖ్య :- ఇందు రాజాస్థానములకు కవులును, కవులకు కావ్యములును, వానికి నరనరాజు గుణములు విశేషములుగా వర్ణించుటవలన ఏకావళి అను అలంకారమయినది.

మాలాదీపకము: —

క. మహా బూర్వపూర్వమునకున్

రహి మీఱఁగ నుత్తరోత్తరము రమ్యగుణా

వహముగ మాలాదీపక

మహానవిఖ్యాతిఁ జెందు; నది యెట్లన్నన్. 226

వ్యాఖ్య :- పూర్వపూర్వమునకు ఉత్తరోత్తరము ఉత్కృష్టముగా ఉన్నట్లు వర్ణించినట్లయిన మాలాదీపకమగును.

క. గురుచాపముచే శరతతి,

శరతతిచే శత్రుశిరము, శత్రుశిరముచే

ధర, ధరచే నీబాహువు

పరిలబ్ధం బయ్యె నోబసార్థి పునరసా! 227

వ్యాఖ్య :- చాపముచే శరతతి, శరతతిచే శత్రుశిరము, శిరముచే ధర, ధరచే నీ బాహువు ఉత్కృష్టములయ్యెను. ఇందు ఉత్తరోత్తరము ఉత్కృష్టముగా వర్ణించుటవలన మాలాదీపకము అను అలంకారము.

సారము:—

క. నిరవధిక ముత్తరోత్తర

నిరతోత్కర్షంబు దెలువ నిఖిలకృతులయం

దరుడై తగు సారాలం

కరణము కవివినుత మగుచుఁ గడు; నెట్లన్నన్. 228

వ్యాఖ్య :- పూర్వము పూర్వము కంటెను, ఉత్తరోత్తరము ఉత్కృష్టమయిన సారాలంకార మగును.

సీ. స్థావరజంగమాధారముల్ త్రిజగంబు

లల జగంబు లజాండములఁ జెలంగు

నాయజాండము లుండు హరిరోమకూపమం

దాశోరియును భోగిపై శయించు

నాభోగి జలధికోణావాన మొందు, నా

కదలి కుంభజాచులుకంబుఁ జెందు

నాకుంభజాఁడు నింగి కేకఖిద్యోతాభుఁ

డానింగికబరియై యతిశయిల్లు

తే. నీయశోలక్ష్మి, కక్షీణనీతిచతుర!

చతురుదధి మేఖలావృతక్షితిధురీణ

చలులభుజదండ! దండితోత్కటమదారి

వీరకురివార! యోబభూవిభున్మసింహ! 229

వ్యాఖ్య :- ఇందు స్థావర, జంగమ, లోక, బ్రహ్మాండ, హరి రోమ కూప, భోగి, జలధి, చతుక, కుంభజ, కీర్తులు ఒకదానికంటి ఒకటి ఉత్కృష్టములని వర్ణించబడినవి కావన సారాలంకారము.

క. రసవత్ప్రేయము, లూర్జ

స్వినమాహితములును నిచట వినరింపఁగ లే

దసమరసప్రకరణమున

రసభావాద్యుపనిబద్ధరసములు గానన్.

వ్యాఖ్య :- రసభావాద్యలంకారములు లక్షణము రసప్రకరణము లోని రసభావాదులను బట్టి తెలియును. రసము, మరియొక దానికి అంగమైన రసవదలంకారమగును. భావము మరియొక దానికి అంగమైన శ్రీయ్యాలంకారము, రసాభాస, భావాభాసము మొదలగు అలంకారములగును. అన్యంగములై నచో ఊర్జస్వి భావశాంతి అలంకారములగును. ఊ సొమ్ములు సొమ్ములుం గలయు సొంపులుపుట్టెడురీతిఁ

గావ్యభా
లమ్ములయం దలంకృతు లలంకృతులం గలయంగ శోభమై
నిమ్ముహిఁ బొల్పుఁగద్ధటన మెన్నికతోఁదిలతుండులా ప్తిరూ
పమ్మునఁ బొలునీ రెనయుభాతిఁదగుఁ=ద్వివిధత్వ మొందుచున్
క. తిలతండులరూపమ్మున

నలరు= సంస్పృష్టి; సంకరాఖ్యము పాల్ నీ

రిల నేకమైనకై వడిఁ

దెలుపుం; దత్సంకరంబు శ్రీవిధము కృతులన్. 232

వ్యాఖ్య :- లోకమున అలంకారముల సంయోగమున సౌందర్యం కలుగునట్లుగా రూపకాది అలంకారములు సంయోగము వలన సౌందర్యం కలుగును. ఈ సంయోగము తలతందూలాన్వయమువలె నుండును. మరి యొకటి పాలు నీరువలె కలసి సంకరాలంకారమగును.

తే. ఎలమి నంగాంగిభావంబు, నేకవాచ

కానుబంధంబు, సంజేహ నునఁగ; నిట్లు

పొలుచు సంస్పృష్టి, సంకరములకు వరుస

లక్ష్యముల నేర్పరించెద లలితభణితి. 233

వ్యాఖ్య :- ఈ సంకరము అంగాంగి భావసంకరము, ఏకవాచ కాను ప్రవేశసంకరము, సందేహసంకరము మూడు విధములు.

సంస్పృష్టి :-

క. మారిదబలాకులగిరికుచ

వరచందనరజములగు భవతీర్తి కుచుల్

నిరవద్యసుధాంభోధి

స్ఫురణంబు వహించే నోబభూవరునరసా!

234

క. 'హరిదబలా చందనమయి

యరుదగు' నను రూపకంబు నమ్మతాంభోధి

స్ఫురణంబుఁ చాల్చె ననియెడి

నరననిదర్శనయుఁ బొల్చు సంస్కృప్తియనన్.

235

వ్యాఖ్య :- ఇందు "హరిదబలా" అనుచో రూపకాలంకారము
"సుధాంబోధి స్ఫురణము" అనుచో నిదర్శనాలంకారము కాన ఆర్థాలం
కార సంస్కృప్తి అయినది.

అంగాంగిభావసంకరము :-

క. అసిజిహ్వాభయదం బై

యనమమహాబలవిశ్లేషహారియు బై, యి

వ్వసుధ భవద్యుజదండము

పొనఁగుఁ ఫణిమాడ్కి నోబభూవరునరసా!

236

క. 'అసిజిహ్వా' యను రూపక

మనమమహాబలవిశ్లేషహారిశ్లేషం

బెనఁగు ఫణిమాడ్కి భుజ మను

దెన నంగాంగిత్వ మొండెఁ దెలియ నుపమతోన్.

237

వ్యాఖ్య :- ఇందు "ఫణిమాడ్కి" అనుచో ఉపమాంకారము,
"అసిజిహ్వా" అనుచో రూపకము "మాహాబల" అనుచో శ్లేషయు గలవు.
ఇందుగల అలంకారములు సమకాయ సంకరము కలదు.

ఏకవాచకానుక్రమవేకసంకరము :-

క. విశ్వామిత్రమదానహ

శాశ్వతసాభాగ్య మగుచు నతతోన్నత మై

విశ్వసుత! శ్రీసృసింహమ

హీశ్వర! నీయసి పసిష్టునీడనఁ బొల్చున్.

238

క. 'నీవాలు వసిష్ఠునివలె

నేవేళ జెలంగు' నన్న నేకపదవిశే

సావిరూపము లగుచున్

శ్రీవెలయన్ శ్లేష, ముఖమ చెలంగును నీచటన్. 239

వ్యాఖ్య :- ఇందు నరసరాజు కత్తి విశ్వామిత్రునిమదము
అణచెడి వసిష్ఠుని వలెనున్నాడు. "విశ్వామిత్ర" పదమునందు శ్లేషయూ
"వసిష్ఠునీదునఁబోల్చు" అనుచో ఉపమాంకారము అయినది. ఇందు
"వసిష్ఠ" శబ్దముచే రెండలంకారముల సాంకర్యము కలిగినది.

సందేహసంకరము :-

క. పాకారితురగ, రాకా

రోకారికళానుకారి, కోమలరుచియై

యేకాలము రంజిల్లును

నీకీర్తిమహాళి యోబస్థపనరసింహ! 240

క. ఇల 'గీర్తి హంసి' యనుచో

నలలితగతి హంసివంటి నట్కీర్తి యొకా

కిల కీర్తి యనెడు హంసియొ

తెలియ దువమ, రూపకంబు తేటగ నిచటన్. 241

క. ఈరీతిం గొని యలం

కారము లేర్పఱిదినాడ; గడమ తడవనే

నేరక వర్జించుట గా;

దారయ విస్తారభీతి నాపాదించన్. 242

వ్యాఖ్య :- ఇందు "నీ కీర్తిహంసి" అనుచో హంసవంటినట్కీర్తి
అని ఉపమాంకారమో, కీర్తి అనెడు హంసి అని రూపకాలంకారమో
స్పష్టముగా తెలియకుండుటచే సందేహ సంకరము అను అలంకారము
అయినది.

శా. మక్థామందువపండు వాభయదదోర్మాహత్మ్య! ధాటి
మహా

శుక్తారప్రతిరుద్ధభూభవన! హిందూరాజ్యనంస్థాపనా!
ప్రాకృద్వ్యోతకులోత్థితధ్వజపట! ప్రాయఃస్రనర్పద్యశః
స్రక్ష్మరీక్ష్మతశర్వకంకణనమస్యాజాలకోలాహలా! 243

క. సాహిత్యభోజ! భూజన

సాహిత్యనిదాన! దానసంతాన! మహా

బాహవదానవాహా

రోహణరేవంత! లలితరూపజయంతా

244

వర్గపంచకరహితసుగంధివృత్తము:—

హార, హీర, సారసారి, హారశైల, వానవో

రీరుహ, హిహార, శేష వేషహాసలాలన

శ్రీరసోరుయాశసాంశుశీల వైరివీరనం

హార! సారశౌర్యసూర్య హార్యవార్యసాహసా. 245

గద్యము. ఇది శ్రీహనుమత్ప్రసాదలబ్ధకవితాసారసారస్వతాలం
కారనిరంకుశప్రతిభాబంధుర ప్రబంధకథసరచనాధురంధర
ప్రబంధాంకవేంకటరాయభూషణసుపుత్రృతిమ్మరాజపౌత్రృ
నకలభాషావిశేష నిరుపమానధానశారదామూర్తి మూర్తి
ప్రణీతం బైన సరసభూపాలీయం బసద్రదాజనామధేయాంకి
తంబై పొల్చు కావ్యాలంకారనంగ్రహం బను మహాప్రబం
ధంబునం దర్శాలంకారవిభాగంబును, సంకర సంస్కృష్టి నిర్ణ
యంబు నన్నది నర్వంబును పంచమశ్వాసము సంపూర్ణము.

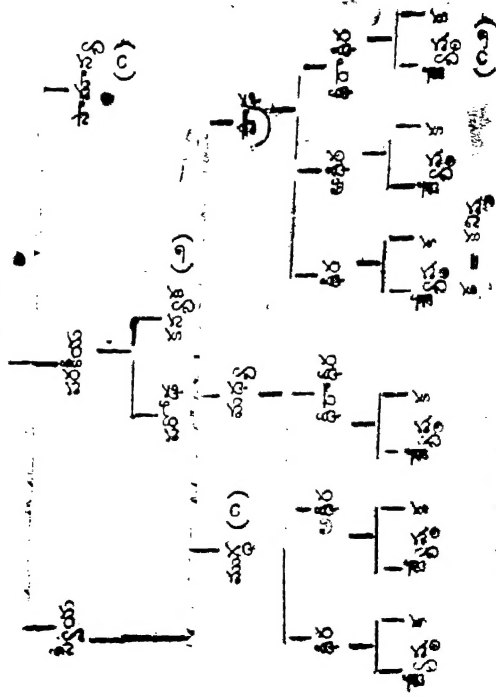
—:సమాప్తం:—

అనుబంధము-2

నై యోగ శ్రీకృష్ణులు

पञ्चाङ्ग (७६)

7
+
9
0
+
9
+

(4) అవివక్షితవాచ్యము

వివక్షితాన్వయవాచ్యము

అర్థాంతరగుర్వమితము అర్థ్యంతరితస్యాతమం

మలత్సర్వక మనన్యంగ్యము

అనవివక్షిత మనన్యంగ్యము

వాక్యగతము ముగతమం ముగతము

మగత ముగతము ముగతము

మగత ముగతము ముగతము

(4) భేదకర్తృమాలము

భేదకర్తృమాలము (భేదకర్తృమాలము) (1)

వస్తుధ్వని

అలంకారధ్వని

వాక్యగతము వదగతము వాక్యగతము వదగతము

వస్తువస్తుధ్వని

కవి ప్రాధోక్షికము

కవినిబద్ధపద్ధి ప్రాధోక్షికము

వస్తుధ్వని

అలంకారధ్వని

వస్తుధ్వని

అలంకారధ్వని

వస్తుధ్వని

అలంకారధ్వని

వస్తు

అలంకార

వస్తు

అలంకార

వస్తు

అలంకార

ప్రవాస ప్రవాస ప్రవాస ప్రవాస

ప్రవాస

ప్రవాస

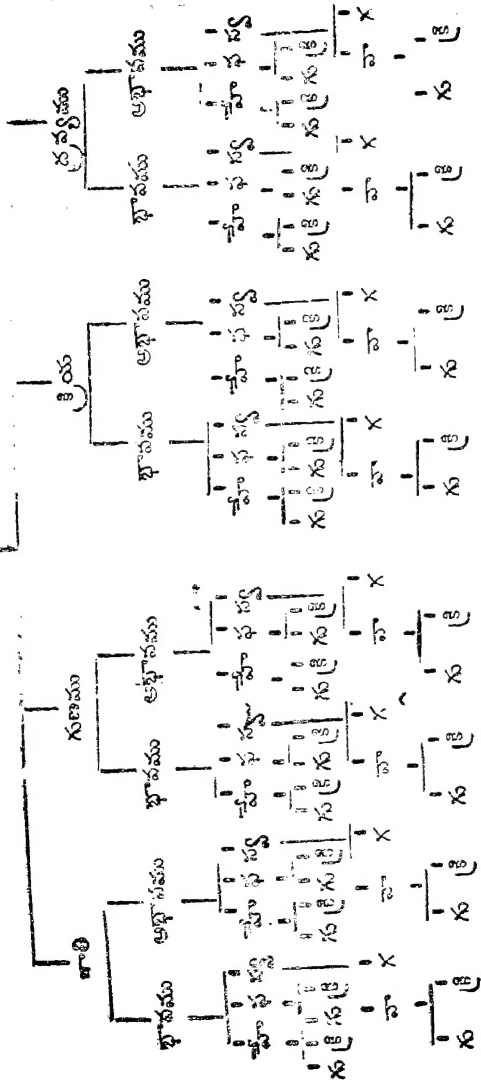
ప్రవాస

ప్రవాస

ప్రవాస

వాచ్యతేప్రిక్ష-భేదములు

వాచోచ్ఛేష-భేదములు
వాచోచ్ఛేష

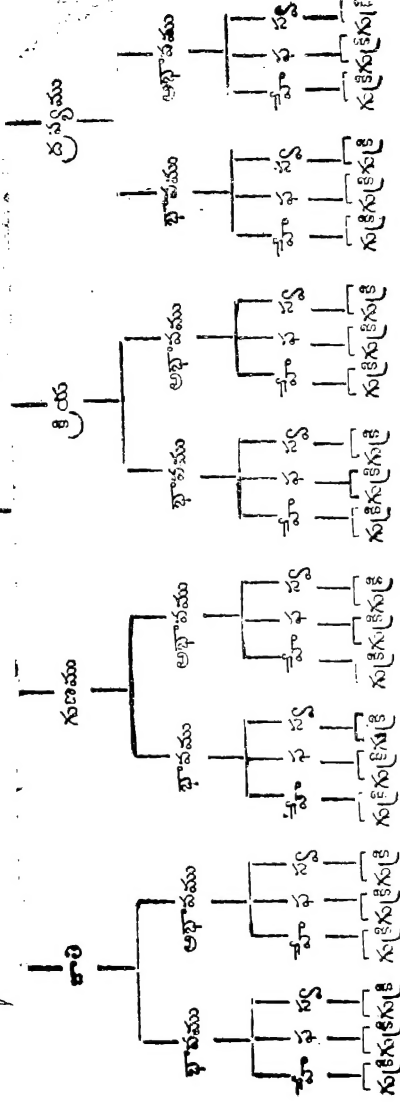
వా. వాచ్యనిమిత్తము.
 గు. గుణనిమిత్తము.
 క్రి. క్రియానిమిత్తము.
 ధ. ధర్మనిమిత్తము.
 మ. మూలము.
 క. కమ్యనిమిత్తము.
 న. నాచ్యనిమిత్తము.

వ్యా. వ్యూహము.
 భ. భూతము.

గమ్యతేయ—భేదములు

4-14-813
గ

గమ్యతేయ. 1000-21019

ఫ. ఫలము.

హే. హేరువు.

గు. గుణవిమిత్రము.

స్వ. స్వరూపము.

క్రి. క్రియాశీలము.